T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ŞER'İYE SİCİLLERİ IŞIĞINDA KONYA'DA GAYRİMÜSLİMLER (1650-1800)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. İZZET SAK

HAZIRLAYAN

ZEYNEP UYSAL

KONYA-2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI II

ÖZET VII

ABSTRACT IX

ÖNSÖZ XI

KISALTMALAR XIII

GİRİŞ 1

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 1

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLILIKLARI 3

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 3

IV. İSLAM HUKUKUNDA GAYRİMÜSLİMLER 3

V. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLER 10

I. BÖLÜM 15

KONYA'DA GAYRİMÜSLİMLER 15

I. KONYA'NIN TARİHÇESİ 15

II. NÜFUS VE ETNİK YAPI 16

III. YERLEŞİM ALANLARI VE MAHALLELER 18

II. BÖLÜM 21

GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL HAYATI 21

I. GAYRİMÜSLİMLERİN AİLE HAYATI 21

A. Ailenin Oluşumu 21

1. Nişan (Namzed) 22

2. Nikâh 28

3. Mehir 34

4. Eş ve Çocuk Sayıları 36

B. Ailenin Dağılması 41

1. Talâk 42

2. Muhâla'a 45

3. Tefrîk 49

C. Nafaka 50

D. Vasîlik 53

E. Hidâne 58

F. Miras 59

II. GİYİM KUŞAMLARI 71

III. MESKENLERİ 78

IV. KÖLE VE CARİYE EDİNMELERİ 85

V. MEYHANELER VE ŞARAP TÜKETİMİ 90

III. BÖLÜM 93

GAYRİMÜSLİMLERİN EKONOMİK HAYATI 93

I. GAYRİMÜSLİMLERİN MALİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ 93

A. Ödedikleri Vergiler 93

1. Şer'i Vergiler 93

a. Haraç 93

b. Cizye 95

2. Örfi Vergiler 116
a. İspence Vergisi 116
b. Avârız Vergileri 118
c. Diğer Vergiler 120
B. Vergilerden Muaf Olanlar 128

II. TİCARET HAYATI 130

III. MESLEKLER 137

IV. BORÇ-ALACAK İLİŞKİLERİ 151

V. MÜLK ALIM-SATIMI 157

VI. MÜLK ANLAŞMAZLIKLARI 167

VII. HİBE 170

IV. BÖLÜM 173

GAYRİMÜSLİMLERİN DİNÎ HAYATI 173

I. DİNİ GRUPLAR 174
A. Rumlar 174
B. Ermeniler 177
C. Yahudiler 184

II. CEMAAT LİDERLERİ (DİN ADAMLARI) 189
A. Patrikler ve Hahambaşılar 189
B. Metropolitler 196

III. MABETLERİ 198
A. Kilise ve Havralar 198
B. Tamir ve İnşaları 201

IV. İHTİDÂ 208

V. CENAZE TÖRENLERİ VE MEZARLIKLARI 222

VI. VAKIF KURMALARI 225

V. BÖLÜM 229

GAYRİMÜSLİMLERİN HUKUKÎ HAYATI 229

I. MAHKEMELERİ 230

II. ŞAHİTLİK 230

III. VEKÂLET 232

IV. MAHKEMELERE YANSIYAN DAVALAR 235

A. Küfür ve Hakaret 235

B. Kamu Huzurunu Bozma 239

C. Zina 243

a. Namahremle Aynı Ortamda Bulunma 244

b. Kapıya Katran Sürülmesi 245

c. Fil-i Şen'î 247

D. İftira 252

E. Hırsızlık 253

F. Darp ve Yaralama 256

G. Ölüm ve Yaralanma Olaylarında Keşif 262

SONUÇ 273

BİBLİYOGRAFYA 277

EKLER 291

ÖZGEÇMİŞ 296

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Zeynep Uysal
	Numarası	144102031001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yeniçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İzzet Sak
	Tezin Adı	Şer'iye Sicilleri Işığında Konya'da Gayrimüslimler (1650-1800)

ÖZET

Osmanlı Devleti farklı dil, din ve ırka sahip unsurların birlikte yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Ülkede yaşayan gayrimüslimler din ya da mezheplerine göre sınıflandırılarak millet sistemi olarak ifade edilen bir sistemle yönetilmiştir.

Şer'iye sicilleri Osmanlı toplum yapısı hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli arşiv kaynaklarındandır. Bu çalışmamızda, araştırmamızın birincil kaynağını oluşturan 1650-1800 yılları arasındaki Konya şer'iye sicilleri incelenerek, Konya'da yaşayan gayrimüslimlerin toplum hayatı ve sahip oldukları ekonomik, sosyal ve hukukî haklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkiler de ele alınmıştır.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Zeynep Uysal
	Numarası	144102031001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yeniçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İzzet Sak
	Tezin İngilizce Adı	In the Lights of the sharia court records, the non-Muslims in Konya (1650-1800)

ABSTRACT

Ottoman state has a cosmopolitian structure in which different language, religion and ethnic components had lived together. Non-Muslims in the Ottoman state, had ruled with "millet system" in which they were classified according to their religion and sects.

Court records are important archiaval sources by which one can get information about Ottoman social structure. In this study, by using Konya court records which belong to between 1650-1800 years, we tried to present the social life of non-Muslims lived in Konya and their economic, social and legal rights. In addition, we also analyzed the social and economic relations between Muslims and non-Muslims.

ÖNSÖZ

Şer'iye sicilleri Osmanlı toplum yapısı hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaklardır. Osmanlı Devleti çeşitli din, dil ve ırka ait kişilerden oluşan kozmopolit bir toplum yapısına sahiptir. Osmanlı toplumunun bir parçası olan gayrimüslimlerin gündelik hayatları hakkında yapılan araştırmalarda da siciller birincil kaynak konumundadır.

"Şer'iye Sicilleri Işığında Konya'da Gayrimüslimler (1650-1800)" adlı çalışmamızda Konya şer'iye sicil kayıtlarından yola çıkarak Konya'da yaşayan gayrimüslimlerin toplum hayatının ortaya konulması amaçlanmıştır. Özelde Konya, genel olarak da Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin toplumsal, ekonomik ve hukukî hayatları kadıya intikal eden konular üzerinden incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmayla Müslim ve gayrimüslim vatandaşlar arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkiler de ele alınmıştır.

Bu çalışma, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, sınırları ve yönteminden bahsedilerek Konya'nın kısa tarihçesi ve İslam hukuku ile Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin konumu ele alınmıştır.

Birinci bölümde Konya'daki gayrimüslimlerin nüfus ve etnik yapıları hakkında bilgi verilerek yerleşim yerlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde gayrimüslimlerin sosyal hayatı incelenerek evlenme, boşanma ve miras gibi aile hukukuyla alakalı konular ele alınmıştır. Ayrıca giyim kuşamları ve yaşadıkları yerlerin fiziki özelliklerine de değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise gayrimüslimlerin ekonomik hayatları incelenmiştir. Başta cizye vergisi olmak üzere ödemekle yükümlü oldukları vergilerden bahsedilerek icra ettikleri meslekler ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde gayrimüslimlerin din adamları ve ibadethaneleri hakkında bilgi verilerek din değiştirmeleri, vakıf kurmaları gibi konulara değinilmiştir. Son bölümde ise zina, darp ve yaralama, küfür, hırsızlık gibi gayrimüslimlerin mahkemeye yansıyan davaları ele alınarak, zimmîlerin mahkemelerde şahitlikleri ve vekillikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışma konumun belirlenmesi, kaynak temini ve çalışmamın oluşma sürecinde yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İzzet Sak'a, değerli görüşleri ve tavsiyeleriyle beni yönlendiren hocalarım Prof. Dr. Mehmet İpçioğlu'na, Prof. Dr. Doğan Yörük'e, Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye ve Prof. Dr. İsmail Kıvrım'a, lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca beni maddi yönden destekleyen TÜBİTAK'a, en büyük destekçim eşim Av. Özkan Uysal'a, manevi desteğini her zaman hissettiğim annem ve babam Esma ve İlhan Kanburoğlu'na son olarak en önemli motivasyon kaynağım oğullarım Timur ve Muhammet'e çok teşekkür ederim.

Zeynep UYSAL
Konya 2020

KISALTMALAR

AÜDTCF : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

AÜHFD :Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

BAAK : Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu

Bk. : Bakınız

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DEÜHFD : Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed. : Editör

GÜ : Gaziantep Üniversitesi

haz. : Hazırlayan

İA : İslam Ansiklopedisi

İLAM : İlmi Araştırmalar Merkezi

KŞS : Konya Şer'iye Sicili

ML. VRD. CMH. : Maliye Nezareti Varidat Cizye Muhasebesi

OTAM : Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi

S. : Sayı

s. : Sayfa

SÜ : Selçuk Üniversitesi

SÜSBE : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli din, dil ve ırka mensup kişilerden oluşmuş, ülkede yaşayan gayrimüslimler Osmanlı Devleti tarafından "millet sistemi" olarak ifade edilen bir sistemle yönetilmişlerdir. İslam hukukuna dayanan bu sistemle Osmanlı Devleti egemenliği altındaki toplulukları din ya da mezheplerine göre örgütleyerek idare etmiştir.[1]

Araştırmamızın konusu Konya'da yaşayan gayrimüslimlerin gündelik hayatlarının her yönüyle 1650-1800 yıllarına ait şer'iye sicilleri ışığında incelenmesidir. Konya örneğinden yola çıkılarak temellendirilecek olan bu çalışma, özelde Konya, genelde de Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin toplum hayatını aydınlatacaktır. Ayrıca bu çalışma sayesinde Müslim ve gayrimüslim vatandaşlar arasındaki hukukî, ekonomik ve toplumsal ilişkiler de ele alınmış olacaktır.

Araştırmamızın birincil kaynağını şer'iye sicilleri oluşturmaktadır. Şer'iye sicilleri, kadı defteri, kadı sicili, kadı sicilleri, zabt-ı vekayi ya da şer'iye sicil defterleri gibi çeşitli kelimelerle isimlendirilmektedir. Bazen bunlardan Osmanlı mahkeme kayıtları ya da Osmanlı mahkeme sicilleri olarak da bahsedilmektedir.[2] Şer'î mahkemeler tarafından verilen her çeşit ilam, hüccet ve şer'î evrak asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilmekteydi.[3] Bu defterdeki kayıtlar ya da emirler mahkeme kararlarına esas olur ve kadı bunlara göre suret ve hüccet verirdi.[4] Sicil defterlerine sadece hukukî anlaşmazlıklar ve kararlar değil, mahkemede düzenlenen çeşitli belgelerin, merkezden gelen emir ve fermanların da birer sureti kaydedilirdi.[5]

Osmanlı Devleti'ndeki her kesimden insanların aralarındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler ülkede yaşayan insanların toplumsal, ekonomik ve

[1] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* İstanbul 1990, s. 17.
[2] Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 3, S. 5, 2005, s. 187; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler,* C. 1, İstanbul, s. 17.
[3] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 17.
[4] Halil İnalcık, "Mahkeme", *İA,* C. 7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 150.
[5] M. Akif Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *DİA,* C. 27, Ankara 2003, s. 344.

hukukî hayatları hakkında bilgi edinmek için hiç kuşkusuz birincil kaynak durumundadır. Şer'iye sicillerinden faydalanılarak birçok kitap, makale ve tez kaleme alınmıştır. Konya şer'iye sicillerinden faydalanılarak yazılan Hayri Erten'in *"Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı"* adlı kitabı; İzzet Sak'ın *"Şer'iyye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği 1700-1725"* ve *" Osmanlı Toplumunda Namzedin Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'iyye Sicillerine Göre"* adlı makaleleri; yine İzzet Sak ve Alaaadin Aköz'ün birlikte kaleme aldığı *"Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhalaa (18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicillerine Göre)"* adlı makaleleri ve Mehmet İpçioğlu'nun*"Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi"* adlı kitabı bu eserlerden bazılarıdır.

Araştırma konumuz olan gayrimüslimler hakkında da farklı şehirlere ait şer'iye sicilleri incelenerek gayrimüslimlerin hayatları hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Mikro açıdan ele alınan şehir, makro açıdan da Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler hakkında bilgi sahibi olmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar arasında Ali İhsan Karataş'ın *"Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı –Bursa örneği-"* adlı kitap haline gelen tez çalışması; Hülya Akbulut'un Trabzon gayrimüslimleri hakkındaki *"Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Gayri müslimler (1800-1850)"* adlı yüksek lisans tezi; Sonay Kekeçoğlu'nun*"Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri'de Gayrimüslimler (1800-1850)"* adlı yüksek lisans tezi; Ali Özgökmen'in*"Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Müslim-Gayr-i Müslim Münasebetleri"* konulu doktora tezi; Çiğdem Düzgün'ün *"Şer'iyye Sicillerine Göre Tarsus'ta Gayri Müslimler"* adlı yüksek lisans tezi; Kadriye Günver'in *"Kilis'te Yaşayan Gayri Müslimler (1850-1925)"* adlı yüksek lisans tezi ve Rahmi Tekin'in *"Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)"* adlı doktora tezi örnek gösterilebilir.

Konya gayrimüslimleri hakkında yeterince çalışma olmaması, yapılan çalışmaların da detaylı incelemeye sahip olmaması ayrıca bu zamana kadar yapılan araştırmaların özellikle Osmanlı'daki gayrimüslimleri kapsaması bizim bu çalışmaya başlamamızda önemli bir etken olmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırma ile 1650-1800 yılları arasındaki Konya'ya ait olan şer'iye sicillerinden elde edilen veriler doğrultusunda Konya'da yaşayan gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik ve hukukî hayatları hakkında bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır. Ayrıca Konya'daki Müslim gayrimüslim ilişkileri şer'iye sicillerinde yer alan davalar üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin hayatları hakkında yapılacak bir araştırmanın bu şekilde bir çalışmayla yeterli olmayacağı düşüncesiyle zaman ve yer konusunda sınırlamaya gidilerek Konya'daki gayrimüslimlerin yaşayışları 1650-1800 yılları arasında şer'î mahkemeye intkal eden olaylar üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızın birincil kaynağını oluşturan 1650-1800 yılları arasındaki Konya şer'iye sicillerinden 58 adet defter incelenerek gayrimüslimlere ait belgeler tespit edilmiştir. Daha sonra söz konusu belgelerden elde edilen bilgiler konularına göre sınıflandırılmıştır. Sonrasında da gayrimüslimlerle alakalı yazılmış olan ikincil kaynak konumundaki kitaplar, makaleler ve tezler incelenerek Konya'da yaşayan gayrimüslimlerin toplum hayatına dair bilgiler edinilmiştir. Bütün kaynaklardan elde edilen veriler kullanılarak araştırmamız tamamlanmıştır.

IV. İSLAM HUKUKUNDA GAYRİMÜSLİMLER

İslam hukuku dünyadaki insanları Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar olarak ikiye ayırmıştır. Müslüman olmayanlar dinlerine ve Müslümanlarla olan ilişkilerine göre iki açıdan sınıflandırılmıştır. Müslüman olmayanlar din ve inanışlarına göre ehl-i kitap ve müşrikler olarak ikiye ayrılmışlardır. Kendilerine semavî bir kitap gönderilmiş olan Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiîler, Mecusiler, ehl-i

kitap; bu grubun dışında kalıp kendilerine semavî bir kitap gönderilmemiş olan topluluklar ve putperestler ise Müşrik olarak sınıflandırılmışlardır.[6]

Müslümanlarla olan siyasîve hukukî ilişkilerine göre ise Müslüman olmayanlar Harbiler, müstemenler ve zimmîler olarak üçe ayrılmıştır. Harbiler, Darül-harb'de oturan ve İslam korumasından yararlanamayan kişilerdir. Müstemenler ise İslam devletinden aman alarak belli bir süre için İslam topraklarında oturma iznine sahip olan harbîlerdir.[7] İslam hukukuna göre bir ülke İslam Devleti'nin hâkimiyetine geçince o ülkede bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesi haline gelen o toprakları terk edip başka bir yere giderlerya da kendileriyle bir antlaşma yapılır ve kararlaştırılan şartlara göre bu ülkede yaşamaya devam ederler.[8] İslam ülkesindeki idarenin hâkimiyetini ve bu ülkenin vatandaşlığını kabul eden gayrimüslim "zimmî" olarak adlandırılmıştır.[9] Zimmî, zimmet kökünden gelmektedir. Zimmet ise, sözlükte söz verme, and ve emniyet manalarını ifade etmektedir. Fıkıh ıstılahı olarak, İslam hâkimiyetini tanımak şartıyla Müslüman toplumun diğer semavîdin mensuplarına konukseverlik ve koruma sağladığı süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmedir.[10] Zimmet akdi, İslam Devleti ile gayrimüslim arasında yapılmıştır. Bu akit sonucu gayrimüslimler İslam ülkesi vatandaşı sayılmışlardır.[11] Bu akitle gayrimüslimin canı, ırzı malı himaye altına alınmış, zimmeti kabul eden gayrimüslim de buna karşılık vergilerini vermeyi kabul etmiştir.[12]

Müslüman hukukçuların çoğunluğu, İslam toplumunun varlığını ve güvenliğini tehlikeye düşürmemek şartıyla İslam Devletinin gayrimüslimlerden gelen zimmet akdi teklifini kabul etmesinin zorunlu olduğunu savunmuşlardır.[13] İslam hukukçularının zimmet anlaşmasının yapılmasının bir nedeninin de ehli kitap olan

---

[6] Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler",* Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 2.
[7] Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *D.E.Ü.H.F.D.,*C. 3, Ankara 1988, s. 117.
[8] M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek,* Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 33.
[9] Abdülkerim Zeydan, (çev. Hasan Güleç), "İslam Hukukuna Göre Zimmiler", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. VIII, İzmir 1994, s. 431.
[10] Claude Cahen, "Zimme", *MEB İA,* C. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 566.
[11] Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* C. 2, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989, s. 310; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku,* C. 3, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 234.
[12] Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 84.
[13] Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *DİA,* C. XIII, İstanbul 1996, s. 420.

kişilerle Müslümanların bir arada yaşamalarını sağlayarak onlara İslam'ı tanıtmak ve bu şekilde onların İslamiyet'i kabul etmesini sağlamak olarak belirtmişlerdir.[14] Zimmet kurumu, Kuran ve sünnet hükümlerine ve ayrıca ilk halifeler tarafından yapılan zimmet anlaşmalarına dayanılarak düzenlenmiştir.[15]

Zimmet akdinin temelleri Hz. Muhammed döneminde atılmıştır. Hz. Peygamber, hicretin hemen ardından Medine'de bulunan müşrik ve Yahudi toplumları ile "Medine anayasası" ya da "Medine vesikası" olarak adlandırılan bir sözleşme yapmıştır.[16] Değişik dinlere mensup insanların bir arada hangi kurallar çerçevesinde yaşayacağı ve devlet düzeninin gerektirdiği savunma, adalet gibi konularda teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulması bu sözleşmenin yapılmasını zorunlu hale getirmişti.[17] Bu sözleşmeyle zimmîlere İslam toplumu içinde verilen statü açıkça belirtilmiş, zimmîlerin Müslümanların koruması altında güven içinde yaşayabilme garantisi verilmiştir.[18] Medine sözleşmesinden sonra da Hz. Peygamber, Eyle, Ezruh, Dümetülcendel ve Necran Hristiyanları, Makna ve Teyma Yahudileri, ayrıca Hecer ve Bahreyn halkı ile de anlaşmalar yapmış, gayrimüslimlerin kültürel kimliklerini koruyarak İslam toplumu içerisinde rahatça yaşamalarına olanak sağlamıştır.[19]

Hz. Peygamberden sonra halifeler de İslam toplumu içerisindeki gayrimüslimlere önemli haklar ve yetkiler tanımışlardır. Hz. Ömer döneminde Necran'da bulunan Hıristiyanları güvenlik sebebiyle topraklarından çıkarırken onların gayrimenkul ve menkul mallarını satın alarak mağdur olmalarını önlemiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in bu Hıristiyanlara yolladıkları mektupla zimmet akitleri yenilenmiş, mal ve can güvenliklerinin sağlanacağı teminatı verilmiştir.[20] Hz. Ebubekir, Halid bin Velid'in Irak Hıristiyanları ile yaptığı anlaşmayı onaylayarak Hıristiyanların yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarını koruma altına almıştır. Hz. Ali de oğlu Hüseyin'e yazdığı vasiyetinde zimmîlerin hayatının kendi hayatı,

[14] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 122.
[15] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 118.
[16] Özel, "Gayri Müslim", s. 420.
[17] Ahmet Bostancı, *Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri",* Rağbet Yayınları, İstanbul 2001, s. 27.
[18] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 119.
[19] Özel, "Gayri Müslim", s. 420.
[20] Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler,* s. 189.

kanlarının kendi kanı, şereflerinin kendi şerefi olduğunu belirterek zimmîlere verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur.[21]

Hz. Muhammed ve Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra ortaya çıkan İslam Devletleri de Hz. Muhammed'in koyduğu prensiplere uymuşlardır. Emevîler döneminde zimmîler geniş bir hoşgörü içerisinde yaşamışlardır. Gayrimüslimler hem dini özgürlüklerine sahip olmuşlar hem de devlet içerisinde çeşitli yönetim kadrolarında yer almışlardır. Özellikle malî görevlere Hıristiyanların getirildiği, devlet divanlarında kendilerine görev verildiği görülmektedir.[22] Abbasiler ve Fatımîler dönemlerinde de gayrimüslimlere din ve vicdan hürriyetleri tanınmıştır. Abbasiler döneminde birçok kilise inşa edilmiş, halife tarafından patriğe birçok yetki tanınmış ve patrikler desteklenmişti. Fatımîler zamanında da zimmîler vezirlik, divan reisliği gibi makamlarda görev almış, divan kâtipliği ve harac toplama gibi görevlerde büyük çoğunluğu gayrimüslimler oluşturmuştu.[23]

Zimmet anlaşmasının geçerli olabilmesi için birtakım şartlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Müslüman olmayan tarafın ehl-i kitap olmasıdır.[24] Bir diğer şart, zimmet akdinin sürekli olmasıdır. Belli bir zaman dilimiyle sınırlı olan zimmet akdi geçerli olmamaktadır.[25]

Zimmet anlaşması, İslam devleti tarafından bağlayıcı kabul edilerek, anlaşmanın bozulmasına sebep olacak bir davranış meydana gelmediği sürece devletin tek taraflı olarak bu sözleşmeyi bozamayacağı ifade edilmiştir.[26] Bir zimmînin Müslüman'a karşı bir suç işlemesi hatta bir Müslüman'ı öldürmesi zimmet sözleşmesini bozmamaktadır. Hatta vergilerini ödemek istememesi ve Peygambere kötü söz söylemesi de bu ahdi bozmayan durumlar arasındadır.[27] Zimmet akdinin

[21] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 120.
[22] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 41.
[23] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 42.
[24] Ercan, "Gayrimüslimler", s. 7; Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s.121.
[25] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* C. III, İstanbul 1976, s. 423; Zeydan, "Zimmiler", s. 432.
[26] Karaman, *İslam Hukuku,* s. 241.
[27] Ansay, *İslam Hukuku,* s. 84.

bozulmasına sebep olan en önemli nedenlerden biri karşı tarafın İslamiyet'i kabul etmesidir. Bir zimmî, İslam dinini kabul ederse zimmetten çıkmış olur.[28]

Zimmet anlaşmasının bozulmasının diğer nedenleri, Müslümanlığa dair kötü söz söylenmesi, Müslüman'ın yolunun kesilmesi, din konusunda Müslüman kişinin fitneye düşürülmesi, cizye vermenin reddedilmesi ve Müslüman kadınla zina edilmesi olarak belirtilmiştir.[29] Zimmet sözleşmesi sona eren bir zimmî tekrar harbî olup İslam toplumuna karşı olan sorumluluklarından sıyrılır. İslam toplumundan artık himaye talep edemez ve toprakları darülharp haline gelir.[30]

Zimmet anlaşması sonucunda zimmîlere birtakım haklar verilmiş, bunun yanı sıra bazı sorumluluklar da yüklenmiştir. İslam ülkesinde zimmîlerin hak ve görevleri konusundaki genel kaide az çok Müslümanlarınki gibidir. İslam hukukçularının "Bizim lehimize olan şeyler onların da lehine, aleyhimize olan şeyler onların da aleyhinedir" ifadesi bu görüşü desteklemektedir.[31]

Zimmîlerin sahip oldukları hakların en önemlisi din ve ibadet hürriyetidir. Kuran-ı Kerim'de geçen "Dinde zorlama yoktur"[32] ayeti gereğince zimmîlere dinlerini değiştirmeleri hususunda baskı yapılması yasaklanmıştır. İbadet hürriyeti açısından da savaş yoluyla ele geçirilen şehirlerdeki gayrimüslimlerin mabetlerine dokunulmamış, barış yoluyla ele geçirilen yerlerdeki mabetlerin tamiri ve yenilerinin inşası da anlaşma hükümlerine tabî kılınmıştır. Bununla birlikte mabetlerinde dinî ayin ve ibadetlerini icra etmelerine, çan çalmalarına, dinî bayram günlerinde haç dolaştırmalarına izin verilmiştir.[33] Hz. Peygamber'in Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı zimmet anlaşmasında da onların mabetlerinin Allah'ın ve Resulünün zimmeti ve koruması altında olduğu açıkça ifade edilmiştir.[34]

---

[28] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. III, s. 430; Karaman, *İslam Hukuku,* s. 242 .
[29] Zeydan, "Zimmiler", s. 432, Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. III, s. 431; Karaman, *İslam Hukuku,* s. 242.
[30] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 128.
[31] Zeydan, "Zimmiler", s. 433.
[32] Kur'an-ı Kerim, Bakara 2 / 256; Din konusunda baskı yapılmaması hakkında diğer ayetler bk. Yunus 10 / 99, Kehf 18 / 29.
[33] Özel, "Gayri Müslim", s. 421.
[34] Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi,* C. I, S. 2 ,Temmuz-Aralık 1996, s. 134.

İkamet ve seyahat etme özgürlüğü zimmîlere tanınan haklardan bir diğeridir. İslam dininin doğup büyüdüğü Müslümanlarca kutsal sayılan yerlerin burada bulunması nedeniyle Harem bölgesi dışında seyahat etmelerinde herhangi bir sakınca görülmemiştir.[35] Şehirlerde kendilerine ait mahallelerde oturacakları gibi Müslümanlarla aynı mahallelerde oturmaları konusunda İslam hukuku açısından herhangi bir mahzur görülmemiştir.[36]

İslam topraklarında yaşama hakkı kazanan bir zimmînin can ve mal güvenliği devlet tarafından koruma altına alınır. İslam devletinde zimmîlerden herhangi bir kişiyi haksız yere öldüren kimse hakkında gerek Müslüman gerek zimmî ya da müstemen olsun, kısas ya da diğer cezalar uygulanmaktadır.[37] Hz. Peygamber, bir zimmîyi haksız yere öldüren kişinin kırk yıllık mesafeden duyulan cennet kokusundan mahrum olacağını belirtmiştir.[38]

Fakirlik, acizlik gibi durumlarda da zimmî, İslam devletinin güvencesinden faydalanmıştır. Halid bin Velid, Hire halkı ile yaptığı anlaşmada zengin iken fakirleşen, sadakaya muhtaç olan kişilerden cizye almayacağını, İslam ülkesinde oturduğu süre boyunca ona Müslümanların beytülmalından nafaka verileceğini taahhüt etmiştir.[39] Hz. Ömer de fakirlik ve yaşlılık nedeniyle dilenen bir zimmîyi gördüğünde ona hazineden maaş bağlanmasını emretmiş, vefatı sırasında da kendisinden sonra gelecek olan halifeden zimmîlerin haklarını korumasını ve onları himaye etmesini istemiştir.[40]

Zimmîler zimmet akdi gereğince kamu hizmetlerinde de çalışabilmişler, İslam hukukçuları bu konuda bir sakınca görmemiştir. Devlet başkanlığı ve ordu komutanlığı gibi en yüksek derecedeki siyasî görevler dışında gayrimüslimler herhangi bir idarî göreve tayin edilebilmişlerdir.[41] Muaviye döneminden itibaren gayrimüslimlerin devlet kademelerinde çalıştırıldıkları, çeşitli divanların yönetimi

[35] Özel, "Gayri Müslim", s. 421.
[36] Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı, Bursa Örneği,* İstanbul 2009, s. 24.
[37] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. III, s. 427.
[38] Özel, "Gayri Müslim", s. 421.
[39] Zeydan, "Zimmiler", s. 437.
[40] Özel, "Gayri Müslim", s. 421.
[41] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* Ağaç yayıncılık, İstanbul 1992, s. 15.

yanında valilik ve vezirlik makamına kadar yükseldikleri görülmüştür.[42] Ayrıca haraç ve cizye toplama gibi görevleri de üstlenmişlerdir.[43]

Zimmîler, aile ve miras hukuku gibi özel hukuka ilişkin davaları ve konuları kendi mahkemeleri tarafından kendi kanunlarına göre yürütmüşlerdir. Devlet, bu konularda onların iç işlerine müdahale etmemiştir.[44] Bunun yanı sıra gayrimüslimlere hukukî konularda İslam mahkemelerinde de dava açabilme hakkı verilmiştir. İslam mahkemesinin gayrimüslimlerin davalarına bakması durumunda onların kendi hukukları değil İslam hukuku uygulanmıştır.[45]

Zimmet akdi çerçevesinde zimmîlerin sahip oldukları hakların yanı sıra, devlete karşı da bazı sorumlulukları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ödemekle yükümlü oldukları baş vergisi olan cizyedir. Cizye zimmînin sahip olduğu toprak ve şahsı için alınan vergidir. Gayrimüslim teb'a bu vergiyi ömür boyu ödemekle yükümlüdür.[46] Kuran-ı Kerimde de gayrimüslimlerden cizye alınması gerektiğinden bahsedilmiştir.[47] Cizye, reşit, aklı başında, vermeye gücü yeten erkeğin ödemesi gereken bir vergidir. Kadın, çocuk, deli, yaşlı, gücü yetmeyen kimse cizye ödemekle mükellef değildir.[48] Bunların yanında devletçe uygun görülen bazı görevler, yararlılık ve hizmetler nedeniyle zimmîlerden cizye alınmadığı görülmüştür.[49]

Zimmînin devlete karşı bir diğer görevi de ülke sınırları içerisinde ticaret yapıyorsa malî vergi ödemesidir. İslam hukukçuları bu oranı onda bir olarak tespit etmişlerdir. Bu vergiyi Müslümanlar ticarî mallarının zekâtını verdikleri için ödemekle yükümlü değillerdir. Zimmînin zekât yükümlülüğü yoktur.[50]

---

[42] Özel, "Gayri Müslim", s. 422.
[43] Zeydan, "Zimmiler", s. 435.
[44] Eryılmaz, *Millet Sistemi*, s. 15.
[45] Özel, "Gayri Müslim", s. 423.
[46] Karaman, *İslam Hukuku,* s. 273.
[47] Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9 / 29 : *"Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a, ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulu'nün haram ettiği şeyleri haram saymayan, hak dinini kendine din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*
[48] Zeydan, "Zimmiler", s. 438.
[49] Özel, "Gayri Müslim", s. 422.
[50] Zeydan, "Zimmiler", s. 439.

V. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLER

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin hukukî konumlarının ana kaynağı İslam hukukundaki zimmet kurumudur. Osmanlı Devleti zimmet kurumunu da pek çok İslam hukuk kurum ve kavramında yaptığı gibi zamanın şartlarına uymak, devletin çıkarlarını korumak gibi sebeplerle şer'î kılıflarla değiştirerek uygulamışlardır.[51]

Osmanlı zimmîleri bir yandan zimmet hükümlerine tâbi tutulurken bir yandan da din ve mezheplerine göre gruplandırılarak bu grupların her birine "millet" denmiştir. Osmanlı Devleti zimmîleri birer birey olarak değil bir cemaatin üyesi olarak görmüş ve bu şekilde muamelede bulunmuştur.[52]

Millet kavramı, Arapça "mille" kelimesinden türetilmiştir. Mille, "bir söz" anlamına gelmektedir. Millet kavramı da muayyen bir sözü ya da vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğunu ifade etmektedir. Bu kavram Kuran'da da "din" ve "şeriat" anlamında kullanılmaktadır.[53] Millet kelimesi Osmanlı Devleti'nde de klasik dönemden itibaren dinî zümreleri ifade etmek için kullanılmıştır. XIX. yüzyıldan önce millet sözünün dinî bir topluluk için kullanıldığı hatta sadece Osmanlı Devleti içindekiler değil darülharp sayılan toplumlara da bu şekilde hitap edilmiştir.[54] Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethinde Rumlara ve Ermenilere verdiği beratlarda millet kelimesi gayrimüslim gruplar için kullanılmıştır. Son dönemlerde gayrimüslim cemaat defterlerinde de "Bulgar milleti", "Bulgar taifesi", "sair millet-i Nasârâ taifesi, sair millet ve tavâif, Ermeni ve sair tavâif-i muhtelife" ifadelerine rastlanmaktadır.[55] Hatt-ı Hümayunlarda devletin egemenliğindeki gayrimüslimleri anlatmak için "teb'a-i gayrimüslime" ve "cemaat-ı muhtelife" kavramlarının yanı sıra "milel-i saire" kavramı kullanılmıştır. 1876 Kanun-ı Esasi'de "milel-i muhtelife" kavramını kullanmıştır. Bununla çeşitli gayrimüslim topluluklar anlatılmak istenmiştir.[56]

---

[51] Gülnihal Bozkurt, *Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 7.
[52] Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* Konya 2003, s. 175; Bozkurt, *Gayrimüslim,* s. 9.
[53] Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 236.
[54] İlber Ortaylı, "Osmanlılar'da Millet Sistemi", *DİA,* C. 30, İstanbul 2005, s. 66.
[55] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 67.
[56] Bilal Eryılmaz, *Millet Sistemi,* s. 11.

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan Fatih'e kadar olan dönemde, gayrimüslimlere İslam hukukunun tanıdığı haklar çerçevesinde muamele edilmiştir. Fethedilen yerlerdeki halkın mal ve can güvenliği sağlanmıştır. Örnek olarak, Sultan Murad Köstendil'i fethettiğinde şehrin eski hâkimi olan Konstantin cizye ödemeyi kabul ettiği için yerinde bırakılmış, II. Murat döneminde de fethedilen yerlerdeki tutsak düşenlerin öldürülmemiş, sivil halkın özgürlükleri iade edilmiş ve Osmanlıların ibadetleri için camiye çevrilmesi gerekli olan kiliselerden başka diğer bütün kiliseler Hıristiyanların elinde kalmıştır;[57] fakat onlara devletin hiyerarşik yapısında bir statü tanınmamıştır. Gayrimüslimlere, devletin yapısı içinde "millet" statüsü verilmesi Fatih zamanında gerçekleşmiştir.[58]

Osmanlı Devleti'nin gelişip İmparatorluk konumuna geldiği Fatih Sultan Mehmed döneminde kiliselerin devlet kontrolünde organize edilmesi ile devletin organize ettiği millet sistemi başlamıştır.[59] Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerine sırasıyla Yunan Ortodoks Kilisesi'nin Patriği Genadios Scholarios, başhaham Moses Capsali ve Ermeni Kilisesi'nin Piskoposu Joachim aracılığıyla geniş özerklik vermiştir.[60] Galata'daki zimmîlerle bir zimmet antlaşması yapılmıştır. Galata'da bulunan Cenevizlilere şehrin muhasarası sırasında Bizans'a yardım etmemek şartıyla önceki imtiyazlarını onaylama sözü verilmiştir. Fetihten sonra da Cenevizlilere bir ahitname verilerek kendi din ve geleneklerine göre yaşayabileceği, ayinlerini ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilecekleri, serbestçe seyahat edebilecekleri ve mallarının güvence altına alınacağının teminatı verilmiştir.[61]

Millet sistemi ile zimmîlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde müsamaha gösterilmiş, bir yandan da Müslümanlardan ayrılmaları sağlanarak toplumdaki dinî hassasiyet de korunmuştur. Bu şekilde millet sistemi ile Osmanlı Devleti'nde

[57] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 94.
[58] Bilal Eryılmaz, *Millet Sistemi,* s. 19, 20.
[59] Nuri Adıyeke, "Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 255.
[60] Benjamin Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 245.
[61] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 99.

zimmîler ve Müslümanlar birlikte aynı devletin egemenliği altında fakat farklı hukuk düzenlerine bağlı olarak yaşamışlardır.[62]

Cemaatler, her türlü işlerini düzenlemede serbest bırakılmışlar, her cemaat dinî liderini ve ruhanî meclisini serbestçe seçmiş ve padişahın onayı sonrası patrik görevine başlamıştır. Patriğin başkanlığında oluşan meclis, cemaatin her türlü sorunuyla meşgul olmuştur.[63] Cemaat liderlerine devlet nezdinde cemaatini temsil etme ve onların davranışları konusunda sorumluluk taşıma gerektiğinde Divan-ı Hümayun'da onlar adına söz söyleme yetkisine sahip oldukları için kendilerine "millet başı" denilmiştir.[64] Dini liderler cemaatleriyle ilgili bütün işlerden dolayı devlete karşı sorumlu sayılmışlar, devletle cemaatleri arasında aracı ve temsilci görevini yürütmüşlerdir.[65]

Millet sisteminde güvenliğin sağlanması adına birtakım kurallar konulmuştur. Milletbaşı olan makamın mali iltizam yetki ve görevlerini yerine getirmesine destek olunmuştur. Ruhanî reisin devlet adına koyduğu vergilere karşı çıkılması ve toplanmasına direniş gösterilmesi durumunda kolluk kuvvetleri devreye girmiş, millet başına saygısızlık ve toplu isyan devlete karşı yapılmış sayılmıştır.[66] Kırsal kesimdeki gayrimüslim temsilcileri olan kocabaşılar da bulundukları mahalle ya da köy halkı tarafından seçilmiş, 1691 yılında gerçekleştirilen cizye vergi reformundan sonra da ön plana çıkmışlardır. Başlangıçta cizye ve diğer vergilerin dağıtım ve toplanmasında, bunların devlet görevlilerine teslim edilmesinde görevli olan kocabaşılar, merkezi yönetimin taşradaki kontrolünün zayıfladığı dönemlerde güç ve servet sahibi olmaya başlamışlardır.[67] Kocabaşıların azil ve atanması konusunda işlemler ve yazışmalar devlet görevlileri arasında yapılmış, patrik ya da hahamların müdahale etmelerine izin verilmemiştir.[68]

---

[62] Bozkurt, *Gayrimüslim,* s. 10.
[63] Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 210.
[64] Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım", s. 237.
[65] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 178.
[66] Ortaylı, "Millet Sistemi", s. 69.
[67] "Kocabaşı", *DİA,* C. 26, Ankara 2002, s. 140.
[68] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 188.

Osmanlı belgelerinde devletin gayrimüslim vatandaşlarına "teb'a-i gayr-i müslime", "Cemaat-ı muhtelife", "Milel-i saire" ve "Milel-i muhtelife" gibi tabirler kullanılmıştır.[69]

[69] Alâaddin Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri ve Osmanlı Mahkemesi (1640-1750)", *Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999*, Konya 2000, s. 549.

I. BÖLÜM

KONYA'DA GAYRİMÜSLİMLER

I. KONYA'NIN TARİHÇESİ

İç Anadolu'da geniş bir coğrafyaya sahip olan Konya, doğu ile batı arasında geçiş bölgesinde bulunması nedeniyle tarih boyunca farklı kültürlerin buluşma noktası olmuştur.[1] Anadolu'nun Bakır çağından beri yerleşilmiş olduğu anlaşılan bu bölgede, türlü çağlarda Hititler, Phrygler, Romalılar, Bizans, Selçuklular ve Osmanlılar bulunmuş; burası Iconion, İconium gibi adlarla anılarak zamanla Konya adı yerleşmiştir.[2] Konya adının Frig dilindeki Kawania'dan geldiği ve bunun Konion şekline dönüştüğü daha sonraki dönemlerde de İconium olarak söylendiği belirtilmiştir.[3]

Konya, Emeviler ve Abbasiler döneminde birçok kez İslam orduları tarafından istilaya uğramış,[4] Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklular tarafından Konya'nın ele geçirilmesiyle Konya, Anadolu Selçuklu devletine payitaht olmuş ve bu dönemde çok canlı bir ticarî ve sosyal hayata sahip olmuştur.[5] Ayrıca bu dönemde sadece Anadolu'nun değil, dünyanın en modern, düzenli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Bu sebeple o döneme ait yazarlar Konya'dan "Daru'l-huzur" olarak bahsetmişlerdir.[6]

Selçuklulardan sonra Konya'da egemenlik Karamanoğulları'na geçmiştir. Konya artık bir payitaht değil; fakat yine oldukça önemli bir taşra şehri konumunda olmuştur.[7] Bu dönemde Konya'yı ziyaret eden İbn-i Batuta şehrin yapısının

[1] Hasan Bahar, "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013, s. 239.
[2] Türk Ansiklopedisi, "Konya", C. XXII, MEB, Ankara 1975, s. 193.
[3] Tuncer Baykara, "Konya", *DİA,* C. 26, Ankara 2002, s. 182.
[4] İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi,* Ankara 1997, s. 37.
[5] Besim Darkot, "Konya", *İA,* C. 6, MEB, s. 843; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,* Ankara 1985, s. 15.
[6] Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi,* Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1999, s. 3.
[7] Darkot, "Konya", s. 848.

güzelliğini, nehirlerinin, bağ, bahçe ve meyvelerinin bolluğunu ayrıca cadde ve çarşılarının genişliğini övmüştür.[8]

Karaman-ili yerleşim merkezlerinden olan Konya, Fatih Sultan Mehmed döneminde kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. XVI. yüzyıl boyunca Karaman Beylerbeyliğinin değişmeyen sancakları arasında yer alan Konya; Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Niğde, İçil, Kayseri, Bozok, Maraş ve Kırşehir ile birlikte Karaman Eyaletine bağlanmıştır.[9] 1632-1641 yılları arasındaki Osmanlı idarî düzenine göre Niğde, Kayseri, Kırşehir, Beyşehir, Akşehir ve Aksaray sancaklarından oluşan Karaman Eyaletinin paşa sancağı Konya'dır.[10] 1648 yılında Konya'ya uğrayan Evliya Çelebi şehirde 11 medrese, 3 darülhadis, 40 kadar tekke, 11 imaret, bedesten ile birlikte 1900 dükkân bulunduğunu kaydetmiştir.[11]

II. NÜFUS VE ETNİK YAPI

Çok eski bir yerleşim merkezi olan Konya'nın XII. yüzyılın başlarındaki nüfusunun 3000-4000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. XII. yüzyıl boyunca Konya'daki Rum nüfus varlığını sürdürmüş, fakat eski dönemlerden fazla bir artış göstermemiştir. Alâeddin tepesinin toplam alanı içinde Rumların oturduğu alan yaklaşık 6-7 hektar civarındadır. Rum nüfus ancak 1500 kadardır. Ermeniler az, Yahudiler de kayda değmeyecek miktardadır.[12]

Konya şehrinin en canlı ve en kalabalık dönemi XIII. yüzyıl ortalarındadır. Bu dönemde Konya'da %10 kadarı gayrimüslim olmak üzere yaklaşık 60.000 kadar nüfusun olduğu tahmin edilmektedir.[13] XIV. ve XV. yüzyıllardaki siyasî çekişmeler Konya'yı olumsuz yönde etkilemiştir. Halkın bir bölümü şehri terk etmiş ve Konya

[8] İbn-i Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi,* sadeleştiren: Ali Murat Güven, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, s. 211.
[9] Alaattin Aköz, "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013, s. 258.
[10] İzzet Sak, "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013, s. 265.
[11] Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne,* 3. Kitap, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 28, 29, 30.
[12] Baykara, *Konya*, s. 119, 138.
[13] Tuncer Baykara, "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013, s. 245.

Alâeddin Keykubad dönemi surlarının içinde kalan bir yerleşme yeri haline gelmiştir.[14]

XVI. yüzyıla gelindiğinde 1520-1530 yılları arasında şehrin nüfusu yaklaşık 6185 iken 1571-1580 yılları arasında bu rakam 15.356'ya çıkmıştır. 1584 tarihine ait Konya mufassal tahrir defterine göre de Konya'nın toplam nüfusu yaklaşık 18.491 olarak hesaplanmıştır.[15] XVI. yüzyılda yapılan bu kayıtlara göre sadece bir "Mahalle-i Gebrân" karşımıza çıkmaktadır. Bunların nüfusu 1500 yılında 20 nefer 18 hane, 1518, 1522 ve 1530 yıllarında ise 23 nefer 23 hane olmuştur. 1539 yılına gelindiğinde 52 nefer 11 hane gayrimüslim kayıtlıdır. 1539 tahririnde ayrıca Konya'da 5 nefer 5 haneden oluşan Yahudi cemaati bulunmaktadır.[16]

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere bütün Akdeniz havzasında normal değerlerin çok üzerinde bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Nedeni tam olarak tespit edilemeyen bu nüfus artışına paralel olarak Konya şehrinin nüfusunda da gözle görülür bir artış meydana gelmiştir.[17]

XVII. yüzyılda Konya çoktan şehir suru dışına çıkmış fiziki görünümüyle 20.000 kişilik nüfusa sahip bir şehir konumuna gelmiştir.[18] 1642 tarihli avarız kayıtlarına göre XVII. yüzyıl ortalarında Konya şehrinde yaklaşık 18810 Müslüman ve 2820 gayrimüslim nüfusun yaşadığı tahmin edilmektedir.[19]

XVIII. yüzyılda ise Konya'nın yaklaşık Müslüman nüfusu 17340 kişidir. Gayrimüslim nüfusu da 2968 civarındadır bu da şehir nüfusunun % 16'sını oluşturmaktadır.[20] XIX. yüzyıla gelindiğinde ise 1831 yılında yapılan Konya'nın ilk nüfus sayımına göre Konya'da 12457 Müslüman erkeğe karşı 1678 Müslüman olmayan insan sayılmıştır. Şehrin nüfusu 28.000 dolaylarındadır.[21] 1841 yılında Konya'da 5471 Müslüman, 68 Rum, 136 Ermeni hanesi saptanmıştır. 1847 tarihinde

[14] Baykara, "Konya", s. 249.
[15] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 67, 68.
[16] Aköz, "Konya", s. 262, 263.
[17] Aköz, "Konya", s. 262.
[18] Yusuf Oğuzoğlu, "17. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etkileyen Bazı Faktörler", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,* Ankara 1981-1982, s. 335.
[19] Sak, "Konya", s. 267, 268.
[20] Yusuf Oğuzoğlu, "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013, s. 270.
[21] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 49.

ise 5692 Müslüman, 66 Rum ve 133 Ermeni hanesi tespit edilmiştir. 1881'de de hane sayısı 7480 Müslüman, 265 Rum ve 10 Ermeni olmak üzere 7755'e ulaşmıştır.[22]

İnceleme dönemimiz olan 1650-1800 yılları arasına ait Konya şer'iye sicillerinde Konya'daki gayrimüslim unurlara ait bilgiler edinilmektedir. Bu defterlerde gayrimüslim erkeklerden bahsedilirken genellikle "zimmî", kadınlardan bahsedilirken de "nasraniye" ve seyrek de olsa "zimmîye" ifadeleri kullanılmıştır. Gayrimüslimler sicillere genellikle babalarının adlarıyla birlikte kaydedilmiş ve erkekler "veled-i", kadınlar ise "bint-i" şeklinde yazılmıştır. Gayrimüslimlerin isimleri genellikle kendilerine özgü Sergiz, Bali, Avanos, Abraham, Marta, Despine gibi adlar olmakla birlikte Aslan, Karagöz, Uğurlu, Murat, Nazlı, Bahar ve Şeker gibi Türkçe adlara sahip gayrimüslimler de bulunmaktadır.

III. YERLEŞİM ALANLARI VE MAHALLELER

Antikçağlardan beri bir yerleşim yeri olma özelliğini sürdüren Konya'nın bugünkü şeklinin belirlenmesi Selçuklu Dönemine denk gelmektedir. Bizans hâkimiyeti altında surlarla çevrili az nüfuslu bir şehir olan Konya, Türklerin burada hâkimiyet sağlamasıyla gelişme göstermiştir. Bu dönemlerde şehir surlarının doğu ve güneyinde yeni yerleşme yerleri ortaya çıkmıştır.[23]

İbni Bibi tarafından övgüyle bahsedilen Konya surlarının inşasına 1219 yılında başlanmış, surların bazı kapıları ile burçları hazineden diğerleri de diğer devlet adamları tarafından yaptırılmış ve inşaat 1221 yılında tamamlanmıştır.[24] Surların tamamlanmasıyla da Alâeddin Tepesi'ndeki kale, İç Kale durumuna düşmüştür. Osmanlılar döneminde İç Kale çevresinden itibaren genişlemeye başlayan Konya, çok sayıda mahalleye ayrılmıştır.[25]

Konya'nın şehir olarak genişlemesi XIII. yüzyılda olmuştur. I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılan ikinci surun dışında buranın inşasından çok kısa bir süre sonra kurulmuş tekke ve zaviyeler sayesinde burada büyük mahalleler

[22] Baykara, "Konya", s. 187.
[23] Baykara, "Konya", s. 185.
[24] Darkot, "Konya", s. 845.
[25] Hüseyin Muşmal, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Konya Mahalleleri", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi,* Konya, IV, Ed. Yusuf Küçükdağ, Aralık 2001, s. 71, 72.

oluşmuştur.[26] XIV. ve XV. yüzyıllardaki çekişmeler Konya'yı olumsuz yönde etkilemiş, halkın bir bölümünün şehri terk etmesiyle Konya Alâeddin Keykubad dönemi surlarının içinde kalan bir yerleşme yeri haline gelmiştir.[27] XIX. yüzyılın ikinci yarısında surlar tamamen ortadan kalkmış, taş malzemesi o sırada yaptırılan hükümet konağı ile Kapı Camii gibi binalarda kullanılmıştır.[28]

Mahalle, şehrin en küçük yönetim birimidir. Halkın devlete karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmede mahalle bir değer ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Şehirli halkın ödeyeceği vergilerin dağıtımında ve buna benzer başka hizmetlerin gerçekleştirilmesinde mahalle birim olarak ele alınmıştır.[29] Türk şehirlerinde eskiden beri mahalleler, genellikle birbirini tanıyan sosyal ve ekonomik dayanışma yönünden bir bütün teşkil eden aynı inançtaki kişilerin topluca yaşadıkları yerlerdir.[30]

Selçuklar Dönemi'nde Konya şehrindeki mahallelerin sayısı yaklaşık 40-50 kadardır.[31] Konya şehrinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra mahalle sayısı artış göstermiştir. Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan ilk mufassal defter olan 1500-1501 tarihli tapu-tahrir defterine göre, 1500 yılında Konya şehrinde 40 mahalle bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim dönemine ait 1518 tarihli deftere göre Konya'daki mahalle sayısı 90'a, Kanuni Sultan Süleyman döneminin ortalarında 1539 tarihinde yapılmış tahrire göre de mahalle sayısı 100'e çıkmıştır. XVI. yüzyılın sonlarında III. Murat tarafından yaptırılan 1584 yılına ait tahrirde ise Konya'da 117 mahalle olduğu tespit edilmiştir.[32]

XVII. yüzyılın ortalarında mahalle sayısı 108 olan Konya'nın XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde mahalle sayısı 140'tır. Bu son dönemde buraya yönelik göçler sebebiyle özellikle Konya'nın dışında yeni mahalleler oluşmuştur.[33]

---

[26] Yusuf Küçükdağ, "Lale Devri'nde Konya", *SÜSBE,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1989, s. 12.
[27] Baykara, "Konya", s. 185.
[28] Darkot, "Konya", s. 846.
[29] Çadırcı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* s. 40.
[30] Muşmal, "Konya Mahalleleri", s. 71.
[31] Baykara, "Konya", s. 185.
[32] Aköz, "Konya", s. 258.
[33] Baykara, "Konya", s. 185.

II. BÖLÜM

GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL HAYATI

I. GAYRİMÜSLİMLERİN AİLE HAYATI

Gayrimüslimlerin evlenme ve boşanma konusunda tamamıyla kendi ruhanî liderleri yetkili olmuştur. Fakat zimmîlere isterlerse şer'î mahkemelere başvurma hakkı verilmiştir. Şer'iye sicillerindeki kayıtlar gayrimüslimlerin aile hukuku alanındaki sorunlarını zaman zaman kadı önüne getirmeyi seçtiklerini göstermektedir. Ayrıca evlenme ve boşanma ile alakalı davalarda taraflardan biri Müslümansa bu tür davalar mutlaka şer'î mahkemelerde görülmüştür.[1]

A. Ailenin Oluşumu

Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslimler arasındaki evlenme ve boşanma işlerine neredeyse hiç karışmamış, bunu tümüyle kendi din adamlarının yetkisine bırakmıştır. İki zimmî arasındaki evlenme ve boşanmayla ilgili olarak bütün belgelerde şu kayıt bulunmaktadır: *"...Bir zımmiye erinden kaçsa veya bir zımmi avret almalı ya da boşamalı olsa, aralarına rahib-i mezburdan başka hiç kimse girmeye ve karışmaya..."*[2]. İncelediğimiz Konya şer'iye sicillerinde de metropolitlik berat ve fermanlarındada bu ifadeler geçmektedir.[3] Zimmîlerin kendi hukuk kurallarına göre yaptıkları evlilikler de geçerli sayılmıştır. Örnek olarak, şahitsiz olarak evlenen iki gayrimüslimin dinleri buna izin veriyorsa evlilikleri geçerli sayılmış, bu çift daha sonra Müslüman olsalar bile nikâhları bozulmamıştır.[4]

Bununla birlikte gayrimüslimler istedikleri takdirde şer'î mahkemelere başvurarak sicillerde geçen *ayin-i İslam üzere akd-i nikâh* ifadesinden de anlaşılacağı

[1] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 179.
[2] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 204; T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler,* Ütopya Kitabevi, İstanbul 1999,s. 109.
[3] *"Ve metropolidliğe dâhil olan yerlerde bir avrat erinden kaçsa ya da bir zimmî avrat boşasa ya da avrat alsa aralarına metropolidden başka kimse girmesin..."* KŞS 10/243-1, KŞS 34/278-1.
[4] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 131.

üzere İslam hukuku hükümlerine göre de nikâh akitlerini yapabilmişlerdir. Aşağıda ailenin oluşumu, nişan safhasından itibaren ayrıntılı olarak ele alınıp incelenecektir.

1. Nişan (Namzed)

Erkeğin evlenme teklifinin kabul edilmesiyle taraflar arasında bir nişanlılık ilişkisi doğar ve nişanlanma ise tarafların birbirlerine karşılıklı olarak evlenme vaadinde bulunmaları olarak tanımlanır.[5] Nişanlanma kavramı, İslam hukukunda, Arapça *"hıtbe"* kelimesiyle ifade edilmekte ve bir erkeğin belirli bir kadınla evlenme isteğini açıklayarak bunu, kadına ya da ailesine bildirmesi anlamına gelmektedir.[6] Evlenmeyi talep eden erkeğe "hatıb", evlenmesi istenilen kadına da "mahtube" denir.[7]

Osmanlı toplumunda, ister Müslim, isterse gayrimüslim olsun, genellikle anne babalar ya da diğer yakınlarının küçük yaştaki kız çocuklarını, ileride damat olacak kişiye vaadde bulunmaları üzerine nişanın gerçekleştiği görülmektedir.[8] Sözlükte nişanlı, sözlü ve yavuklu olarak ifade edilen namzed kelimesi Osmanlı toplumunda da aynı anlamda kullanılmış ve şer'iye sicillerine de bu şekilde yansımıştır.[9] Gayrimüslimler arasında İslam hukukunun evlenme ve boşanma prensiplerinin uygulanmasının yanı sıra evliliğe ilk adım olarak görülen namzed adet ve geleneği de yaygın olarak görülmüştür.[10]

İslam hukukunda nişanlanmanın en önemli ilk sonucu, evlenme teklifi kabul edilen erkeğin kadını görme hakkına sahip olmasıdır. Bu hak sadece erkeğe aittir. Erkek, nişanlısı olan kadının ellerini, ayaklarını ve yüzünü görebilir. Kadın ise yalnızca erkeği yolda, işinde ya da umumîyerlerde uzaktan görebilir.[11]

---

[5] Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme,* Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988, s. 48.
[6] İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 16, 2006, s. 494.
[7] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. 2, s. 7.
[8] İzzet Sak, "Şer'iye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 7, 2012, s. 120; KŞS 31/86-2.
[9] Sak, "Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları", s. 497.
[10] Sak, "Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları", s. 519.
[11] Cin, *Evlenme,* s. 48.

Nişan sırasında ya da daha sonraki nişanlılık döneminde erkek tarafından kız tarafına çeyiz adı altında çeşitli eşyalar ve paralar verilmesi âdeti Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler arasında da yaygın olarak görülmüştür. İncelediğimiz sicillerde altın yüzük,[12] penbe bez, ibrişim, gümüş yüzük[13], keten bezi, çenber, el makremesi, ebrû pûşî, iki miskâl gülebdân, elvâni ipek ve bohça[14], altın küpe, yirmi dokuz guruş,[15] yirmi guruş[16] nişan sırasında verilen hediyelerdendir.

Gayrimüslimler arasında bir de "terbiye baha" adı altında bir paranın verildiği görülmektedir ki bu da evlenecek olan kızın ailesinin kızlarını besleyip büyütme karşılığında damat tarafından bir miktar para aldığını düşündürmektedir.[17] İncelediğimiz sicillerde de zimmî bir kadınla evlenen erkeğin nasraniye kadına terbiye baha adı altında bir miktar para verdiğine rastlamaktayız. Konuyla alakalı bir kayıtta Konya sakinlerinden Ermeni Serhoş zimmî, Nurhan adlı nasraniye bir kadınla evlenmiş, evlenirken kızın babasına otuz iki buçuk guruş para vermiştir. Nurhan'ın daha sonra İslam'ı kabul edip Müslüman olmasıyla, Nurhan Serhoş zimmîden tefrik yoluyla ayrılmıştır. Serhoş zimmî de bunun üzerine evlenirken verdiği otuz iki buçuk guruşu geri alabilmek için mahkemeye başvurmuştur. Nurhan'ın babası da *terbiye baha namıyla* Serhoş'un kendisine yirmi beş guruş verdiğini kendisinin de bu parayı kızının masraf ve ihtiyaçlarına harcadığını belirtmiştir. Ayrıca Serhoş'un verdiği bu parayı geri alamayacağına dair elinde fetva olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Serhoş davadan menedilmiştir.[18]

Terbiye baha olarak kız tarafına verilen para hiçbir şekilde erkek tarafına geri verilmemiş, verdiği parayı geri isteyen erkekler de açtıkları davadan menedilmişlerdir. Örnek olarak, İçkale Mahallesi sakinlerinden Arslan veled-i Yovan adlı zimmî dört sene önce evlendiği Meryem'in annesi Esma bint-i Aslan nasraniyeden evlenirken kendisine kızına başlık alması için verdiği sekiz guruşu geri

[12] KŞS 33/36-3.
[13] KŞS 21/215-1.
[14] KŞS 44/62-2.
[15] KŞS 45/160-1.
[16] KŞS 44/133-3.
[17] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 121.
[18] KŞS 25/213-3 (Selh Cemaziyelevvel 1092).

istemiştir. Esma nasraniyenin sekiz guruşu başlık almak için değil terbiye baha olarak aldığını belirtmesiyle Arslan zimmî davadan menedilmiştir.[19]

İslam hukukunda nişan, evlilik olmayıp sadece evlilik vaadi olduğu için hukukçuların görüşüne göre, nişanlı erkeğin ya da kızın, nişandan vazgeçmesi caiz görülmüştür. Ortada nikâh akdi olmadığından nişanın sürmesi için taraflar birbirlerini zorlayamaz, kimse herhangi bir yükümlülük altında değildir.[20] Örnek olarak, Konya sakinlerinden Nurhatır? adlı zimmî Maryem adlı nasraniyeyle babası Bedros zimminin izin ve rızası dahilinde nişanlandıklarını; fakat Bedros zimminin nişandan vazgeçip kızını Panos adlı bir zimmiyle evlendirmeyi istediğini mahkemeye bildirmiştir. Bedros zimmî de Nurhatır? zimmînin kızıyla nişanlandıklarını, aralarında nikah akdi olmadığını velayeti hasebiyle de kızını Panos zimmiyle evlendirmek istediğini belirtmiştir. Ortada nikâh akdinin olmadığının doğrulanmasıyla Bedros'un kızını istediği kişiyle evlendirmesine izin verilmiştir.[21] Nişan evlenme, ölüm, tedavisi olmayan bir hastalık gibi durumlarla bozulabileceği gibi tek taraflı bir irade beyanıyla da bozulabilmiştir.[22]

Nişanın bozulmasıyla birlikte iki önemli sorun oluşmaktadır. Bunlardan birincisi haklı bir neden olmadan nişanı bozan tarafın kusursuz tarafa bir tazminat ödeyip ödemeyeceği sorunudur. İslam hukuku nişanın bozulabileceğini belirtmiş ve kusursuz tarafa nişanı bozan tarafın tazminat ödemesine gerek olmadığına karar vermiştir.[23]

İkinci önemli sorun ise iki tarafın nişan sırasında birbirlerine verdikleri hediyelerin ve mehire ait yapılan ödemelerin geri alınıp alınmayacağı konusudur. Bu konu hakkında mezhepler farklı görüşlere sahiptir. Hanefilere göre hediyeler hibe hükmünde olduğu için nişan bozulsa dahi karşı tarafın harcayıp bitirdiği, başkasına devrettiği hediyelere geri alınamaz. Fakat verilen hediyeler karşı tarafta hala aynı şekilde duruyorsa geri alınabilir. Şafilere göre hediyeler aynı şekilde duruyorsa kendisi durmuyor ise kıymetleriyle geri alınabilir. Malikilere göre de nişanı bozan

[19] KŞS 45/ 154-3 (8 Muharrem 1127).
[20] Sak, "Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları", s. 496.
[21] KŞS 34/78-2 (3 Şevval 1098).
[22] Karaman, *İslam Hukuku,* C. 1, s. 297.
[23] Cin, *Evlenme,* s. 49.

taraf kadın ise erkek verdiği hediyelerini geri alabilir fakat nişanı bozan taraf erkek ise kadından hiçbir şey talep edemez.[24] Nişan sırasında erkek tarafından kadına çeyiz alması için mehire mahsuben verilen para, eğer nikâh akdi olmadan nişan bozulursa erkek tarafından geri alınabilir.[25]

Müslümanlar arasında oldukça yaygın olarak görülen nişandan ayrılma olaylarına gayrimüslimler arasında dasıkça rastlanmaktadır. Osmanlı hukukunun korumacılığından yararlanmak isteyen gayrimüslimler ayrıca bunları şer'î mahkemelerde tescil ettirmişlerdir.[26] Nişanlısından ayrılmak isteyen zimmî erkekler mahkemeye başvurarak kendi istekleriyle nişandan feragat ettiklerini ve nişanlıların istedikleri kişiyle evlenebileceklerini belirtmişlerdir. İçkale Mahallesi sakinlerinden Kaplan zimmî nişanlı olan Çınar nasraniyeden kendi rızasıyla ayrıldığını ve istediği kişiyle evlenebileceğini *"ba'del-yevm dilediği kimesneye nefsini tezvic eylesün"* sözleriyle ifade ederek nişandan ayrılmıştır.[27]

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslim kadınlarla nişanlı olan Müslüman erkekler de karşımıza çıkmaktadır. Bu erkekler de kimi zaman mahkemeye başvurarak nişanlı oldukları zimmî kadınlardan kendi rızalarıyla ayrılmak istediklerini belirtmiş bunu mahkemede onaylatmışlardır. Gallecerb Mahallesi'nden Ahmed Beşe ibn Abdullah nişanlısı Bahar nasraniye ile aralarında nikâh sözleşmesi olmadığını ve nişanlısından kendi isteğiyle ayrılmak istediğini ifade etmiştir.[28]

Bazen de gayrimüslim erkekler nişanlısı olduğu kadının evlenmeye yanaşmadığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuş, kız tarafının mahkemede evlenmek istemediğine dair beyanı ve aralarında nikâh akdi olmadığının anlaşılması üzerine zimmî genç davadan menedilmiştir. Örneğin Akıncı Mahallesi sakinlerinden İlmon veled-i Erkil zimmî, Takoya bint-i Devlet adlı nasraniyeyle nişanlı olduklarını fakat nişanlısının evlenmek istemediğini mahkemede belirtmiştir. Bunun üzerine Takoya nasraniye kendisine söz hakkı verildiğinde nişanlısıyla aralarında nikâh akdi

[24] Karaman, *İslam Hukuku,* C. 1, s. 298; Cin, *Evlenme,* s. 50; Hamza Aktan, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 2, Ankara 1992, s. 397.
[25] Karaman, *İslam Hukuku,* C. 1, s. 297; Cin, *Evlenme,* s. 51.
[26] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 121.
[27] KŞS 15/143-3 (25 Muharrem 1082); Aynı konu hakkında bk. KŞS 37/144-1, KŞS 44/133-3, KŞS 49/259-2.
[28] KŞS 27/202-1 (12 Muharrem 1094).

olmadığını ve başka biriyle evlenmek istediğini söylemiştir. İlmon zimmînin de Takoya ile aralarında nikâh akdi olmadığını kabul etmesiyle İlmon zimmî davadan menedilerek Takoya nasraniyenin istediği kişiyle evlenebileceğine dair karar verilmiştir.[29]

Bir başka olayda ise Konya sakinlerinden Ermeni Artin zimmî adlı küçük çocuğun velisi olan babası Bali zimmî mahkemeye gelerek Ermeni taifesinden olan Margirit nasraniye hakkında dava açmıştır. Bali zimmî Margirit nasraniyenin annesi ve kardeşinin rızaları ve kendisinin de isteğiyle oğluyla nişanlandığını fakat evlenmeyi istemediğini belirtmiştir. Margirit nasraniye mahkemede kendisine söz hakkı verildiğinde Artin zimmîyle kendi rızasıyla nişanlanmadığını akıl baliğ olduğunu, aralarında nikâh akdi olmadığını ve Artin zimmîyle evlenmek istemeyip başkasıyla evlenmek istediğini söylemiştir. Ayrıca elinde konuya ilişkin bir fetva olduğunu belirtmiştir.*"Hind-i mücerred Zeyd'e nikâh ile varırım demesiyle menkûhesi olmuş olur mu? El-cevap: Olmaz"* fetvası gereğince Bali zimmî davadan men edilmiştir.[30] Bu örnekte ve incelediğimiz sicillerde karşımıza çıkan buna benzer davalarda da görüldüğü üzere sadece anne ve babanın nişanı istemesi yeterli olmayıp, nişanlı olan kız buluğa eriştiği zaman velilerinin yapmış olduğu nişana rıza göstermeyerek başkalarıyla evlenebilme hakkını elde edebilmiş ve erkek tarafı buna müdahale edememiştir.[31] Konuyla ilgili bir başka örnekte ise Biremani Mahallesi'nden Ağsa? adlı bikr-i baliğa nasraniye dört yıl önce Vartan zimmî ile nişanlandığını; fakat şimdi başkasıyla evlenmek isteğini buna da Vartan zimmînin engel olduğunu belirtmiştir. Ağsa'nın nişanlısıyla arasında nikâh akdi olmadığının anlaşılmasıyla Vartan'ın Ağsa'nın başkasıyla evlenmesine engel olmaması için tenbih edilmiştir.[32]

Gayrimüslimler belli bir neden olmadan nişandan ayrıldıkları gibi bazen de belirli sebeplerden dolayı nişandan ayrılmışlardır. Bunlardan en önemlisi din değişikliği konusu olmuştur. Erkek ya da kadından herhangi birinin din değiştirerek

[29] KŞS 25/42-3 (13 Zilhicce 1091).
[30] KŞS 31/86-2 (4 Şaban 1097).
[31] KŞS 40/75-2 (15 Ramazan 1114); Aynı konu hakkında bk. KŞS 57/108-4.
[32] KŞS 55/12-3 (13 Ramazan 1153); Aynı konu hakkında bk. KŞS 33/257-1.

Müslüman olması nişanın bozulmasına sebep olmuştur.[33] Abdülaziz Mahallesi'nden mühtedî Mehmed bin Abdullah Müslüman olduktan sonra önceden nişanlı olduğu Bağdad nasraniye ile aralarında nikâh akdi olmadığını belirterek nişandan ayrılmıştır.[34] Başka bir örnekte Aynedar Mahallesi sakinlerinden olup zimmî iken ismi Erkil olan mühtedî Mehmed, Mihmandar Mahallesi'nden Satı bint-i Ohan bikr-i baliğâ nasraniye ile iki sene önce nişanlandıklarını fakat kendisinin Müslüman olmasından sonra Satı'nın İslamiyeti kabul etmediğini ve evlenmek istemediğini bu yüzden nişandan ayrılmak istediğini söylemiştir. Satı nasraniye de aralarında nikâh akdi olmadığını, Müslüman olmak istemediğini ayrıca Mehmed ile de evlenmeye razı olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafların nişanlarının bozulup Satı nasraniyenin istediği kişiyle evlenmesine izin vermiştir.[35]

Din değişikliği dışında nişanlısının melbusatını görmeye iktidarı olmamak ya da erkeğin başka bir yere giderek uzun bir süre gelmemesi de nişanın bozulmasına neden olmuştur.[36] Eflatun Mahallesi sakinlerinden Kaplan zimmî üç sene önce nişanlandığı Meryem nasraniyeden melbusatını görmeye iktidarı olmadığı gerekçesiyle ayrılmıştır.[37] Diğer bir örnekte Sille köyü sakinlerinden Nazlı bint-i Oruç nasraniye aynı köyden olup nişanlısı olan Kirpaki adlı zimmînin başka bir yere giderek altı yedi senedir gelmediğini ve kendisinin nafakasını sağlamadığını bu yüzden kendisinden ayrılıp başka birisiyle evlenmek için mahkemeden izin istemiştir. Sille köyünün Müslüman ahalisinden Bostan bin Mehmed, Musa bin Receb, Ahmed bin Mehmed ve zimmî ahalisinden Murat veled-i Nikola, Aslan veled-i Yorgi, Baryam veled-i İsa ve Kademli veled-i Kesbeci adlı zimmîler Nazlı lehine mahkemede şahitlik yapmışlar, mahkeme de nişanlıların aralarında nikâh akdi olmaması gerekçesiyle Nazlı'nın başka birisiyle evlenmesine izin vermiştir.[38]

Nişanın bozulduğu durumlarda erkek tarafı önceden nişan sırasında veya sonrasında kız tarafına verdiği eşya ya da paraları mahkemeye başvurarak geri alabilmiştir. Eflatun Mahallesi'nde oturan zimmî genç nişanlandığı kızla nişanlarının

[33] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 121.
[34] KŞS 34/207-3 (28 Rebiülevvel 1099).
[35] KŞS 44/62-2 (9 Rebiülevvel 1122).
[36] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 121.
[37] KŞS 45/160-1 (13 Muharrem 1127).
[38] KŞS 38/98-2 (13 Zilhicce 1103).

bozulması sebebiyle nişan sırasında kız tarafına gönderdiği otuz arşın penbe bez, on dirhem ibrişim ve bir gümüş yüzüğü geri almıştır.[39]

Gayrimüslim kadınlar da mahkemeye başvurarak nişanlılarından ayrılmak istediklerini ifade etmiştir. Bazen de bu kadınlar ayrıldığı nişanlısının başkasıyla evlenmesine mâni olduğu gerekçesiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Örnek olarak İçkale Mahallesi sakinlerinden Nazlı nasraniye, eski nişanlısı olan Aslan zimmînin Oruç zimmîyle evlenmesine engel olduğunu belirtmiştir. Aslan zimmî Nazlı nasraniyeden nişan sırasında verdiği eşyaları geri alarak kendisinin istediği kişiyle evlenebileceğini söylemiştir.[40]

2. Nikâh

Osmanlı aile hukuku genel olarak İslam aile hukukunun hükümlerini uygulamıştır. Bu nedenle İslam hukukundan bağımsız bir Osmanlı aile hukukundan bahsetmek mümkün değildir.[41] Fakat zaman zaman İslam aile hukukunun hükümleri dışında Osmanlı'da aile ve evlilik konularında eski gelenekler de takip edilmiştir. XVI. yüzyıl Çankırı, Kayseri ve Konya şer'iye sicillerine bakıldığında bu çağdaki evlilik uygulamalarının İslam fıkhı kitaplarındaki nikâh hükümleriyle örtüşmediği görülmektedir. Aynı şekilde XVII. yüzyılda evlilik ilişkileri İslam hukuk hükümleriyle bazen zıtlık teşkil etmiştir.[42]

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler aile hukuku ile ilgili konularda kendi özel hukuklarına bağlı kalmışlardır. Evlilik akdi, akdin feshi, mehir ve nafaka gibi konular dini işlerden sayılmış bu sebeple gayrimüslimlerle ilgili evlenme, boşanma, nafaka gibi konularda yetki kendi dini otoritelerine verilmiştir.[43] Gayrimüslimlerin nikâh işlemleri hahamlar, patrikler ya da onların görevlendirdiği vekilleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Din adamları bu konuda dışarıdan herhangi bir karışma olmadan dinlerinin kuralları gereğince görevlerini icra etmişlerdir.[44] Köy

[39] KŞS 21/215-1 (11 Recep 1087); Aynı konu hakkında bk. KŞS 33/36-3; KŞS 44/62-2; KŞS 45/160-1.
[40] KŞS 33/36-3 (17 Safer 1096); Aynı konu hakkında bk. KŞS 55/12-3.
[41] Mehmet Akif Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları,* İz yayıncılık, İstanbul 1996, s. 157.
[42] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 94.
[43] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 122.
[44] Bozkurt, *Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,* s. 14.

ve mahalle imamlarının zimmîlere ait nikâhları kıymamaları ve ehl-i örfün de bu hususta zor kullanmamaları fermanlarda sıkça ifade edilmiştir.[45] Fakat bazı Ermeniler kendi ayinlerine göre nikâhlanmaları caiz olmayan kişilerle evlenebilmek için ehl-i örfe hediyeler verip onların papazlara karşı zor kullanmalarını sağlamaya çalışmış bu da merkezden gönderilen emirlerle engellenmeye çalışılmıştır.[46] Evlenecek kadın ve erkeğin her ikisinin de gayrimüslim olması durumunda dinî reislerine müracaat ederler ve nikâh akitlerini yaptırırlardı. Düğün törenleri de kendi dinî emirleri, gelenek ve göreneklerine göre yapılırdı.[47]

Şer'iye sicillerindeki kayıtlara bakıldığında, Konya'da yaşayan gayrimüslimlerin aralarında gerçekleştirilen nikâh akitlerinin çoğunda *"kendi âyîn-i bâtılamız üzere akd-i nikâh eyledik"* ifadesi yer almaktadır ki, bu da bize evlenen çiftin nikâh akitlerini kendi mabetlerinde, kendi dini liderlerinin gözetiminde ve kendi dini hükümlerine göre yaptıklarını göstermektedir.[48] Örnek olarak, Mihmandar Mahallesi sakinlerinden olup 20 yaşına giren Penbak bint-i Andon adlı bikr-i baliğa nişanlısı olan Hacetor veled-i Müyesser ile üçer kat elbise, bir sîm kuşak mehr-i mu'accel ve aralarında bilinen mehr-i mü'eccel ile kendi dini hükümlerine göre nikâhlandıklarını belirtmiş, Hacetor zimmî de nikâhı onaylamıştır.[49]

Gayrimüslimler kendi dini hükümlerine göre evlenebildikleri gibi isterlerse aile hukukuna ait konularda şer'î mahkemelere başvurma hakkına sahip olmuşlardır. Kadı önünde evlenip boşanabilmişlerdir.[50] Fakat gayrimüslimlerin şer'î mahkemelerde evlenmeleri kilise tarafından hoş karşılanmamıştır. Çünkü bu durum kilisenin otoritesini zayıflatırken zimmî din adamlarını da gelir kaybına uğratmıştır.[51] Zimmîlerin kendi cemaatleri tarafından bu durum meşru ve hukuk kurallarına uygun kabul edilmemiştir.[52]

[45] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi,* s. 308.
[46] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi,* s. 309.
[47] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s.43.
[48] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 123.
[49] KŞS 45/47-4 (2 Şaban 1126).
[50] Bozkurt, *Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, s. 14.
[51] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 122.
[52] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 109.

Nikâh kıyıldıktan sonra gayrimüslimler gerek devlete, gerekse dinî başkanlarına bir vergi vermekle yükümlü olmuşlardır. Devlete verilen vergiye *"resm-i arûsâne"* ya da *"resm-i gerdek"* denmiştir. Fakat zimmîler devlete bu vergiyi Müslümanların ödedikleri verginin yarısı kadar ödemişlerdir. Fatih kanunnamesi gibi birçok kanunname de bununla ilgili kayıtlar yer almıştır.[53] Müslüman ve gayrimüslimlere göre oranları farklı olan resm-i arus, evlenen kişilerin kız ya da dul olmalarına göre de değişmektedir. Kanunnamelerde bu vergi evlenecek olan Müslüman kadınların bakire olanları için 60, dul olanları için 30 akçe, zimmîlerin bakireleri için 30, dul olanları için 15 akçe olarak belirlenmiştir.[54]

Ailenin oluşması için evlenme, evlenmenin olması için de nikâh akdi denilen sözleşmenin yapılması gerekmektedir. İslam hukukuna göre nikâh, tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleştirilen medeni bir sözleşmedir.[55] Osmanlı'da devletin kuruluşundan itibaren nikâh akitleri kadılar tarafından ya da kadıların verdiği izinnameler ile görevlendirilen din adamları tarafından yapılmıştır.[56]

Nikâh akdinin geçerli olabilmesi için birtakım şartlar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tarafların karşılıklı rızalarıdır. Hanefi mezhebine göre, kız baliğa olduktan sonra velisi tarafından rızası olmadan evlendirilemez. Ayrıca, velisi tarafından evlendirilen kız baliğa olduktan sonra hıyarü'l-bülûğ adı verilen bir seçim hakkına sahip olur. Bu şekilde kız isterse velisi tarafından kıydırılan nikâhı feshettirebilme hakkına sahiptir.[57] Konuya ilişkin bir örnekte Topraklık Mahallesi'nden Manik nasraniye küçükken babası öldükten sonra li-ebeveyn kardeşi olan Kirkor zimmî aracılığıyla Artin zimmî ile *âyîn-i bâtılaları üzere* nikâh akdi yaptıklarını fakat kendisinin âkıle ve baliğâ olması sebebiyle bu evliliğe rızası olmadığını belirterek tezvicin feshini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme nikâh akdinin feshine hükmetmiştir.[58]

---

[53] Yavuz Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 206.
[54] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 48.
[55] İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 22, 2007, s. 362.
[56] Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 2, Ankara 1992, s. 438.
[57] Cin, *Evlenme*, s. 81.
[58] KŞS 36/89-2 (22 Cemaziyelevvel 1102).

Nikâh akdini geçerli kılan diğer bir husus velayet kavramıdır. Veli olan kişi, velayeti altındaki kadını rızası olmadan hiç kimseyle evlendiremez. Veli, kadının iradesini karşı tarafa ileten araç konumundadır.[59] Nikâhta veli olabilecek kişiler birinci derecede babalar, babaların babaları ve dedeler; ikinci derecede ana baba bir erkek kardeşler, baba bir erkek kardeşler ve bunların oğulları; üçüncü derecede ana baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğullarıdır.[60] Araştırma konumuz olan Konya şer'iye sicillerinde velileri aracılığıyla nikâh akitleri gerçekleştirilen zimmîlere ait kayıtlar bulunmaktadır.[61]

Nikâh akdinde önemli olan diğer bir nokta vekâlet kavramıdır. Nikâhta vekâlet, bizzat nikâh akdedilmek yetkisine sahip olan kişilerin bu yetkilerini bir vekil yoluyla kullanabilmeleridir.[62] Vekil aracılığıyla evlenecek olan kişilerin hür, mümeyyiz ve reşit olması gerekmektedir. Evlenmede vekil olabilmek için sadece mümeyyiz olmak yeterlidir.[63] Nikâh akdinin geçerli olabilmesi için vekillerin dışında iki erkek ya da bir erkekle iki kadın olabilecek şekilde en az iki tane şahide gerek duyulmuştur.[64]

Nikâh akdini geçerli kılan bir başka nokta erkeğin evleneceği kadına eşit olması veya ondan daha üstün olmasıdır. İslam hukukuna göre kız, kendisine denk olmayan erkeği kabul ederse velileri itiraz ederek bu evliliğe engel olabilirler.[65]

İslam hukukuna göre evlenmeye engel olan bir takım durumlar söz konusudur. Bunlardan en önemlisi din ayrılığı konusudur. İslam hukukuna göre Müslüman bir erkeğin ehli kitap yani Hıristiyan veya Musevi bir kadınla evlenmesine izin verilmiştir. Fakat kadınların Müslüman erkekler dışında ehli kitap erkeklerle evlenmeleri yasaklanmıştır.[66] Fakat gayrimüslim kadınlar evli oldukları Müslüman kocalarının ölmesi durumunda iddet süresi dolduğu takdirde zimmî bir erkekle evlenebilme hakkına sahiptir. Kürkçü Mahallesi'nden İfse? bint-i Avanos adlı

[59] Cin, *Evlenme*, s. 70.
[60] Cin, *Evlenme*, s. 71.
[61] KŞS 25/93-3, KŞS 31/86-2, KŞS 33/257-1, KŞS 34/78-2, KŞS 36/19-3, 89-2.
[62] Esra Yakut, "Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin 'Fetavâ-yi Ali Efendi' Adlı Fetva Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması", *OTAM*, S. 7, 1997, s. 291.
[63] Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı,* Diyarbakır 1986, s. 161; Cin, *Evlenme*, s. 91.
[64] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. 2, s. 29.
[65] Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu", s. 368.
[66] Cin, *Evlenme*, s. 112.

nasraniye kadın mahkemeye başvurarak Müslüman olan kocası Ahmed bin Abdullah'ın dört buçuk ay önce öldüğünü belirterek elindeki fetva gereğince Nasranî taifesinden bir adamla evlenmek için mahkemeden izin istemiştir. Mahalle sakinlerinden İmam Ali Halife ve Seyyid Mehmed Çelebi ibni es-Seyyid Salih, el-Hâc Veli bin Mehmed ve Mustafa bin Veli adlı kişiler mahkemede kadının gayrimüslim olduğuna dair şahitlik yapıp iddet süresinin dolduğunu belirtmişlerdir. Nasraniye kadının mahkemeye ibraz ettiği *"Bir Müslim fevt oldukda karısı Hind kâfir olub kâfir biriyle evlenebilir mi? El-Cevab: Evlenebilir."* fetvasına dayanarak mahkeme tarafından nasraniye kadının zimmî bir erkekle evlenmesine izin verilmiştir.[67]

Gayrimüslim olan karı koca birlikte Müslüman olmuşlarsa nikâh akdini yenilemeye gerek duyulmadan evlilikleri geçerliliğini sürdürür.[68] Gayrimüslim karı kocadan kadının Müslümanlığı kabul etmesi durumunda koca Müslümanlığa davet edilir. Eğer koca Müslüman olmayı kabul etmezse kadın evlenmeyi fesheder.[69]

Evlenmeye engel olan durumlardan bir diğeri de üçlü boşanmadır. Karısını üç kere boşayan erkek onunla tekrar evlenemez.[70] Üçlü boşanmayla boşanmış olan kadının başka bir erkekle evlenmesi ve evlendiği bu kişiden ayrılması ya da evlendiği kişinin ölmesi durumunda iddet süresini tamamlamasıyla kadın önceki kocasıyla tekrar evlenebilir. Bu duruma hulle ya da tahlili şer'î denir.[71]

Yapılan evliliği geçersiz kılan durumlardan bir başkası da iddet süresi dolmadan yapılan evliliklerdir. İddet, evliliğin ölüm, boşanma ya da fesih gibi nedenlerle sona ermesi durumunda yeniden evlenebilmek için kadının beklemeye zorunlu olduğu süredir.[72] Evlilik boşanma ile sona erdiğinde hür kadınların iddet süresi üç hayz, cariye olan kadınların hayz ile olan iddetleri ise iki hayzdır.[73] Kocası ölen kadın eğer hamile değilse iddet süresi dört ay on gündür.[74]

---

[67] KŞS 20/112-1 (16 Zilkade 1085).
[68] Yakut, "Aile Kurumu", s. 297.
[69] Cin, *Evlenme*, s. 115.
[70] Karaman, *İslam Hukuku,* C. 1, s. 318.
[71] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. 2, s. 107; Yakut, "Aile Kurumu", s. 297.
[72] Cin, *Evlenme*, s. 119.
[73] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. 2, s. 372.
[74] Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma,* Konya 1988, s. 113.

Gayrimüslim kadınlar da Müslüman kocaları öldüğünde ya da boşanma sonucunda ayrıldıklarında yeniden evlenebilmek için iddet sürelerinin sona ermesini beklemek zorundadırlar.[75] İddet süresi sona ererek tekrar evlenmek için mahkemeye başvuran zimmî kadınların mahkemede iddet süresininin dolduğu ispat edildiği takdirde kendilerinin evlenebilmelerine izin verilmiştir.[76]

Gayrimüslimler kendi dinlerine göre nişanlanıp nikâh akdi yapmalarına rağmen bu konularda çıkan anlaşmazlıklarda da şer'î mahkemelere başvurarak sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. Örneğin, Saidili Nahiyesine bağlı Ladik köyü sakinlerinden Hüdaverdi veled-i Mercan zimmî vekili olan kardeşi Hacı zimmî aracılığıyla mahkemeye başvurarak Marina nasraniyenin velisi ve vekili olan babası Mayi zimmî hakkında dava açmıştır. Hüdaverdi zimmî helva ve yüzük getirip ayin-i batılaları üzere Marina ile nikâh akdi yaptıklarını, Marina'nın kendisinin karısı olduğunu fakat Marina'yı köyüne götürmesine velisi babasının engel olduğunu belirtmiştir. Mayi zimmî kendisine söz hakkı verildiğinde helva ve yüzüğün nişan için getirildiğini bunun nikâh akdi sayılmayacağını savunmuştur. Bunun üzerine Rum keferesinin keşişlerinden Kaplan Keşiş adlı zimmînin helva getirip yüzük takmanın kendi dinlerine göre nikâh akdi sayıldığını belirtmesiyle Hüdaverdi zimmînin Marina'yı evine götürmesine Mayi zimmînin izin vermesine karar verilmiştir.[77]

Aralarında nikâh akdi yapılmış olmasına rağmen evliliğe yanaşmayan taraflar hakkında mahkemeye başvurularak nikâh akdi ispatlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Aklan Mahallesi'nden Ayvaz veled-i Sanibe zimmî Maryem bint-i Eci nasraniye ile kendi rızası ve babası Eci zimmînin izniyle üç gün önce aralarında belli olan mehr-i mu'accel ve kendi dini hükümlerine göre keşiş tarafından nikâhlarının kıyılmasına rağmen Maryem nasraniyenin evliliğe yanaşmadığı ve İsa veled-i Hatar zimmînin de engel olduğu gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Maryem zimmî mahkemede Ayvaz zimmînin nikâhlandıklarına dair beyanını onaylayarak Ayvaz zimmînin karısı

[75] Yakut, "Aile Kurumu", s. 297; *"Hind-i nasraniyyenin zevci Zeyd-i müslim fevt olsa Hind'e iddet lâzıme olur mu? el-Cevab:Olur.", Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar,* haz. Pehlul Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, s. 150.
[76] KŞS 20/112-1 (16 Zilkade 1085).
[77] KŞS 20/209-1 (2 Safer 1086).

olduğunu belirtmiştir. İsa zimmî de Maryem'e engel olmadığını belirtmiş, Maryem'in babası Eci zimmî de kızının Ayvaz zimmînin karısı olduğunu doğrulamıştır.[78]

3. Mehir

Sözlükte "ücret" anlamına gelen mehir, bir fıkıh terimi olarak evlilik sırasında erkeğin evlenirken kadına verdiği ya da vermeyi taahhüt ettiği para veya maldır.[79] Nikâh sırasında mehirzikr edilsin ya da edilmesin her halükârda mehir gereklidir.[80] Mehir karşılığında kadın, kocasının kendisinden cinsi yönden yararlanmasına izin vermektedir. Mezhepler arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde genel kabul gören Hanefi mezhebinde mehir, kadının nikâh akdi ya da cinsi ilişki nedeniyle hak etmesi şeklinde kabul edilmektedir.[81]

Mehir benzeri bir uygulama eski Türk hukukunda da "kalın" ismiyle yer almıştır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden önce hukukî bir kurum olarak bilinen kalın, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra yerini mehire bırakmıştır. Fakat yine de kalın bu isimle ya da "başlık, ağırlık, namzetlik akçesi" gibi isimlerle varlığını devam ettirmiştir.[82]

Mehirin kadına hangi miktarda ödeneceği konusunda mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefilere göre mehir olarak verilebilecek en düşük miktar 10 dirhem gümüştür. Malikilere göre ise mehirin aşağı sınırı halis altından bir dinarın dörtte biri, halis gümüşten de 3 dirhem ya da bunlara eş değer bir maldır. Şafii ve Hanbelîler mehir konusunda herhangi bir miktar belirlememişlerdir.[83]

---

[78] KŞS 48/89-3 (25 Receb 1130).
[79] Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA,* C. 28, Ankara 2003, s. 389; Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu", s. 370.
[80] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 115.
[81] Jülide Akyüz, "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Öğesi Olan 'Mehr' Hakkında Bazı Düşünceler", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 24, S. 37, 2005, s. 214.
[82] Aydın, "Mehir", s. 389.
[83] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 116; Cin, *Evlenme,* s. 216; Akyüz, "Mehr", s. 217.

Mehir miktarı kadının fiziki, kültürel ve mali durumuna göre taraflar arasında yapılan anlaşmayla belirlenmiştir. Mehir miktarı genelde evlenen kadının sosyal, ekonomik ve medeni durumuna göre değişmiştir.[84]

Para dışında mehir olarak bir ev için gerekli kilim, yorgan, yastık, kap-kacak gibi mutfak eşyaları, elbise çeşitleri, başta altın olmak üzere çeşitli ziynet eşyaları, keçi, koyun gibi hayvan türleri ve ev işlerinde kullanılan cariyeler de verilmiştir.[85] Örnek olarak, zimmîlerin nikâhlarıyla alakalı bir belgede üç kat elbise ve bir sim kuşak mehir olarak verilmiştir.[86] Bir başka nikâh kaydında ise kıza mehir olarak ikişer kat libas itâ edilmiştir.[87]

Kuran-ı Kerim'de kendileriyle evlenilen kadınlara mehirlerinin verilmesi gerektiği belirtilmiş[88], hadislerde de mehirle ilgili fıkhî hükümlerin ayrıntıları yer almış, ayrıca evlenmeyi zorlaştıracak şekilde mehir miktarında aşırıya kaçılmaması konusunda uyarı yapılmıştır.[89]

Nikâh akdinin şartlarından biri olan mehrin iki türü bulunmaktadır. Bunlar evlenme sırasında erkeğin kadına peşin olarak verdiği miktar olan mehr-i mu'accel ve evlenme sırasında erkeğin kadına sonradan vermeyi taahhüt ettiği mehr-i mü'ecceldir.[90] Mehirin, mu'accel ve mü'eccel olarak verilmesinin kadın açısından önemli nedenleri bulunmaktadır. Mehr-i mu'accel kadının çeyizini hazırlamasına yardımcı olurken, boşanma veya ölüm halinde ödeneceğine söz verilen mehr-i mü'eccel ise bir bakıma kadının dulluk sigortası durumundadır.[91] Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da istedikleri zaman şer'î mahkemeye başvurarak İslam hukukunun koymuş olduğu hükümler çerçevesinde mehr-i mu'accel ve mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle nikâh akitlerini yaptırmışlardır.[92]

---

[84] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 2, Ankara 1992, s. 521.
[85] Akyüz, "Mehr", s. 219.
[86] KŞS 45/47-4 (2 Şaban 1126).
[87] KŞS 45/199-5 (6 Rebiülevvel 1127).
[88] Mehirle ilgili ayetler için bk. Bakara 2/236-237, Nisa 4/4, Maide 5/5.
[89] Aydın, "Mehir", s. 389.
[90] Akyüz, "Mehr", s. 216.
[91] Savaş, "Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", s. 519.
[92] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 123, KŞS 25/93-3, KŞS 36/19-3.

Mehir, nikâhlı kadının malı olup onu istediği gibi kullanma hakkı vardır.[93] Mal ayrılığı rejimi çerçevesinde erkeğin kadına verip kadının malı olan mehir üzerinde kadının ne kocası ne de babası hak iddia edemezler.[94] Mehirin kullanım hakkı kadına aittir fakat kadın isterse mehirini kocasına hibe edebilir.[95] Kuran-ı Kerim'de Nisa suresinin dördüncü ayeti *"aldığınız kadınlara mehirlerini efendilikle verin. Şayet ondan birazını kendileri gönül hoşluğuyla bağışlarlarsa, onu da içinize sine sine yiyin.."* bu konuya açıklık getirmektedir.

İslam'daki mehirin aksine Yahudilik ve Hıristiyanlıkta evlenecek olan kadın tarafından kocaya verilen ve evliliğin sona ermesiyle geri ödenmeyen "drahoma" bulunmaktaydı. Drahoma miktarının çok fazla olması nedeniyle kızın ailesi zorlanmıştır. Çoğu zaman en büyük kızın evlendirilmesi karşılığında diğer çocuklara miras olarak hiçbir şey kalmamasına ve ailenin ekonomik yıkımına neden olmuştur.[96] Bununla birlikte evlenmeden önce kadına verilen ve evlenme gerçekleşmezse geri verilen bir miktar eşya vardır buna "çeyiz" denmiştir.[97]

Şer'iye sicillerine bakıldığında gayrimüslimlerle ilgili belgelerde ister öz ister üvey olsun, babaların kızlarına evlenirken mehir olarak çeşitli eşyalar verdikleri, bazı belgelerde ise evlenecek olan erkeğin kadının ailesine eşyalar alması için para verdikleri[98] görülmektedir.[99] Mesela İmaret Mahallesi sakinlerinden Avanos veled-i Miyaser zimmî üvey kızı Hereke bint-i Parsi nasraniyeye evlenirken çeyiz olarak bir miktar hırdavat vermiştir.[100]

4. Eş ve Çocuk Sayıları

Evlilik, tüm toplumlarda görülen çok eski bir olgudur. Bazı toplumlarda tek eşle evlilik görülürken, bazılarında ise birden fazla eşle yapılan evliliklere

---

[93] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 147.
[94] Gül Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler,* C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 368.
[95] Akyüz, "Mehr", s. 219.
[96] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 110.
[97] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s.45; Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 123.
[98] KŞS 45/154-3 (8 Muharrem 1127).
[99] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 124.
[100] KŞS 40/79-1 (25 Şaban 1114).

rastlanılmaktadır.[101] Bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evlenmesi olarak ifade edilen poligami yani çok eşlilik İslam dini tarafından kabul edilmiş, dörde kadar evliliğe izin verilmiştir.[102]

Osmanlı toplumunda çok eşliliğin en önemli nedeni ilk eşten çocuklarının olmamasıdır. Evlilikte çocuğun olmayışının sebebinin kadından kaynakladığı düşüncesi vardır. Bu yüzden ilk evliliklerinden çocuk sahibi olamayan erkekler iki ya da üçüncü kadın ile evlenebilmektedir.[103] Kız çocukları olan erkeklerin erkek çocuk sahibi olup soyunun devamlılığını sağlama isteği de poligaminin bir başka nedenidir.[104]

Osmanlı aile yapısının niceliğine yani, Osmanlı ailesinde eş sayısı, çocuk sayısı, kız-erkek çocuk sayısı oranı ve birden fazla evliliğin hangi amaçlarla yapıldığına dair sorulara cevap veren en önemli kaynak tereke defterleridir.[105] Tereke defterlerine dayanılarak yapılan araştırmalar sonucunda Osmanlı toplumunda sanılanın aksine çok eşliliğin yaygın olmadığını, toplumun çok büyük bir kesiminde tek eşliliğin yaygın olduğu görülmektedir.[106]

Haim Gerber'in XVIII. yüzyıl Bursa şer'iye sicillerinde tereke paylaşımlarına bakarak yaptığı çalışmaya göre 2000 örnekten sadece 20'sinde erkeklerin iki ya da daha fazla eşi bulunmaktadır.[107] Adana, Amasya, Ankara, Antep, Diyarbakır, Edirne, Kayseri, Konya, Manisa, Sivas, Trabzon tereke defterleri üzerinde sondaj usulü ile yapılan bir araştırmaya göre 883 kişiden 789'u tek eşlidir. Aynı araştırma sonuçlarına göre şehirlerde birden fazla evlilik oranı %9.27, köylerde ise bu oran %0,3'tür.[108] Ömer Lütfi Barkan'ın Edirne şehrinde XVI-XVII. yüzyıllar için yapmış

---

[101] Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 1, Ankara 1992, s. 102.

[102] *"...Eğer velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekte onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz...."* Nisa: 3.

[103] Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM,* S. 23, 2008, s. 91.

[104] Demirel, Gürbüz, Tuş, "Ailenin Demografik Yapısı", s. 106; Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler,* C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 376.

[105] Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", s. 379.

[106] Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu", s. 383.

[107] Akyılmaz, "Kadın", s. 367.

[108] Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", s. 380.

olduğu araştırmada ise bu oran % 7 olarak karşımıza çıkmaktadır.[109] 1545-1659 yıllarındaki Edirne askeri kapsamına ait tereke defterlerindeki bilgilere göre 1680 erkekten 1407'si bir kadınla evli, 103'ü ikişer kadınla, bunlardan üçü de üçer kadınla evlidir.[110]

Bayram Ürekli ve Muhittin Tuş'un Konya'ya ait 121 numaralı şer'iye sicil defterinde bulunan tereke kayıtları üzerinde yaptıkları çalışmaya göre de gayrimüslim ve Müslüman erkekler arasında iki evlilerin oranı %8,04, üç evlilerin oranı ise %1,005'tir. Osmanlı toplumunda çok eşlilik genel olarak %5 civarında, sadece Müslüman evli erkekler arasında da %10'un altındadır.[111] Ayrıca birden fazla evlilik oranı köylerde şehirlere göre düşüktür.[112]

Kutsal kitaplarında çok evliliği yasaklayan bir hüküm bulunmamakla birlikte Hıristiyan evliliği, bir erkek ile bir kadın arasında kutsal ve çözülmez bir birlik olarak görüldüğü için Hıristiyanlıkta tek eşlilik esas kabul edilmiştir.[113] Gayrimüslimlerde dini inançları gereği çok eşle evliliğe izin verilmemesi sebebiyle birden fazla kadınla evliliğe rastlanılmamıştır.[114] İhsan Karataş'ın XVIII. yüzyıl Bursa tereke defterleri üzerinde yaptığı çalışmalara göre 507 gayrimüslim terekesinde birden çok kadınla evli olan zimmîye rastlanılmamıştır.[115] Hayri Erten, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da yaşayan gayrimüslim ailelerde de erkeklerin ikinci bir kadınla evlendiklerine rastlamadığını ifade etmiştir. Buna sebep olarak da Hıristiyanlığın evliliği medeni bir olgu olarak değil, dini bir olgu olarak telakki etmesi ve yaşam boyu süren bir sözleşme olarak kabul etmesi bu nedenle de eş hayatta olduğu sürece tekrar evlenmeyi onaylamadığını göstermiştir.[116]

---

[109] Demirel, Gürbüz, Tuş, "Ailenin Demografik Yapısı", s. 103.
[110] Gülgün Üçel-Aybet, Avrupalı Seyyahların Gözünden *Osmanlı Dünyası ve İnsanları,* İletişim Yayınları, İstanbul 2018,s. 123.
[111] Muhittin Tuş, Bayram Ürekli, "Osmanlı'da Ailenin Niceliği, Eş Durumu ve Çocuk Sayıları: Konya Örneği", *Kafalı Armağanı,* Akçay Yayınları, Ankara 2002, s. 273.
[112] Düzbakar, "Çok Eşlilik", s. 92.
[113] Asife Ünal, "Hıristiyanlıkta Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri", *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı,* DEÜİF İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İzmir 2012, s. 298.
[114] Demirel, Gürbüz, Tuş, "Ailenin Demografik Yapısı", s. 106.
[115] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 59.
[116] Hayri Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı),* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 68.

İzzet Sak gayrimüslimlerin aile hayatıyla alakalı yazdığı makalesinde de şer'iye sicilleri üzerinde yaptıkları onca çalışmaya rağmen birden fazla kadınla evli olan bir zimmîye hiç rastlamadıklarını belirtmiştir.[117] Biz de 1650-1800 yılları arasına ait incelediğimiz Konya şer'iye sicillerinde çok eşli bir zimmîye rastlamadık.

Osmanlıyı ziyaret eden gezginler de Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın olmadığını gözlemlemişlerdir. İstanbul'da üç yıl kalan İngiliz asıllı seyyah Kolonel Charles White 1845 yılımda yazdığı makalesinde şunları söylemiştir: *"Çok az ailede bir adamın birden fazla resmi nikâhlı eşi var. Çok az diyorum çünkü başkentte çokeşliliğin yüzde beş oranına bile yaklaşmadığı inkâr edilemez bir gerçektir…"*[118]

Anne babadan sonra aileyi oluşturan önemli unsurlardan biri olan çocuklar, neslin devamının sağlanmasının yanı sıra aile için huzur ve mutluluğun en önemli kaynağı durumundadır. Genel olarak Osmanlı toplumunda çok çocuklu olan aile sayısı azdır. En fazla tekrar edenler bir, iki ve üç çocuklu ailelerdir. Köylü aileler, şehirli aileleri; gayrimüslimler ise Müslümanları çocuk sayısı bakımından çok az geçmektedir.[119]

İhsan Karataş'ın Bursa tereke defterleri üzerinde yaptığı çalışmaya göre, bir, iki ve üç çocuğu olan gayrimüslim aileler çocuk sahibi olan zimmîlerin %71,84'ünü oluşturmaktadır. Dört çocuklu aile bakımından Müslümanlarla zimmîler arasında iki buçuk kat farkın bulunduğu, aynı şekilde beş, altı ve yedi çocuk sahibi aileler bakımından da gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha fazla olduğu görülmektedir.[120]

Demirel, gürbüz ve Tuş'un yaptığı çalışmaya göre de 123 evli aileden 14'ünün hiç çocuğu yokken otuz üç ailenin bir, yirmi dört ailenin iki, on beş ailenin üç, on dokuz ailenin dört çocuğu olduğu tespit edilmiştir. Yine bu çalışmaya göre,

[117] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 125.
[118] Filiz Barın Akman, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını,* Etkileşim Yayınları, İstanbul 2011, s. 53.
[119] Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 1, Ankara 1992, s. 94.
[120] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 61.

gayrimüslimlerde şehirdeki ailelerde çocuk sayısının ortalama %2,47; köylerdeki ailelerde ise çocuk sayısının ortalama %2,69 olduğu belirlenmiştir.[121]

İncelediğimiz Konya sicillerinde de miras, alacak davaları ve mülk satışları gibi belgelerden dolaylı olarak elde ettiğimiz verilere göre gayrimüslimler ailelerin genellikle iki ve üç çocuğu bulunmaktadır. Mesela, İmaret Mahallesi'nden Bali veled-i David ve kızkardeşi babalarından kendilerine miras kalan Selifar'da bulunan bağlarını Aslan zimmîye satmışlardır.[122] Diğer bir mülk satışı kaydında da Kalecik Mahallesi sakinlerinden olan Avanos veled-i İskender zimmînin mirası karısı ve iki çocuğuna kalmıştır. Avanos'un kızı Anna kendisine düşen hissesini erkek kardeşi Tatros'a 20 guruş ve bir miktar buğdaya satmıştır.[123] Üç çocuklu bir gayrimüslim aileye ait miras paylaşımının yapıldığı kayıtta ise Aklan Mahallesi sakinlerinden olan Kirkor zimmînin ölümü üzerine mirası karısı ve Simaven, Vartin ve Takoyi adlı üç çocuğu arasında paylaştırılmıştır.[124] Bazı gayrimüslim ailelerin de tek çocuğa sahip oldukları görülmektedir. Mesela Şeyhosmanrumî Mahallesi sakinlerinden olan Erkil veled-i Ohan zimmînin Anna adında bir kızı bulunmaktadır.[125]

Bununla birlikte dört ve daha fazla çocuğa sahip gayrimüslim ailelerde bulunmaktadır. Örnek olarak, sicil kayıtlarında yer alan bir miras davasında İbn-i Salih Mahallesi sakinlerinden olan Erkil veled-i Allahverdi zimmînin ölümü üzerine mirası oğulları Abraham ve Zeker ve kızları Eyne ve Melek arasında paylaştırılmıştır.[126]

İncelediğimiz sicillerde çocuk sayısı bakımından en fazla altı çocuğa sahip olan gayrimüslim ailelere rastlanılmıştır. İçkale Mahallesi sakinlerinden olan bir zimmînin ölümü sonrasında mirası oğlu ve beş kızına kalmıştır.[127] Bir diğer miras davasında Niğde Kazası'na bağlı Dilmesun Köyü sakinlerinden Zanabe veled-i İskender

[121] Demirel, Gürbüz, Tuş, "Ailenin Demografik Yapısı", s. 107, 108.
[122] KŞS 34/148-3 (13 Muharrem 1099).
[123] KŞS 49/62-3 (22 Muharrem 1136); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/170-2, 225-3, KŞS 19/126-2, 135-4, KŞS 21/135-1, KŞS 34/75-2, KŞS 38/250-2, KŞS 49/54-3, 62-3, 90-4, 137-4, 246-3, KŞS 50/228-4.
[124] KŞS 38/79-3 (26 Zilkade 1103); Aynı konu hakkında bk. KŞS 27/39-2, KŞS 31/73-2, 122-1, 200-2, KŞS 34/62-2, KŞS 49/166-3, 212-2, KŞS 50/61-3.
[125] KŞS 49/88-3 (17 Safer 1136).
[126] KŞS 10/113-5 (23 Zilkade 1070), Aynı konu hakkında bk. KŞS 19/23-2, KŞS 31/205-2, KŞS 34/131-2, KŞS 38/19-2, 41-1; KŞS 50/172-3, 183-3, 203-1, KŞS 49/121-2.
[127] KŞS 21/173-2 (8 Cemaziyelevvel 1087).

zimmînin mirası vefatından sonra karısı ve oğulları Sava, Köstendil ve kızları Sûsân, Eneşvâse, Hûrşi ve Marsene zimmîler arasında paylaştırılmıştır.[128]

B. Ailenin Dağılması

Boşanmanın meşru görüldüğü Yahudilikte boşama yetkisi kocaya verilmiştir. Boşanma şekli sade olur ve koca "artık o benim karım değil, ben de onun kocası değilim" şeklinde evlilik sözleşmesini bozduğunu ima eden bir açıklama yaparak karısını boşamış olurdu.[129] Yahudilikte boşanmayı imkânsız kılan durumlar da bulunmaktadır. Evlendiğinde yalan söyleyerek hanımını bâkire olmamakla suçlayan ve bir kızı evlenmeye zorlamış olan erkekler karılarını asla boşayamazdı.[130]

Hıristiyanlıkta nikâh akdi Mesih tarafından tesis edilen kutsal bir işlem olarak kabul edilmiş ve Katolikliğe göre evlilik ancak ölümle sona erebilir bir müessese olarak görülmüştür. Ortodokslar ise nikâhın sadece zina sebebiyle sona ermesine izin vermiştir.[131] Hıristiyanlığın boşanmayı neredeyse imkânsız hale getirmesi bu dine mensup kişilerin evlilikten uzaklaşmalarına sebep olduğu gibi, bazı Hıristiyanları evlilik dışı birlikte yaşamaya yöneltmiştir.[132]

Osmanlı toplumundaki gayrimüslimlerin evlenmelerinde olduğu gibi boşanmalarında da kendi cemaat mahkemeleri ve din adamları görevlendirilmiştir. Boşanmak isteyen zimmîler cemaat mahkemelerine başvurarak evliliklerini sona erdirebilmişlerdir. Boşanmalar cemaat mahkemeleri defterlerine kaydedilmiştir.[133]

Gayrimüslimler isterlerse şer'î mahkemelere de başvurarak İslam hukukuna göre boşanmışlardır. Osmanlı toplumundaki zimmîler özellikle Hıristiyanlar kendi dinlerinde boşanmanın zor olması nedeniyle boşanma konusunda şer'î mahkemeleri tercih etmişlerdir.[134] Şer'î mahkemelere boşanmak için başvuran gayrimüslimler için

[128] KŞS 49/ 68-2 (28 Muharrem 1136).
[129] Ronald de Vaux, *Yahudilikte Aile*, çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa 2003, s. 66.
[130] Ronald de Vaux, *Yahudilikte Aile*, s. 67.
[131] Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 150.
[132] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 125.
[133] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 65.
[134] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 125.

İslam hukukunda üç çeşit boşanma şekli bulunmaktadır. Bunlar talâk, muhâla'a ve tefrik'tir. Konya'daki gayrimüslimlerden şer'î mahkemelerde boşanmayı tercih edenler de bulunmaktadır. İncelediğimiz şer'iye sicillerinde gayrimüslimlere ait boşanma ile ilgili tespit edilen 27 adet belgenin 15'ini talâk, 7'sini muhâla'a, 5'ini de tefrîk oluşturmaktadır.

1. Talâk

Kelime anlamı olarak "bir bağdan kurtulmak, kurtarılmak, serbest bırakmak, bırakılmak" anlamlarına gelen talâk, koca tarafından kadının nikâh bağından çözülmesini ifade etmektedir.[135] Tek taraflı irade beyanıyla oluşan talâkın meydana gelmesi için mahkeme kararına gerek yoktur. Kocanın ve bu yetkinin kadına da verildiği durumlarda kadının boşanma için uygun kelimelerden birini söylemesiyle talâk gerçekleşmiş olur.[136]

Talâkın gerçekleşmesi için kocanın bâliğ ve mümeyyiz olması gerekmektedir. Boşanma hakkı kocanın kendi şahsına bağlı bir haktır. Bu sebeple erkek bu hakkı ya kendisi ya da vekil kıldığı bir kişi aracılığıyla kullanabilir.[137] Talâk için geçerli bir evliliğin olması şartı bulunmaktadır. Önceden nikâhlanma şartı ileri sürülerek söylenmiş olan talâk Şafiîlere ve Hanbelîlere göre geçerli değildir. Hanefilere ve Malikilere göre ise geçerlidir.[138]

Talâk evliliğin tamamen bitirilmesi ya da bitirilmemesine göre talâk-ı ric'î ve talâk-ı bâin olarak ikiye ayrılmaktadır. Diğer bir adıyla dönülebilir boşanma olarak ifade edilen talâk-ı ric'î de evlilik hemen bitirilmez, kadın üç hayz bekler. Bu süre içerisinde erkek boşanma düşüncesinden cayabilir ve evliliği tekrar devam ettirebilir. Erkek kadının rızası aranmadan tek taraflı bir iradeyle boşanmadan vazgeçebilir.[139]

Dönülemeyen boşanma olarak ifade edilen talâk-ı bâin ise iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi dönülebilir boşanma ile ayrılan eşlerin iddetin

[135] J. Schacht, "Talâk", *İA,* C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 683.
[136] M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku,* Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 110.
[137] Schacht, "Talâk", s. 686; Cin,*Boşanma,* s. 42.
[138] Schacht, "Talâk", s. 686.
[139] Cin, *Boşanma,* s. 54.

bitiminden sonra birbirlerinden kesin olarak ayrılmalarıyla gerçekleşmesidir.[140] İkinci durum ise erkeğin kadına "seni boşadım, boşsun, boş ol, iraden elinde olsun" gibi geri dönüşü imkânsız sözler kullanmasıdır.[141] Talâk-ı bâine örnek olan bir kayıtta İçkale Mahallesi sakinlerinden Yorgi veled-i Sanan zimmî karısı Kamer bint-i Yovan nasraniye ile aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle karısından kırk guruş alıp onu boşamıştır.[142] Bir başka boşanma davasında İmaret Mahallesi'nden Endîk veled-i Mesîs karısı Turfanda bint-i Zakarya nasraniyeyi aralarında iyi geçim olmadığı için talâk-ı bâin ile boşamıştır.[143]

Erkeğin karsından uzakta bir yerde olduğu durumlarda koca kendisine vekil tayin ettiği kişi aracılığıyla eşinden ayrılmıştır. Örneğin Galata'da Uğurlu zimmî boyahanesinde misafir olarak kalan Bağdaser veled-i Yagob zimmî, Konya'da İmaret Mahallesi'nde ikamet eden karısı Anna bint-i Boğasib nasraniyenin elinde olan evini almak ve onu bâin talâk ile boşamak için Zincirlikuyu Mahallesi sakinlerinden Osman Beg ibn Halil'i kendisine vekil tayin etmiştir. Anna evin Bağdeser zimmîye ait olduğunu doğrulamış fakat Osman Beg'in vekilliğini kabul etmemiştir. Türbe Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Mehmed ve Zincirlikuyu Mahallesi'nden Ali Beşe ibn el-Hâc İvaz adlı kişiler Bağdeser'in kendi huzurlarında Osman Bey'i vekil kıldığına dair şahitlik etmişlerdir. Anna'nın evi vekile teslim edilmesine karar verilip, Osman Bey'in de vekâleti sebebiyle Anna talâk-ı bâin ile kocasından boşanmıştır.[144]

Sicillerde karşımıza çıkan talâk türlerinde biri olan talâk-ı selase ise erkeğin karısını üç kez boşaması ya da boşanma iradesini açıklarken "üç kere boşadım" gibi bir söz söylemesidir.[145] Bu durumda erkek istese de boşadığı karısıyla yeni bir nikâh kıyarak tekrar evlenemez. Eşiyle tekrar evlenebilmesi için araya bir başkasıyla

[140] Cin, *Boşanma,* s. 55.
[141] İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntab Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk)", *GÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 10, S. 1, 2011, s. 377.
[142] KŞS 36/26-3 (26 Rebiülevvel 1102).
[143] KŞS 52/185-4 (13 Zilhicce 1143).
[144] KŞS 50/138-2 (26 Zilkade 1138).
[145] Cin, *Boşanma,* s. 55.

yapılan ve hileli olmayan, fiilen de işlemeye başlayan bir evliliğin girmiş bulunmasıdır.[146]

İncelediğimiz sicillerde talâk yerine kimi zaman nikâhlı kadını boşama, bırakma ya da ayırma manalarına gelip talâktan türeyen *tatlîk*[147] kelimesi de kullanılmıştır. Aligav Mahallesi'nden mühtedî Ahmed Beşe, mahkemeye başvurarak önceden karısı olan Bahar nasraniye ile aralarında geçimsizlik olduğunu bu sebeple onu *vahide-i baine* ile tatlîk ettiğini istediği kişiyle evlenebileceğini bildirmiştir.[148] Bir başka kayıttaysa Sille köyü sakinlerinden Karagöz veled-i Ohan zimmî karısı Marene nasraniyeyi aralarında geçimsizlik olması sebebiyle *vahide-i baine* ile tatlîk etmiştir.[149]

İncelediğimiz sicillerde talâk yerine *zevciyete kat-ı alâkâ eylemek* ifadesiyle de boşanmanın gerçekleştiği ifade edilmiştir. Örnek olarak, İçkale Mahallesi sakinlerinden Aslan veled-i Nikola zimmî, aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle karısı Şeker nasraniyeye bir peştamal, bir peşkir, bir çift papuç ve bir kaftan vererek karısını boşamıştır.[150]

Sicillerde talâk ile ilgili kayıtlarda karşılaştığımız durumlardan birisi karısını boşadığı halde hala ona eşi gibi davranan erkekler yüzünden kadınların mahkemeye giderek boşanmayı tescil ettirmeleri ve erkeklerin bu davranıştan menedilmeleridir. Örnek olarak, Biremani Mahallesi'nden Mehmed bin Abdullah adlı mühtedî karısı Maryem bint-i Sahâk nasraniyeyi dokuz ay önce*"ba'de'l-yevm sen benim vâlidem ve karındaşım ol icâzetin yedinde olsun"* diyerek boşamasına rağmen halen Maryem'e karısı gibi davranıyormuş. Maryem mahkemeye başvurarak boşanmayı tescil ettirmek istemiş; fakat Mehmed inkâr etmiştir. Es-Seyyid el-Hac Mehmed bin es-Seyyid el-Hac Mehmed ve Halil bin Lütfullah'ın dokuz ay önce Mehmed'in kendi

[146] Aydın, *Aile Hukuku,* s. 113.
[147] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 1213.
[148] KŞS 28/32-3 (10 Cemâziye'l-evvel 1095).
[149] KŞS 33/136-3 (8 Cemâziye'l-evvel 1096); Aynı konu hakkında bk. KŞS 33/139-1; KŞS 35/117-3; KŞS 45/167-1; KŞS 53/197-2.
[150] KŞS 17/236-3 (19 Safer 1080).

huzurlarında Meryem'i boşadığına dair şahitlik etmeleriyle Mehmed Meryem'e karısı gibi davranmaktan menedilmiştir.[151]

Bir başka davada Hacıeymir Mahallesi'nden Altun bint-i Atanos nasraniye kocası Kesbir veled-i Kirkor zimmî hakkında şikâyetçi olmuştur. Dört ay önce kocasının kendisine *bugünden sonra anam ve kız karındaşım ol ehlim değilsin* diyerek talak-ı bain ile ayrılmalarına rağmen Kesbir zimmînin hala kendisine karısıymış gibi davrandığını belirterek Kesbir zimmînin bu davranışının engellenmesini talep etmiştir. Kesbir zimmî de Altun nasraniyeye eğer küçük oğlu İbrahim onun evinde kalırsa onu boşayacağını söylediğini fakat bu olay gerçekleşmediği için de Altun nasraniyeden boşanmadığını iddia etmiştir. Mahkeme Altun nasraniyeden kocası Kesbir'in hiçbir şart koşmadan kendisini boşadığını söylediğine dair kanıt talep etmiştir. Asvader veled-i Bogos ve Dâvid veled-i Bogos adlı zimmîler kendi huzurlarında Kesbir zimmînin hiçbir şarta bağlamadan karısı Altun nasraniyeyi boşadığına şahitlik etmişlerdir. Şahitlikleri kabul edilerek Altun nasraniyenin Kesbir zimmîden ayrıldığına hükmedilmiştir.[152]

İncelediğimiz sicillerde talâk konusunda karşılaştığımız durumlardan bir diğeri de kadınların kocalarının kendisini boşadığını mahkemede tescil ettirmeleridir. Mesela Çiftenerdüban Mahallesi'nden Bağdad bint-i Artin nasraniye 20 gün önce kocasıyla tartıştıkları esnada kocasının kendisine *dokuz talâk boş ol* dediğini bu sebeple eşiyle boşandıklarını belirtmiştir. Kocası Bahadır veled-i Sinan zimmî karısına boşadığını inkâr etmiştir. Mahkeme kocasının bu sözleri söylediğine dair Bağdad nasraniyeden kanıt istemiş fakat o da kanıt gösterememiştir. Bahadır zimmîye karısını boşamadığına dair yemin etmesi istenmiş o da yemin edememiştir.[153]

2. Muhâla'a

İslam hukukunda ikinci bir boşanma şekli olan muhâla'a diğer adıyla hul' karı kocanın karşılıklı anlaşarak boşanmasıdır. Sözcük anlamı olarak "soyunma, bir giyim eşyasının çıkarılıp atılması" anlamlarına gelen hul', ıstılahta kadının bir bedel

[151] KŞS 53/197-2 (8 Şaban 1149).
[152] KŞS 42/207-1 (2 Muharrem 1119).
[153] KŞS 43/171-2 (10 Şevval 1119).

karşılığında talâkı kocasından satın alması manasındadır.[154] Muhâla'a hakkında her mezhebin farklı tanımlamaları olmakla birlikte en uygun ifade şekli Şafiî hukukçularına aittir. Onlara göre hul' bir bedelle eşlerin ayrılmasıdır. Örnek olarak erkeğin karısına "şu kadar mal vermen şartıyla seni boşadım" demesi ve kadının bunu kabul etmesidir.[155]

Bu boşanma şekliyle İslam hukuku kocasıyla anlaşamayan kadına kocasının boşanmayı kabul etmemesi durumunda kendisi için çekilmez hale gelen evlilikten kurtulmasına olanak sağlamıştır.[156] Kuran-ı Kerimde de muhâla'anın meşruluğunu gösteren ayet bulunmaktadır.[157]

Muhâla'anın geçerli olabilmesi için birtakım şartlar bulunmaktadır. Bu boşanmanın geçerli olabilmesi için erkek ve kadının karşılıklı kabulü gerekmektedir. Yani kadın kabul etmediği müddetçe muhâla'anın hukuki manada geçerliliği yoktur.[158] Hul'u geçerli kılan bir başka koşul kocanın talâk ehliyetine sahip âkıl ve bâliğ olmasıdır. Kadının ise âkıle ve bâliğa olması ve muhâla'anın anlamını bilip mallarının üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmasıdır. Muhâla'anın anlamını bilmeyen kadının hul'u geçerli olmaz, böyle bir durumda kadının hiçbir bedel ödemesini gerektirmeyecek talâk gerçekleşmiş olur.[159]

Osmanlıda muhâla'a ile boşanmak için mahkemeye başvuran gerek Müslüman gerekse gayrimüslimlerin boşanma sebepleri açık olarak belirtilmemekle birlikte, eşler arasındaki şiddetli geçimsizlik sicillerde *"beynimizde hüsn-i zindegani ve musafat olmamağla"*[160] şeklinde belirtilmiştir. Seyrek de olsa sicillerde bu geçimsizliğin nedeni olarak erkeğin karısını dövmesi olarak kaydedildiği

---

[154] Schacht, "Talâk", s. 688.

[155] İzzet Sak, Alaaddin Aköz, "Osmanlı Topluımunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi : Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2004, s. 93.

[156] Cin, *Boşanma,* s. 70; Gül Akyılmaz, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü,* Göksu Matbaa, Konya 2000, s. 45.

[157] *"...kadınlara verdiklerinizden bir şey almanız sizlere helal olmaz. Ancak erkekle kadın Allah'ın çizdiği sınırlarda duramamaktan korkarlarsa o başka. Eğer siz de onların ilahi sınırlara dürüst kalamayacaklarından korkarsanız kadının ayrılmak için hakkından vazgeçmesinde ikisine de günah yoktur."* Bakara : 229.

[158] Cin, *Boşanma,* s. 71.

[159] Fahrettin Atar, "Muhâlea", *DİA,* C. 30, İstanbul 2005, s. 401.

[160] KŞS 17/236-3, KŞS 23/74-3, KŞS 28/32-3, KŞS 31/129-3, KŞS 36/26-3, 55-2, KŞS 40/62-2, KŞS 44/83-3, KŞS 47/230-4, KŞS 52/185-4.

görülmektedir.[161] İncelediğimiz kayıtlarda bu şekilde herhangi bir muhâla'a kaydına rastlanmamıştır.

Muhâla'a yöntemiyle boşanma isteği kadınlardan gelmektedir. Bu yüzden boşanmanın bedelini de onlar ödemektedir. Kadınların bu boşanma şekliyle boşanmaları durumunda bedel olarak ödedikleri şeylerin başında şer'î hakları olan mehir, iddet nafakası ve meunet-i süknalarından vazgeçmeleri gelmektedir.[162] Örneğin, Konya sakinlerinden Takoyi? bint-i Allahverdi nasraniye kocası Receb bin Abdullah ile aralarında geçimsizlik olması sebebiyle ayrılma kararı almışlardır. Takoyi, mehir ve meunet-i süknasından feragatedip eşyalarını ve iddet nafakasını kocasından alarak muhâla'a yoluyla ayrılmışlardır.[163]

Genellikle muhâla'ada kadınlar nafaka, mehir gibi haklarından feragat etmekle birlikte bazen kocalarından mehir, nafaka ve meunet-i süknaları karşılığında bir miktar para veya eşya alarak diğer haklarından vazgeçmişlerdir. Topraklık Mahallesi'nden Meryem nasraniye nafakası ve mehr-i müeccelinden sadece on iki altın alıp vazgeçerek aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle kocası Marderos zimmîden muhâla'a ile ayrılmıştır.[164]

Kimi zaman da kadınlar boşanma bedeli olarak genellikle küçük yaştaki çocuklarının bakımlarını ve terbiyelerini üstlenmişlerdir.[165] Mücelled Mahallesi sakinlerinden Devlet veled-i Bedros zimmî, Saye bint-i Kirkor nasraniye ile aralarında geçimsizlik olması sebebiyle Saye nasraniyenin meunet-i süknası ve nafakasından vazgeçip küçük oğlu Artin'in bakımını üstlenmesiyle muhâla'a ile ayrılmışlardır.[166] Bir başka boşanma kaydında Pürçüklü Mahallesi sakinlerinden Gülbahar bint-i Babacan nasraniye, kocası Begzayid veled-i Baylı zimmî ile aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle iddet nafakasından feragat edip meunet-i

[161] Sak, Aköz, "Muhâla'a", s. 138.
[162] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 71.
[163] KŞS 23/74-3 (15 Ramazan 1088).
[164] KŞS 40/62-2 (28 Şaban 1114).
[165] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 128.
[166] KŞS 36/55-2 (26 Rebiülahir 1102).

süknasını da üzerine alarak küçük oğlu Karabid ve küçük kızı Selver'in yedi yaşına kadar bakımlarını üstlenmek şartıyla muhâla'a ile ayrılmışlardır.[167]

Muhâla'ada kadınlar sahip oldukları mehir, iddet nafakası ve meunet-i süknaları gibi haklarından feragat ettikleri gibi bazen de kocalarını boşanmaya razı edebilmek için onlara para ya da birtakım eşyalar vermişlerdir. Pürçeklü Mahallesi sakinlerinden Marderos veled-iKesbir zimmînin karısı Satı bint-i Hacı nasraniye 6000 akçe mehr-i müecceli, meunet-i suknası ve nafaka-i iddetinden feragat edip ayrıca kocası Marderos'a 5 rub vererek kocasından muhâla'a ile ayrılmıştır.[168] Bir başka kayıtta aslen Niğde Kazası'nda oturup İçkale Mahallesi'nde misafir olarak kalan Eneştaş bint-i Bağdesin nasraniye aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle kocası Nikola veled-i Baylı zimmîden boşanmak istemiş, kendi dini hükümlerine göre nikâhlanmaları sebebiyle aralarında *mehr-i mü'eccel tesmiyesi olmamağla* Eneştaş nasraniye iddet nafakasından ve meunet-i süknasından feragat edip 6 yaşında olan küçük kızının bir seneye kadar bakımını üstlenip Nikola'dan hiçbir şekilde nafaka talep etmemek şartıyla 5 guruş almış ve ona *bir sîm 'arkıye* vererek muhâla'a yoluyla ayrılmışlardır.[169]

Muhâla'a belgelerinin daha çok kadınlar tarafından tescil ettirildiği görülmekle birlikte bazen erkekler de boşanmanın tescil edilmesini istemişlerdir.[170] Örnek olarak, Sille köyü'nden Murat veled-i Döğenci zimmî, üç ay önce karısı Aslama bint-i Vasıl adlı nasraniyeyi muhâla'a ile boşadığını tescil ettirerek istediği kişiyle evlenebileceğini belirtmiştir.[171] Bu şekilde erkekler sonradan bir mehir ve nafaka talebiyle karşılaşmanın önüne geçmeyi planlamışlardır. Muhâla'a belgelerini mahkeme sicillerine kaydettirmeye talâk belgelerinden daha çok özen gösterdikleri için muhâla'a kayıtları talâka oranla mahkeme defterlerinde daha fazla bulunmaktadır.[172]

[167] KŞS 44/83-3 (28 Rebiülevvel 1122); Aynı konu hakkında bk. KŞS 47/230-4.
[168] KŞS 26/58-1 (26 Şevval 1092).
[169] KŞS 47/230-4 (28 Rebiülevvel 1129).
[170] KŞS 40/62-2 (28 Şaban 1114).
[171] KŞS 42/256-3 (29 Safer 1119).
[172] Aydın, *Aile Hukuku,* s. 122.

3. Tefrîk

Mahkeme kararıyla boşanma olarak adlandırılan tefrîk, eşler arasında şiddetli geçimsizlik, erkeğin kadına kötü davranması, erkeğin evinin ihtiyaçlarını karşılayamadığı ya da evini terk ederek başka yerlere gidip uzun zaman kendisinden haber alınmadığı durumlarda başvurulan boşanma şekliydi.[173] Fakat tefrîkin sebepleri mezheplere göre değişiklik gösteriyordu. Hanefî mezhebi sadece kocada bulunan cinsî bir hastalık ya da kusuru boşanma nedeni olara görüyordu. Bunun dışındaki sebepler, Hanefî mezhebine göre boşanmak için geçerli nedenler değildi.[174]

Bu şekilde boşanmalarda erkeğin bunu istemiş olması şartı yoktur; boşanma kocanın ya da eşlerin irade beyanıyla değil, hâkimin kararıyla gerçekleşmektedir.[175]

Gayrimüslim eşler arasında tefrîk uygulamasını gerektirecek en önemli konu kadının din değiştirerek Müslüman olmasıdır. Eğer Hıristiyan bir kadın din değiştirerek Müslüman olursa, kocasına da Müslüman olması teklif edilir. Ancak erkek Müslüman olmayı kabul etmezse bu durumda hâkim kadını kocasından boşar.[176] Örnek olarak, önceden nasraniye iken Müslüman olup Saliha ismini alan kadın mahkemeye başvurarak Müslüman olmadan önce Kirkor adlı zimmînin karısı olduğunu, daha sonra kendisinin Müslüman olup kocasına da İslamiyet teklif edildiğinde kabul etmeyip tefrik yoluyla ayrıldıklarını belirtip, başka birisiyle evlenmek için mahkemeden izin istemiştir. İddet süresinin dolduğu dikkate alınarak başkasıyla evlenmesine izin verilmiştir.[177] Bir başka boşanma kaydında Konya sakinlerinden önceden nasraniye olup Müslüman olarak Meryem ismini alan kadın, kocası Bayuk zimmîye üç defa İslam teklif edilip kabul etmeği için kocasındaki eşyalarını alarak tefrik yoluyla ayrılmıştır.[178] Müslüman olan taraf erkek olduğunda ise evlilik bağının kadı tarafından sona erdirilmesi için herhangi bir sebep yoktur.[179]

---

[173] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku,* s. 169.
[174] Kıvrım, "Boşanma Hadiseleri", s. 388.
[175] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 129.
[176] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 129.
[177] KŞS 25/264-2 (15 Receb 1092).
[178] KŞS 34/135-3 (2 Muharrem 1099).
[179] Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl),* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 164.

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslimlerde tefrik uygulamasının uygulandığı durumlardan birisi de velisi ya da vasisi tarafından evlendirilen kızların akıl baliğ olduğu zaman istemedikleri bir evlilikten kurtulmak için nikâhlarının feshedilmesi talebiyle şer'î mahkemelere başvurmalarıdır. Mahkemede uygun görüldüğü takdirde hâkim tarafından nikâh iptal edilebilmektedir.[180]

C. Nafaka

Sözlükte çıkmak, gitmek, harcamak anlamına gelen nafaka, bir insanın eş ve çocuklarına sarf ve infak ettiği şeydir.[181] Nikâh kıyıldıktan sonra kadın, kocasından yiyecek, kisve ve meskenden[182] oluşan nafakasını talep etme hakkına sahip olmuş olur.[183] Din ayrılığı, eş, usul, füru arasında nafaka engeli oluşturmaz. İslam hukukuna uygun olarak yapılan Müslüman-zimmî ya da zimmîlerin kendi aralarındaki evliliklerde nafaka hükümleri geçerlidir.[184]

Erkek eşinin nafakasını ödemediği zaman kadın nafaka talebiyle kadıya başvurabilmektedir. Kadı erkeği huzuruna çağırarak kadının haklı olup olmadığını araştırır, kadının haklılığı ispat edildikten sonra koca nafakayı temin etmesi için kadı tarafından uyarılır.[185] Erkeğin nafaka ödeme yükümlülüğü karşısında kadın da namusunu korumak, kocasına itaat etmek, onun malını korumak ve çocuklarına bakmakla yükümlüdür.[186]

Herhangi bir nedenle evinden uzaklaşmak zorunda kalan erkek, geride bıraktığı karısının ve çocuklarının nafakasını temin etmek zorundadır.[187] Sicillerde bir başka yerde olan ya da kaybolan kocaları üzerine kendilerine ve çocuklarına nafaka bağlanmasını talep eden çok sayıda zimmî kadın bulunmaktadır. Örnek olarak, Aynedar Mahallesi sakinlerinden Hüma bint-i Manik nasraniye kocası Sergiz veled-i

[180] KŞS 36/89-2.
[181] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 444.
[182] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 448.
[183] Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", s. 407.
[184] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 132.
[185] Cin, *Evlenme,* s. 198; Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 467.
[186] Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı,* C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 445.
[187] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 133.

Kesek zimmî başka bir yere giderek kaybolduğu için mahkemeye başvurarak kendisi ve küçük oğulları Hacator ve Avanos'a nafaka bağlanmasını talep etmiştir. Mahkeme Hüma'ya günlük sekizer akçe, oğullarının her birine ise altışar akçe nafaka bağlanmasına karar vermiştir.[188]

Erkeklerin eşlerinden ayrı olarak çocuklarının da nafakalarını temin etme sorumluluğu bulunmaktadır. Büluğa ermemiş ve kendisine ait malı olmayan çocukların geçiminden baba sorumludur. Eğer babanın maddi imkânları iyi değilse dede torununa, amca da yeğenine bakmakla yükümlüdür.[189] Anne babanın boşanması durumunda çocukların nafakası yine baba tarafından karşılanmaktadır. [190]Örnek olarak Konya sakinlerinden olan mühtedî Meryem kendisi ve Müslüman olarak Ali ve Veli adlarını alan küçük oğulları Hacator ve Ohan için kendisine Müslümanlık teklif edilip kabul etmeyen zimmî kocasından dört sene boyunca günlük her birine dörder akçe olacak şekilde nafaka hakkı elde etmiştir.[191] Hatta hayatta olan çocukların yanında daha doğmamış çocuklar için de anneye nafaka tayin edildiği durumlar olmuştur.[192] İncelediğimiz sicil kayıtlarında böyle bir duruma rastlanmamıştır.

Kocasından ayrılarak çocuklarına nafaka bağlatan kadınlar nafakayı ödemediği gerekçesiyle kocası hakkında şikâyetçi olmuş, erkeğin nafakayı ödediğine dair hücceti mahkemeye ibraz etmesiyle kadın davadan menedilmiştir. Aslen Puşiyan Ermeniyan keferesinden olup daha sonra Müslüman olan Meryem bint-i Abdullah, eski kocası Bayuk zimmî hakkında kendi hücr ve terbiyesinde olan oğulları Ali ve Veli'nin nafakası olan 51 guruşu ödemediği gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. Bayuk Meryem'e 1089 senesinin Muharemin üçüncü gününden dört sene tamamına kadar oğullarının her birine günlük dörder akçeden olmak üzere 51 guruş verdiğini elinde hüccet olduğunu belirterek hücceti mahkemeye ibraz etmiştir. Bunun üzerine Meryem davadan menedilmiştir.[193]

[188] KŞS 43/74-2 (27 Rebiülahir 1119).
[189] Aktan, "Aile Hukuku", s. 407.
[190] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 83.
[191] KŞS 34/138-3 (3 Muharrem 1099).
[192] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 83.
[193] KŞS 35/181-2 (6 Zilhicce 1101).

Sicillerde genellikle anne ya da babası ölen veya herhangi bir nedenle babası başka yerde olan küçük yaştaki gayrimüslim çocuklara, içine düştükleri sıkıntıları çözmek için, kendilerinin bakımını sağlayan anne, kardeş, amca, hala ya da diğer akrabalarının isteğiyle ebeveynlerinden kendilerine intikal eden mallarından nafaka bağlandığı görülmektedir. Nafaka miktarı o günün şartlarına göre belirlenip bu konu belgelerde *"kadar-ı kifâye"* ya da *"râyic-i fi'l-vakt"* şeklinde ifade edilmiştir.[194] Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden olup ölen Baryem bint-i Allahverdi nasraniyenin kocası Ohan zimmî de başka yerde olduğu için oğulları Bali zimmînin büyükannesi Meliksima bint-i Dönek nasraniye Bali zimmî kendi hücr ve terbiyesinde olduğu için mahkemeden babası Ohan zimmînin mallarından *kadar-ı kifâye* nafaka talep etmiştir. Mahkemede Bali zimmî için *râyic-i fi'l-vakt* günlük beş akçe nafaka takdir etmiştir.[195] Başka bir belgede, Eflatun Mahallesi sakinlerinden olup ölen Bayram veled-i Mirza zimmînin kızı Despine'ye bakımını üstlenen annesi İsmi bint-i Aslan nasraniye günlük 6 cedid akçe nafaka bağlatmıştır.[196]

Anne ya da babası ölen ya da başka bir yerde bulunan çocuklara nafaka bağlanması talebiyle mahkemeye başvuranlar arasında onların bakımlarını üstlenen amcaları, dedeleri, anneanneleri ve babaanneleri de bulunmaktadır. İçkale Mahallesi sakinlerinden olup ölen Markar veled-i Harçer'in küçük oğlu Markar'a onun bakımını üstlenen dedesi Simaven veled-i Sefer zimmî Markar'a nafaka verilmesini talep etmiş ve günlük altı kaçe nafaka verilmesine karar verilmiştir.[197] Bir başka kayıtta Sille Köyü sakinlerinden olup ölen Despine bint-i Sinan'ın küçük kızı Hundi'nin anneannesi Kadem bint-i Dimitri nasraniye Hundi'yi kendi hücr ve terbiyesine alarak başka şehirde olan babası Sinan veled-i Sava zimmînin malından Hundi için nafaka bağlanması isteğiyle mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme Hundi'ye babasının malından 28 akçe nafaka bağlanmasına karar vermiştir.[198]

---

[194] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 131.
[195] KŞS 43/135-3 (7 Şaban 1119).
[196] KŞS 54/85-5 (28 Rebiülahir 1150); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/224-4, KŞS 20/240-3, KŞS 21/110-2, 240-3,KŞS 43/191-1, KŞS 54/109-2, 112-5, 150-4, 182-4; KŞS 55/63-3; KŞS 57/35-5; KŞS 66-E/36-2.
[197] KŞS 43/191-1 (17 Şevval 1119).
[198] KŞS 46/90-3 (23 Rebiülahir 1125); Aynı konu hakkında bk. KŞS 43/135-3; KŞS 52/116-2; KŞS 57/104-2.

Gayrimüslim vatandaşlardan anne babası ölen ya da babası başka bir yere gidip kendisinden haber alınamayan kişilerin bakıma muhtaç çocukları aile fertlerinden biri tarafından sahiplenilmiş ve mahkeme kararıyla onlara nafaka bağlatılmıştır. Bu da bize Osmanlı toplumunda gayrimüslimler arasında aile bağlarının oldukça sağlam olduğunu göstermektedir.[199] Konuya ilişkin bir örnekte, Eflatun Mahallesi sakinlerinden olup ölen Kalender zimmînin küçük oğlu Todoros'un bakımını *hakk-ı hizâne ashâbından sâ'ir kimsesi olmayıp* Todoros kız kardeşinin oğlu olduğundan dolayı Bali veled-i Yağmur üstlenmiş ve kendi malından mahkeme huzurunda Todoros'a günlük beşer akçe nafaka bağlatmıştır.[200]

Mahkemeye nafaka talebiyle sadece kadınlar ve çocuklar başvurmamış, yaşlı olup ailesinin nafakasını karşılamaya gücü yetmeyen kişiler de çocuklarının mallarından kendisine nafaka tayin edilmesi için mahkemenin yolunu tutmuştur. Beyhekim Mahallesi sakinlerinden Bedros veled-i Vasıl, yaşlı olup çalışmaya gücü olmayıp kendisinin ve karısının nafakasını temin edemediği için mahkemeye başvurarak oğulları olan zimmîlerin mallarından kendisine nafaka tayin edilmesini talep etmiştir. Oğulları babalarının durumunu doğrulamış bunun üzerine her birinin malından Bedros için günlük dörder akçe toplamda günlük sekizer akçe nafaka tayin edilmiştir.[201]

D. Vasîlik

Vesayet, haklarını kullanma ehliyeti bulunmayan ya da noksan olan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bir kişiye devredilmesidir. Bu koruma işini üzerine alan kişi ye de vasî denilmektedir.[202]

Vasiler kim tarafından ve hangi görevle atandıklarına göre farklı adlar almışlardır. Bir kimsenin ölmeden önce malının tasarrufu ya da çocuklarının işlerini görmek üzere tayin ettiği kişiye *vasî-i muhtar,* ölen kimsenin küçük yaştaki çocuklarının işlerini görmek ve mallarını tasarruf etmek için kadı tarafından atanmış

[199] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 132.
[200] KŞS 38/216-2 (14 Rebiülahir 1104).
[201] KŞS 40/103-3 (10 Şevval 1114).
[202] Karaman, *İslam Hukuku,* C. 1, s. 24; Aktan, "Aile Hukuku", s. 427.

kişiye de *vasî-i mansûb* denilir.[203] İhtiyareddin Mahallesi sakinlerinden olup ölen Karakamış zimmî hayattayken mirasının belli bir bölümünü kiliseye vakfetmesi için kendisine Devlet zimmîyi vasi-i muhtar olarak tayin etmiştir.[204]

Bir başka kayıtta aslen Van Sancağı'nda Bitliz Kazası sakinlerinden olup Konya'da Aklan Mahallesi'nde misafir olarak bulunan Mesrub veled-i Hanuk zimmî erkek kardeşinin oğlu Mehrun veled-i Duman adlı zimmîyi vasi-i muhtarı olarak seçtiğini bildirerek yanında olan beş guruş kıymetli dört adet basma İncil kitabı, bir guruş kıymetli bir şal gömlek, iki don, iki guruş kıymetli bir top şal gömleklik bezi, yarım guruş kıymetli bir köhne zıbun, bir guruş kıymetli iki sâgir köhne kilim, yarım guruş kıymetli iki heybe, dokuz guruş nakit toplam 19 guruşluk eşya ve nakitine vasi-i muhtarı olduğu içinMehrun'un el koyarak öldüğünde cenaze masraflarına harcamasını söylemiştir.[205] Öldükten sonra mallarının kullanımı için hayattayken ölünün kendisi tarafından atana vasiye *vasîyy-i meyyit,* kadı tarafından atanana *vasîyy-i kadı* denilmektedir.[206]

Sicil kayıtlarında gayrimüslimlerin vasi tayini hüccetlerinde genellikle anne babadan biri ya da her ikisi ölen küçük yaştaki gayrimüslim çocuklarının şer'î işlerini görmek ve kendilerine anne babalarından kalan miras malların korunmasın için, kadı tarafından güvenilir, çocuğun bakım ve gözetimini yapabilecek biri vasi olarak tayin edilmektedir. Tayin edilen vasilerin özellikleri *"....Müstakîm ve vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir..."* şeklinde belirtilmiştir.[207]

Sicillerde babaları ölen gayrimüslim çocuklara sıklıkla anneleri, anneleri ölen çocuklara da babaları vasi olarak tayin edilmiştir. Aynedar Mahallesi'nde sakin olan Kirkor veled-i Sakarya zimmînin ölümü üzerine küçük oğlu Bogos ve kızı Marta'ya anneleri Sultan bint-iMelkon nasraniye vasi olmuştur.[208] Bazen de anne yerine üvey babanın vasi olarak atandığı durumlar olmuştur. Çirkab Mahallesi sakinlerinden olan

[203] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 130.
[204] KŞS 29/164-3.
[205] KŞS 49/175-3 (8 Cemaziyelahir 1136).
[206] Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 584.
[207] Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 130.
[208] KŞS 51/207-1 (23 Cemaziyelahir 1141); Aynı konu hakkında bk. KŞS 16/112-3, KŞS 17/115-2,KŞS 19/32-3, 114-3, 151-4, KŞS 20/240-2, 290-2**,** KŞS 51/228-2; 52/85-4; KŞS 53/20-4, 35-4, 45-4, 118-1, 246-2, 246-3; KŞS 54/18-3, 45-4, 69-4, 73-3, 98-2, 182-3; KŞS 55/70-2, 74-4.

Bedros zimmînin ölümü sonrasında küçük oğlu Agob'a üvey babası Bali zimmî vasi tayin edilmiştir.[209] Annenin ölümü sonrası babanın vasi olduğu bir örnekte, Binari Mahallesi'nde ikamet eden Despine bint-i Ahi nasraniyenin ölümü üzerine küçük oğlu Yori'ye babası Yovan veled-i Yori zimmî vasi olmuştur.[210] Hoca Hasan Mahallesi'nde ikamet eden Marta nasraniyenin ölmesi üzerine küçük kızı Meryam'a annesinden kalan malların korunması adına babası Bogos zimmî vasi tayin edilmiştir.[211]

Hem annesi hem de babası ölen küçük yaştaki gayrimüslim çocuklara ise yakınlarından amca,[212] dayı,[213] anneanne, babaanne, dede[214] ya da erkek kardeşler[215] vasi olmuştur. Örnek olarak, Alişerbeti Mahallesi sakinlerinden olup ölen Altun bint-i Kirkor nasraniyenin küçük oğlu Sergiz'e anneannesi Maryem bint-i İskender nasraniye vasi olmuştur.[216] Bir başka kayıtta Çiftenerdüban Mahallesi'nde oturan Ağniz bint-i İkaz nasraniyenin ölümünden sonra küçük oğlu Erkil ve kızı Nazlı'ya dayıları Sinan veled-i Menas zimmî vasi tayin edilmiştir.[217]

Gayrimüslimlerin karma evliliklerinde Müslüman olan baba ise baba vasi olabilmiştir. Fakat annenin ihtida edip Müslüman olması, babanın ise kendi dininde kalması durumunda babanın çocukları üzerindeki, vasilik hakkı kalmamaktadır. Bu haklar Müslüman olan anne ya da diğer Müslüman akrabalarına geçmektedir.[218]

Baba öldüğü zaman anne hamile ise cenine de vasi tayin edilmiştir, bu kişi çoğu zaman çocukların annesi olmuştur. Mesela, Aligav Mahallesi'nden olup ölen Bali veled-i Ceyrun adlı zimmînin öz oğlu Ceyrun, öz küçük kızı Mâryem ve karısının hamile olduğu cenine anneleri Hurûbsîmâ bint-i Murât adlı nasrâniye vasi tayin edilmiştir.[219]

---

[209] KŞS 16/30-2 (23 Rebiülahir 1083).
[210] KŞS 57/29-5 (18 Zilhicce 1161).
[211] KŞS 10/98-2 (11-20 Şevval 1070); Aynı konu hakkında bk. KŞS 57/41-4.
[212] KŞS 21/191-2,KŞS 52/202-3, KŞS 53/227-6.
[213] KŞS 15/60-1, KŞS 17/194-1, KŞS 21/235-4, KŞS 23/95-3, 126-3, KŞS 51/176-3.
[214] KŞS 16/84-4, KŞS 21/39-2.
[215] KŞS 10/114-4, KŞS 20/281-2.
[216] KŞS 50/60-5 (25 Şaban 1138).
[217] KŞS 51/107-3 (8 Safer 1141).
[218] Aydın, *Aile Hukuku*, s. 85.
[219] KŞS 41/181-4 (5 Receb 1116).

Vesayeti altındaki çocuğun mallarını koruma noktasında yetersiz ya da kötü niyetli olan vasilerin değiştirilmesi ve yetimin mal varlığına verdiği zararlar tazmin ettirilmiştir.[220] Eflatun Mahallesi sakinlerinden olan İbrahim veled-i Köstendil zimmînin küçük kızı Despine'nin vasisi olan Manik veled-i Misis zimmî vesayet işlemini görmekte yetersiz olduğu gerekçesiyle vasilikten azledilerek yerine Despine'nin annesi Maryem bint-i Çopur nasraniye vasi olarak atanmıştır.[221]

Bazen kadılar vasi ile de yetinmeyip bu vasilerin üzerine işlemlerini denetlemek üzere bir de nâzır atamıştır.[222] Örnek olarak, İmaret Mahallesi sakinlerinden olup ölen Koyorko veled-i Artin zimmînin küçük oğlu Artin ve küçük kızları Turfanda, Şahzede ve Anna'ya anneleri Sima bint-iMenas vasi olup amcaları da üzerine nazır tayin edilmiştir.[223] Bir başka belgede, Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden olup ölen Bali veled-i Murad zimmînin oğulları Sergiz ve Kirekos'a kız kardeşleri Ağnir bint-i Bali vasi olarak Bali zimmî de nazır olarak atanmıştır.[224]

Çocuklar belli bir yaşa gelip âkıl ve bâliğ olduktan sonra kendilerine ait olan malları ve paraları vasilerinden teslim almışlardır. Malı teslim eden vasinin isteği üzerine iade işlemi mahkeme tarafından kaydedilerek kendisine bir hüccet verilirdi. Bu hüccet ilerleyen zamanlarda ortaya çıkabilecek olan sorunların çözümünde vasiler için önemliydi.[225] İmaret Mahallesi'nden Eneştaş veled-i Menatsagan adlı zimmî büluğa erince mahkemeye başvurmuş ve annesi ve babası öldüğünde kendisine vasi tayin edilen Baryam veled-i Kaya adlı zimmîden kendisine ait olan malları talep etmiştir. Bayram zimmîden anne ve babasının mirasından kendisine düşen eşyaları ve Bayram zimmînin mirastan olup sattığı Buzhane yakınlarındaki bağın semenini almıştır.[226] Bir başka belgede, Gallecerb Mahallesi sakinlerinden Kirekos veled-i Bali adlı emred âkıl ve bâliğ olunca kendisine vasi olarak tayin edilen amcası ve

[220] Aydın, *Aile Hukuku,* s. 84.
[221] KŞS 53/94-4 (13 Muharrem 1149).
[222] Aydın, *Aile Hukuku,* s. 84.
[223] KŞS 44/59-3 (7 Rebiülevvel 1122).
[224] KŞS 51/21-4 (20 Şaban 1140); Aynı konu hakkında bk. KŞS 20/241-1,KŞS 51/72-2; KŞS 51/112-3; 138-3; 148-2; KŞS 53/37-2; KŞS 57/68-2.
[225] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 80.
[226] KŞS 37/187-1 (22 Cemaziyelahir 1103); Aynı konu hakkında bk. KŞS 15/33-2,KŞS 53/93-3.

dayısından babasının mirasından kalıp el koydukları 400 esedî guruşu geri almış ve başka bir alacağı kalmadığını belirtmiştir.[227]

Kimi zaman da vasi olan kişiler vasisi olduğu kişilerin âkıl ve bâliğ olup mallarını kendilerinden istediğinde vermeyerek mallarına el koymaya devam etmiş, fakat mahkeme tarafından vasilikleri iptal edilmiştir. Allahverdi veled-i Safer adlı zimmî âkıl bâliğ olunca vasisi olan dayısından mallarını talep etmiş fakat dayısı Mustafa vasi olduğunu belirterek mallara el koymaya devam etmiş. Allahverdi'nin şikâyeti üzerine Mustafa vesayetten menedilerek Allahverdi'ye malları teslim edilmiştir.[228]

Vasilerin ölmesi durumunda, zimmîler vasisi olan kişinin mirasından kendilerine ait olan malları alabilmek için mahkemeye başvurmuşlardır. Hocahasan Mahallesi'nden İsa veled-i Yagob zimmî, küçükken kendisisine vasi olan Sultan bint-i (boş) adlı kadının ölmesi üzerine Sultan'ın mirasından babası İsa'dan kalan 2000 guruşluk malı teslim almıştır.[229]

Vasiler istedikleri takdirde vasilikten feragat edebilmiş, yerine başka bir vasi tayin edilerek koruması altındaki malları yeni vasiye teslim etmiştir. İçkale Mahallesi sakinlerinden olup ölen Oruc veled-i Satı zimmînin oğlu ve kızlarına vasi olan anneleri Bağdad bint-iYovan nasraniye vekili İbrahim veled-i Artin zimmî aracılığıyla mahkemeye başvurarak kendi rızasıyla vasilikten feragat etiğini belirterek yerine Nikola veled-i Sava zimmî vasi tayin edilmiştir. Bağdad nasraniye Nikola zimmîye çocuklara babalarının mirasından kalan hisselerini teslim ettiğini bildirmiştir.[230]

Vasi tayini belgelerinin yanı sıra incelediğimiz sicillerde bir de vekil bırakmadan ortadan kaybolan ve hayatta olup olmadığı belli olmayan kişinin hukukî işleri ya da vasi bırakmadan ölen kişinin vasiyetlerini yerine getirmek için hâkim tarafından kayyum tayin edilen[231] belgeler bulunmaktadır. İhtiyareddin Mahallesi sakinlerinden olup ortadan kaybolan Marderos veled-i Markos zimmînin babası

[227] KŞS 17/46-4 (3 Rebiülevvel 1079).
[228] KŞS 17/35-2 (6 Safer 1079).
[229] KŞS 51/16-3 (14 Zilkade 1140).
[230] KŞS 49/147-1 (1 Cemaziyelevvel 1136); Aynı konu hakkında bk. KŞS 51/21-4.
[231] İsmail Özmel, "Kayyım", *DİA,* C. 25, Ankara 2002, s. 107.

Markos'un mirasından kendisine kalan mal ve eşyaları korumak için amcasının oğlu Erkil zimmî kayyum tayin edilmiştir.[232] İmaret mahallesi sakinlerinden olup *gaybet-i münkatı'a ile gâyib olan* Karakoç veled-i Bogos zimmîye ise ölen karısı Vartini bint-i Simaven nasraniyeden kalan malları korumak için damadı Ağya veled-i İsvazator kayyum tayin edilmiştir.[233]

E. Hidâne

Hidâne, çocuk ve çocuk hükmünde olanların bakım ve terbiyeleri için kanun koruyucu tarafından belli kişilere tanınan hak, yetki ve sorumluluktur.[234] Hidâne hakkı öncelikli olarak anneye verilmiştir. Annenin küçük çocuğa bakma hakkı müftüler tarafından da onaylanmış, beslenmesi, giydirilmesi ve altının temizlenmesi gereken küçük çocuğun bu ihtiyaçlarının en iyi annesi tarafından giderileceği düşünülmüştür.[235]

Annenin hidâne hakkına sahip olabilmesi için hür, mümeyyiz, reşit, çocuğun korunmasına ve eğitimine ehil olması gerekmektedir. Ayrıca, İslamiyet'i terk etmiş ve çocuğun evlenmesi yasak olan bir akrabası dışında bir kişiyle evli olmaması gerekmektedir.[236] Annenin gayrimüslim olması ise İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre onun hidâne hakkına engel değildir. Çocukların dini anlayış ve eğitiminin başlangıcı olan yedi yaşına kadar gayrimüslim annenin yanında kalması sakıncalı görülmemiştir.[237] Kemâlpaşazade fetvasında *"Hind-i nasrâniyye, zevc-i mutallıkı Zeyd-i müslimden olup bir buçuk yaşında olan oğlu Amr-i sağiri, bihakkılhıdâne terbiye ederken, Amr taakkul-i din etmeyip, keffe hakkı yok iken, Zeyd, mücerred Hind nasraniyedir deyu Amr'i Hind'den almağa kadir olur mu?"*

[232] KŞS 52/29-2 (29 Cemaziyelevvel 1143).
[233] KŞS 53/37-3 (7 Zilkade 1148); Aynı konu hakkında bk. KŞS 21/110-4,KŞS 52/230-3; KŞS 53/117-4, KŞS 54/186-4; KŞS 57/41-5, 91-5; KŞS 66-E/24-3.
[234] Ali Bardakoğlu, "Hidane", *DİA,* C. XVII, İstanbul 1998, s. 467.
[235] Judith E. Tucker, "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslam Hukukuna Göre Annelik", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,* ed. Madeline C. Zılfı, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 235.
[236] Cin, *Boşanma,* s. 117.
[237] Aydın, *Aile Hukuku,* s. 86.

sorusuna *"Olmaz"* şeklinde cevap vermiştir.[238] Fakat çocuk dinin hükümlerini anlama yaşına geldiği zaman ailede Müslüman olan başka bir kişi gayrimüslim anneden çocuğun hidâne hakkını alabilmektedir.[239]

Annenin ölmesi ya da başkasıyla evlenmesi durumunda hidâne hakkı sırasıyla anneanne, babaanne, kız kardeş, hala ve teyze gibi yakından uzağa doğru kadın akrabalardan birisine verilir.[240] Mesela, İbn-i Salih Mahallesi sakinlerinden olan Nazlı bint-i Yasef nasraniyenin ölümü üzerine oğlunun hidânesi anneannesi Zalal bint-i Arslan nasraniyeye verilmiştir.[241] Kadın akrabalardan kimse yoksa ya da bu kişiler çocuğu koruma hakkını kullanmaya ehil değillerse de bu hak mirastaki sıralarına göre baba tarafından akrabalara geçer.[242]

Anne ya da diğer hidâne hakkına sahip olan kişiler, çocuğun bakımı için yapacakları harcamalardan sorumlu olmamışlardır. Çocuğun babası, bu dönem boyunca çocuğun harcamalarını karşılamak zorundaydı. Baba veya o ölmüşse ailesi, çocuğun annesi çocuğa bakabilecek durumda olduğu müddetçe bu harcamaları anneye ödemekle yükümlüydü.[243]

F. Miras

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler evlenme ve boşanma konularında olduğu gibi miras taksimi ve mirasla ilgili anlaşmazlıklar gibi hususlarda da kendi cemaat mahkemelerine başvurdukları gibi şer'î mahkemelere de gitmişlerdir.[244]

İslam hukuku hükümlerinin miras konusunda çoğunluğun menfaatine daha uygun olması zimmîleri şer'î mahkemelere yönlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle, kendi

---

[238] M. Esad Kılıçer, "Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku İle İlgili Bazı Fetvaları", *AÜİFD,* C. 19, S. 1, Ankara 1971, s. 92.

[239] *"Hind-i nasraniyye, zevci Zeyd-i müslimi müteveffadan olan oğlu Amr-i sağiri, bihakkılhıdâne imsâk üzere iken (yanında bulundururken) Amr taakkul-i dîn edip (dinin ne olduğunu anlayıp), müslümandan ammesi (halası) Zeyneb'den gayri kimsesi olmasa, Zeyneb Amr'i Hind'den alıp bihakkılhıdâne imsâke kadir olur mu? Olur."* Kılıçer, "Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku İle İlgili Bazı Fetvaları", s. 91.

[240] Cin, *Boşanma,* s. 118.

[241] KŞS 52/49-1 (1 Receb 1143).

[242] Cin, *Boşanma,* s. 118.

[243] Cin, *Boşanma,* s. 119.

[244] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 123.

hukuklarına göre mirastan hisse alamayıp ancak İslam hukukuna göre hak alabilen gayrimüslimler, şer'î mahkemeye başvurmuşlardır.[245] Yahudilikte kadınlar kocalarından, kızlar da babalarından miras alamıyorlardı. Sadece erkek mirasçıların olmaması durumunda babalarından miras alabiliyorlardı.[246] Bir Hıristiyan'ın ya da Yahudi'nin vasiyetinde mirastan mahrum bırakılmaktan ya da daha az pay alacaklarından korkanlar İslam hukukuna tâbi olmayı tercih etmişlerdir. Dul Hıristiyan kadınları ölenin karısına mirastan kilise hukukuna göre daha fazla pay veren şer'î mahkemeleri tercih etmişlerdir.[247]

İslam hukukunda miras konusunda zimmîlere Müslümanlara tanınan hakların hepsi tanınmıştır. Arkasında mirasçı bırakmadan ölen bir din adamının ya da malını kiliseye miras bırakmış bir gayrimüslimin malı belli oranda kiliseye bırakılmıştır.[248] 1479 yılında Fatih Kanunnamesi'nde zimmîlerin mirasıyla alakalı hükümde yer alan *"... ve bazı metropolitler ve piskoposlar ve keşişler ve papaslar mürd olup zâhirde kimesnesi kalmayıp terekesi beytülmâl olsa beşbin ve beşbinden ziyadesi mîrî için zabtolunagelip beşbinden ekall patrik cânibinden zabtolunup..."* [249] ifadeleriyle din adamlarının mirasının belli bir bölümüne patrik tarafından el konulacağı bildirilmiştir. Aynı şekilde Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethinden sonra Ermeni patriğine verdiği fermanda metropolit, piskopos, papaz ve bunların yamaklarının ve diğer Ermenilerin miraslarına patrik tarafından el konulacağı belirtilmiştir.[250] III.

---

[245] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 92.

[246] Ronald de Vaux, *Yahudilikte Aile,* s. 72.

[247] Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922,* çev. Ayşe Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 257.

[248] Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai, ve İktisadi Durumu", *Belleten,* C. XLVII, S. 188, Ekim 1983, s. 114; *"... metropolitliğe bağlı papaz ve keşişlerden biri varissiz ölürse gelenek üzere patriğe aid olan beşbinden aşağı olan mirasa..."* KŞS 10/243-2.

[249] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 317.

[250] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 207; Patriklerin mirasa el koyabileceğini içeren Ermeni patriği Avanos'un Yenilenen Patriklik beratı kayıtı: *"Hâliyâ serîr-i saltanat-ı cenâb-ı hilâfet-me'âbıma müyesser oldukda, umûmen tecdîd-i berevât fermânım olmağın mahmiye-i İstanbul'da vâki' ve Rumeli ve Anadolu Ermenileri keferesine yüz bin akçe pîşkeş ile patrik olup, Avanos râhib amm-i büzürg-vârım Sultan Mustafa Hân -tâbe bekāhu- zamânında gelip, tecdîd-i berât etmemekle ellerinde olan berâtları mûcebince pişkeşde iki yüz bin akçe lâzım gelmeğin lâkin elli bin akçe ziyâde ile fermânım olmağın, cem'an iki yüz elli bin akçenin seksen yedi bin akçesi bin yirmi yedi Rebî'ilevveli'nin yirminci gününde ve on bin akçe mâh-ı mezbûrun yirmi altıncı gününde ve mâh-ı Rebî'ilâhiri'nin yirmi beşinci gününde dört bin üç yüz yedi akçe ve mâh-ı Cemâziyelevvelin on ikinci gününde doksan bin akçe ve mâh-ı Cemâziyelâhirinin on yedinci gününde elli üç bin akçe ki, cem'an iki yüz elli bin üç yüz yedi akçe olur bi't-tamâm teslîm-i hazîne eylemeyin, mezbûr Avanos'a*

Murat döneminde 1586 tarihli bir beratta ve IV. Mehmed döneminde 1649 tarihli bir fermanda da zimmî murisin mirasının ancak 5000'den az olan miktarını patrikliğin alabileceği, kalanının devlete ait olduğu belirtilmiştir.[251]

Ölen kişinin miras olarak bıraktıklarına "tereke" ya da "muhallefât" denmiş, şer'iye sicillerindeki miras davalarında da bu terimler kullanılmıştır. Hukuk dilinde tereke mûrisin mâmelekini yani mal, hak, alacak ve borçlarının tamamını ifade eden bir kavram iken fıkıhta ölenin mal varlığının sadece aktif kısmını ifade etmek üzere kullanılır.[252]

Şer'î kanunlara göre ölen kişinin mirası varislere bölüştürülmeden önce terekeden ilk olarak cenaze masrafları daha sonra ölen kişinin borçları çıkarılır ve

---

bu berât-ı sa'âdet-âyâtı verdim ve buyurdum ki, varıp nefs-i İstanbul ve Galata ve Rumeli ve Üsküdar ve Bursa ve Kütahya ve Sivas ve Tokad ve Kayseriye ve Trabzon ve Ankara ve Kefe marhasasına müte'allik..? âyin-i bâtıla ve âdet-i âtılaları üzre patrik olup, kimesne mâni' ve dâfi' olmayıp, bâlâda mastûr olan Ermeni marhasası ve papazları ve keşişleri ve sâir Ermeni tâ'ifesinin ulusun ve gencin mezbûru kendilerine patrik bilip ve mürâca'at edip, muhâlefetden ihtirâz edeler ve cümle tebdîl ve tağyîrleri râhib-i mezbûrun elinde olup ve marhasa ve papaz ve keşişlerden biri mürd oldukda metrûkâtın beş binden ziyâdesi mîrî için tahsîline me'mûr olanlar kabz eyleyip, eğer beş binden ekal olursa olagelen âdet ve kānûn üzre ve âyînleri mûcebince râhib-i mezbûr zabt eyleye ve mürd olanların giydikleri kerake mintan ve âsâ ve gümüş kadehi ve at ve katırı kiniselerine müte'allik olup patrik-i mezbûr zabt eyleye ve Ermeni tâ'ifesinin arasında nikâh etdirmeyince avrat tutanı veya bî-vech boşayanı ve iki avrat alanı âyinleri mûcebince görüp ve lâzım geleni icrâ edeler. Ve Ermenilerin âyînleri üzre birbirinin mâbeynlerinde olan husûsuna dahi patrikden gayrı kimesne karışmaya. Ammâ şer'î da'vâları oldukda vilâyet kadılarına mürâca'at edeler ve mürd olan ruhbânın patrik-i mezbûreye ve kilise fukarâsına âyînleri mûcebince her ne vasiyyet eder ise makbûl olup olagelmişe muhâlif dahl ve ahz-ı mâl için nesne îcâb etmeden kadı ve kassâm âdemleri karışmaya ve patrike müte'allik marhasa rüsûmundan her hangi vilâyetin ne mikdâr nesne var ise tahsîline izhâr-ı acz ile sâbit ve zâhir oldukdan hâkimü'l-vakt olanlar şer'le hükm edip alıvereler ve marhasa ve papaz ve keşişleri nasbı ve ref'i patrik-i mezbûrun ma'rifeti ile ola ve mezbûrlardan birinin âdet-i âtılaları üzre günâhları sâdır olup, ihrâcları lâzım gelse kadîmden olageldiği üzre marhasalıkdan ref' edip yerine patrik-i mezbûr müstahıkk-ı olanı ta'yîn edip ve âdeten lâzım gelen pîşkeşi alınıp dâhil-i hazîne eyledikden sonra, tasarrufu için berât-ı hümâyûnum verile kimesne mâni' olmaya ve patrik-i mezbûr veya vekîli ve marhasa olanlar mîrî rüsûm cem'ine çıkdıkda muhâtara olan yerlerden âsân vechile geçirdip, bindikleri atlarına ve para ve yaraklarına kimesne mâni' olmaya ve mîrî rüsûm tahsîl etdiğin kendüden ve âdemlerinden hilâf-ı mu'tâd perâkende harâc taleb olunmaya ve marhasa-i sâbık zamânında olan borç hâlâ olan marhasadan taleb olunmaya. Râhib-i mezkûrûn patrikliğine müte'allik olan manastırın ve bağ ve bahçelere ve çiftliklere ve çayırlara ve tarlalara ve panayırlara ve Ayazmalara ve değirmenlere ve bi'l-cümle kiliseye vakıf olanlara âhardan dahl olunmayıp, bundan evvel ve bunun emsâli Ermeni patriki olanlar ne vechile zabt ve tasarruf edegelmişler ise râhib-i mezbûr dahi ol minvâl üzre zabt u tasarruf eyleye. Bu bâbda mezkûra bir ferd mâni' olmaya. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fi'l-yevmi'r-râbi' şehri Cemâziyelâhir li sene seb'a ve ışrîn ve elf. Be makām-ı Kostantıniyye.", İstanbul 03, C. 13, Hüküm no: 728, s. 474, Orijinal metin no: [90'a-1].

[251] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 119; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 25.

[252] Hamza Aktan, "Miras", *DİA,* C. 30, İstanbul 2005, s. 144.

kalan malın üçte birini aşmamak şartıyla[253] ölen kişinin vasiyeti yerine getirilir.[254] Üçte birini aşan miktardaki vasiyetler hakkında varislerin itiraz etme hakkı bulunmaktadır.[255] Miras paylaşımı konusunda şer'î mahkemelere başvuran zimmîlere de aynı hükümler uygulanmıştır. Gayrimüslimlerin mirası taksim edilmeden önce terekenin toplamından *"berâ-yıihrâc-ı lâşe"* adı altında cenaze masrafları düşürülüp Müslümanlardan olduğu gibi zimmîlerden de bazı vergiler alınmıştır. Bunun yanı sıra ölen kişi hayattayken başkalarına borçlanmışsa geride bıraktığı mirası ancak bu borçlar düşürüldükten sonra varisler arasında paylaştırılmıştır.[256] Konuyla alakalı bir belgede, İçkale Mahallesi sakinlerinden olup ölen zimmînin varisleri olan kızı ve oğlubabalarının borcunu ödedikten sonra mirastan kalıp Selifar'da bulunan 4 tahta bağı aralarında paylaşmışlardır.[257]

İncelediğimiz sicillerde miras paylaşımıyla alakalı birçok belge bulunmaktadır. Ölen kişinin varisleri olan kızı, oğlu, karısı, kocası, annesi, babası ya da kardeşleri mahkemeye başvurarak mirastan kendilerine düşen hisseyi talep ederek hisselerini teslim almışlardır. Akşemseddin Mahallesi sakinlerinden olan David veled-iBali zimmînin ölümü üzerine mirası karısı Sultan bint-i Vasıl, büyük oğulları Yağmur ve Agob ve büyük kızları Canfer, Sare ve Bahar'a kalmıştır. Bahar nasraniye mahkemeye başvurarak babasının mirasında kendisine düşen Akşemseddin Mahallesi'ndeki ev, İçkale Mahallesi'ndeki harabe ev, Tanalaryazısı'nda bulunan iki kıta bağ, Simaven zimmîde olan 63,5 guruş ve Bedel zimmîdeki 10 guruş zimemden başka kassam defteri gereğince kendi hissesine isabet eden nakit ve eşyayı kardeşleri Yağmur ve Agob ile anneleri Sultan nasraniyeden teslim almıştır.[258] Diğer bir belgede, Eflatun Mahallesi sakinlerinden olup ölen Vasıl veled-i Sünbül zimmînin varislerinden olan kızları Sofiya, Döndü, Eneşdaş, Temam ve karısı Marta nasraniyeler Vasıl'ın oğlu Savi'den mirastan kendilerine düşen hisselerini ayrıca

[253] Aktan, "Miras", s. 144.
[254] Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi,* Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 352; Aktan, "Miras", s. 144.
[255] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 330.
[256] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 95.
[257] KŞS 21/173-2 (8 Cemaziyelevvel 1087).
[258] KŞS 53/61-1 (22 Zilkade 1148).

Eflatun Mahallesi'nde bulunan evden kendilerine düşen hisse için her biri 300'er akçe almışlardır.[259]

Gayrimüslimler hak sahibi oldukları miras hakkında da kendilerine düşen hisseyi teslim aldıklarını mahkemede tescil ettirmişlerdir. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden olan Haçir veled-i Bali zimmînin ölümü üzerine mirası varisleri karısı Maryem, büyük oğlu Parsi ve kızlarına kalmıştır. Maryem nasraniye ve kızları Haçir zimmînin mirasından kendilerine düşen paylarını oğlu Parsi zimmîden teslim aldıklarını mahkemede tescil ettirmişlerdir.[260]

Kimi zamanda gayrimüslimler miras paylaşımı konusunda anlaşmazlık yaşamışlar ve bu sorunu mahkemede çözmeye çalışmışlardır. İçkale Mahallesi sakinlerinden olan Bazarlı zimmînin ölümünden sonra mirası olan ev varisleri olan büyük oğlu Kemal ile kızı Nazlı nasraniyeye kalmıştır. Nazlı'nın hissesine evden bir kiler, bir ahır ve bir miktar havlu düşmüştür. Nazlı bunu önceden kabul etmişken dahasonra Kemal ile anlaşmazlığadüşerek miras paylaşımını inkâr etmiştir. Mahkemede Kemal'den miras paylaşımına ilişkin kanıt talep edilmiş, şahitlerin Kemal zimmî lehine ifade vermeleri üzerine Nazlı nasraniye muarazadan menedilmiştir.[261]

Geride hiçbir mirasçı bırakmadan ölen gayrimüslimlerin terekesinin tamamı beytülmala devredilmiştir. İslam hukukunda var olan bu hüküm Osmanlı kanunnamelerinde de yer almıştır. Bu zimmîlerin mirasları mahkeme tarafından tayin edilen görevliler tarafından tespit edildikten sonra beytülmal görevlilerine teslim edilmiştir.[262] Konya şer'iye sicillerindeki varisi olmadan ölen gayrimüslimler çoğunlukla Konya'da ikamet etmeyip ticaret nedeniyle Konya'da bulunan kişilerdir. Örnek olarak Konya'da ticaret nedeniyle bulunan İran uyruklu Ermeni tüccarın Beyşehir'de ölmesi sonucunda yakın varisi bulunmadığı için terekesi ve 500 esedî guruşuna beytülmal görevlileri tarafından el konulmuştur.[263]

---

[259] KŞS 10/109-4 (11-20 Zilkade 1070); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/113-5**,** KŞS 17/228-3, KŞS 21/135-1, 261-3.
[260] KŞS 55/51-2 (13 Zilhicce 1153).
[261] KŞS 17/225-3 (29 Muharrem 1080).
[262] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 98; Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 326.
[263] KŞS 21/84-2 (25 Safer 1087); Aynı konu hakkında bk. KŞS 21/118-1.

Arkasında varisi olmadan ölüp mal varlığına beytülmal tarafından el konulan zimmîlerin alacak olduğu paralar varsa onlar da beytülmal görevlileri tarafından tahsil edilmiştir. Aslen Tokat sakinlerinden olup misafir olarak Konya'da bulunan ve Alacahan'da konaklarken vefat eden Sergiz veled-i Kirkor adlı zimmînin görünürde hiçbir varisi bulunmaması nedeniyle mirasına beytülmal tarafından el konulmuştur. Ayrıca Sergiz zimmînin Bayram, Andon, Saye, Kaplan, Astarackon ve Begli zimmîlerde olan dokuz yüz on beş guruşu Konya beytülmal emîni olan s-Seyyid el-Hâc Mehmed Ağa'nın vekili Yusuf binAbdullah tarafından tahsil edilmiştir.[264] Benzer şekilde Beyşehir'de ölen Ermeni Hıristiyan tüccar Allahverdi'nin varisi olmadığı için mirasına beytülmal tarafından el konmuş, ayrıca Allahverdi'nin alacağı olduğu Yagob zimmîdeki 500 esedî guruş beytülmal hassa emini Recep Ağa tarafından tahsil edilmiştir.[265] Fakat gayrimüslimler mirasa beytülmalin el koymasını engellemek için evlat edinme ya da kendileri ve cemaat hukukları tarafından tanınan mirasçıları yararına taşınmaz mallarını kiliseye vakfetmişlerdir.[266]

Bazen de beytülmal görevlileri ölen bir gayrimüslimin varisçisi olup olmadığını tam olarak araştırmadan hemen mirasa el koymuş; fakat ölen zimmînin varisi olduğunu ortaya çıkmasıyla beytülmalden miras geri alınmıştır. Mihmandar Mahallesi sakinlerinden olup ölen Satı nasraniyenin mirasına Konya beytülmal emini Hidayetzâde Ahmed Ağa'nın vekili el- Hac Ali bin Abdülkerim el koymuştur. Satı nasraniyenin ölmeden önce Astator zimmînin kendisinin tek mirasçısı olduğunu söylemesinin mahalle ahalisinin şahitlikleriyle doğrulanmasıyla mirasın Astator zimmîye teslim edilmesine karar verilmiştir.[267] Diğer bir örnekte aslen Kayseri Depecik Mahallesi sakinlerinden olup ticaret amacıyla Konya'da Çaylızade Hanın'da misafir olarak kalan Haçir zimmînin ölmesi üzerine beytülmal emini zimmînin mirasına el koymuştur. Haçir'in Kayseri'de oturan amcasının oğlu İse Bali veled-iKirkor adlı amcasının oğlu Haçir zimmînin varisi olduğu gerekçesiyle mirasını Konya beytülmal emini es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn es-Seyyid Abdulhay Efendinin vekili Ali Çelebi ibn Abdurahman'dan talep etmiştir. Mahkemede

[264] KŞS 45/60-2 (14 Şaban 1126) .
[265] KŞS 21/87-3 (2 Rebiülevvel 1087).
[266] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 122.
[267] KŞS 57/73-1 (15 Rebiülahir 1161).

Çaylızade Hanı'nın hancısı Mustafa Çelebi ibn Mehmed ve Ahmed Ağa ibn Bayram Ağa adlı kişiler Haçir zimmînin handa hastayken kendi huzurlarında İse Bali'nin amcasının oğlu olup varisi olduğunu söylediğine şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine Haçir zimmînin mirasının İse Bali'ye teslim edilmesine karar verilmiştir.[268] Benzer şekilde aslen Acem Ermenilerinden olan bir tüccarın Konya'da ticaret yapmak amacıyla bulunduğu sırada ölmüş ve mirasına varisi olmadığı gerekçesiyle beytülmal tarafından el konulmuştur. Fakat İranlı Azer adındaki Ermeninin ölen tüccarın varisi olduğunu kanıtlamasıyla Beytülmal emini olan Ali Ağanın varise el koydukları eşya mevcut ise eşya olarak mevcut değilse de mislini ödemesine karar verilmiştir.[269]

Gayrimüslimler açısından İslam miras hukukunun getirdiği bazı kısıtlamalar bulunmaktadır. Bu kısıtlamalardan en önemlisi din ayrılığının bir miras engeli olarak kabul edilmesidir.[270] Buna göre Müslümanlar zimmîlerden, zimmîler de Müslümanlardan miras alamamıştır. Bu nedenle, İslamiyet'i kabul etmiş biri Müslüman olmayan akrabalarından miras alamaz ve öldüğü zaman da sadece Müslüman olan yakınları onun varisi olabilirdi.[271] Fakat yine de şer'iye sicillerinde yer alan bazı miras konusuyla alakalı kayıtlar İslam hukukunun bu hükmünü bir şekilde ortadan kaldırmaya yönelik bir uygulamanın varlığına işaret etmektedir.[272] Mesela 1641 tarihli bir belgede mühtedi Mehmed, annesi Kameri bint-i Karagöz'ün ölümü ile mirasına vazi'ül-yed olan babası Kaya veled-i Serkiz'den kanuni hissesini istemiştir.[273] Diğer bir belgede, Eflatun Mahallesi'den Fatma hatun annesi Maryem nasraniyeden babası Haçir zimmînin mirasından kendisine düşen hissesini sulh yoluyla teslim almıştır.[274]

Konuyla alakalı bir başka örnekte zimmî iken Müslüman olup Ahmed adını alan kişinin büyük oğlu Eci zimmî Müslüman olmayı reddederek babası ölünce babasının mirasından mahrum kalmış ve babasının mirasına Müslüman olan

[268] KŞS 37/32-1 (7 Zilhicce 1102).
[269] KŞS 21/208-1 (2 Receb 1087); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/115-4; KŞS 21/215-2; KŞS 31/158-1; KŞS 33/13-1; KŞS 45/83-3.
[270] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 180.
[271] Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler,* çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s. 38.
[272] Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 557.
[273] KŞS 6/17-2.
[274] KŞS 48/122-4 (12 Şevval 1130).

akrabaları mirasçı olmuştur. Fakat Eci zimmî buna rağmen mirasa el koymuştur. Bunun üzerine mirasçılar Eci zimmî hakkında davacı olmuşlardır. Eci zimmî de mahkemede babası hayattayken Sille'de bulunan bir kıta bağı, bahçeyi, dört evi, Kuzanca mevzinde bulunan çömlek karhanesini ve bir hisse bezirhanesini kendisinden yirmi guruşa satın aldığını ve babasının da satışa dair eline belge verdiğini söylemiştir. Sille köyü sakinlerinden Bostan ve Mustafa adlı kişiler Eci zimmî lehinde şahitlik yapmışlardır. Bunun üzerine davacılar davadan menedilmişlerdir. Bu şekilde Eci zimmî Müslüman olan babasının mirasından dolaylı olarak faydalanmıştır.[275] Türkali Mahallesi sakinlerinden olan Ececi veled-iSergiz zimmînin ölümü üzerine mirası varisleri karısı Yazgül, büyük oğlu Bağdeser ve büyük kızları Ağsabet ile Maryem'e kalmıştır. Maryem Müslümanlığı kabul ederek Fatıma ismini almış ve mirastan kendisine düşen hisse karşılığında *'alâ tarîki's-sulh* Bağdeser ve Yazgül'den 8 guruş almıştır.[276]

Gayrimüslim babalar ayrıca Müslüman olan oğullarının mirastan mahrum kalmasını satış[277] ya da hibe[278] yoluyla engellemiştir.[279] Eğer Müslüman olan zimmî kişi ölmeden önce eski dinine dönmüşse mürted sayılıp malını kaybederdi.[280] Bir zimmî kadınla evli olan Müslüman ne karısına miras bırakabilir ne de ona mirasçı olabilirdi. Eşlerin mirası kendi dinlerinden gelen ardındaki kişilere ya da akrabalarına kalırdı. Bu evlilikten doğan çocuklar Müslüman sayıldıklarından babalarına mirasçı olurlar, annelerinin mirasından pay alamazlardı.[281]

İki gayrimüslimin birbirlerine mirasçı olabilmeleri için İslam topraklarında yaşayan zimmîler olmaları gerekmektedir. O yüzden bir gayrimüslim dârü'l-harb'deki akrabalarına miras bırakamaz, onlara da mirasçı olamaz.[282] Kanuni dönemine ait bir kanunnamede harbî zimmîler için de miras hükümlerine yer verilmiştir. Buna göre, bir harbî zimmî Osmanlı topraklarında ölürse bütün malı kadı

[275] KŞS 39/134-2 (3 Receb 1113).
[276] KŞS 51/253-2 (14 Şaban 1141).
[277] KŞS 6/13-2**;** KŞS 19/125-3 (22 Cemaziyelevvel 1084).
[278] KŞS 6/138-3.
[279] Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 557.
[280] Lewis, *Yahudiler,* s. 38.
[281] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 133.
[282] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 134.

tarafından sayılıp bir zabıt tutulduktan sonra mallar yine kadı tarafından koruma altına alınmaktadır.[283]

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslimlerin müdahil olduğu miras davalarında karşılaştığımız durumlardan birisi kocasının ölümü sonrası terekeden mehr-i müeccelini ve kendisine düşen hisseyi talep eden kadınlardır. Konuyla ilgili bir davada, Sille köyü sakinlerinden olup ölen el-Hac Ali'nin karısı Döndü nasraniye kardeşinin varislerinden olan erkek kardeşi Veli'den âyîn-i İslâm üzere el-Hac Ali ile evlendiği 15.000 akçe mehr-i müeccelini talep etmiştir. Veli Döndü'nün el-Hac Ali hayattayken mehr-i müeccelini bir bakır sini ve mehr-i müeccelin 2000 akçesi karşılığında kocasına hibe ettiğini iddia etmiştir. Mahkeme Veli'den bu iddiasına yönelik kanıt istemiştir. Sille Köyü'nden Arslan bin el-Hac Mustafa ve Bostan bin Himmet Veli'nin iddiasını doğrulamış, şahitlikleri kabul edilerek Döndü davadan menedilmiştir.[284]

Sözlükte "barışma, barış, uzlaşma, anlaşma; barıştırma" gibi anlamlara gelen sulh kelimesi, fıkıh terimi olarak bireyler ya da toplumlar arasındaki çekişmelerin anlaşmayla sona erdirilmesini ya da bu nitelikteki anlaşmayı ifade etmektedir. Fıkıhta ise "fertler arasındaki anlaşmazlığın karşılıklı rıza ile ortadan kaldırılmasını konu alan akid" ya da görülmekte olan bir davanın anlaşmayla sona erdirilmesi anlamında kullanılmaktadır.[285] Sulhun kökeni İslam hukuku açısından Kur'an ve hadise dayandırılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Nisâ suresi 128. ayetinde de*"Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinde yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh daima hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır"* sulh ifadesi geçmektedir.[286] Hadislerde de sulh ifadesine sıklıkla rastlanmış, özellikle Allah'ın haram kıldıklarını helâl ve helâl kıldıklarını haram duruma getirmedikçe Müslümanlar arasında yapılacak her türlü sulhun câiz olduğu belirtilmiştir. Hukukî anlaşmazlıkları çözüme kavuşturduğu,

[283] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 208.
[284] KŞS 41/192-1 (17 Receb 1116).
[285] Fahrettin Atar, "Sulh", *DİA,* C. 37, İstanbul 2009, s. 481.
[286] Zeynep Dörtok Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *OTAM,* S. 20, 2006, s. 107.

davaların daha kolay ve daha hızlı sonuçlandırılmasını sağladığı, adaletin işleyişine rahatlık kazandırdığı ve taraflar arasındaki düşmanlık ve nefret duygusunu ortadan kaldırmaya yardımcı olduğu için sulh müessesesine İslam hukukunda büyük önem verilmiştir.[287]

Özellikle tarafların kanıt gösteremediği durumlarda başvurulan bir yol olan sulhun gerçekleşebilmesi için icab ve kabul olmak üzere iki ayrı şartı bulunmaktadır. Sulh tarafların karşılıklı onayı ve kabulü ile gerçekleşir. Taraflar iradelerini sulh kelimesini, bunun türevlerinden birini, aynı anlama gelen başka bir kelimeyi hatta sulh hangi hukukî işlemin hükümlerine tâbi ise onu ifade eden sözcükleri kullanarak açıklayabilir. Sulh davalarında genellikle davacı belirli bir miktar bedel-i sulh ödeme karşılığında suçlamalarından vazgeçmektedir. Sulh yapan kişinin sahip olduğu her türlü mal, menfaat ve hak sulh bedeli olabilmektedir. Başkasına ait bir malın sahibinden izinsiz olarak bedel-i sulh olarak verilmesi durumunda sulh akdi geçerliliğini yitirir.[288]

Sulh sadece kişileri ilgilendiren ve kişiye karşı işlenen suçlarda yapılabilmiş, Allah ve sultanı ilgilendiren, zina, alkol kullanma gibi hadd cezaları gerektiren konularda sulh yükümlülüğü ortadan kaldırmamıştır.[289]

İncelediğimiz sicillerde zimmîlerle alakalı miras belgelerinde davalar genellikle sulh yoluyla çözümlenerek, davacı kişiler mirastan kendilerine düşen hakları karşılığında para, eşya gibi şeyler alarak diğer haklarından feragat etmişlerdir. Miras paylaşımında sulh yoluyla yapılan uzlaşmalar sicillerde *"bi-tavassuti'l-müslimîn ve bi-tarîki's-sulh"* ve *"âlâ tarîkis's-sulh"* şekillerinde ifade edilmiştir. Mesela Akıncı Mahallesi'nden Vartin bint-i Misis nasraniye babasının mirasından kendisine düşen 36 guruş karşılığında sulh yoluyla kardeşi Manik zimmî ve annesi Nazlı nasraniyeden 22 guruş almıştır.[290] Eflatun Mahallesi'nden Fatıma bint-i Abdullah hatun, ölen babası Haçir ve kardeşi Artin zimmîlerin miraslarından kendisine düşen hisse karşılığında sulh yoluyla annesi Maryem bint-i Burgaz nasraniyeden 16 guruş kıymetli bir gümüş kemer kuşak alarak diğer haklarından

[287] Atar, "Sulh", s. 481- 482.
[288] Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh", s. 108; Atar, "Sulh", s. 482.
[289] Abacı, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh", s. 108.
[290] KŞS 50/31-4 (22 Receb 1138).

feragat etmiştir.[291] Sulh ile çözümlenen bir başka miras davasında, Beghekim Mahallesi sakinlerinden olan Aslan veled-i Tuzak zimmînin ölümü üzerine mirası karısı Marine, küçük kızı Kıymet ve erkek kardeşleri ve kız kardeşlerine kalmıştır. Marine nasraniye mirastan kendisine düşen hisse karşılığında kocasının erkek kardeşlerinden on vakıyye bakır evani, iki kilim ve 40 guruş nakit almıştır.[292]

Bir başka miras davasında ise Eflatun Mahallesi sakinlerinden olan Aslan zimmînin mirası varisleri olan kızı Maryem bint-i Aslan nasraniye ile oğlu Murat zimmîye intikal etmiştir. Maryem nasraniye babasının mirasından kalıp kiler, tabhane, oda, örtme, sofa, ahır ve iki havludan oluşan evden kendisine düşen hisse karşılığında sulh yoluyla kardeşi Murat zimmîden iki miskâl inci almıştır.[293] Konuya ilişkin diğer bir örnekte, İmaret Mahallesi'nden olup ölen Yagob zimmînin mirası büyük oğlu Bağdeser zimmî ile büyük kızı Kıymet nasraniyeye intikal etmiştir. Kıymet'in ölümüyle de mirası büyük oğlu Bayram ve kızları Havva ile Anna'ya kalmıştır. Bayram, Havva ve Anna annelerinin mirasından kendilerine düşen hisse karşılığında sulh yoluyla Bağdeser zimmîden 8 guruş almışlardır.[294]

Sulh davaları kimi zaman tehârüc ile gerçekleşmiştir. Sözlükte "karşılıklı olarak çıkmak" manasındaki tehârüc, fıkıhta mirasçının bir bedel alıp mirastan çekilmesini ifade etmektedir. İslam hukukuna göre mirasçılardan biri ya da birkaçı diğer mirasçıların bir kısmı ya da tamamı lehine terekeden hiçbir şey almadan miras hakkından vazgeçebileceği gibi muayyen bir şey almak ya da mirastan belli bir miktar pay talep etmek yoluyla veya diğer mirasçıların kendi mallarından verecekleri bir bedel karşılığında mirasçılıktan çekilebilmişlerdir.[295] Tehârücün geçerli olması için varislerin âkil, mümeyyiz olmaları ve kabullerinin bulunması gerekmektedir.[296]

Şer'iye sicillerindeki belgelerde çoğunlukla belli bir mal karşılığında kişiler mirastaki haklarından vazgeçmektedirler. Terekenin taşınır ticaret malı (masa, sandalye, kitap, elbise, yorgan, yatak gibi, paralar ve hayvanlar ile tartılabilen ve

[291] KŞS 48/122-4 (12 Şevval 1130).
[292] KŞS 54/60-4 (3 Rebiülevvel 1150).
[293] KŞS 23/65-2 (7 Ramazan 1088).
[294] KŞS 55/57-3 (29 Zilkade 1153); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/234-4, KŞS 19/23-2**;** KŞS 16/28-2.
[295] Hamza Aktan, "Tehârüc", *DİA,* C. 40, İstanbul 2011, s. 319.
[296] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 349.

ölçülebilen şeylerin dışında kalan eşyalardır) ve taşınmaz mal (gayrimenkul yani başka bir yere taşınması mümkün olmayan ev ya da arazilerdir) olması durumunda varisler bir miktar mal karşılığında tehârüce rızası olan kişiyi terekeden çıkardıklarında tehârüc sahih olur.[297] Örneğin, Gallecerb Mahallesi sakinlerinden olup ölen Karakoç ve karısı Hatun zimmînin mirası oğulları İsib ve kızları Martos ve İfsa'ya kalmıştır. Kızlar anne babalarının miraslarından kendilerine düşen hisseleri karşılığında teharüc yoluyla vekilleri olan Avanos zimmî aracılığıyla mirasa el koyan İsib zimmîden birer inci boğazlık, birer inci başlık ve birer çift altın küpe alarak mirastaki haklarından vazgeçmişlerdir.[298]

Benzer şekilde İmaret Mahallesi sakinlerinden olup ölen Bogos veled-i Arzman zimmînin mirası oğlu Karakoç ve kızı Maryem'e kalmıştır. Maryem nasraniye babası Bogos ve annesi Kıymet'in miraslarından kendisine düşen hisse karşılığında Karakoç zimmîden *şerâyit-i sulhu câmi' tehârüc-i şer'î ile* 40 guruş nakit, 11 vakıyye bakır âvânî ve bir kilim alarak diğer haklarından feragat etmiştir.[299]

Diğer bir miras davasında Eflatun Mahallesi'nden olup ölen May veled-i Sünbül zimmînin mirası karısı Zefire bint-i İsak, büyük oğlu Sünbül ve kızı Maryem'e kalmıştır. Maryem vekili Süleyman Çelebi ibn Osman aracılığıyla babasının mirasından kendisine düşen hissesi karşılığında kardeşi Sünbül'den *şerâyit-i sıhhat-i sulhu hâvî tehârüc-i şer'î tarikiyle* 25 guruş kıymetli bir çift altın bilezik ve 7 guruş kıymetli bir incili başlık ve 30 nakit guruş teslim almıştır.[300]

Tehârüc yoluyla sulh yaparak mirastaki haklarından vazgeçen kişinin mirastaki payı öncelikle kendisi mirastaki haklarından feragat etmemiş gibi hesaplanır, daha sonra onun mirastaki hissesi meselenin toplamından çıkarılır. Diğer varislerin hisselerinin toplamı meselenin yeni başlangıç noktası olur. Sulh bedelinden geriye kalan tereke diğer varislere hisseleri oranında teslim edilir.[301]

---

[297] Ayşe Şimşek, "Osmanlı Miras Hukuku Sulh-Tehârüc Uygulamalarında Kadın: Konya Kadı Sicili 45. Defter (1714-1715) Örneği", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,* S. 2, s. 17.
[298] KŞS 31/233-3 (24 Safer 1098).
[299] KŞS 48/23-5 (5 Cemaziyelevvel 1130).
[300] KŞS 50/228-4 (27 Rebiülahir 1139); Aynı konu hakkında bk. KŞS 19/18-4, 146-3, KŞS 20/74-2, 225-2, KŞS 51/221-2; 234-2; KŞS 52/227-2; KŞS 53/122-2; KŞS 57/33-1.
[301] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* s. 349.

Tehârüc yoluyla sulh yapılan miras davalarında varislerden biri mirasta bulunan bir mal karşılığında hissesinden feragat edebilmektedir. Bunun yanı sıra mirasta bulunmayan dışarıdan bir mal karşılığında da tehârüc yoluyla sulh yapabilir. Örnek olarak, bir kadının ölüp varisleri olan oğlu, kızı ve kocası aralarında sulh yapsalar, oğlan ve kız kendi mülkleri olan dükkânlarını mirastaki payı karşılığında kocaya verseler koca da diğer haklarından feragat etse dışarıdan bir mal karşılığında tehârüc yapılmış olur. Tehârüc yoluyla sulh yapılan miras davalarında mahkeme yansıyan bir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Bu belgeler, ileride bir huzursuzluğun yaşanmaması için tarafların kendi rızaları ile mirastan ayrıldıklarını göstermektedir.[302]

II. GİYİM KUŞAMLARI

İslamiyet'in ilk yıllarında kılık kıyafet konusunda gayrimüslimlerüzerinde belli dönemler haricinde ciddi bir kısıtlama söz konusu olmamıştır. Halife Ebubekir döneminde yeni ele geçirilen bölgelerdeki halkın Müslümanların kıyafetlerine benzer giysiler giymeleri üzerine Halid bin Velid Hire halkıyla anlaşma yaparak Müslümanlara benzememek şartıyla istedikleri kıyafetleri giyebileceklerini belirtmiştir.[303] Hz. Ömer de vali ve âmillerine zimmîlerin açıkça haç takmamalarını, hiçbir Yahudi ya da Hıristiyan'ın eğerli ata binmemesini, kadınların cin develere binmemelerini, zimmîlerin kaftan, ipekli elbise ve asb dokuması giymemelerini emretmiştir.[304]

Ercan'a göre XV. yy sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim halk kılık kıyafet ve mesken yapma özgürlüğü içerisinde olmuştur.[305] Bunu kanıtlar nitelikte XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş olan Yahudi İsak Zarfati, Almanya ve Macaristan'da ağır kısıtlamalarla karşı karşıya olan Yahudileri Osmanlı Devleti'ne davet etmiş ve mektubunda*"... burada en iyi elbiselerinizi*

[302] Şimşek, "Osmanlı Miras Hukuku Sulh-Tehârüc Uygulamalarında Kadın", s. 19-34
[303] Namık Sinan Turan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler, *AÜSBF Dergisi,* C. 60, S. 4, 2005, s. 242.
[304] İmam Ebu Yusuf, *Kitabu'l-haraç,* çev. Ali Özek, Özek yayınları, İstanbul 1973, s. 208.
[305] Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM,* S. 1, 1990, s. 117.

giyebilirsiniz. Burada herkes kendi asma ve incir ağacı altında oturabilir. Hıristiyan egemenliğinde, çocuklarınızı mosmor ya da kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, aslı mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz"[306] yazarak Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörüye işaret etmiştir. Fakat daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde de gayrimüslimlerin kıyafetlerine sınırlamalar getirilmeye başlanmış ve bu kurallara uymayanlara ağır cezalar verilmiştir.

Gayrimüslimlerin kıyafetlerine yönelik getirilen kısıtlamalar ve Müslüman giysileriyle gezmelerinin yasak olmasının en önemli amacı zimmîlerle Müslümanların tefrik edilmesidir.[307] Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin giyimlerine yönelik yapılan düzenlemelerle onları aşağılamak değil, konumlarını belirlemek hedeflenmiştir. Bu hedef hem Müslümanlar hem de zimmîler için koruyucu, farklılığı belirginleştirici anlamına gelmiştir.[308]

Osmanlı tarihinde gayrimüslimlerin giyimlerine yönelik kısıtlamaların en ağır olduğu dönem III. Murad dönemidir.[309] III. Murad döneminde 1577 tarihindeki bir fermanla açıkça zimmîlerin Müslümanlar gibi giyinmemeleri ve "kadîmü'l-eyyâmdan kefere üslûbu ne veçhile olagelmiş" ise o şekilde giyinmeye devam etmeleri istenerek[310] yasaya aykırı giyinenlerin doğrudan doğruya siyasetle cezalandırılmaları emredilmiştir.[311]

Gayrimüslimlerin giyimleri hakkında Osmanlı Devleti'nde farklı dönemlerde konuyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1564 yılında yayınlanan fermanla gayrimüslim kadınların tiftikten ya da kutni denen bir ipek ve pamuklu karışımı kumaştan yapılma etek giymeleri bildirilmiştir.[312] II. Selim dönemindeki 1568 tarihli fermanla da gayrimüslimlerin kılık kıyafetlerine bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu fermanla Hıristiyanların yakalı kaftan, kıymetli kumaştan özellikle ipek elbise, ince

[306] Turan, "Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", s. 246; Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 179.
[307] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 414.
[308] Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri,* Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 65.
[309] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 118.
[310] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 182.
[311] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 180.
[312] Suraıya Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla,* çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 138.

tülbent, kürk ve sarık taşımaları yasaklanmıştır.[313] Giydikleri feracelerin külrengi karaca çuhadan olması gerektiği belirtilmiş, sadece siyah renkli, yassı yüzlü içi astarsız ayakkabı giymeleri gerektiği söylenmiştir.[314]

Kılık kıyafet ile ilgili bu düzenlemelere uymayan zimmîler zaman zaman Müslümanlar tarafından şikâyet edilmiş ve cezalandırılmışlardır. 1578 yılında Manisa'daki Çınar zaviyesi şeyhi Bedreddin Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlar gibi ak dülbent giydiklerini, bunun engellenmesini istemiştir.[315] Bir başka örnekte Bursa şer'iye sicillerinde yer alan bir kayıtta Yahudi taifesinden David adlı gayrimüslim başında ak dülbendi ile dolaştığı tespit edildiği için tazir ile cezalandırılmıştır.[316] XVI. yüzyıl boyunca çıkarılan kılık kıyafete ilişkin fermanlarla Müslümanların kavuk ve ayakkabılarının sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabılarının kırmızı, Rumlarınkilerin siyah, Yahudilerinkilerin mavi olması emredilmiştir.[317]

Bu fermanlarla gayrimüslimlerin giyimlerine yönelik getirilen kısıtlamalar toplumsal ve siyasal nedenlerden çok ekonomik nedene dayanmaktaydı. Müslümanların eski püskü şeyler giyerken, zimmîlerin başlık, terlik, elbise türünden şeylere yaptıkları harcamalar adı geçen malların fiyatlarını arttırmakta, bu malları alınamaz duruma getirmekte ve bu durumdan Müslümanlar olumsuz yönde etkilenmekteydi.[318] Fakat kılık kıyafet konusunda yapılan bu kısıtlamalar en azından başkentte sıkça ve sürekli olarak uygulanan şeyler değildi. 1600 yılında İstanbul'dan yazdığı mektupta bir İngiliz gezgin *"Kentte Yahudilerin ve Rumların pahalı kumaştan esvab ya da çakşır giyemeyecekleri ilan olundu; ama sanıyorum, buna uyulması uzun sürmeyecektir"*[319] sözleriyle bu duruma dikkat çekmektedir.

III. Murat dönemine kadar gayrimüslimlerin giyimleri ile ilgili görevleri muhtesip yürütmüş, III. Murat döneminde ise bu görev yeniçeri ağasına

---

[313] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 20.
[314] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 119.
[315] Emecen, *Manisa Yahudileri,* s. 65.
[316] Osman Çetin, "Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim-Gayri Müslim Münasebetlerine Kısa bir Bakış)", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 275.
[317] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 416; Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 49.
[318] Turan, "Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", s. 248; Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 183; Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 20; Lewis, *Yahudiler,* s. 50.
[319] Lewis, *Yahudiler,* s. 159.

verilmiştir.[320] III. Murat döneminde de zimmîlerin giyimleriyle alakalı düzenlemeler yapılmıştır. İçerik bakımından aşağı yukarı 1568 tarihli hükümle aynı olan 1577 yılında çıkarılan fermanla zimmîlerin ipek giymesi hatta elbiselerine ipek işletmeleri tamamen yasaklanmıştır.[321] 1573-1578 yılları arasında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach, fermanı III. Murat'ın tellallar aracılığıyla halka ilettiğini belirtmiştir. Fermanda belirtildiği üzere ipekli kumaştan elbise giyme suçunun cezası olarak hem o elbise sahibinin elinden alınacağı hem onu giyenin falakaya yatırılacağı ve belli miktarda para ödemek zorunda kalacağı ifade edilmiştir.[322]

III. Murat zamanında gayrimüslimlerin kılık kıyafetleriyle alakalı en önemli değişiklik 1580 tarihli fermanla getirilmiştir. Fermanda dikkat çeken nokta, *"merhum ve mağfurleh ceddim Sultan Mehmed Han aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvan zamanlarında"* sözleriyle yapılan değişikliklerin aslında yeni bir şey olmayıp II. Mehmed zamanından beri yapılan uygulamalar olduğunun belirtilmesidir.[323] Bu fermanla Hıristiyanların sarık sarmalarının yasak olduğu hatırlatılarak Yahudilerin elbiselerinin ketenden olacağı bildirilmiştir.[324] Ayrıca Yahudilerin kırmızı şapka, Hıristiyanların ise siyah şapka giyecekleri belirtilmiştir.[325]

XVII. yüzyılda da farklı zamanlarda gayrimüslimlerin kılık kıyafetleriyle alakalı fermanlar çıkarılmıştır. 1630 yılında çıkarılan fermanla zimmî kadınların ferace ve yaşmak takmaları, erkeklerin samur kürk, kalpak, atlas elbise giymeleri, ata binmeleri yasaklanmıştır.[326]

XVIII. yüzyılda da gayrimüslimlerin kıyafetlerine yönelik fermanlar çıkarılmaya devam etmiş, *"imdi Yehud ve Nesârâ ehli zimmet reaya idadından olub ve etvarları kemali zilletlü meskenet üzre olmak şer'an ve aklen lazım geldiğine*

[320] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 121.
[321] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 183.
[322] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578,* C. II, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 633, 634.
[323] Turan, "Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", s. 251.
[324] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 19.
[325] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 184.
[326] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 189; Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 20.

binaen fimabaad libasları ehli islama mümasil ve müşabih olmıyub…"[327] denilerek Yahudi ve Hıristiyanların kıyafetlerinde Müslümanlara benzememeleri konusunda uyarı yapılmıştır. Bunun yanı sıra ata ve izinsiz kayığa binmeleri yasaklanmıştır.[328]

Hamamda da Müslümanlarla zimmîleri ayırt etmek için zimmîler farklı ustura ve havlu kullanmışlar ve takunya giymemişlerdir.[329] Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi'nde ve 1523 tarihli Kanuni'nin Umumî Kanunnamesi'nde hamamlarda ve berberlerde gayrimüslimler için kullanılan havlu, peştamal ve usturaların Müslümanlar için kullanılmasının yasak olduğu belirtilmiştir.[330] Muhtesibler hamamlarda bu kurallara uyup uyulmadığını görmek için hamam ve esnafını sık sık denetlemiştir. 1831 tarihli bir belgede, Manastır ihtisab emini olan görevlinin yapması gerekenler hatırlatılırken *"ve hamamlarda kefereye verdikleri peştamal vesâirenin ehl-i İslâma verilmemesi ve müslim ile kefere beynini fark ve temyiz içün kefereye na'lin giydirilmemesi…"* denilmiştir.[331] Ayrıca kadın hamamları olarak gayrimüslimlere bazı hamamlar ayrılmıştır.[332] Ehl-i hıref (zanaatkâr) kanununda bile gayrimüslimlerle Müslümanlar ayrı tutulmuş, "…velhasıl müslümanların her nesnesi ayru ola" denilerek berberlere gayrimüslimlerin başlarını tıraş etmemeleri söylenerek, zimmîlerin yüzünü sildikleri fota ile Müslümanların yüzlerini silmemeleri noktasında uyarılmışlardır.[333]

Gayrimüslimlerin seyahatleri sırasında tehlikeli bölgelerden geçerken kıyafet değiştirmelerine ve silah taşımalarına izin verilmiştir. Bu şekilde zimmîlerin kendilerini korumalarını gerektiren durumlarda Müslümanlara ait haklardan yararlanmaları sağlanmıştır.[334] Örneğin Aydın ve Manisa bölgelerine pamuk toplamak üzere giden ve Venedik tüccarına bağlı olan mümessillerin, ata binme,

---

[327] Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785),* Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 183.

[328] *"…ve yedlerinde emri şerif olmıyanlar bargire ve üç çifte kayıga süvar olmaktan külliyen men'i ekid ve tenbih şedid birle…"* Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı,* s. 183.

[329] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 189; Bilal Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 48; Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 20; Raphaela Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam,* Adapa Yayınevi, Ankara 2006, s. 115.

[330] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 345.

[331] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 119.

[332] Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam,* s. 115.

[333] Adıyeke, "Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", s. 258.

[334] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 20.

tüfek taşıma, yeniçeri yağmurluğu giyme, ak tülbent sarma gibi ayrıcalıkları bulunduğu ve bunun nedeninin "tehlikeli yerlerden güvenli bir şekilde geçmek" olarak ifade edildiği ve bölgedeki yerel yöneticilerin bu kişilere müdahale etmemesi gerektiği hakkında hüküm gönderilmiştir.[335] XVII. yüzyıl şeyhülislamlarından Ali Efendi, *"ticaret için sefere gittiğinde yolda eşkıya korkusu nedeniyle Müslüman kıyafetine giren gayri müslim Zeyd'e taarruz olunur mu?"* şeklindeki soruya *"olunmaz"* yanıtını vermiştir.[336] Zimmî din adamlarına da kırsal alanlarda vergi toplarlarken güvenliklerini sağlamak amacıyla kıyafet sınırlaması konusunda muafiyet verilmiştir. Kıbrıs metropolitine verilen bir fermanda keşişlerin tehlikeli yerlerden geçerken kıyafet değiştirebilmelerine izin verilmiştir.[337]

Gayrimüslimlerin kılık kıyafet ve binek kullanmalarına yönelik düzenlemelerden bazı hizmetleri yerine getiren zimmîler muaf tutulmuşlardır. Özellikle tabipler, divan tercümanları ve bu görevi yapan kişilerinin yakınlarına[338] mimar ve saray balıkçıklarına[339] kılık kıyafete ilişkin birtakım muafiyetler tanınmıştır.[340] Örneğin, Etibbadan Mosi'ye bizzat padişah tarafından samur kalpak giyip at binme hakkı verilmiştir.[341] Bazı Müslümanların Mosi'yi bu konuda rencide etmesi ve Müslümanlar tarafından saldırıya uğraması üzerine İstanbul kadısına ferman gönderilerek Mosi'ye sağlanan muafiyet hatırlatılmıştır.[342] 1742 tarihli bir belgede de tabip Mikel'in Manol ve Nikola adlarındaki iki oğlu Padova Medresesi'nde tıp eğitimi gördükleri için Müslümanların kıyafeti olan kalpak, sarı mest ve papuç giymelerine ve ata binmelerine izin verilmiştir.[343]

---

[335] Emecen, *Manisa Yahudileri*, s. 66.
[336] Turan, "Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", s. 248.
[337] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 184.
[338] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 417.
[339] Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul,* s. 126.
[340] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 417.
[341] Turan, "Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", s. 250.
[342] *"Etibbadan Mosi veledi Nesim nam tabib arzuhal edip mahruse-i mezburede merezayi müslimine hidmet idüb hilâfı şer'i şerif kimesneye dahlü teaddisi yogiken bazı kimesneler Sen samur kalpak giyersin ve bargire binersin deyu rencide itmekle giyüğü samur kalpak ve sayir esvabına taarruz olunmayub ve bargire binersin deyüp hilâfı şer'i şerif dahlü rencide olunmamak içün merhum ammim sultan Ahmed han tabe serahü zamanında virilan emri şerif mucibince müceddeden hükmü hümayunum reca etmeğin vechi meşruh üzere amel olunmak içün yazılmışdır Fi evaili ca 1107"* Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 20.
[343] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016, s. 66.

Kılık kıyafete yönelik yapılan kısıtlamalar tek yönlü olmamış, gayrimüslimlerle birlikte Müslümanlar için de kurallar geçerli olmuştur. Hem zimmîlerin Müslüman kıyafetinde hem de Müslümanların gayrimüslim kıyafetinde gezmeleri yasaklanmıştır.[344] Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye *"Zeyd, bi-gayri zarûretin başına Yahudi şapkasın giyse, şer'an Zeyd'e ne lazım olur?"* diye sorulduğunda *"Küfür lazımdır"* cevabını vermiştir.[345] Müslüman kadınların Frenkler gibi şemsiye ile gezmeleri de yasaklanmıştır.[346]

Kılık kıyafetlere yönelik yapılan düzenlemelere uymayan gayrimüslimler şeriat mahkemelerinde yargılanabiliyordu. Kıbrıs Şer'iye sicilindeki 1713 yılındaki bir kayıtta Müslümanlar gibi beyaz sarık giyen bir zimmînin yargılandığı yazıyordu.[347]

Rumların kıyafetleri Müslümanlarınkine benzemekle birlikte kendi adetlerine göre giyiniyorlardı. Genellikle menekşe rengi kumaştan yarım kollu cüppe ve aynı kumaştan bir başlık giyerlerdi. Rum kadınları da altın ve gümüş işlemeli pahalı kumaşlardan giyinmeyi severlerdi. İstanbul'daki Rum kadınları dışarı çıktıklarında yüzlerini örtmezler, fakat genç kızların yüzleri örtülü olurdu.[348] Rum köylülerinin giyimleri de Müslümanlardan çok farklı değildi. Onlar da Türkler gibi kuşak sararlardı. Farklı oldukları sadece saçlarının uzunluğundan anlaşılırdı.[349]

Yahudiler genellikle menekşe rengi giysi ve başlık giyerlerdi. Asla yeşil, beyaz ve kırmızı renkleri giyinemezlerdi. Yahudi kadınları da Müslüman kadınları gibi giyinirlerdi. Koyu, genellikle kahverengi ferace ve koyu ayakkabı tercih ederlerdi. Fakat saç süsleri Müslümanlarınkinden farklıydı. Saçlarının üzerine altın ya da gümüş dokumalı saten örtü örterler ve bu örtüye de işlemeli mendil iliştirirlerdi.[350] Kadın kıyafetlerinde takılar önemli parçalardı. Zincirler, değerli taşlar, altın, gümüş liralar, kemer ve kemer tokaları sıklıkla tercih edilen takı çeşitleriydi.[351]

---

[344] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 118.
[345] M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 186.
[346] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 418.
[347] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 183.
[348] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 195.
[349] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 251.
[350] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 205; Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004, s. 155.
[351] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* s. 157.

Yahudi din adamları da kendi cemaatlerine mensup insanların başka dinden olanların kıyafetlerine benzer kıyafet giymelerini hoş karşılamamıştır. 1526 yılında İstanbul hahambaşısı Elie Mizrahi, Yahudilerin bazılarının giydikleri cübbeleri Hıristiyanlara özgü kıyafetleri andırdığı için yasaklamıştır.[352] Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki Yahudiler siyah ve mor renk ayakkabı giyerken Müslümanların giydiği sarı renk ayakkabı giymeleri yasaktı.[353]

Ermeniler mevsimine göre ince ya da kalın, parlak renkli, dayanıklı, kat kat giysiler giyerlerdi.[354] Ermeni kadınları, Müslüman kadınlar gibi yüzlerini dokusundan sırma iplikler geçirdikleri siyah bir peçe ile örterlerdi.[355] Ermeni keşişleri de Müslümanların günlük kıyafetlerine benzer şekilde giyiniyorlar, kiliseye gelinde başlarındaki sarığın üstüne keçe bir kapuşon geçiriyorlardı.[356] Yahudiler gibi Ermenilerde siyah ve mor renk ayakkabı giyiyorlardı.[357]

III. MESKENLERİ

Ercan'a göre İslam hukukunda gayrimüslimler Müslümanlardan daha büyük ve yüksek ev yaptıramazlarken, Osmanlı Devleti'nde böyle bir yasak hiçbir dönemde söz konusu olmamış ya da en azından bu şekilde bir kısıtlamanın varlığını gösterecek belgeler ortaya çıkmamıştır.[358] Fakat Kenanoğlu, Ercan'ın bu görüşüne karşı çıkarak Osmanlı Devleti'nde zimmîlerin evlerinin Müslümanlarınkinden yüksek olmaması, en azından aynı seviyede olmaları gerektiğine dair emirlerin varlığına dikkat çekmektedir.[359] Ebussuud Efendi'nin bir fetvasında Müslümanlarla birlikte yaşayan

[352] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 23.
[353] Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 155.
[354] Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam,* s. 192.
[355] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 568; Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* s. 140.
[356] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 569.
[357] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 155.
[358] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 123.
[359] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 392.

zimmîleri yüksek müzeyyen evler yapmaktan men eden hâkimin sevap alacağından bahsedildiği fetvasını örnek olarak göstermiştir.[360]

Kenanoğlu'nun ifade ettiği gibi gayrimüslimlerin evlerinin Müslümanlarla aynı olmaması gerektiğine dair birçok ferman bulunmaktadır. Bunlardan birisi de zimmîlerin evlerinin yüksekliğiyle alakalı olan Hassa mimar başı Mehmed'e gönderilen XVIII. yüzyıla ait bir hükümdür. Bu hükme göre zimmîlerin ve Yahudilerin evlerinin yüksekliğinin dokuz zira', Müslümanların ise evlerinin yüksekliğinin on iki zira' olacağı bildirilmektedir.[361] Zimmîlerin evlerinin Müslümanların evlerinden yüksek olmaması gerektiği gibi ibadethanelerinin de camilerden yüksek olmaması gerektiği zaman zaman çıkarılan hükümlerle ortaya konmuştur. 1579 tarihinde Mısır Beylerbeyine gönderilen bir fermanla kilise duvarlarının mescid duvarlarından yüksek olmamasının gerektiği hatırlatılmıştır.[362] Zimmîlerin meskenlerine yönelik uygulanan bu yasaklar kimi zaman belli bir para karşılığında ortadan kaldırılmıştır. Yahudiler evlerin bulunduğu semtteki ya da mahalledeki kadıya belli bir ücret ödeyerek bu sınırlamaları ortadan kaldırmışlardır.[363]

Mesken konusunda gayrimüslimlere kılık kıyafet konusunda olduğu gibi birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Bunlardan biri Müslümanlar için kutsal sayılan cami, mescit, türbe gibi yerlerin çevresinde zimmîlerin oturmasının yasaklanmasıdır.[364] Camilerin etrafında gayrimüslimlerin oturmalarının yasak olmasının nedeni *"…Yahudiler akçe kuvvetiyle mescidlere ta'yin olunan evleri kimine ziyade kira ve kimine ziyade bahâ vermekle alıp içine girip sakin olmakla taklîl-i cemâate sebep olduklarından cemaat kalmayıp mescidler bi'l-külliye battâl*

---

[360] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 392; *"Mes'ele: Ehl-i İslam içinde olan zimmîleri yüksek müzeyyen evler yapmaktan ve şehir içinde ata binmekten ve fâhir kıymetli libas giymekten ve yakalı kaftanlar giymekten ve ince dülbendler ve kürkler ve sarıklar sarınmaktan, velhâsıl ehl-i İslam'a ihâneten kendilerini ta'zîmi müş'ir ef'âlden men' eden hâkim –'indallah- müsâb ve me'cûr olur mu? Elcevap:Zimmîler Müslümanlardan başlıkları, binekleri, eyerleri ve elbiseleriyle ayrılırlar. Hidâye'den. Ve diğer bütün kitaplarda böyle yazar."* Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s.149.

[361] Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 83, *"…balâda zikrolunduğu vech üzere Müslüman olanlarına kadden on iki ve zimmî ve Yehud olanlarına dokuzar zira' irtifaından ziyade olmıyub…"* Fi evaili za 1137.

[362] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 28.

[363] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 314.

[364] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 123.

kalmağa bâis olurlar…" şeklindeki buna benzer ifadelerle cami cemaatinin azalmasına sebebiyet vermesi olarak belirtilmektedir.[365] İstanbul'da Yeni Cami civarında oturan Yahudilerin evleri Müslümanlara satılarak çoğunluğu Yahudi olan mahallelerde oturmaları üzere ihraç edilmişlerdir.[366] Bu uygulama yapılırken camiye yakın olan gayrimüslimlerin evlerinin değeriyle Müslümanlara sattırılması ve zimmîlerin ekonomik zarara uğramamalarına dikkat edilmiştir.[367] Şam'da Hz. Ömer camisinin yakınında bulunan Yahudi ve Hıristiyan evlerinin Müslümanlara sattırılması konusunda Şam kadısına 1560 tarihinde bir ferman yollanmış ve zimmîlerin evlerinin ucuza sattırılmayıp, gerçek değerleri üzerinde sattırılması için uyarı yapılmıştır.[368]

Konu ile ilgili olarak Ebussuud Efendi'nin de birçok fetvası bulunmaktadır. Duvarında mermer üzerinde Kuran-ı Kerim yazılı olan vakıf evinde Yahudilerin ücret karşılığında oturmasına izin verilmesinin caiz olmadığı,[369] bir Yahudi'nin Müslüman mahallesinde bulunan ve kendi malı olan evini satmak istediğinde eğer Yahudi'ye sattığında cami cemaatinin azalmasına neden olacaksa Müslümanların Yahudi'yi o evi Müslümanlara satması için değerini ödemek şartıyla zorlayabilecekleri,[370] eskiden Müslüman mahallesi olan mahalle yakınında meyhaneler bulunması nedeniyle evlerini kefereye satıp başka mahallelere göç eden Müslümanların ardında kalanların camilerinde cemaat kalmaması halinde cami yakınında bulunan zimmî evlerinin Müslümanlara değerleri ödenmek şartıyla zorla sattırılması ifade edilmiştir.[371]

XVIII. yüzyıla ait Galata kadısına, voyvodasına ve hassa mimar başıya gönderilen hükümde de cami yakınında evleri ve boş arsaları olan gayrimüslimlerin evlerinin ve arsalarının cami cemaatinin azalmasına sebebiyet verdikleri gerekçe

[365] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 386.
[366] Altınay, *Eski İstanbul,* s. 127.
[367] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 385.
[368] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 124.
[369] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s.149.
[370] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 150.
[371] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 153.

gösterilerek bedelleri karşılığında Müslümanlara kadı tarafından sattırılabileceği bildirilmiştir.[372]

1577 tarihli Saruhan beyi ve Manisa kadısına gönderilen bir başka hükümde de ezan, sela ve Kur'an-ı Kerim okunurken gürültü çıkaran mahalle sakini Yahudilerin cami cemaatini rahatsız etmeleri nedeniyle cami yakınında bulunan evlerinin değeriyle Müslümanlara sattırılması emredilmiştir.[373]

Konya şer'iye sicillerinde de Müslüman mahallesinde ve camiye yakın yerlerde evleri olan gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satmaları hakkında kayıtlara rastlamaktayız. Örneğin Şeyhosmanrumî Mahallesi'nin Müslüman ahalisi aynı mahallede ikamet eden Karabet veled-i Ağya, karısı Zârif bint-iCihenşe ve oğlu Sergiz zimmîlerin oturdukları evin mescidin yakınında olması ve eskiden Müslüman evi olması nedeniyle ellerindeki fetva gereğince evlerinin bir Müslüman'a satılıp bu kişilerin de mahalleden ihraç edilmelerini talep etmişlerdir. *"Zeyd-i zimmî bir beldede kefere sâkin olmayan müslimîn mahallesinde menzil iştirâeylese hâkim Zeyd'e menzili bir müslime bey' eyle deyüp cebre kâdir olur mu el-cevâb Allâhu a'lem olur deyu buyurulmağın"* fetvası gereğince zimmîlerin ikamet ettikleri evi bir Müslüman'a satmalarına karar verilmiştir.[374]

Türbelerin etrafında da gayrimüslimlerin ikamet etmesinin yasaklanmasına gerekçe olarak da zimmîlerin türbe etrafında şarap içip çalgı çalmaları gösterilmiştir.[375] 1566 yılında Haslar kadısına gönderilen bir fermanla İstanbul'da Ebi Eyyûbü'l-Ensârî'nin türbesi çevresinde oturan bütün gayrimüslimlerin oradan

---

[372] Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 30.

[373] *"…Sen ki kadısın mektûb gönderüp nefs-i Manisa'da binâ olunan câmi'-i şerîf kurbunda bazı evler ve vakıf odalar olup içinde Yahudi tâifesi sâkin ve mütemekkinler olup ezân vaktinde ve ikamet-i salât ve kırâ'et-i Kur'an-ı azîmü'ş-şân zamanlarında enva' lu'b ü levh ve sâir münkirât ile vâki' olan sadâlarından câmi'-i şerîfde olan Müslümanlar ziyâde müte'ellim olub zikr olunan evlerde ve odalarda tâife-i mezbureden evvel asıl İslâm sâkin olugelüp bundan akdem dahi vech-i meşrûh üzre vâki' olan ef'al-i kabîhaları sicil olunmuşdur deyu tâife-i mezbure ol makamdan ref' olunup yerlerine asıl islâm mütemekkin etdirilmek ricâsına arz etdüğün ecilden câmi'-i şerîf kurbunda vaki olan Yahudiler ref' olunup evleri değer bahâlarıyla Müslümanlara bey' etdirilmesin emr edüp buyurdum ki, vardıkda emrim mûcebince câmi'-i mezbûrun mâbeyninde sâkin ve mütemekkin olan Yahudi tâfesinin mülk evlerini değer bahâlarıyla icâreye verdirüp bi'l-cümle Yahudi tâifesini ol mahalden ref' edüp âhar münâsib olan mahalde mütemekkin etdirüp câmi'-i şerîfin kurbunda emr-i şerîfime mugayir Yahudi tâifesin temekkünden hazer eyleyesin. " 1 receb 985,* Emecen, *Manisa Yahudileri,* s. 110.

[374] KŞS 51/235-1 (21 Receb 1141).

[375] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 386.

çıkarılmaları istenmiştir.[376] 1578 tarihinde Kudüs kadısına Divan-ı Hümâyundan gönderilen hükümle Kudüs'te Üzeyir Peygamberin türbesinde şarap içen Yahudi ve Hıristiyanların men edilmesi emredilmiştir.[377]

XVII. yüzyılın sonlarındaki mühimme kayıtlarında gayrimüslimlerin Müslüman cemaatinin azalmasına neden olmaması şartıyla Müslümanlarla birlikte oturabilecekleri açıkça belirtilmiştir. Mescitten uzak olduğu tespit edilen zimmîlerin evlerine dokunulmamış, yerlerinden çıkarılmalarının meşru olmadığına dair kararlar verilmiştir.[378] Bu kararlardan biri de İstanbul kaymakamı Paşa'ya ve Galata kadısına gönderilen fermandır. Fermanda zimmîlerinin evlerinin camiye yakın olmadığı belirtilerek bulundukları bölgede ikamet etmeye devam etmelerine karar verilmiştir.[379]

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru çıkarılan emirlerde de İstanbul'daki Müslümanların evlerini zimmîlere satmaları yasaklanmıştır.[380] Hassa mimarbaşıya gönderilen fermanda önceden gayrimüslimlere satılan evlerin geri alınıp sahibine, sahibi vefat etmişse de talip olan diğer Müslümanlara değeriyle sattırılması talep edilmiştir.[381]

---

[376] Ercan, "Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s. 123.
[377] Eroğlu, *Yahudiler*, s. 27.
[378] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 388.
[379] *"Asitane-i saadetimde mukıym Franca Padişahının elçisi olan baron dö Şatnöf arzuhal gönderüb nefsi Galata'da kadimül eyyamdan beru sakin birkaç Frenk reayalarına bazı kimesneler mücerred ahzü celb içün Frenk taifesin civarımızda istemeziz bizim hüccetimiz vardır deyu taifei mezbureyi bi Vecihi şer'i rencideden hâli olmadıkların ve mukaddemâ ahvalleri birkaç defa şer'ile görüldükde mezburların ihracı nameşrudur deyu canibi şer'iden ilâm ve sen ki veziri müşarünileyhsin hususu merkum sabık Galata kadısı olan Mevlana Mehmed zidet fezailühü zemanında vaki olmağla ilâmı evvelden taleb olunduk da bu husus selefi olan Mevlana Ali Türk (mecdihu) zidet fezailühu zemanında dahi zuhur itmekle keyfiyeti halin ilâmı andan matlub oldukda mümaileyh dahi keferenin müslimin beynlerinde süknaları hakkında fukaha ihtilaf etmişlerdir mu'temed olan süknalarının cevazıdır lâkin süknaları kıllet ve ta'tili cemaati müslimine bais olmamağla mukayyeddir Ve reayayı mezkurdan sakin oldukları menzillerin camii şerifden bu'du olub süknaları taklil ve ta'tili cemaati müslimine bais değildir deyu derkenar etmekle menazili mezbure eshabının bazı kadimi tarihi mukaddemle tasarrufa izin temessüklerin ibraz etdiklerinden sonra yine ahali mahalle-i mezbure ve sayirden bu maddeye mübaderet ve mübaşeret idenler ancak ahzü celb garazile müsaraat itdikleri mesmu'dur deyu mevlanayı mümaileyh arz etmekle sen ki veziri müşarünileyh ve mevlanayı mümaileyhsin vechi meşruh üzre amel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki vusul buldukda sadır olan emrim üzere amel idüb dahi hususu mezbura tamam mukayyed olub göresin arz olunduğu üzre ise ol babda muktezayı şer'i kavimle amel idüb fibaad şer'i şerife ve emri hümayunuma muhalif kimesneye iş ittirmeyesin şöyle bilesin…"* Fi evahiri ca 1104, Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 11.
[380] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 389.
[381] Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 105.

İncelediğimiz sicillerde de Konya'daki gayrimüslimlerin ikamet ettikleri yerlerde eskiden olduğundan çok fazla bina yapmalarını engellemek adına incelemeler yapılması için merkezden emir verilmiştir. Örneğin, Konya'nın naibi, vilayet ayanı ve diğer yönetimde görevli kişilere yollanan Karaman Divanı buyuruldusunda yönetimleri altında bulunan kasaba ve köylerdeki zimmî topluluklarının ikamet ettikleri yerlerde *vaz-ı kadimden fazla* bina yapmamaları için teftiş yapılması emredilmiştir.[382]

Gayrimüslimlerin meskenlerine yönelik yapılan kısıtlamalar evlerin rengi konusunda da yapılmıştır. III. Selim zamanında çıkarılan fermanla zimmîlerin evlerini siyaha boyaması, Müslümanların da evlerini siyah dışında renklere boyamaları emredilerek bu şekilde gayrimüslimlerin meskenlerinin ayırd edilmesi sağlanmıştır.[383] XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ne gelen Gerard de Nerval, evlerin değişik ve farklı boyalarla boyandığını *"Evler bile bu ayırıma tabi' tutulur, çok canlı renklerle boyanan Türk evleri, diğerlerinden hemen ayrılırdı. Öbür toplumlar, evlerini ancak donuk ve mat renklerle boyayabilirlerdi."* sözleriyle ifade etmiştir.[384] III. Selim döneminde çıkarılan hükümde ayrıca zimmî evlerinin Müslüman evlerine bakan pencerelerinin de olmaması gerektiği emredilmiştir.[385] Örnek olarak Sinop'ta bir gayrimüslimin yaptırdığı evin pencereleri Müslüman evlerinin "makarr-ı nisvân ve sofa"larına baktığı için zimmînin evinin söz konusu pencereleri mahkeme kararıyla kapatılmıştır.[386] Aynı hassasiyet zimmîlerin ibadethaneleri konusunda da gösterilmiştir. İncelediğimiz Konya şer'iye sicillerinde yer alan bir kayıtta İçkale Mahallesi'nden Mehmed bin Ömer, Hüseyin bin Abbas, Ahmed bin Mehmed ve Ömer bin Emrullah adlı kişiler evlerinin görüldüğü

[382] *"Şerî'at me'ab medîne-i Konya'da nâibü'ş-şer 'i'ş-şerîf olan fazîletlü efendi zîde fazluhu ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân a'yân-ı vilâyet ve sâ'ir iş erleri zîde kadruhum inhâ olunur ki taht-ı hükûmetlerinde vâki kasâbât ve kurâlarda vâki' kefere tâyifesinin âyîn-i batılları üzere bethâneleri olup vâz-ı kadîmiden ziyâde binâ ve termîm olunması memnû'atdan olup teftîş ve tefahhus olunup men' ve hedm olunması umûr-ı mühime-i diniyyeden olmağla dîvân-ı Karaman'dan buyruldu tahrîr ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân (boş) zîde kadruhu mübâşir ta'yîn ve irsâl olunmuşdur vusûlünde gerekdir ki vech-i meşrûh üzere ta'yîn olunan mübâşir ma'rifetiyle teftîş ve tefahhus olunup sahîh ve hakîkatı üzere tarafımıza i'lâm olunmakda tekayyüd-i tâm ve sa'y-i ihtimâm idüp ammâ bu bahâne ile hilâf-ı şer' ve mugâyir-i buyuruldu va'z ve hareketden ihtirâz ve ictinâb olunup mûcib-i buyuruldu ile âmil olasız deyu buyuruldu",* KŞS 45/276-2 (2 Safer 1127).

[383] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 188; Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 394.

[384] Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 207.

[385] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 19.

[386] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 389.

gerekçesiyle evleriyle Ermenilerin kiliseleri arasında yıkılan duvarın zimmîler tarafından tamir ettirilmesi için mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkeme tarafından gönderilen görevliler ve mimar başı Şaban Bey yıkılan duvarı incelemek için kilisenin olduğu yere gitmiş, duvarın çoğunun yıkılıp harap olduğunu tamir yerine yeniden inşa edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Müslümanların evlerinin görüldüğü sebebiyle yıkılan kilise duvarının Ermeniler tarafından tekrar inşa edilmesine karar verilmiştir.[387]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Mısır, Suriye ve Kayseri'deki Ermeni evleri kerpiçten, dar ve küçük kapılı içleri pek ışık almayan evlerdi. Halep ve Diyarbakır'daki Ermeni evleri ise buraların zengin tüccarların ikamet ettiği yerler olması nedeniyle yontulmuş taştan yapılmış ve her biri 10-15 bin kuruş değerinde olan yüksek binalardı. Diyarbakır'daki Ermeni evleri dışarıdan güzel görünmemekle birlikte içleri, tavanları zarif işlemelerle süslüydü.[388] Raphaela Lewis de Ermeni evlerinden bahsetmiş, evlerinin kasvetli ve sıkıcı olduğunu, köylülerin dağ yamacına kazılmış ağıllarda, durumları daha iyi olanların ise kerpiçten evlerde yaşadıklarını belirtmiştir.[389]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi evlerinin ise ilk katları ve temelleri taştan, üst katları ise ahşaptı. Evlerin bir başka özelliği üst katların çıkmalı pencerelerinin yukarıdan aşağıya açılır kapanır olmasıydı.[390]

Araştırma konumuz olan Konya şer'iye sicillerinde doğrudan gayrimüslimlerin meskenlerinin mimari yapısı hakkında bilgi bulunmamakla birlikte mülk alışverişleri, mülk anlaşmazlıkları kayıtları ve miras davalarından Konya'daki zimmîlerin evleri hakkında genel bir bilgi edinebiliriz. Gayrimüslimlerin evleri sicillerde *menzil* olarak geçen genellikle tek katlı, *bir bab* olarak ifade edilen tek odalı,[391] sofa ve tabhaneden oluşan ayrıca müştemilat olarak adlandırılan havlu, izbe, samanlık, kiler, ahır ve örtme gibi bölümlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte sicillerde mülk satış

[387] KŞS 26/219-1 (17 Rebiülahir 1093).
[388] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 203.
[389] Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam,* s. 191.
[390] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* s. 175.
[391] *"…on sekizinci yüzyılın ilk yarısında Konya evlerinin yarıdan fazlasının tek odalı olduğu görülmektedir."* Erten, *Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı,* s. 160.

kayıtlarında yer alan *fevkânî*[392] ve *tahtânî*[393] ifadelerinden de anlaşılacağı üzere iki katlı evlere de rastlamak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin meskenlerine yönelik uygulanan kısıtlamaların tersine gayrimüslim vatandaşlarla Müslümanlar arasında yapılan mülk alım satım kayıtlarının fazlalığı bize Konya'da gayrimüslimler ile Müslümanların evleri arasında çok büyük fizikî farklılıklar olmadığını göstermektedir. Genelde herhangi bir Osmanlı evinin özelde ise Müslümanların evlerinin sahip olduğu bütün özellikler gayrimüslim ailelerin evlerinde de bulunmaktadır.[394]

Sicillerden elde edilen verilere göre Konya'da gayrimüslimler her mahallede Müslümanlarla birlikte ikamet edebilmişlerdir. Sicillerde yer alan Müslümanlar ve zimmîler arasındaki ev alışverişleri bunu doğrulamaktadır. Hatta belgelerde geçen *câr-ı mülâsık (bitişik komşu)*[395] ifadesinden anlaşılacağı üzere Müslümanlar ve gayrimüslimlerin evleri yan yana bulunabilmiştir. Bununla birlikte Konya'daki zimmîler yoğunlukla İçkale, Çiftenerdüban, Şeyhosmanrumî, Aynedar, Aklan ve Eflatun mahallelerinde ve Sille'de yaşamışlardır. Bu yerleşim yerlerinde bulunan evlerin alım satımlarının çoğunluğunun zimmîler arasında gerçekleşmesi bize buralarda gayrimüslim nüfus yoğunluğunun fazla olduğunu göstermektedir.

IV. KÖLE VE CARİYE EDİNMELERİ

Savaşlarda esir edilen ya da başka bir şekilde ele geçip satın alınan erkeklere köle[396] savaşta esir alınmış veya satın alınan kadınlara da cariye[397] denir. Şer'iye sicillerinde erkek köleler için köle, kul, abd, abd-i memlûk, gulâm ve rikk; kadın köleler için de câriye ve câriye-i memlûke terimleri kullanılmıştır.[398] Köle sahibi

[392] "üstte olan, yukarıda bulunan", Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 302.
[393] "altta olan, alttaki", Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1193.
[394] Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam XVI.- XIX. Yüzyıllar", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* II, Ankara 1992, s. 705.
[395] KŞS 37/16-1.
[396] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 2, s. 300.
[397] Devellioğlu, *Ansiklopedik Lügat,* s. 142.
[398] İzzet Sak, "Şer'iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)",*SÜSBE,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992, s. 6.

olan kişi köle ve cariyesini istediği gibi kullanabilir, onu satabilir, azâd edebilir, hibe edebilir ya da başka eşyalarla da takas edebilirdi.[399]

Osmanlı Devleti'nde uygulamada zimmîlerin köle ve cariye kullanmaları şer'î hukuktan ziyade örfî hukuka bağlı olarak düzenlenmiş, padişahın emrine uygun hareket edilmiştir. Örnek olarak Ebussuud Efendi kendisine *" 'Zimmîler kul ve cariye kullanmasun' diye emr-i şerif var iken kullananlara şer'an ne lâzım olur?"* diye sorulduğunda tazir ve hapis cezasıyla cezalandırılacakları şeklinde fetva vermiştir.[400]

Galata zimmîlerine verilen ahitnamede gayrimüslimlerin ellerindeki köle ve cariyelere sahip olabilecekleri belirtilmiştir. Fakat kanunnamelerde de ifade edildiği üzere Müslüman olmuş köle ve cariyelerin zimmîlere verilmesi yasaklanmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren zimmîlerin köle ve cariye edinmeleri noktasında kısıtlamalar getirilmiş, farklı tarihlerde gönderilen hükümlerle azad edilen esirlerin gayrimüslimlerden alınması, bazen de Müslüman olmalarına engel olmaları gerekçesiyle zimmîlerin ellerindeki esirlerin alınarak Müslümanlara satılması emredilmiştir.[401]

Yahudi ve Hıristiyanların Müslüman köle ve cariye almalarının en önemli sebebi "tahfif-i din ve ihanet-i müslimin"di. 1595 tarihinde Halep kadısına gönderilen fermanda Halep'teki Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanlara ihanet kasdıyla Müslüman köle ve cariye satın alarak onları azarlayıp eziyet etmeleri nedeniyle Müslümanların da rencide olduğu bu sebeple zimmîlerin Müslüman köle ve cariye almalarının yasaklandığı bildirilmiştir.[402] Daha sonraki yıllarda tekrardan zimmîlerin köle ve cariye sahibi olmalarına izin verilmiş fakat burada da bazı kısıtlamalar getirilmiştir. 1714 yılında İstanbul kadılarına yollanan fermanda görüldüğü üzere yaşı küçük olan köle ve cariye kullanımı gayrimüslim sahiplerinin dinlerine geçecekleri korkusuyla yasaklanırken, sadece Müslüman olmayan yaşı

[399] İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 1989, s. 161.
[400] *Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumu,* Haz. Pehlul Düzenli, s. 260.
[401] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 405- 406.
[402] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 408.

büyük köle ve cariyelerin belli bir vergi ödemesi karşılığında kullanılmalarına izin verilmiştir.[403]

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslimlerle alakalı köle ve cariye kayıtlarını içeren belgelerde köle ya da cariye azadı ya da azad edildiğini ispat eden belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerde zimmîler kimi zaman köle sahibi kimi zaman da köle ve cariyenin kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şer'iye sicillerinde yer alan belgelerde genellikle köle ve cariyelerin Allah rızası için hiçbir karşılık beklenmeden *"hasbeten lillâhil azîm"* ifadesiyle azad edildikleri görülmektedir.[404] Kölelerin bu şekilde azad edilmeleri için aslında mahkemenin onayına gerek yoktur. Köle sahibinin iki şahit huzurunda "sen hürsün" şeklindeki ifadesi yeterli olmaktadır. Fakat ileride herhangi bir soruna sebep olmaması amacıyla genellikle gönüllü azadın iki şahidin varlığıyla mahkemeye tescil ettirildiği ve azad edilmiş köleye durumunu belgeleyen bir "ıtıknâme" verildiği görülmektedir.[405] Azad belgelerinde ayrıca

---

[403] *"İstanbul ve Haslar kadılarına ve Üsküdar kazası naibine hüküm ki İstanbul gümrüğü emini Ahmed zide mecdihu arzuhal idüb İstanbul ve Haslar ve tevabii kazalarında sakin ve mütemekkin Rum ve Ermeni ve Karamanlı keferesi ve Yehud taifesinin yedi temellüklerinde bulunub istihdam eyledikleri sagir ve kebir kul ve cariyelerinin senede bir defa yüz seksen akçe resmi miri ve yirmi akçe huddamiyeleri tahsil olunmak resmi esara maktuu İstanbul gümrüğü mülhakatından idüği maden mukataası kaleminde mastur ve mukayyed olub lakin ol makule esaradan sagir ve sagireler malikleri dini ile tedeyyün itmelerile istirkak olunan sagir ve sagirenin Nesara ve Yehud taifelerine beyii emri kerih olmağla hususu mezkur bilfiil şeyhülislam Mevlana Mehmed edamallahü Teala fezailühadan istifta olundukda Zeydi sagir darülharbden seby olundukda ebeveyninden biri ile seby olunmıyub yalnız sebiy ve dari islama ihraç olundukdan sonra Zeydi Amir Yehudi iştira eylese hakim Amir'e Zeyd'i bir Müslime beyi eyle deyu cebre kadir olur deyu fetvayi şerife verilmekle ol makule sagir ve sagirenin ebeveyni ve yahud biri yanında bulunduğu halde dahi sagir ve sagire ebeveyninden tefrik olunmıyub ve Yehud ve Nesara taifesine beyi itdirilmemesi emri müstahsen ve re'yi savab olmağla eğer fetvayi şerife mucibince darülharbden bila ebeveyn ve yahud ebeveyninden biri ile yahud ikisi ile seby olunan sagir ve sagireler badelyevm Nesara ve Yehud taifesine beyi olunmuşlardan elyevm yedlerinde mevcud bulunan sagir ve sagireleri dahi malikleri olanlara cebren sümnü misillerile müslimine beyi itdirilüb fibaad hilafına cevaz gösterilmeyüb badelyevm hilafına cesaret idenlerin sairlere mucibi ibret içün haklarından gelinmek üzre tenbih ve te'kidi müştemil bundan akdem emri şerifim verilmekle salifüzzikir İstanbul ve Haslar ve Üsküdar ve tevabii kazalarında sakin ve mütemekkin Rum ve Ermeni ve Karamanlı keferesinin ve Yehud taifesinin yedi temellüklerinde bulunub istihdam eyledikleri kebir ve kebire kul ve cariyelerinin senevi kesimlerinin bu sene tahsili vechi meşruh üzere mukaddema sadır olan emri şerifim mucibince Yehud ve Nesara taifesinin sagir ve sagire kul ve cariyeleri dahi maliklerinden sümnü misiller ile müslimine beyi itdirmek şartile gümrük emini mumaileyh Ahmed zide mecdihu tarafından Ömer zide kadrihuya tefviz olunduğun bildirüb vechi meşruh üzre sadır olan emri şerifimin mazmunu münifini icra ve zikrolunan resmi esara maktuu tahsil olunmak üzre merkum Ömer 'in yedine emri şerifim virilmek babında istidayi inayet itmeğin siz ki mevlanayi mumaileyhimsiz vechi meşruh üzre amel olunmak babında fermanı alişanım sadır olmuştur. Buyurdum ki Fi evasıtı ra 1126",* Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 50.

[404] Sak, *Köleler,* s. 87.

[405] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 277.

kölelerin boyları, ten rengi, göz rengi, kaşının açık ya da çatık olması, saç-sakal rengi, milliyeti gibi özellikleri belirtilerek herhangi bir karışıklığa sebep olmamaya çalışılmıştır.[406] Örnek olarak Biremani Mahallesi'nden Abraham veled-i Panos adlı zimmî orta boylu, ela gözlü ve açık kaşlı Rus asıllı Şahbaz bint-i Abdullah adlı cariyesini azâd etmiştir.[407]

Zimmîlerle alakalı köle ve cariye kayıtlarında en çok hürriyeti ispat davaları karşımıza çıkmaktadır. Sahipleri tarafından azâd edilip özgür olan köle ve cariyeler efendilerinin ölümünden sonra kendilerini tekrar köle olarak kullanmak isteyen kişileri engellemek için mahkemede azâd edildiklerini ispatlamışlardır. Konuyla ilgili bir belgede İbn-i Tuti Mahallesi'nden Abdal veled-i Allahverdi adlı zimmî, Murat veled-i Nikola adlı zimmî kölesini dört sene önce azâd etmesine rağmen, Abdal zimmînin ölümünden sonra karısı olan Elya bint-i Karagöz Murat'ı hala köle olarak kullanmak istiyormuş. Murat'ın azâd edildiğinin mahkemede Mihmandar Mahallesi'nden Bedros veled-i Yagob, Melkon veled-i Murat ve Seb'ahan Mahallesi'nden David veled-i Yagob adlı zimmîler tarafından ispatlanmasıyla Murat'ın hür olduğuna karar verilmiştir.[408] Başka bir örnekte Konya'da ikamet edip ölen Serab veled-i Bali adlı zimmîyenin hayattayken kölesi olan Kurahim veled-i Abdullah'ın azâd edilmesine rağmen Serab zimmîyenin varisi olan kız kardeşi Meryem Kurahim'i hala köle olarak çalıştırmak istiyormuş. Kurahim de hürriyetini ispat etmek amacıyla mahkemeye başvurmuştur. Mahalle sakinlerinden Sefer ibn Abdullah ve Mehmed Bey ibn Abdullah'ın yedi sene önce Kurahim'in azâd edildiğine dair şahitlik yapmalarıyla Kurahim'in hür olduğu ispatlanmıştır.[409]

İncelenen sicillerde gayrimüslimlerle alakalı köle ve cariye kayıtlarında köle alışverişlerinede rastlamaktayız. Aynedar Mahallesi sakinlerinden olup ölen İsa veled-i Ezer zimmînin varisleri karısı ve çocukları borçlarını ödemek için İsa zimmînin Mihail adlı zimmî kölesini Aslan veled-i Mâyıs zimmîye yüzelli guruşa

[406] Sak, *Köleler,* s. 87.
[407] KŞS 37/120-3 (24 Rebiülahir 1103).
[408] KŞS 20/239-1 (18 Safer 1086).
[409] KŞS 11/123-3 (Evasıt Zilhicce 1071); Aynı konu hakkında bk. KŞS 19/43-3, KŞS 20/239-2, 240-1, KŞS 24/81-1, KŞS 39/152-1, KŞS 46/109-3.

satmışlardır.[410] Hocahasan Mahallesi sakinlerinden el-Hac Ahmed Ağa ibn el-Hac Mahmud, Andon veled-i Ozob adlı kölesini Rum taifesinden Kaldırımcı Arnavud olarak bilinen ticaret nedeniyle Konya'da bulunan Yori veled-i Kâmîn zimmîye 90 guruşa,[411] diğer kölesi Yani veled-i Eneştaş'ı da Rum kaldırım ustası Nikola veled-i Eneştaş zimmîye 90 guruşa kaldırımcılık mesleğini öğrenmeleri için satmıştır.[412] Benzer şekilde aslen Antakya'da ikamet edip Konya'da Efendi Hanı'nda misafir olarak kalan el-Hac Mehmed Beşe ibn Hasan cariyesi Hürremsîmâ bint-i Kazâr nasraniyeyi İslam'ı kabul etmemesinden dolayı kardeşi Nahcıvan'da Sîsbâlî köyünden Nazar veled-i Kazâr zimmîye 333 guruş bir sülüse satmıştır.[413] Nehr-i Kâfir Mahallesi'nden Osman Beşe ibn Ali de Ermeni asıllı Mecdur veled-i Kirkor adlı kölesini Hayrabit veled-i Sergiz'e 250 guruşa satmıştır.[414]

Köle satışlarında bazen köle sahipleri vekil tayin ettikleri kişiler aracılığıyla alışverişi gerçekleştirmişlerdir. Kalecik Mahallesi sakinlerinden Menas veled-i Bogos zimmînin vekili Yovan veled-i Murat, vekâleti hasebiyle Menas'ın orta boylu çatık kaşlı gök gözlü Rum asıllı kölesi Totoros veled-i Orya'yı Selsedros veled-i Yani zimmîye 110 guruşa satmıştır.[415]

Köle satışları para karşılığında olduğu gibi bazen çeşitli eşyalar karşılığında da gerçekleşmiştir. Mesela aslen Larende'de Fenârî Mahallesi sakinlerinden olup ticaret nedeniyle Konya'da bulunan es-Seyyid İbrahim bin Ahmed, kölesi Evadik veled-i Sarımadlı adlı kölesini yüz guruş kıymetli yüz on adet kırmızı boğası, yirmibeş guruş kıymetli dört donluk hatâyî, yüzyirmibeş guruş toplamda iki yüz elli guruşa Yediler Mahallesi'nden Artin veled-i Kirkor zimmîye satmıştır.[416]

[410] KŞS 40/199-1 (24 Muharrem 1115).
[411] KŞS 50/175-2 (24 Muharrem 1139).
[412] KŞS 50/175-3 (24 Muharrem 1139).
[413] KŞS 50/135-3 (27 Zilkade 1138).
[414] KŞS 50/67-5 (18 Ramazan 1138).
[415] KŞS 52/245-2 (1 Rebiülahir 1144).
[416] KŞS 50/201-3 (20 Safer 1139).

V. MEYHANELER VE ŞARAP TÜKETİMİ

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin meyhane açabileceği ve şarap içebilecekleri kabul edilmiş; fakat çıkarılan fermanlarla bunlara birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde çıkarılan İstanbul Gümrüğü Kanunnâmesi'nde zimmîlerin kendi mahallelerindeki meyhanelerden başka bir yerde şarap satmamaları, evlerinde satarlarsa bunlara el konulacağı ifade edilmiştir.[417] II. Bayezid zamanındaki kanunnamede de gayrimüslimlerin alenî olarak şarap içmeleri sebebiyle Müslümanların yarısı kadar ceza alacakları belirtilmiştir. Yine bu döneme ait 1507 yılında çıkarılan içki yasaknamesiyle de şehir, kasaba ve köylerde, düğünlerde ulu orta içki içmek yasaklanmış,[418] alenen içki içen zimmîlerin tazir cezasına çarptırılacakları belirtilmiştir.[419] Zimmîlere şarap tüketimi konusunda uygulanan kısıtlamalar Müslümanların yaşadıkları yerlerde geçerli olup Müslümanları içkiden uzak tutmak amaçlanmaktaydı.[420]

Ebusssuud İslam şehrinde olan zimmîlerin kendi aralarında şarap alıp satabilecekleri, evlerinde şarap bulundurabilecekleri fakat Müslümanlara şarap satarak fesat çıkarmaları durumunda şaraplarının tamamen dökülüp içki içmekten men edileceklerine dair fetva vermiştir.[421] Çatalcalı Ali Efendi de Müslümanların yaşadıkları yerden uzakta ve hepsi de zimmî olan köylülerin kendi bağlarının üzümlerinden şarap imal edip aralarında alıp satabileceklerini belirtmiş ve Müslümanlarla birlikte bulundukları yerde alenen içki satışı yaparlarsa şarapların toplanarak döküleceğine dair fetva vermiştir.[422]

İncelediğimiz sicillerde de 1670 yılının Eylül ayında Konya'ya yollanan emirle Konya'da ve Karaman Eyaleti'nde şarap içilmesi ve meyhaneler günaha sebep oldukları gerekçesiyle yasaklanmıştır.[423] 1670 yılında Konya kadısı ve Karaman

---

[417] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 421.
[418] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 422.
[419] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 132.
[420] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 104.
[421] *Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar,* s. 340.
[422] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 104.
[423] *"Sultân-ı a'zâm ve Sâffân-ı ekrem zıllullahi te'âlâ fahrü'l-'alem mevlâ-i mülûkü'l-'Arab ve'l-'Acem hâfız-ı dîn-i kavî hâmî şer'i nebevî Sultanü'l-gâzi Mehmed Han haledallahu eyyam-ı devletuhu ilâ yevmi'l-mîzân hazretleri 'umûmen bilâd-ı İslamiye'de vâki' ümmü'l-cinâyet olan hamrın bey' ve şirâsı ve kasâbât ve beledânda mücma' fıska ve ehl-i fücûr ve menba'-i fesad ve şürûr olan*

Eyaleti'ndeki kadılara yollanan fermanla da Müslümanların yaşadıkları yerlerde meyhanelerin yıkılması, belde ve kasabalarda hiçbir şekilde içki içilip satılmaması emredilerek içki alıp satanların ve içenlerin şiddetli şekilde cezalandırılacakları belirtilmiştir.[424]

Meyhaneler ve içki içmenin yasaklanması için yollanan ferman gereğince Müslümanlara içki sattığı ve alenen içki içtiği iddia edilen zimmîler hakkında bizzat subaşı tarafından soruşturma başlatılarak iddianın doğruluğu araştırılmıştır. Konya'da subaşı olan İvaz Ağa, Aligav Mahallesi'nde oturan İnci nasraniye ve kızı ile Artin ve Norman zimmîlerin hala şarap içtiklerine dair bir duyum alması üzerine bu kişilerin evlerine gitmiş ve evlerinde iki desti şarap içtiklerine şahit olmuştur.[425] Bir başka belgede Konya'da subaşı olarak görev yapan Arslan Bey, evine sürekli yeniçerileri ve sipahileri getirerek içki içirtip başka Müslümanlara da içki sattığı iddiasıyla Eflatun Mahallesi sakinlerinden Uğurlu veled-i Çengân zimmî hakkında soruşturma başlatmıştır. Eflatun Mahallesi sakinleri Uğurlu zimmî aleyhine şahitlik yaparak hakkındaki iddiaları doğrulamışlardır.[426]

Bazen de içki sattığı iddiasıyla hakkında soruşturma açılan zimmîlerin suçlamaları kabul etmemesiyle subaşıdan iddiasına yönelik kanıt istenmiştir. Konya'da subaşı olan Ali Ağa, Müslümanlar arasında içki alıp satmak padişah tarafından yasaklanmışken Mihail veled-i Bostan adlı zimmînin Mahmud bin Osman adlı kişiye içki sattığını ve kendi evinde içki içtirdiğini iddia etmiş ve hakkında soruşturma başlatılmıştır. Mihail zimmînin hakkındaki suçlamaları kabul etmemesi üzerine subaşıdan kanıt istenmiştir. Subaşıya kanıt göstermsi için üç gün süre

---

meyhaneler münhedim ve bi'l-külliye asâr-ı şurb-ı hamr mün'adem olmak üzere hatt-ı hümâyûn sa'adet makrûn mucibince emr-i alişan varid olup bin seksen bir Cemaziyel-ulasının sekizinci günü mahmiye-İ Konya'ya vâsıl oldukda sicill-i mahfûza kayd ve mazmûn- şerifi üzere mahmiye-i merkumede ve Eyalet-i Karaman'da hedm ve ve kal'ı ferman olunan meyhaneler ol sa'at hedm ve ka'l ve mücma'-i nâs olan esvâk ve mahallatda nidâ-i 'âmm olunup 'azametlü ve şevketlü padişah-ı alempenah hazretlerinin eyyam-ı 'adaletlerinde şer ve fesâd bi'l-külliye merkû olup icrâ-yı merâsim şer'i mübeyyen ve ihyâ-yı sinîn Seyyidü'l-mürselîn kılınmayup ber-mucib-i ferman-ı hümayun mâ-hüve'l-vâkî ketb olundu fi'l-yevmi's-sani min Cemaziye'l-ûlâ li-sene ihdâ ve semânin ve elf" KŞS 14/114-1 (2 Cemaziyelevvel 1081).

[424] KŞS 14/ 169-1 (11-20 Rebiülahir 1081).

[425] KŞS 15/10-1 (12 Receb 1081).

[426] KŞS 13/235-2 (25 Cemaziyelevvel 1088) ; Aynı konu hakkında bk. KŞS 20/211-2.

verilmiş fakat beş gün geçmesine rağmen subaşı iddiasını doğrulamak için kanıt bulamamıştır.[427]

Müslümanların önünde alenen içki içtiği ve Müslümanlara içki satıp fesat çıkardığı tespit edilen zimmîler cezalandırılmışlardır. Biremani Mahallesi sakinlerinden Hüseyin Çelebi ibni Ahmed, İbrahim veled-i Murad adlı zimmînin kimseden çekinmeyerek Müslümanlardan nefsine uyan kişilere alenen şarap satıp mahallede fesat çıkardığını söylemiştir. Mahalle sakinlerinden Veli bin Ramazan ve Molla Mehmed bin Halil'in İbrahim zimmînin içki sattığını doğrulaması üzerine mahkeme tarafından İbrahim zimmînin cezalandırılmasına karar verilmiştir.[428]

Osmanlı Devleti'nde devlet kademelerinde görev yapan gayrimüslimlere de istekleri üzerine evlerine içki götürmelerine izin verilmiştir. Örnek olarak 1736 yılında Divanı hümayun tercümanı Aleksandrı'yakendi ihtiyaçları kadar (kefaf-ı nefisleriyçün)[429] ve 1728 yılında da donanma mimarbaşısı Dimitri'ye de hizmeti karşılığında[430] şarabı evlerine götürmelerine izin verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eğer meyhane gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahallelerde eskiden beri var ise bunlara dokunulmamış fakat Müslüman mahallelerinde sonradan açılmışsa meyhanelerin varlığına izin verilmemiş,[431] cami ve mescid arasında ne kadar meyhane varsa yasaklanmıştır.[432] Bütün bu kısıtlamalara rağmen meyhane işletmeyeceğine dair söz veren zimmîlerin ihtiyaçları kadar şarabı satın alıp evlerine götürmelerine izin verilmiştir.[433]

---

[427] KŞS 20/79-2 (11 Şevval 1085).
[428] KŞS 44/30-3, 31-1 (9 Safer 1122).
[429] Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 134.
[430] Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 101, 102.
[431] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi,* s. 423.
[432] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi,* s. 427.
[433] *"Yeniçeri ağasına ve hassa bostancı başıya hüküm ki Mahruse-i İstanbul hısnı ebvabının haric ve dâhilinde sakin Yehud tayifesi arzuhal idüb hamir ve arak füruht olunan meyhane tabir olunur mekânı menhuseler ba fermanı âli bilkülliye men'ü ref' olunmağla fimabaad içlerinde meyhaneci olmamak üzere cümlesi şart ve teahhüd etmelerile bu defa kendi nefisleriyçün iştira eyledikleri on bin mudra hamirin Asitane'de hanelerine nakline mümanaat olunmamak babında emri şerifim reca eyledikleri ecilden siz ki mumaileyhimasız vechi meşruh üzre bu defa yalnız on bin mudra hamir fimabaad meyhanecilik iderler ise cezaları virilmek şartile nefislerine mahsus olmak üzre beyinlerinde tevzi ve taksim olunmak babında fermanı alişan yazılmışdır Fi evahiri b 1144",* Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 120.

III. BÖLÜM

GAYRİMÜSLİMLERİN EKONOMİK HAYATI

I. GAYRİMÜSLİMLERİN MALİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ

A. Ödedikleri Vergiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerbir kısım şer'î ve örfî nitelikte olmak üzere bazı vergiler ödemekle yükümlüydüler. Zimmîlerin ödedikleri örfî vergiler bazı istisnalar dışında Müslümanlar ile aynıydı. Fakat şer'î vergiler noktasında birtakım farklılıklar bulunmaktaydı. Gayrimüslimler Müslümanlara özgü zekât ve öşür gibi şer'î vergileri ödemezken, kendilerine özgü olan haraç ve cizyeden oluşan şer'î vergileri ödemek zorundaydılar.[1]

1. Şer'i Vergiler

a. Haraç

Arapça "harc" kökünden gelen ve sözlük anlamı "topraktan çıkan şey" olan haraç kelimesinin Arapça'ya Akkadca veya Aramice'den ya da Süryanice aracılığıyla Grekçe'den geçtiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Talmut'ta "baş vergisi", Pehlevice'de vergi ve Aramice'de yine vergi anlamlarına gelen söylenişleri birbirine yakın kelimelere rastlanmaktadır. Genel olarak tebaanın mal varlığından alınan vergileri ifade eden haraç, zamanla özellikle toprak vergisi için kullanılmıştır.[2] Haraç vermekle yükümlü olan gayrimüslimler ve yıllık vergiye bağlanmış tâbi ülkeler "haraçgüzâr" terimiyle tanımlanmıştır.[3]

Haraç vergisi İslam'ın gayrimüslimlerletâbi-metbû ilişkisine giriştiği dönem olan Medine safhasında ortaya çıkmış ve İslam Devletinin fethettiği toprakların artmasıyla da bu vergi belirli şekline bürünmüştür. Bu verginin gelişmesi Dört Halife dönemine ve özellikle uzun bir süre halife olan Hz. Ömer dönemine denk

[1] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 162.
[2] Cengiz Kallek, "Haraç", *DİA,* C. 16, İstanbul 1997, s. 71.
[3] Kallek, "Haraç", s. 89.

gelmektedir.[4] Hz. Ömer fethettiği tarıma elverişli toprakları eski sahiplerinin ellerinde bırakmış ve bu topraklar için alınan haraç vergisinin miktarını toprağın durumuna ve verimine göre ayarlamış, toprağı işleyenlere haksızlık edilmemesi için çok dikkat etmiştir.[5]

Haraç, toprağın mülkiyetinden dolayı sahibinden maktu olarak alınan para ya da ürününden alınan paydır. Müslümanlardan alınan öşür ve resm-i dönüm vergisinin karşılığıdır.[6] İki çeşit haraç bulunmaktadır. Bunlar harac-ı muvazzaf ve harac-ı mukasemedir.

Harac-ı muvazzaf, tarıma elverişli arazide yerin verimine göre maktu olarak dönüm ve cerib gibi miktarlar üzerine belirlenen para ya da diğer misli şeylerdir. Vergi mükellefi olan kişi bu vergiyi her sene ödemekle yükümlüdür.[7] Yani zimmî toprağını yılda birkaç kez ekse de hiç ekmese de aynı vergiyi ödemek zorundadır. Ayrıca toprak zimmînin mülkü olduğu zaman toprağını hiç ekmese bile elinden alınmaz.[8] Arazi vergisi olan harac-ı muvazzaf, Müslümanların ödediği resm-i çift verginin karşılığıdır ve toprakların verimine göre âlâ yerden 60-80, orta halli yerden 80-100 ve ednâ ya da kıraç yerden 100-150 dönüm şeklinde çiftlikler olarak[9] taksim edilmesinden sonra tahsil edilmektedir. Her bir çiftlik için yıllık Müslümanlar 22, Hıristiyanlar 24 akçe vergi ödemişlerdir.[10]

Mahsul vergisi olarak ifade edilen harac-ı mukaseme isearazinin hâsılatındantoprağın verim gücüne göre 1/10'den 1/2'e kadar alınmak üzere alınan bir vergidir.[11] Fakat tahsil edilen vergi hiçbir zaman yarıyı geçmez. Müslümanların ödediği öşür karşılığı olan bu vergi, zimmî toprağını yılda iki kere ekerse iki kere alınırdı. Toprak ekilmediği zaman vergi de alınmazdı.[12]

---

[4] Salih Tuğ, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,* S. 7, Ankara 1961, s. 193.
[5] Karaman, *İslam Hukuku,* C. III, s. 283.
[6] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 267.
[7] Ebûl'ulâ Mardin, "Harâc", *İA,* C. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 222.
[8] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 267.
[9] Barkan, *Toprak Meselesi,* s. 790.
[10] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 362.
[11] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 85.
[12] Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* C. LV, S. 213, Ağustos 1991, s. 385.

Avrupa ülkelerinde yaşayan ve o ülkelerin tebaası olan Hıristiyanlar ve Yahudiler Türkiye'de bulundukları süre içerisinde haraç ödemezlerdi. Bunu ödemekle yükümlü olmadıklarını göstermek için şapka giyerler ve ayrıca yanlarında bir konsolostan Avrupa'da ikamet ettiklerine ilişkin bir belge taşırlardı.[13]

Gerek yerli gerekse yabancı kaynaklarda haraç ve cizye kelimeleri birçok kez karıştırılmış ve birbirinin yerine kullanılmıştır. Resmî belgelerde de bu terimin her iki anlama da geldiği ve daha çok kişilerden alınan vergiyi ifade ettiği görülmektedir. Cizye yerine haraç denilmesi özellikle halk arasında yaygındı bazen de bunun tersi söz konusuydu.[14] Haraç ve cizye terimlerinin gerek devletin resmi kayıtlarında gerekse halk arasında birbirine karıştırılması Osmanlı İmparatorluğu dönemine özgü bir durum değildi. Daha İslamiyet'in ilk zamanlarında zimmîlerden haraç ve cizye alındığı zaman bu terimler birbirine karıştırılmış ve ayırt etmek için haraç vergisine *cizyetü'l-arz,* cizye vergisine de *haracu'r-ru'us* denilmiştir.[15]

b. Cizye

Cizye ile ceza kelimeleri aynı kökten gelmektedir. Cezanın sözlük anlamı ödemek, yeterli olmak, karşılamak ve karşılıktır. Cizye de terim anlamı olarak zimmînin sahip olduğu toprak ve şahsı için alınan vergi, ehl-i kitap ile yapılan zimmet akdinde belirlenen mal ve gayrimüslimin İslam ülkesinde güvenlik içinde yaşaması karşılığında borçlandığı maldır.[16]

Cizye ödemeyi gerekli kılan iki durum bulunmaktadır. Bunlardan birincisi gayrimüslimlerin darü'l-harbden darü'l-islam'a gelip İslam zimmetini kabul etmeleri ve İslam hükümetiyle zimmet akdi yapmış olmalarıdır. İkinci durum da gayrimüslim milletlerin kendi ülkelerinde ikamet edip İslam hükümetinin himaye ve tâbiiyetini kabul etmeleridir. Bu şekilde İslam hükümetinin himayesine girerek malları ve canlarının korunması karşılığında cizye ödemekle yükümlü olmuşlardır.[17]

---

[13] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 178.
[14] "Haraç", *DİA,* s. 89.
[15] Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, C. VIII, S. 32, 1944, s. 608.
[16] Karaman, *İslam Hukuku,* C. III, s. 273.
[17] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. IV, s. 98.

Cizye, Kuran-ı Kerim'deki *"Kendilerine kitap verilenlerden; Allah'a, ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlü'nün haram ettiği şeyleri haram saymayan, hak olan İslâm dinini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"*[18] ayetine dayandırılmaktadır. İslam fıkhı, bu ayete istinaden cizyeyi Hıristiyanlar, Yahudiler, mecusîler ve sâbi'îler tarafından ödenmek üzere kişi başına belirlenmiş şahsî bir vergi olarak kabul etmiştir.[19] Hz. Muhammed nazil olan bu cizye ayetiyle aynı yıl Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Dûmetülcendel, ertesi yıl Necran, Yemen, Bahreyn, Maknâ, Teymâ ve Hecer halklarıyla yaptığı barış antlaşmalarına cizye ödeme yükümlülüğünü koymuştur. Bu zimmet antlaşmalarıyla cizye ödemeleri karşılığında bu halklara can, mal ve inanç hürriyetlerini koruma sözü vermiştir.[20] Cizye vergisi nakdî, aynî veya karışık bir şekilde tahsil edilmiştir. Örnek olarak, Eyle ve diğerlerinden yalnızca dinar, Yemen ve Bahreyn bölgelerinden dinar ya da eşiti elbise, Necran'dan ise sadece elbise şart koşulmuştur.[21] Fakat şarap ve domuz gibi İslamî açıdan hukukî değere sahip olmayan mallar cizye olarak alınmamıştır.[22]

Cizye, Hz. Muhammed döneminde ya doğrudan vergi mükelleflerinden ya da gayrimüslim kabile reisleri ile ileri gelenlerinin aracılığıyla toplanmıştır. Bu dönemde özel cizye memurları bulunmamıştır. İlk defa Hz. Ömer döneminde gayrimüslimlerdencizye ve haraç gibi vergileri tahsil etmek için özel memurlar görevlendirilmiştir.[23] Cizye, halife tarafından görevlendirilen ve kendi gözetimi altında bulunan dini, emaneti bakımından güvenilir, hayır ehlinden olan[24] memurlar tarafından toplanmıştır. Baş vergisini toplamakla eyalet valileri görevlendirilmiştir. Bu valiler de kendi bölgeleri için tahsildarlar tayin etmişlerdir.[25]

Cizye vergisinin zamanında ve eksiksiz olarak tahsil edilmesi devlet idaresinin mükemmel bir şekilde yürümesi için önemli bir konu olmuştur. Cizye vergisi, Hz. Muhammed döneminde biri receb, diğeri de safer ayı olmak üzere iki

[18] Tevbe 9: 29.
[19] C. H. Becker, "Cizye", *İA,* C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963, s. 199.
[20] Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA,* C. 8, İstanbul 1993, s. 42.
[21] Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler,* s. 125.
[22] Erkal, "Cizye", s. 44.
[23] Erkal, "Cizye", s. 44.
[24] Ebu Yusuf, *Kitabu'l-haraç,* s. 202.
[25] Nedkoff, "Cizye", s. 612.

taksit şeklinde, Hz. Ömer döneminde de hasat zamanı toplanmıştır.[26] Cizye vergisi sayesinde askerlerin ücreti, kadıların maaşı verilmiş; geriye kalan kısmı ise İslam cemaatinin, camiler, sınır istihkâmları, caddeler ve köprü masrafları gibi genel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır.[27]

İslam hukukuna göre cizye *maktu* ve *ale'r-ruus* olmak üzere iki çeşittir.[28] Maktu cizye usulü iki şekilde uygulanmıştır. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'ne bağlı Hıristiyan prensliklerin belli bir miktar üzerinden yıllık olarak ödemeyi kabul ettikleri vergidir. Bu durumda prensliğin idaresi altındaki halk padişahın haraçgüzar tebaası sayılıyordu. İkincisi ise doğrudan padişahın tebaası olan zimmî reayadan cemaat olarak toplu bir miktarın alınmasıydı. Bazı bölgelerdeki zimmî reaya, cizye toplayıcılarının suiistimallerinden kurtulmak için cizyelerini maktu olarak ödemeyi talep etmişler, kabul edilmezse bulundukları yerlerini terk edeceklerini belirtmişlerdir. Bunu istemeyen Osmanlı Devleti de bu isteklerini kabul etmek zorunda kalmışlardır.[29] Cizye vergisinin bu şekilde ödenmesinin kabul ettirilmesi, Osmanlı yönetimi ile ilişkilerin gevşemesine ve özerkliklerinin artmasına sebep olmuştur.[30]

Ale'r-ruus cizye de ise cizye ödemekle yükümlü olan zimmîler ekonomik durumlarına göre âlâ, evsat ve edna olarak sınıflandırılmış[31] ve zengin olanların senede saf gümüş olarak 48, orta hallilerin 24 ve fakirlerin de 12 dirhem cizye ödemelerine karar verilmiştir.[32] Altın olarak da sırasıyla 4, 2 ve 1 dinar ödemeleri gerekmekteydi.[33] İmam Ebu Yusuf'a göre, sarraflar, kumaş tacirleri, emlak sahipleri, tüccarlar ve tabipler zengin; terziler, kumaş boyacıları, eskiciler ve kunduracılar gibi sanat erbabı ise fakir sayılırlardı. Ebu Yusuf, orta halli sınıf hakkında hiçbir bilgi vermemiştir.[34]

---

[26] Erkal, "Cizye", s. 45.
[27] Nedkoff, "Cizye", s. 615.
[28] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 45.
[29] Halil İnalcık, "Cizye", *DİA,* C. 8, İstanbul 1993, s. 46.
[30] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 165.
[31] Ercan, *Gayrimüslimler*, s. 253.
[32] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. IV, s. 99.
[33] İnalcık, "Cizye", s. 46.
[34] Becker, "Cizye", s. 199.

Osmanlı Devleti de İslam hukukundaki bu hükme uygun olarak gayrimüslimleri gelir gruplarına göre üçe ayırmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde talep edilen cizye miktarları İslam hukukundakilerden zaman zaman farklılık göstermiştir. İslamiyet'in ilk yıllarında alınan 12 dirhem ile Osmanlı İmparatorluğu'nda alınan 12 akçe değer bakımından aynı değildi. III. Murad'dan önce cizye vergisi âlâ için 30, evsat için 20 ve edna için 10 akçe olarak belirlenmiştir. III. Murad zamanında devlet gelirlerini arttırmak için içkiye vergi konmuş, reayanın bu vergiden şikâyet etmesi üzerine hükümet bu vergiyi cizyeye eklemiş ve cizye miktarını sırasıyla 45, 30 ve 15 akçeye çıkarmıştır.[35] 1834 yılında II. Mahmud çıkardığı fermanla cizye miktarını zengin, orta halli ve fakirler için 60, 30 ve 15 akçe olarak belirlemiş ve bu cizye miktarları cizye vergisinin bedel-i askeriyye'ye çevrilmesine kadar devam etmiştir.[36]

Osmanlı İmparatorluğu'nda cizyenin kökü İslam hukukuna, oradan da Yahudi, Roma, Bizans ve Sasani hukuklarına dayanmaktadır. Müslümanlığın yayılmasıyla birlikte cizye, dinsel bir vergi özelliği kazanmış, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bu özelliğini korumaya devam etmiştir.[37] Osmanlı Devleti'nde İslam hukukuna göre vergi vermekle yükümlü olan akıl ve beden sağlığı yerinde olan her zimmî erkek 14 yaşını doldurunca cizyeye tabi tutulmuş ve 75 yaşını doldurucaya kadar ödemekle mükellef olmuşlardır.[38] Bir evde gerek bir reaya, gerekse baba ile birkaç oğlu ya da bir babadan iki üç erkek kardeş bulunup yemekleri ve ticaretleri ortaksa o haneden sadece bir cizye resmi alınmış; fakat gerek erkek kardeşler gerekse babanın oğulları bir evde bulunup yemekleri ve ticaretleri ortak değilse bu kişilerden ayrı ayrı cizye vergisi alınmıştır.[39]

Fethedilen topraklar bir Osmanlı eyaleti haline getirildiğinde cizye vermekle mükellef olanların tahriri o bölgenin kadısı tarafından yapılır, hazırlanan defterlere "defter-i cizye-i gebran" adı verilirdi. Asıl defter olarak nitelendirilen bu nüsha iki

[35] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 46.
[36] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 28.
[37] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 252.
[38] Nedkoff, "Cizye", s. 621.
[39] Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCF Dergisi,* C. 5, S. 5, 1947, s. 495.

kopya halinde hazırlanır, biri hazineye gider, diğeri ise beylerbeyilik merkezinde saklanırdı.[40]

Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir "nev-yâfte yılı" olarak adlandırılan genel bir teftiş yapılır, ölüler kayıttan düşülür, herhangi bir nedenle gözden kaçıp deftere işlenmeyenlerle cizye mükellefi durumuna gelenler "nev-yâfte" olarak eklenir ve kaydedilirdi.[41]

Cizye önceleri doğrudan devlet memurları tarafından toplanmaktaydı. Bu memurlar genellikle özel olarak cizye toplamakla görevli olan mültezimlerdi ve bunlara cizyedar denilmekteydi. Cizyedarlardan başka, silahdarlar, diğer cizye kalemi memurları, âmiller, muhassıllar da cizye toplamaya memur edilebilirdi.[42] Fakat bu şekilde vergi tahsil edilmesinde suistimaller oluştuğundan, II. Mehmed döneminde iltizam usulüne geçildi.[43] Bu karar devlet hazinesinde kazanç artışına sebep olmakla birlikte zimmîleri zor duruma düşürdü. Zimmîlerin mültezimler tarafından acımasız bir şekilde sömürülmesine neden oldu.[44]

Her yeni Hicrî senenin başında yani Muharrem ayında ya da Ramazan ayının başında cizye vergisini tahsil eden görevliler vergi vermekle yükümlü olan herkesten baş vergisini toplarlardı.[45] Cizye vergisinin alınma zamanı olarak bazı kanunnamelerde nevruz, bazılarında kasım, bazılarında da yarısı nevruzda, yarısı kasımda olmak üzere iki taksit olarak alındığı belirtiliyordu.[46] Cizye toplanmasına engel olan zimmîlerin kalebend edilmeleri emredilmiş, cizyelerini ödemeyenler ve isyan edenler için tedbirler alınmış, cizye vermekte zorluk çıkaran ve mükellef sayılarını eksik gösteren kocabaşıların devletçe tedibi yoluna gidilmiştir.[47] Bu konu hakkında şeyhülislamların fetvaları da bulunmaktadır. Ebussuud Efendi kendisine yöneltilen *"Memâlik-i mahrûsede mütemekkin olup harac-güzâr keferenin, oğullarına dahi harac-ı şer'î vaz' olunmak lâzım iken, haraçtan kendini kaçırıp beyt-*

[40] İnalcık, "Cizye", s. 46.
[41] İnalcık, "Cizye", s. 46.
[42] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler", s. 374.
[43] Nedkoff, "Cizye", s. 622.
[44] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 167.
[45] Nedkoff, "Cizye", s. 623.
[46] Çağatay, "Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 495.
[47] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 453.

ül-mâle gadr eyleyen zimmîlere şer'an ne lâzım olur?" sorusuna *"Habs-i medîd lazımdır"* şeklinde fetva vermiştir.[48] İncelediğimiz şer'iye sicillerinde Karaman Eyaleti'ndeki zimmîlerin cizyeleri hakkında verilen beratta cizyelerini ödemeyen zimmîlerin kürek çekme ile cezalandırılacakları bildirilmektedir.[49]

Osmanlı Devleti'nde cizyeyle alakalı işlemler Cizye muhasebesine kayıtlıydı. Bu kalemde cizye defterleri tutulurdu. Cizye muhasebesindeki görevli memur, o yerdeki vergi verecek durumda olan zimmîleri tespit eder ve isimleri ile tek tek deftere yazardı. Bu şekilde belirlenen vergi mükellefi, kayıt defteri ile gelen cizyedara vergisini öderdi.[50] Cizye tahsiline ait makbuz senetleri yine bu kalemde hazırlanır ve zamanı gelince mühürlenerek torbalar içinde cizye memur ya da mültezimlerine verilirdi.[51] Cizye toplandıktan sonra her mahalle ya da köye cizyenin toplandığını gösteren bir belge verilirdi. Bu belgeye *temessük* ya da *tezkire* denirdi.[52]

Konya cizye defterlerinden H. 1266/ M. 1849-1850 yılına ait cizye defteri incelenmiş ve cizye vergisi ödemekle yükümlü olan gayrimüslimler hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Adı geçen defter BOA., ML.VRD.CMH.d.1184 numarada kayıtlı 36 sayfadan oluşup 33-36 sayfaları boş olan defterdir. Defter *"iki yüz altmış altı senesine mahsuben nefs-i Konya ve kazalarında kâin ehl-i zimmet reâyânın cibâyet olunan cizye evrakının mikdarıyla hâsılasının defteridir"* şeklinde adlandırılmıştır. Defterde Konya kazası Çifte Nerdüban Mahallesi, Kadıalemşah Mahallesi, Sille Köyü, Akşehir, Larende, Bozkır, Karapınar, Beyşehir, Gaferyâd, Saidili, Esb-Keşan, Belviran, Seydişehir, Aladağ, Ilgın, Argıthanı, Göçi, Kırili, Ereğli kazalarındaki Ermeniler ve Rumlar ayrıca Konya'da'daki Rum ve Ermeni perakendeler ile yerli ve yabancı olarak beratlı bulunan reaya bulunmaktadır.

Defterde vergi vermekle yükümlü olan gayrimüslimler kayıtlı oldukları mahalle ve kazaların altında ayrı ayrı babalarının isimleri, fiziksel özellikleri, yaşları varsa meslekleriyle birlikte hangi sınıftan cizye vergisi ödedikleri adlarının üzerinde

---

[48] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 155.

[49] *"ehl-i zimmet re'âyâ da kendilerine bu kadar merhamet edilmişken cizyelerini versinler. Cizyelerini ödemezlerse kürek çekmekden kemâl-i mertebe hazer eyleyeler."* KŞS 43/264-1 (17 Cemaziyelahir 1119).

[50] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler", s. 375.

[51] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 27.

[52] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler", s. 376.

yazılmış şekilde kaydedilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde 14-75 yaş aralığındaki gayrimüslim erkeklerden cizye vergisi alındığı ifade edilmesine rağmen bu yaş aralığı her zaman geçerli bir ölçüt olmamıştır. Örnek olarak incelediğimiz bu cizye defterinde 12, 13 yaşlarında cizye vermekle yükümlü olan birçok gayrimüslim bulunmaktadır. Bu kişiler deftere şabb-ı emred olarak kaydedilmiş ve kendilerinden genellikle ednâ cinsinden vergi alınmıştır. Aynı durumla başka şehirlerde de karşılaşılmıştır. Örnek olarak Aksaray'da 9-88 yaş arasındaki kişiler cizye vergisi ile yükümlü sayılmıştır.[53] Araştırma konumuz olan bu cizye defterinde kayıtlı cizye vermekle yükümlü olan kişilerin yaş aralığı 12 ile 66 arasında değişmektedir.

Cizye defterinde gayrimüslimler deftere fiziksel özellikleriyle birlikte kaydedilmişlerdir. Bu kişilerden *"az, kara, kır ve ter bıyıklı", "kara, sarı, az veya kır sakallı", "uzun, uzunca, kısa ya da orta boylu", "kumral", "kara, çakır gözlü"* şekillerinde bahsedilmiştir.

Defterde kayıtlı olan cizye mükellefleri kimi zaman meslekleriyle kaydedilmiştir. En yaygın meslekler terzilik, tüccarlık, kuyumculuk, bezzazlık, kürkçülük, boyacılık ve demirciliktir. Ayrıca çizmeci, çerçi, bakırcı, dökümcü, saray hizmetçisi, gazzaz, ekmekçi, basmacı, katırcı, eskici, papuççu, semerci, bakkal, mesçi ve karcı gayrimüslimler bulunmaktadır. Tüccarlar genellikle âlâ; terziler, kuyumcular, kürkçüler, demirciler, bezzazlar, babçılar (kapıcılar), yağcılar, semerciler ve bakkallar evsât; eskiciler, çerçiler, katırcılar, saray hizmetçileri, çizmeciler, bakırcılar ve boyacılar ednâ cinslerinden vergilendirilmişlerdir. Fakat âlâ cinsinden vergilendirilen terziler, kuyumcular ve kürkçüler de bulunmaktadır. Kuyumcuların âlâ yerine evsât sınıfından vergilendirilmesi o dönemde kuyumcuların zenginlik yönünden diğer mesleklerden farklı olmadığını göstermektedir.[54]

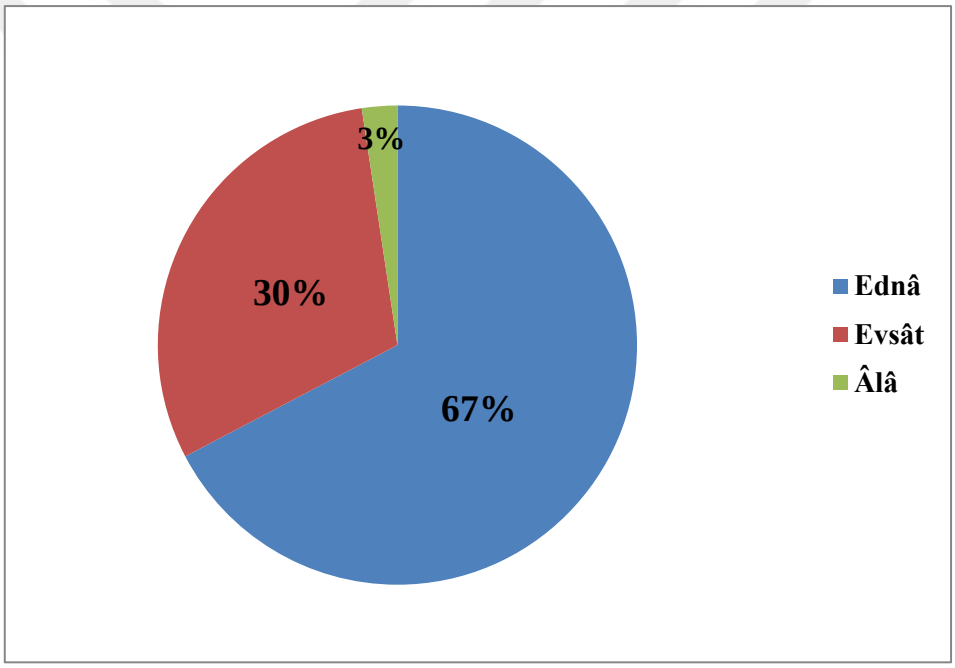
Defterde dini ve etnik unsur ön planda tutularak hem millet hem de taife terimleri kullanılarak Rumlar ve Ermeniler *"millet-i Rum", "millet-i Ermeniyan"* ve *"taife-i Rum"* şekillerinde kaydedilmişlerdir. Defterde cizye vergisi vermekle

[53] Doğan Yörük, "1843 Tarihli Cizye Defteri'ne Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayrimüslimler", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 170, Ekim 2007, s. 152.

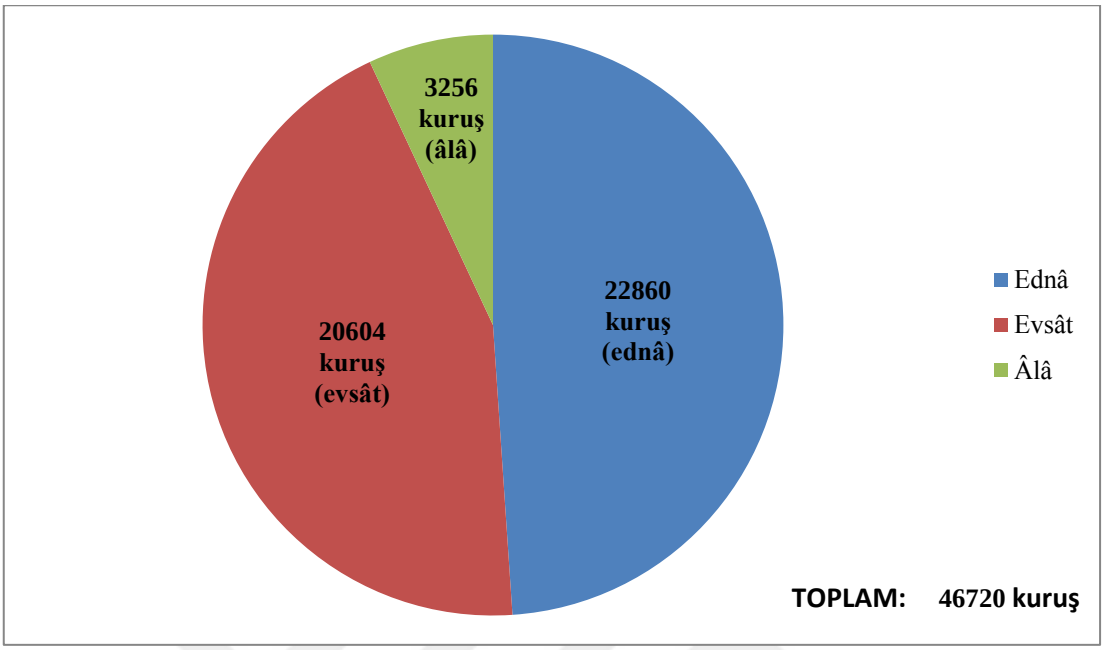
[54] Doğan Yörük, "H. 1259/ M. 1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* S. 8/11, Ankara 2013, s. 445.

yükümlü olan 2264 nefer tespit edilmiştir. Bunlardan 54'ü âlâ, 686'sı evsât ve 1524'ü ednâ seviyesinden cizye vergisini ödemişlerdir. Bu kişilerden cizye vergisi zenginden 60 kuruş, orta halliden 30 kuruş ve fakirden 15 kuruş şekillerinde tahsil edilmiştir. Fakat vergi miktarında da değişiklikler olmuş, Konya'da yerli ve yabancı olarak beratlı bulunan reayanın zengininden 68 kuruş orta hallisinden ise 34 kuruş olarak alınmıştır. Defterde kayıtlı olan 2264 neferden toplam 46720 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Bu miktarın 3256 kuruşunu âlâ, 20604 kuruşunu evsât ve 22860 kuruşluk kısmını da ednâ seviyesinden ödenen cizye vergisi oluşturmaktadır.

Grafik 1: Nefer sayısı

Grafik 2: Cizye vergisi tahsili

Defterde yer alan bazı kazalarda âlâ ve evsât cinsinden vergi tahsili olmayan neferler bulunmaktadır. Bu da bize adı geçen kazanın ekonomik durumu hakkında bilgi vermektedir. Örnek olarak, Bozkır, Karapınar, Beyşehir, Gaferyâd, Saidili, Seydişehir, Esb-Keşan, Belviran, Aladağ, Ilgın, Kırili kazalarında en yüksek seviyede cizye vergisi ödeyen gayrimüslim nüfus bulunmayıp bu kazalarda genellikle ednâ cinsinden vergi ödemekle yükümlü olup ekonomik durumu çok iyi olmayan kişiler bulunmaktadır. Argıthanı ve Göçi kazalarında da hem âlâ hem de evsât cinsinden vergi ödeyen neferler bulunmayıp sadece en düşük seviyeden cizye vergisini ödeyen 23 nefer gayrimüslim bulunmaktadır. Bu da bize bu kazalarda yaşayan gayrimüslimlerin nüfus yoğunluğu ve ekonomik durumları hakkında bilgi vermektedir.

İncelediğimiz cizye defterinde sıkça karşılaştığımız Rum ve Ermeni isimleri şunlardır: Karabet, Sava, Yorgi, Kristof, Bali, Yovan, Artin, Kivorke, Eneştaş, Hacator, Bedros, Ağya, Ohan, Ohannes, Evakim, Abraham, Agob, Sergiz, Manik, Bağdeser, Bogos, İvaz, Erkil ve Nikola. Bunların yanı sıra Aslan, Murat gibi Türkçe gayrimüslim isimleri de bulunmaktadır.

Cizye defterleri halk arasındaki cizye davalarının çözüme kavuşturulmasında önemli bir yere sahip olmuş, bu defterler sayesinde kimin vergisini ödeyip ödemediği belli olmuştur. Örnek olarak Niğde kazası Hassa köyünden Ahmed bin Abdullah, Eneştaş veled-i Bali ve birkaç zimmî Konya'da Eflatun Mahallesi'nde oturan Bali veled-i Yağmur ve Beyhekim Mahallesi'nde oturan Aslan veled-i Todoros zimmîler haklarında köy reayası oldukları halde 1092 yılına ait rüsum-ı raiyyet ve cizyelerini ödemedikleri gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır. Bali ve Aslan zimmîler mahkemede aslen köy reayasından olduklarını fakat önceden köyden göç edip ilişkilerini kesip Konya'ya yerleştiklerini ve cizyelerini oturdukları mahallelere kayıt ve tahrir ettirdiklerini söyleyerek her sene cizyelerini Konya'da oturan zimmîler ile defter gereğince ödediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca mahkemeye suret-i defter-i hakanî ibraz etmişlerdir. Defterde her birinin isimlerinin babalarının isimleriyle birlikte cizye defterinde yazılı olduğunun görülmesiyle davacılar davadan menedilmişlerdir.[55]

Cizye defterleri sayesinde ayrıca vergiyi toplamakla görevli olan kişilerin halktan fazla para almalarının önüne geçilmiş oluyordu. Örnek olarak, Konya'da beytülmal emini olan Abdurrahman Bey ibni Abdi, eski Konya'da cizye defterine kaydedilen zimmîlerden olmayıp başka bir yerden gelip Konya'ya yerleşen Eflatun Mahallesi'nden Bali veled-i Yağmur, Çıralımescid Mahallesi'nden Yasef veled-i Karasul ve Aklan Mahallesi'nde Bali adlı zimmîlerden 1093 senesine ait olmak üzere cizyelerini miri için talep etmiştir. Bu zimmîlerde 1089 yılında oturdukları mahallelerde cizye defterine kaydedilip defter-i hakanî gereğince o tarihten itibaren cizyelerini her sene cizye memurlarına verdiklerini söylemişlerdir. Ayrıca mahkemeye kendi isimlerinin ve babalarının isimlerinin yer aldığı suret-i defter-i hakanî ibraz etmişlerdir. Abdurrahman Bey'in zimmîlerin ifadelerine karşı çıkmasıyla zimmîlerin ikamet ettikleri mahallenin Müslüman ahalisi zimmîler lehine şahitlik yapmışlardır. Bunun üzerine Abdurrahman Bey'in zimmîlerden cizye talebi mahkeme tarafından reddedilmiştir.[56]

[55] KŞS 26/118-3 (4 Muharrem 1093).
[56] KŞS 27/148-1, 148-2, 148-3, 149-2 (29 Şevval 1093).

Cizye toplanması sırasında yolsuzluklar artınca devlet cizye kâğıtları düzenleyip, her cizye mükellefinden cizyesini alarak kâğıdını dağıtmaya başlamıştır. Bu şekilde yolsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır.[57] Cizye kâğıtları, cizyenin sınıfını, cizye senesinin, baş hazinedarın, cizye muhasebecisinin ve cizye umum mülteziminin isimlerini içeriyordu. Vergi toplayan kişi, cizye kâğıdına yerin ismini, cizye verenin adını işaret eder ve özellikle uzun boylu, aralık kaşlı, kır bıyıklı gibi kişisel özelliklerini sayardı. Cizye vergisi vermekle yükümlü olan kişiler vergilerini öder ve bundan sonra cizye kâğıdını alırdı.[58] Cizye kâğıtları her zaman ve her sınıf için beyaz değildi. Gerek sınıfların belirlenmesinde gerekse herhangi bir sahtekârlığın önlenmesi için yıllarının birbirinden kolayca ayrılmasını sağlamak için farklı renkler kullanılırdı.[59]

Cizye mükellefleri cizye ödemekten başka ayrıca vergi toplayıcılarının "maişet" ya da "maaş" olarak adlandırılan masraflarını ve merkezdeki cizye kaleminin "resm-i hesâb, ücret-i kitâbet, harc-ı muhâsebe ve kalemiyye" gibi adlarla da anılan "resm-i kitâbet" harcını ödemekle yükümlüydüler.[60] Bu vergiler vergi toplayıcılarının vergi toplama işi için harcadığı para ve emeğin ve merkezdeki cizye kaleminin harcamalarının karşılığı olarak gösteriliyordu.[61] Örnek olarak, 1071 senesinde Konya keferesinin cizyesinin toplanmasına izin verildiğinin tescil edildiği bir belgede *"ber-vech-i peşin yirmibin akça ve kendi 'ulûfem ve sâyir cizye-i merkûmeye ta'yîn olunan vazîfeler ile cem'an otuzaltıbinbeşyüz akçam cânib-i mîrîye geçüp…"* ifadeleriyle cizye ile birlikte cizye toplayan kişinin maaşı ve cizye kaleminin harcamalarının da zimmîlerden tahsil edildiği ifade edilmiştir.[62] Bir başka örnekte, 1676 yılında İstanbul kadısına yollanan fermanda Osmanlı topraklarında yaşayan zimmîlerden 1087 senesine ait vergiyi toplamakla görevli olan cizyedar Ahmed'e miri cizyelerden ayrı olarak her kâğıttan cihet-i maişet adı altında 26'şar akçe alınması emredilmiştir.[63] Bunların yanı sıra cizye toplayıcıları

[57] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 256.
[58] Nedkoff, "Cizye", s. 623.
[59] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 447.
[60] İnalcık, "Cizye", s. 47.
[61] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 167.
[62] KŞS 11/20-2 (1-10 Şaban 1071).
[63] KŞS 21/289-1 (29 Zilhicce 1086).

gayrimüslimlerden "kefilleme", "kuşadiye" ve "ikramiye" gibi çeşitli isimler altında paralar da toplamaktaydı. Osmanlı Devleti, 1830 yılında bir kararname çıkararak cizyedar ve tahsildarların her ne isim altında olursa olsun cizyenin dışında bir vergi almalarını yasaklamıştır.[64]

Tanzimat'ın başlangıcında her bölgede cemaat liderleri aracılığıyla cizye mükelleflerinin ekonomik durumlarına göre vergilerinin *an-cemaaten* tahsil edilip patrikhaneler tarafından hazineye teslim edilmesi konusunda emir çıkarılmıştır.[65] Cizye vergileri toplanırken gayrimüslim cemaatler muhatap alınmıştır. Buna göre, belli bir yerdeki vergi mükellefi cemaatin ödemesi gereken vergi toplam olarak, *an-cemaaten* olarak hesaplanmış, vergisini ödemeyen mükelleflerin vergisini de cemaat ödemek durumunda kalmıştır.[66]

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim halk ayrıca imparatorluk sınırları içinde herhangi bir iş için gittikleri yerlerde altı aydan fazla kalırlarsa "yave haracı" ya da "yave cizyesi" ödemek zorunda olmuşlardır. Bu vergi sadece Müslüman olmayan halk içindir.[67] Anadolu, Sivas, Kayseri, Van, Çulhalı, Bitlis, Arapkir, Niş, Kefe, Leh, Macar, Avusturya, Bağdat yörelerinden gelen ticaret ve kazanç ile uğraşan Ermeniler ile Anadolu, Sivas ve Medine-i Münevvere reayası ve Karamanlı, Ercişli, Edirneli, Sivaslı ve Kayserili kırk altı Ermeni dışındakilerden dörder kuruş alınacaktı. Ticaret ve kazanç için gelen zimmî keferesi eğer Arnavut, Sırp, Bulgar ise reisleri aracılığıyla üçer kuruş tam yave cizyesi alınacaktı. Şer'an cizye vermekle yükümlü olan Rum ve Arnavutlardan yarım cizye alınacaktı. Rumeli'den, Anadolu'dan gelen yave kefereden de üçer kuruş tam yave cizye alınacaktı.[68] İncelediğimiz sicillerde de yava cizyesi ile ilgili farklı tarihlerde yollanan ferman ve beratlarda perakende-i Ermeni topluluğundan 4'er guruş, yave keferesinden de 3'er guruş alınması emredilmiştir.[69]

[64] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 47.
[65] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 459.
[66] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 168.
[67] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 178.
[68] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 153.
[69] KŞS 21/289-1 (29 Zilhicce 1086).

Araştırma konumuz olan sicil kayıtlarında ticaret nedeniyle Konya'da bulunan yava keferesinden yava cizyelerinin toplanmasını emreden birçok ferman ve berat bulunmaktadır. Bu belgelerde yava kefereleri, Ermeni perakendesi ve Medine-i Münevvere reayasının yava cizyelerini toplanması emredilerek *"biz Kayseriye'den ve Niğde'den geldik vilâyetimizde viririz", "biz sultânlar ve vüzerâ ve evkâf-ı selâtîn ve diğer evkâf ve emlâk köyleri re'âyâsıyuz ya da perâkende-i Talinde ve Atina ve Ezdin ve şahinciyân ve atmacacıyân ve derbendciyân ve kasâb ve çoban ve mumcu ve taşçıyân ve Sinob ve Ürgüb ve Trabzon ve Haymânegân-ı Üsküdar ve Hâslar vezîr-i a'zam ve kapudan pâşâ re'âyâsıyız"* ya da "*biz yenigeldik ve geri gideriz"* sözlerine itimad edilmemesi ve yava cizyelerini toplamada kimseye müdahale ettirilmemesi ifade edilmiştir. Ayrıca ticaret yaptıklarından her birinden üçer guruş yava cizyesi ve on yaşında olup bulûğa ermeyen Rum ve Ermeni oğlanlarından yarı cizyeleri ve on yaşından büyük olanlardan bütün cizyelerinin mîrî için toplatılması emredilmiştir.[70] Sadece zimmîlerden alınan bu yave cizyesinin amacı, gayrimüslim halkı mümkün olduğu kadar devlet kontrolünde tutmaktı. [71]

Sicil kayıtlarında yave cizyesi talebiyle ticaret nedeniyle Konya'da bulunan zimmîler haklarında dava açan cizyedarlara dair birçok belge bulunmaktadır. Örneğin, 1089 senesine ait olmak üzere Konya Sancağı'nda ticaret için başka yerden ve diğer kazalardan gelen kefereden yava cizyesi toplamaya görevli olan Bektaş ağa, Bağcı veled-i David, Aslan veled-i Hızır, Bali veled-i Şadi ve Hindi zimmîler haklarında dava açmıştır. Aslen Kayseriye'de oturup Medine-i Münevvere reayasından olup perakende ve perişan olmaları sebebiyle Konya'ya ticaret için gelen bu zimmîlerden Bektaş Ağa elindeki fetva gereğince yava cizyelerini talep etmiş ve mahkemeye bir kıta emr-i şerîf ibraz etmiştir. Zimmîler mahkemede Medine-i Münevvere vakfı olan 46 neferin evlatlarından olduklarını ve cizyelerini Kayseri'de vakıf için cizye toplamada görevli olan kişilere her sene ödediklerini bu yüzden başka yerden kendilerinden cizye toplanmasından muaf olduklarını belirtmişlerdir. Bektaş Ağa'nın elindeki fetvada *"Konyaya ticaret için gelen Yava ermeni taifesinden bazıları Kayseride oturan kırk altı nefer medine-i münevvere reayasıyız diye lazım*

[70] KŞS 13/281-1, 283-1, 284-2.
[71] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 178.

gelen yava ermeni taifesinin ticaretleri karşılığında ödemeleri gereken yava cizyelerini elinde olan emr-i şerif gereğince toplayıp bir ferde niza ve müdahale ettirmeyin" belirtildiği üzere yerli defterine kayıt olduklarına dair suret-i defter-i hakanî ibraz etmedikleri sürece zimmîlerin yava cizyelerini Bektaş Ağa'ya ödemesine karar verilmiştir.[72] Kimi zaman da zimmîlerin 46 nefer Medine-i Münevvere evkafı reayasından olup kendilerinden yava cizyesi talep edilmeyeceğine dair hüccet ve emr-i şerifi mahkemede ibraz etmeleriyle cizye toplamakla görevli olan kişinin bu zimmîlerden yava cizyesi talebi reddedilmiştir.[73]

Yava cizyesi toplanması konusunda zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmış, mağdur olan taraf mahkemeye başvurarak mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmiştir. Konya'da ticaret sebebiyle bulunan yava keferesinden Melkon veled-i Mardoros, Ağya veled-i Melkon, Kirkor ve oğulları Bedros, Simaven, Acem Panos, Abraham veled-i Panos, Budak veled-i Bedros, Bahadır veled-i bağdeser, diğer Bağdeser, diğer Melkon, Agob veled-i Murat, Bogos veled-i Murat, Bali veled-i Murat, diğer Bali veled-i Kirkor, Manik veled-i Yasef, Mıgırdıç veled-i Bogos, Yagob ve Acem Kirkor veled-i Abraham, Yasef veled-i Panos, Manik veled-i Kazı, Kazı veled-i Sergiz, Kirkor veled-i Kazı, Ayan veled-i Katırcı, Danyel, Aslan veled-i Vasıl, Kurd veled-i Aslan, Vasıl veled-i Aslan adlı zimmîler, Konya'da oturan yerli kefereler Vartan veled-i Satı, Esrab veled-i Zekeriyya, İshak, Artin, diğer Artin, Sergiz, Marderos, İsrayil veled-i Yagob zimmîler haklarında kendilerinden yerli cizyesi aldıkları gerekçesiyle davacı olmuşlardır. Kendilerinin Konya'ya ticaret için geldiklerini yerli kefereden olmadıklarını buna rağmen davalı yerli zimmîlerin kendilerinden yerli cizyesi adıyla iki senede toplam 244 esedi guruş ve üç rublarını aldıklarını belirtmişlerdir. Yerli zimmîler mahkemede bu kişilerin başka yerden ticaret nedeniyle gelip hâric-i ez-defter olduklarını ve kendilerinden yerli cizyesi adıyla 244 esedi guruş ve üç rublarını aldıklarını itiraf etmişlerdir. Bunun üzerine yerli keferenin bu zimmîlerden aldıkları parayı kendilerine geri iade etmelerine karar verilmiştir.[74]

[72] KŞS 24/59-2 (14 Muharrem 1089).
[73] KŞS 14/39-1 (9 Muharrem 1081).
[74] KŞS 24/19-1 (12 Zilhicce 1088).

Yava cizyesi toplamakla görevli olan kişiler görevini suistimal ettiğinde zimmîler tarafından şikâyet edilerek görevini düzgün şekilde yerine getirmesi için merkezden ferman yollanmıştır. İncelediğimiz sicillerde yer alan bir kayıtta Konya zimmîleri yava cizyesi toplamakla görevli olan kişi hakkında başka yerden ticaret nedeniyle Konya'ya gelenlerden yava cizyesi almakla kalmayıp kişisel hırslarına kapılarak Konya'da oturan defterli kefereden de bu vergiyi talep ettiği gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlar bunun üzerine Konya kadısına yollanan fermanla cizyedârın görevini düzgün şekilde yapması emredilmiştir.[75]

Kimi zaman da kendilerinden fazladan yava cizyesi toplandığı gerekçesiyle mahkemeye başvuran zimmîler haksız olmalarının anlaşılması durumunda davadan menedilmişlerdir. Aslen Kayseriye'den olup Konya'da sakin olan Kazı veled-i Sergiz, Simaven veled-i Kirkor, Melkon veled-i Murat zimmîler kendilerinden fazladan vergi topladığı gerekçesiyle Konya'da yava cizye toplayıcısı olan Bektaş Ağa hakkında dava açmışlardır. Kazı, Simaven ve Melkon her birinin önceden Konya'da yerli kefereden olan İsrayil veled-i Yagob ve Gavak veled-i Çanakçı zimmîlere cizyelerine mahsub olmak üzere üçer guruş ve üçer rub' guruş vermelerine rağmen Bektaş Ağa'nın kendilerinden tekrar yava cizyesi aldığını belirterek, İsrayil ve Gavak zimmîlere verdikleri paraları geri talep etmişlerdir. İsrayil ve Gavak zimmîler Bektaş Ağa'nın kendilerinden aldıkları cizyelerin 1088 senesine ait olduğunu, kendilerinin önceden topladıkları üçer guruş ve üçer rubun 1087 senesine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Kazı, Simaven ve Melkon davadan menedilmişlerdir.[76]

Cizye vergisinden elde edilen gelirin çoğu sınır kalelerindeki muhafızların maaşlarına ve bazı devlet giderlerine harcanıp geri kalan paralar da devlet hazinesine gelir olarak kaydedilmiştir.[77] 1662 yılında Konya kadısına yollanan fermanda Konya'daki zimmîlerin cizyelerinin kapıkullarının maaşlarını ödemek için hızlıca Edirne'ye gönderilmesi emredilmiştir.[78] 1692 yılında Konya ve Kayseri

[75] KŞS 20/329-1 (Cemaziyelevvel 1085).
[76] KŞS 13/109-1(20 Muharrem 1088).
[77] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 47.
[78] *"Konya keferesi cizyeyi ta'cîli. Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülâtü'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn vâris-i 'ulûmü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn hüccetü'l-hak'ale'l-halk-ı ecma'în el-muhtas bi-*

sancaklarında bulunan zimmîlerin cizyelerini toplamakla görevli olan Hüseyin'e gönderilen bir fermanda da 1692 yılına ait bu sancaklarda bulunan zimmîlerin cizyeleri malından 15000 guruşun toplanıp seferde olan ordunun askerlerinin maaşları ve sefer mühimmatı için gönderilmesi istenmiştir.[79]

Cizye vergisinden elde edilen gelirin bir kısmı da donanmadaki levendadların salyaneleri için harcanmıştır. 1701 yılında Karaman Eyaleti'ndeki zimmîlerin cizyelerini toplamakla görevli olan memura yollanan fermanda toplanan cizyelerden belli bir kısmının Şat Nehri donanmasının fırkataları levendatının salyaneleri için acele olarak gönderilmesi emredilmiştir.[80] 1702 senesinde gönderilen bir başka

---

mezîd-i 'inâyeti'l-meliki'l-mu'in mevlânâ Konya kadısı zidet feza'iluhu tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki vilâyet-i nefs-i Konya keferesinin bin yetmiş bir senesi malından teslimatından mâ'âdâ cem' iden Hazret-i Mevlana nâm vakf mütevellisi Salih'in zimmetinde otuzbinyediyüzelli akça olmağla mu'accelen tahsîl ve kapum kullarının mevâcibi içün mahrûse-i Edirne'ye irsâl ve teslîm-i hazine itdirilmek fermanım olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerifimle kıdvetü'l-emasi'l ve'l-akran Ali zide kadruhu vardıkda bu babda sadır olan emrim üzere amel idüp dahi kat'â te'hîr ve tevakkuf eylemeyüp meblağ-ı mezburu işbu emr-i şerîfim varduğu gibi tarih-i mezbûrun cizyesin cem'iden mübaşir-i mezbûrdan mu'accelen taleb ve tahsil itdirüp kiseleyüp ve mührleyüp mübaşir-i mezbur ve mu'temed-i 'aleyh âdemler ile mahrûse-i Edirne'ye irsâl ve mevâcib-i merkûma bir ân mukaddem teslim-i hazîne itdirüp zinhâr ihmâl ve müsâhele eylemeyesiz ve meblağ-ı mezbur mevacib-i merkûm hesâbına dâhil olunan akçalardandır ana göre basiret üzere olup 'avk (ve) te'hirden ve fermanım üzere mu'accelen tahsîl ve teslim-i hazine itdirmemekden be-gâyet ihtirâz eyleyesiz şöyle bilesiz 'alamet-i şerife i'timad kılasız tahriren fi'l-yevmi's-salis şehr-i Saferi'l-hayr li'sene isneyn ve seb'in ve elf. Be-Makâm-ı Edirne el-mahrûse." KŞS 11/172-2 (3 Safer 1072).

[79] KŞS 38/279-2 (20 Zilkade 1103).

[80] *"Emîrü'l-ümerâ'i'l-kirâm kebîrü'l-küberâ'i'l-fihâm zü'l-kadr ve'l ihtirâm sahibü'l-'izz ve'l-ihtişâm el-muhtas bi-mezîd-i 'inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Karaman Beglerbegisi (boş) dame ikbâluhu ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm mevlânâ (boş) kadısı zide fazluhu ve kıdvetü'l-emasil ve'l-âkrân bin yüz on dört senesine mahsub olmak üzere Karaman keferesi cizyesi cibâyetine me'mûr olan zîde kadruhu tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lum ola ki hâlâ altmış kıt'a Nehr-i Şat donanma-yı hümâyûnum fırkataları levendâtının yüz on dört Muharremi gurresinde lâzım gelen sâlyâneleri akçalarından yirmikibinbeşyüz guruş bin yüz on dört senesi Karaman cizyesi mâlından sebeb-i tahrîr hükmü ile havâle olunup bir gün evvel taraflarına îsâl ve teslimi tefvîz olunmağla sen ki cizyedâr-ı mûmâ-ileyhsin meblağ-ı mezbûrun tahsil ve mahalline isâl ve irsâli için der-saadetimden dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim dâme mecduhu mübâşir ta'yin ve irsâl olunmuşdur imdi meblağ-ı mezbûr levendât-ı mezburenin sâlyâneleri akçası olup evvel be-evvel teslîmi tefvîz olmağla ve emrim olan sebeb-i tahrîr hükmü mûcibince inşâ'allahü te'âlâ tahsilinde be-her hâl bi't-temâm tedârik ve bir ân ve bir sâ'at evvel mübâşir-i mûmâ-ileyhe teslîm ve ber-vech-i müsâra'at mahalline isâl ve teslîm itdirmekde mecd ve sâ'î olup levendât-ı mezbûre mevâcibleri sâ'ire kıyâs olunmamağla 'avk ve te'hîrden ve ihmâl ve müsâmaha ile zarûret ve müzâyakalarına bâ'is olunmakdan begâyet ihtirâz edesin deyu fermânım olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerifimle (boş) vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel idüp dâhi sen ki cizyedâr-ı mûmâ-ileyhsin meblağ-ı mezbur senden ahz ve tahsîl ve mahalline isâl ve irsâl içün mûmâ-ileyh mübâşir ta'yin olunup ve meblağ-ı mezbur levendât-ı mezburenin sâlyâneleri akçesi olup evvel be-evvel teslimi tefvîz olmağla ve emr-i evvelde sebeb-i tahrîr hükmü mûcibince inşâ'allahü te'âlâ ibtidâ-i tahsîlde bi-eyyi hâl bi't-temâm tedârik ve bir ân ve bir sâ'at mukaddem mübâşir-i mûmâ-ileyhe teslim ve ber-vech-i müsâra'at mahalline isâl ve teslim itmekde mecd ve sî'î olup levendât-ı mezbûre mevâcibleri sa'ire kıyas olunmamağla 'avk ve te'hirden ve ihmâl ve*

fermanda da Konya Kazası ve çevresindeki zimmîlerin cizyelerinin bir kısmının sipahiler ve silahtarların maaşlarını ödemek için yollanması istenmiştir.[81]

Değişik kişiler ve vakıflar için tahsis edilen cizyeler de vardı. Merkezi idare belli sayıdaki zimmîleri değişik vakıflara tahsis ederek onların cizyelerini vakıflara ödemelerini sağlardı.[82] Konya'da oturan Ermenilerden 154 kişinin cizyeleri Konya'da bulunan Sultân Süleymân Hân Camii'nin hademelerinin görevlerine vakfedilmiştir.[83] Sille köyündeki zimmîlerin cizyelerinin belli bir kısmı da Sultan Alaaddin Camii'nin *evkât-ı hamse* hizmetlilerinin görevleri için vakfedilmiştir.[84] Kendilerinin hizmetleri için zimmîlerden toplanan cizye fazlası ve içki bedellerinin taraflarına ulaştığına ve beratları gereğince hizmetlerine göre parayı paylaştıklarını cami hizmetlileri, tamircileri ve müezzinleri mahkemeye tescil ettirmişlerdir.[85] Konya'daki zimmîlerin ödedikleri cizyelerin bir kısmı da yeniçerilerin *fodla* denilen ekmekleri için kullanılmıştır.[86] Örneğin Konya'daki Ermenilerden 233 kişinin

---

müsâmaha ile zarûret ve müzâyakalarına bâ'is olunmakdan be-gâyet ihtirâz üzre olasın şöyle bilesin 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın tahrîren fi'l-yevmi'r-râbi 'aşer min Recebi'l-ferd selâse 'aşerete ve mi'ete ve elf" KŞS 39/263-2 (14 Receb 1113).

[81] KŞS 40/276-2 (6 Şaban 1114).

[82] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 246.

[83] KŞS 13/194-2 (15 Rebiülahir 1088).

[84] KŞS 16/147-1 (2 Zilkade 1083), *"...Sultan alaaddin cami vakfı köyü olan Sille köyünün tahriri cedid defterinde üç yüz doksan altı cizye hanesi olup her biri hanesinde ikişer yüz seksen beşer akça cizyeleri mütevelli ma'rifeti ile toplanıp camii şerif huddamının nafaka ve masarifine sarf olunmak üzere...",* KŞS 19/179-3 (13 Safer 1084).

[85] *"Mahmiye-i Konya'da medfûn ve âsûde olan merhûm ve mağfûrlehu Sultân 'Alâ'eddîn tâbe serâhu hazretlerinin câmi'-i şerîfinde evkât- hamse hüddâmı olan İmam 'Abdullah Halife ibn Mehmed ve mü'ezzin Molla Osman bin Ömer ve diğer mü'ezzin Molla Mehmed bin Mehmed ve Ferrâş el-Hâc Halîl bin Ahmed Çelebi ve meremmâtçı Şa'ban bin İbrahim ve Hâfız-ı Kütüb Mehmed Efendi ve ibn İsa Efendi nâm kimseler meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde câmi'-i merkûm vakfı olan Karye-i Sille reayasından ashâb-ı hâze's-sifr Bostân zimmî veled-i Köle ve Aslan zimmî veled-i Düğüncü ve Kalenter zimmî veled-i Tercan ve Düğüncü Keşiş veled-i Aslan ve Bende Keşiş veled-i Yorgi nâm zimmîler ve sâ'irleri muvâcehelerinde her biri ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp karye-i merkûme re'âyâsından câmi'-i merkûmun evkât-ı hamse hüddâmına senede bedel-i hamr nâmıyla onbin akça ve fazla-i cizye namıyla onbin akça min haysi'l-mecmû' yirmibin akça vazifelerimiz içün ta'yin ve bu ana gelince her sene alına gelmekle biz dahî hâlâ bin yüz üç senesine mahsub olmak üzere karye-i mezkûre zimmîlerinden ma'rifet-i mütevelli ile vazifelerimiz olmak üzere vech-i muharrer üzere meblağ-ı merkûm yirmibin akçayı bi't-temâm alup berât- şeriflerimizde olan vazifelerimiz mikdarınca taksîm ve kabz eyledik didiklerinde gıbbe't-tasdîk mâ-vaka'a bi't-tâleb ketb olundu fi'l-yevmi's-sâbi' min Zi'l-ka'deti'ş-şerîfe li-sene selâse ve mi'e ve elf"* KŞS 38/68-2 (7 Zilkade 1103).

[86] *"Fodla berâtıdır. Nişân-ı şerîf-i 'âlîşân hükmü oldur ki.Vilâyet-i nefsi Konya defterî keferesinin bin seksen yedi Ramazân-ı şerîfi gurresinden bin seksen sekiz Şa'bânı gâyetine dek 'uhdelerine edâsı lâzım gelen cizyeleri cem' ve tahsîl olunmak lâzım ve mühim olmağın (boş) der-'uhde olunup eline mühürlü ve nişânlu cizye defteri sûreti virilmeğin zemânı hulûl eyledikde mûcibince cem' ve tahsîl itdirilmek emr idüp buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardıkda sen ki kâdısısın defter-i mezbûra tâbi' keferenin iki yüz otuz üç cizye hâneleri olup târîh-i mezbûra mahsûb olmak üzere her bir*

cizyeleri yeniçerilerin *fodla* denilen ekmeklerinin yapımında kullanılacak olan unun temini için harcanıyordu.[87] Bir başka kayıtta Konya'da oturan Kazı veled-i Sergiz, Simaven veled-i Kirkor, Melkon veled-i Murat zimmîlerin eski Konya'da ikamet edip yerli kefereden olup *cizyeleri dergâh-ı 'âlî yeniçerilerinin dakîk-i fodla bahâsına ta'yîn olunanlardan* İsrayîl veled-i Yagob ve Gavâk veled-i Çanakçı zimmîler haklarında dava açtığı belirtilmiştir.[88]

Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin toplanması konusunda imparatorluğun farklı bölgelerinde farklı uygulamalar bulunmaktaydı. Kıbrıs adasında cizye vergisi baş üzerine değil, hane üzerine göre toplanıyor ve 450 akçe tutuyordu. Ayrıca vergiyi alanlar için de iaşe bedeli olarak 40 akçe ve her kuruş başına 2 akçe fark alınıyordu. Macaristan'da da cizye vergisi evlere ya da kapılara göre belirleniyordu, bu yüzden bu vergiye orada kapı resmi deniyordu.[89] İmparatorluğun her tarafından toplanan cizye, miktar bakımından da aynı değildi. Şam vilayeti ile Safed livasından seksen akçe, Sis livası ve Adana vilayetinden elli halebî akçe alınıyordu.[90] Ayrıca bazı yerlerde Yahudiler, Hıristiyanlardan daha fazla cizye vergisi ödüyordu. Kanunname-i Vilayet-i Şam'da, Yahudilerin ödemekle yükümlü oldukları cizye miktarı on akçe iken, Hıristiyanlarınki beş akçe olarak belirlenmişti.[91]

Cizyenin toplanmasında baştan beri süregelen suiistimaller zamanla arttı. Vergiyi alan ister devlet memuru ister mültezim olsun zorla para alma ve para yemeye devam ettiler. Kadılar da haklarını kötüye kullanarak vergi memurlarından her bir resmi işlem için yaklaşık 10 akçe miktarında özel bir vergi istediler. Vergi

---

hânelerinden mîrî cizye ve mîrî gulâmiye ve vech-i ma'âş ve tefâvüt ile üçeryüzotuzdokuzar akça cizyelerin irsâl olunan mühürlü ve nişânlu cizye defteri sûreti mûcibince vakt ve zemânıyla cem' ve tahsîl itdirdüp hilâf-ı emr ve defter kimesneye te'allül ve nizâ' itdirmeyesiz ve mîrî içün alınan kâmil guruşu yüzonsekiz ve esedî guruşu yüzsekizer akçaya aldırup ziyâdeye ve noksâna aldırmayasız akça alındıkda hâlisü'l-'ayâr akça aldırup züyûf ve kızıl ve kırkık akça aldırmayasız ammâ hîn-i tahsîlde temâm ihtimâm idüp kesr-i defterden ve naks-ı cizyeden ve fermânımdan ziyâde talebiyle zulm ve te'addîden be-gâyet ihtirâz eyleyesiz ve cizye-i mezbûrun mâlı dergâh-ı mu'allâm yeniçerilerinin fodla dakîki bahâsı içün ta'yîn olunmuşdur şöyle bileler 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fî'l-yevmi's-sânî şehr-i Şa'bâni'l-mu'azzam li-sene seb'a ve semânîn ve elf Be-yurd Sahrâ-yı Çırpıcıçayırı." KŞS 13/295-3 (2 Şaban 1087).

[87] *"...ikiyüz otuz üç kişilerinin cizyelerinin de dergâh-ı 'âlî yeniçerileri içün fodla dakîkine tayin edildiğini..."* KŞS 13/194-2 (15 Rebiülahir 1088), KŞS 20/64-2 (17 Şaban 1085).

[88] KŞS 13/109-1 (20 Muharrem 1088).

[89] Nedkoff, "Cizye", s. 625.

[90] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 254.

[91] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 166.

memurları da bunu ödeyebilmek için cizye ödemekle yükümlü gayrimüslimlere daha çok yüklendiler.[92] Bunların yanı sıra bazen cizye toplayıcıları kadılarla anlaşarak resmi izin olmadan cizye defterlerine ismi girmeyenleri tespit edip cizye almaya kalkıyorlardı. Bazı vergi toplayıcıları da yüksek seviyeden vergi ödeyen zenginlerin vergilerini düşük göstermek için rüşvet alarak daha alt seviyeden ödemelerini sağlıyorlar ve onlardan meydana gelen açığı da fakir kesime yüklüyorlardı.[93]

İncelediğimiz Konya şer'iye sicillerinde de cizye vergisini toplamakla görevli olan kişiler hakkında şikâyetçi olan gayrimüslimlere dair kayıtlar bulunmaktadır. Konya'da oturan zimmîlerden Sergiz veled-i Kebs, Şirvan veled-i Kurdoğlu, Şahmi veled-i Safer, 'Îsâ veled-i Safer, Sergiz keşiş ve Yasef veled-i Pircan, Sinân veled-i Bedros, Elyas veled-i Kaya, Aslan veled-i Murâd, Yivan veled-i Sinân ve Mardak veled-i Murâd adlı kişiler 1080-1081 yıllarına ait cizyelerini önceden Derviş efendiye ödedikleri halde söz konusu verginin tekrar kendilerinden Salih çelebi bin İbrahim eş-Şeyh Hüseyin Efendi tarafından tahsil edilmesi üzerine Divan-ı Hümayuna başvurarak Salih Çelebi hakkında şikâyetçi olmuşlardır. Divan-ı Hümayun tarafından yollanan emirle Salih Çelebi tarafından tekrardan alınan 1885 esedî guruşun zimmîlere iade edilmesine karar verilmiştir.[94]

Bir başka belgede, Sille köyü reayası Divan-ı Hümayuna başvurarak köylerinin Alaaddin Camii vakfı köyü olup cizye ve ispençelerini kanun ve defter gereğince baştan beri vakıf mütevellisine verdiklerini belirterek mütevellinin ödemeleri gerekenden daha fazlasını talep etmeye başladığı gerekçesiyle hakkında şikâyetçi olmuşlardır. Bunun üzerine vakıf mütevellisi Salih'in kanaat etmeyerek fakirlerden haksız yere aldığı paraları zimmîlere geri ödemesini emreden bir ferman gönderilmiştir.[95]

Bazen de gayrimüslim halkın cizye toplamada görevli olan kişiler hakkında şikâyetçi olmalarına gerek kalmadan merkezden bu görevlilere yollanan fermanlarla görevlerini düzgün bir şekilde yerine getirmeleri emredilmiştir. 1731 yılında

[92] Nedkoff, "Cizye", s. 626.
[93] İnalcık, "Cizye", s. 48.
[94] KŞS 15/143-5 (24 Muharrem 1082).
[95] KŞS 19/173-2 (25 Zilhicce 1083).

Anadolu'daki cizyedarlara yollanan bir fermanda halktan cizye toplarken cedîd ve tuğralı olsun diyerek halkı zorlamamaları hususunda uyarılmışlardır.[96]

Kimi zaman da cizye toplamakla görevli olan kişiler cizyelerini topladıkları zimmîler haklarında şikâyetçi olmuş fakat zimmîlerin haklı olduklarını ispatlamalarıyla cizye toplamakla görevli olan kişi mahkeme tarafından fazla vergi toplamaması için uyarılmıştır. Medîne-i Münevvere 'alâ sâkinihâ efdalu's-salât ve's-selâmek evkâfı mütevellisi Mustafa Ağa'nın vekili olan İbrahim Bey, vakfa bağlı Gülkiras ve Gürgen ahâlisinden Bâlî veled-i Şâtı, Merdun veled-i Bâlî, Serhoş veled-i Derdiyâr, Merdiyâr veled-i Serhoş, Bükzâd veled-i Şâtı, Artin veled-i Şirin, Tâvid veled-i Derdiyâr, Hindi zımmiler ve diğerleri haklarında her sene ödemeleri gereken beşer guruş cizyeleri ödemeye karşı çıktıkları gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Adı geçen zimmîler de ellerindeki emir gereğince eskiden beri cizyeleri için her sene yetmişer cedid akçe verdiklerini belirterek mahkemeye emri ibraz etmişlerdir. "*hükm-i şerîfim vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel idüp göresiz bunlar bedel-i hamr ve ziyâde-i cizye ve cülûs ve ziyâde-i akça-i cedîdi cânib-i mîrîye teslîm eylemek üzere mütevellilerine edâ eyleyüp memhûr*

[96] "*Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülâtü'l-müvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn râfi'i ilâmü'ş-şerî'a ve'd-dîn vâris-i 'ulûmü'l-enbiyâ ve'l-mürselin el-muhtas bi-mezîd-i 'inâyeti'l-meliki'l-mu'în mevlânâ (boş) kadısı zîdet fezâ'iluhu ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâ'il ve'l-kelâm Anadolu'nun orta kolunda vâkî' olan kâdılar zîde fazluhum ve mefâhirü'l-emâcid ve'l-âyân cizyedârlar ve voyvodalar mukâta'ât mültezimleri zîde mecduhum tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lum ola ki memâlik-i masûnetü'l-mesâlik-i pâdişâhânemde vâkî' aktâr ve emsârda beyne'n-nâs mütedâvil olan paradan züyûf ve maksus olanlardan mâ'ada atîk ve cedîd Mısır parasının ahz ve 'itâsı memnû' değil iken mücerred celb-i nef" ve cerr-i menfe'at içün hazine-i âmireye 'âtîk para alınmaz deyu fukarâ-yı ra'iyyetden cedîd tuğralu ve zencereklü para taleb ve be-her kırk sekizini bir guruşa olmak üzere ahz eyledğinizden mu'âmelât-ı nâsa ihtilâl-i küllî terettüb eylediği resîde-i sem'-i hümâyûnum olup ancak fi'l-asl 'atîk ve cedîd Mısır parasının râyic ve cârî olması memnû' olmadığından mâ'adâ hazîne-i 'âmireme irâd olan akçenin sekiz kise akçede bir kisesi 'atîk sağ para alınmak üzere fermânım olduğuna binâ'en fîmâ ba'd gerek cizye ve gerek sâir rüsûmât için fukarâ-yı ra'iyyetin virdikleri atîk ve cedîd sağ parayı almakda te'allül ile 'ibâdullaha te'addî olunduğuna kat'â rızâ-yı hümâyûnum olmamağla imdi siz ki mûmâ-ileyhimsiz işbu emr-i şerîf-i âlîşânım vüsûlünde fîmâ bâd hazîne-i âmireme 'atîk para alınmaz deyu zîr-i destân-ı ra'iyyetden tuğralu ve zencereklü para talebiyle mu'âmelât-ı nâsın ihtilâline bâdî hareketden ittikâ ve âtik ve cedîd sağ parayı almakda te'allül ve muhâlefet eylemeyüp ve her bir guruşa kırk para hesâbı üzere alup ziyâde mütâlebe ile mikdar-ı zerre cevr eylemekden be-gâyet hazer eylemeniz babında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerîfîmle (boş) vardıkda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şerefyâte-i sudûr olan işbu emr-i şerîf-i celîlü'l-kadri'ş-şân vâcibü'l-ittibâ' ve lâzimü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnuyla 'âmîl olup hilâfiyla vaz' ve hareketden be-gâyet ihtirâz ve ictinâb eyleyesiz şöyle bilesiz 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız hurrire fi'l-yevmi's-sânî 'aşer min şehr-i Muharrem sene erba'â ve erbaîn ve mi'ete ve elf"* KŞS 52/258-1 (12 Muharrem 1144).

temessük almışlar iken cem'ine me'mûr olanlar bunlardan hilâf-ı şer' ve kânûn tekrâr taleb eyleyüp rencîde ve remîde itdirmeyesiz" emri gereğince İbrahim Bey'in zimmîlerden cizyeleri için yetmişer cedid akçeden fazla para talep etmemesine karar verilmiştir.[97]

Gayrimüslimler sadece cizye toplayan kişileri şikâyet etmek amacıyla mahkemeye başvurmamış, cizyelerini toplayan görevliden razı olduklarını, kendilerine eziyet ve haksızlık yapmadığını da mahkemede tescil ettirmişlerdir.[98]

Osmanlı İmparatorluğu vergi toplamada gayrimüslimlere yapılan haksızlıklar ve zimmîlerin bunlar karşısındaki memnuniyetsizlikleri ve şikâyetleri üzerine cizye vergisini kaldırmaya karar vermiş ve gayrimüslimlerin askerlik hizmetini yapmasına izin vermiştir.[99] Osmanlı tebaası arasında eşitliği öngören 1856 Islahat fermanı ile cizye kaldırılmıştır. Fakat gayrimüslimler, askerlik hizmetini ekonomik hayatları için bir engel olarak görmüşler, bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu o zamana kadar alınan cizye vergisi yerine belirli bir vergi karşılığında askerlik hizmetinden muafiyetlerini (bedel-i askerî) kararlaştırmıştır. Böylece kaldırılan cizye vergisi bu isim altında mahiyet değiştirerek 1907'ye kadar sürmüştür.[100]

---

[97] KŞS 16/103-2 (29 Şaban 1083).

[98] *"Medine-i Konya'da vakî Ermeni kefere ta'ifesinden olup kendi taraflarından asîl ve sâ'ir ma'lûmü'l-esamî ve mahsûrü'l-eşhâs kefere taraflarından vekîl-i şer'îeri olan kahyaları Şamlı veled-i Asvaztor ve İvâs Keşiş veled-i Bogos ve ivedik veled-i Haçor ve Karabet veled-i Avanos ve Sahak veled-i Nasaf ve Urum keferesi ta'ifesinden olup kendi taraflarından asîl ve sa'ir ma'lûmü'l-esamî ve mahsûrü'l-eşhâs kefere taraflarından vekîl-i şer'îleri olan kahyaları Bali veled-i Nevruz ve Sava Keşiş veled-i Minayil ve İlya veled-i Todoros ve Nikola veled-i Sava nâm zimmîler meclis-i şer'i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde işbu sene-i mübârekede cizye cibâyetine memûr olan kıdvetü'l-emâcid ve'l-âyân râfi'ü'l-kitâb es-Seyyid Mustafa Ağa ibn Ahmed Ağa mahzarında her biri bi'l-asâle ve'l-vekâle ikrâr- tâm ve takrîr-i kelâm idüp mûmâ-ileyh es-Seyyid Mustafa Ağa işbu sene-i mübârekede yedinde olan berât-ı 'âlişân mantûku üzere a'lâ ve evsât ve edna itibârıyla cizyelerimiz cibâyet idüp a'lâdan on ve evsatdan beş ve ednâdan iki buçuk guruş alup ziyâde bir akça ve bir habbemiz almayıp ve hilâf- şer' bir dürlü cevr ve eziyet ve te'addîsi olmamağla cümlemiz kendüden râzı ve hoşnudlarız didiklerinde gıbbe't-tasdîki'ş-şer'i mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi'r-râbi min Zi'l-kade li-sene selâse ve erba'in ve mi'ete ve elf"* KŞS 52/149-1 (4 Zilkade 1143); Aynı konu hakkında bk. KŞS 52/149-2.

[99] Nedkoff, "Cizye", s. 630.

[100] İnalcık, "Cizye", s. 48; Nedkoff, "Cizye", s. 630.

2. Örfi Vergiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimler şer'î vergilerin yanı sıra çeşitli örfî vergileri de ödemekle yükümlüydüler. Bu vergilerin miktarı bölgeye ve zamana göre çeşitlilik göstermiş, ayrıca sadece belli bir bölgeye özgü vergi de olabilmiştir.[101]

a. İspence Vergisi

Örfi bir vergi olan ispence, çift resminin karşılığı bir çeşit baş vergisi özelliği taşımaktadır. Hatta ispençe ve çift resmi "kulluk" adıyla da anılmaktadır.[102] Sadece yerleşik köylü değil, göçebeler, şehir ve kasaba halkı da bu vergiye tâbidir. XV. ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde Hıristiyan şehir halkının ispence ödemekle yükümlü olduğu görülmektedir.[103]

Müslümanlardan alınan çift resmine karşılık gayrimüslimlerden alınan ispence vergisi kanunnamelerde *"ammâ kefereyi re'aya ispence virmekle çift resmi virmemek olagelmiş kanun olub"*[104] şeklinde açıkça belirtilmiştir. Topraklı, topraksız, evli ya da bekâr olduğuna bakılmaksızın, haraç verme çağına gelmiş olan her gayrimüslim erkek nüfustan alınan ve genellikle miktar olarak da çift resmine eşit bir vergi olan ispence resmini veren gayrimüslimlerden ayrıca bir de çift resmi alınmamıştır. Bu durum ispence resminin çift resminden ayrı bir vergi olmayıp vergi mükellefiyeti çağına gelmiş olan her zimmî erkek reayadan eşit şekilde alınmakta olan çift resminin bir diğer adı olduğunu göstermektedir.[105]

İspence vergisine dair en eski kayıt I. Bayezid zamanına kadar uzanmaktadır. 1432 yılına ait Arnavid tımar defterine göre ispence, evli hâne sahibi gayrimüslim erkeklerden 25 akçe olarak toplanmıştır.[106] Zimmî reayanın dul kadınları *bîve* adı altında defterde kaydedilerek[107] onlardan da erkeklerden alınanın dörtte biri kadar

---

[101] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 171.
[102] Halil İnalcık, "İspence", *DİA,* C. 23, İstanbul 2001, s. 177.
[103] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten,* C. XXIII, S. 92, Ekim 1959, s. 604.
[104] Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar),* haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2001, s. 102, Mardin livasına ait bir başka kanunnamede de *"ve kefere taifesinden bu zikrolan rüsum alınmayub amma her haraçgüzâr nefer başına yiğirmi beş akçe ispenç alalar.."* ifadesiyle ispencenin zimmîlerden çift resminin karşılığı olarak alındığı belirtilmektedir. Barkan, *Toprak Meselesi,* s. 552.
[105] Barkan, *Toprak Meselesi,* s. 791.
[106] İnalcık, "İspence", s. 177.
[107] İnalcık, "Raiyyet Rüsûmu", s. 604.

olan 6 akçe ispence vergisi alınmıştır.[108] Çoğu zaman ispence herkesten eşit olarak toplanmasına rağmen XVII. yüzyıl başlarında Mora'da Hıristiyanlardan 25, Yahudilerden ise 125 akçe olarak alınmıştır.[109] Bir gayrimüslim Müslüman olursa bu vergi yerine miktarı daha düşük olan bennâk resmi ödemekle yükümlü olmuştur.[110]

İspence miktarında ilerleyen yıllarda bazı bölgelerde arttırma yapılmıştır. Özellikle XVII. yüzyılda ispence miktarı vergilerde yapılan genel bir arttırmayla birlikte artış göstermiştir. Örnek olarak Taşoz adasında ispence 1519 yılında 25 akçe iken XVII. yüzyılda 100 akçeye çıkarılmıştır.[111]

İspence vergisi, bazı yerlerde bir defa ve mart başında, bazı yerlerde de yarısı ruz-u hızırda, yarısı ruz-u kasımda olmak üzere yılda iki defa alınmıştır.[112] İspence vergisi, çift resmi gibi genellikle tımar sahiplerinin gelirleri arasında yer almış, fakat bazı durumlarda doğrudan devlet hazinesine aktarılmıştır.[113]

XVIII. yüzyılda örfi bir baş vergisi olan ispencenin bid'at olduğu ileri sürülmüş ve kaldırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu defa Osmanlı hukukçuları, ispenceyi çift resmine kıyasla şer'ileştirmişlerdir.[114] XVII. yüzyıldaki *"Harâc-ı muvazzafa Türkîde çift-hakkı ve boyunduruk-hakkı derler, kâfir dilince ispence derler."* hükmü bu bakımdan açıktır.[115]

Araştırma konumuz olan Konya şer'iye sicillerinde de Konya'daki gayrimüslimlerin ispence vergisi ödediklerine dair kayıtlar bulunmaktır. Bu kayıtlardan bir tanesinde Konya Alâeddin Camii vakfı köylerinden Sille'de oturan Döğenci veled-i Polad, Aslan veled-i Menayil, Murad veled-i Vasıl, Bostan veled-i Mihail, Karagöz veled-i Satılmış, Vivon veled-i Tattar, Hâcı veled-i Bali ve Aslan veled-i Ayvalı adlı zimmîler, cami mütevellisi Ahmed Efendi ibni Bektaş hakkında kendilerinden olması gerekenden daha fazla cizye ve ispence aldığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır. Zimmîler ödemekle yükümlü oldukları esami başına ellişer

[108] Çağatay, "Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 508.
[109] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 269.
[110] İnalcık, "İspence", s. 177.
[111] İnalcık, "Raiyyet Rüsûmu", s. 607.
[112] Çağatay, "Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 508.
[113] İnalcık, "İspence", s. 177.
[114] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler", s. 387.
[115] İnalcık, "Raiyyet Rüsûmu", s. 604.

akçe cizye ve ispencelerini ödemelerine rağmen Ahmed Efendi'nin elinde emr-i şerîf olduğunu ileri sürerek zimmîlerin eskiden beri verdikleri beşyüzotuz kuruştan fazla altıyüzellisekiz kuruşlarını aldığını belirtmişlerdir. Dava sonucunda bu kişiler Ahmed Efendi ile aralarında anlaşarak Alâeddin Camii'nin tamirine izinle harcadığı ikiyüzyirmi kuruşa ek olarak sulh bedeli olan dörtyüzotuzsekiz kuruşu almışlardır.[116]

Diğer bir şikâyet davasında Medine-i münevvere evkafından Gülkirâs mukâtaalarından Kayseri'de Gümürgân perakendesi reayasından olup Konya'da ikamet eden Münâs veled-i Parsî, Deve veled-i Dâvîd, Teylilî veled-i Bağdeser, Bâlî veled-i Sâdî, Lâle veled-i Mîrdûn, Bevlezâd veled-i Sâdî ve Kirkor veled-i Serhûs adlı zimmîler Konya'da olup vakfa ait rüsumların toplanması için vakfın mütevellisi olan İbrahim Ağa tarafından vekil tayin edilen el-Hac Ahmed Ağa hakkında dava açmışlardır. Bu zimmîlerin ellerinde cizye ve ispenceleri için üçyüz akçeden fazla alınmamasına dair tuğralı suret-i defter-i hakanî olmasına rağmen el-Hac Ahmed Ağa'nın kendilerinden daha fazla akçe talep ettiğini bildirmişlerdir. Ahmed Ağa da zimmîlerin bu iddialarını doğrulamıştır. Mahkemede zimmîlerin ellerindeki tuğralı suret-i defter-i hakanîye bakılarak bu kişilerin cizye ve ispenceleri için üçyüz akçeden fazla alınmamasına dair yazı görülmüştür. Bunun üzerine el-Hac Ahmed Ağa'nın bu kişilerden üçyüz akçeden fazla para talep etmemesine karar verilmiştir.[117] Bu kayıtların yanı sıra zimmîlerin vergilerinin düzenli şekilde toplanması hususunda merkezden yollanan fermanlardan da ispence vergisinin gayrimüslimlerden tahsil edildiği anlaşılmaktadır.[118]

b. Avârız Vergileri

Gayrimüslimler, ispenceden başka avarız vergilerini de ödemekle yükümlüydüler. Önceleri savaş gibi olağanüstü durumlarda alınan avarız vergileri,

[116] KŞS 19/14-2 (14 Zilhicce 1084).
[117] KŞS 33/191-2 (20 Cemaziyelahir 1096).
[118] *"...kazâ-i mezbûrede vâki Gümürgân ve Hansarı ve sâ'iri keferesi orduyı hümâyûnuma 'arz-ı hâl virüp bunlar Medîne-i Münevvere 'alâ sâkinihâ efdalü's-salât ve's-selâmın evkâfından olup defter-i cedîd-i hâkânî mûcibince üzerlerine edâsı lâzım gelen cizye ve ispence ve sâ'îr rüsûmların temâmen mütevellilerine edâ idüp...",* KŞS 16/183-1 (3 Rebiülevvel 1075).

XVII. yüzyıldan sonra devlet hazinesine de gelir olması amacıyla düzenli olarak toplanan vergiler haline gelmiştir.[119]

Avârız vergisi, şehirler ve bunlara bağlı nahiye ve köylerde herhangi bir gayrimenkulü elinde bulunduranların sayısına göre belirlenmekteydi.[120] Avârız adı altında toplanan vergide dört beş gerçek hane bir avârız hanesi sayılırdı. Bunlar avârız hanelerine dağıtılan vergiyi kendi aralarında paylaşırlar ve öderlerdi.[121] Avârız türü vergiler avarız akçesi, bedel-i nüzul, sürsat, iştira, salyane ve kürekçi bedeli gibi farklı isimler altında toplanmaktaydı.[122]

Bazı hayır sahipleri tarafından kendi mahalleleri halkını bu vergi yükünden kurtarmak için avârız vakıfları kurulmuştur.[123] Avârız vakfı şeklindeki müesseseler gayrimüslimler arasında da kurulmuş ve ortak ihtiyaçları için kullanılmıştır. Müslim ve gayrimüslimlerin karışık olarak oturdukları mahalle ya da köylerde avârız vakfı her iki topluluğunda ihtiyaçlarına harcanır, vakfı yapanın Müslüman ya da gayrimüslim olması buna etki etmezdi.[124]

İncelediğimiz sicillerde de Müslümanlar ve gayrimüslimlerin birlikte ikamet ettikleri mahallelerde kurulmuş avarız vakıfları karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman vakfa para toplama noktasında zimmîler ile Müslüman mahalle ahalisi arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve mahkemede çözümlenmiştir. Örnek olarak, savaş masraflarını karşılamak için alınan avarız ve bedel-i nüzul vergisinin eksik kısımlarını tamamlamak için Çiftenerdüban Mahallesi'nin Müslüman ve gayrimüslim ahalisinden avarız vakfına para toplanmaktadır. Fakat zimmîler kendilerinden Müslüman komşularına göre daha fazla para toplandığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır. Müslüman mahalle sakinleri de mahallelelerinin avarız için 160 guruş vakfı olduğunu, kendilerinin vakfetmek istediklerinde avarız ve bedel-i nüzula vakfettiklerini fakat zimmîlerin vakfetmek istediklerinde kiliselerine vakfettiklerini belirtmişlerdir. Mahkeme tarafından *vakf hasbeten lillahi te'âlâ gazâ*

[119] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 249.
[120] Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA,* C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 14.
[121] Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA,* C. 4, İstanbul 1991, s. 109.
[122] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 249.
[123] Sahillioğlu, "Avârız", s. 109.
[124] Mehmet İpşirli, "Avârız vakfı", *DİA,* C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

ve cihâd mesârifiçün matlûb olan 'avârız ve bedel-i nuzüle meşrûta vakf olup ahâli-i mahallenin neferlerine meşrûta olmadığı gerekçesiyle vakfın kârını mahallenin avarız ve bedel-i nüzulune vererek eksik kalan kısmını da Müslüman ve gayrimüslimlerin ekonomik durumlarına göre tahsil edilerek zimmîlere bu konuda ayrımcılık yapılmamasına karar verilmiştir.[125]

Zimmîler kimi zaman mülklerini mahallelerinin avarız vakıflarına vakfetmişlerdir. İçkale Mahallesi sakinlerinden olup ölen Yorgi zimmî iki sene önce hayattayken aynı mahallede bulunup tabhane, sofa, kiler ve havludan oluşan evini İçkale Mahallesi'nin avarız vakfına tevliyeti nedeniyle Mustafa bin Abdullah'a teslim etmiştir.[126] Bazen de zimmîler mülklerini avarız vakıflarına satarak vakıf malından parasını almışlardır. Abdülaziz Mahallesi sakinlerinden olup ölen Ohan veled-i Agob zimmîevini Abdülaziz Mahallesi avarız vakfına vakfın mütevellisi Mehmed bin Ali aracılığıyla *bi tariki-l istiğlal* 30 esedî guruşa satmıştır.[127] Aynedar Mahallesi'den Turfanda bint-i Erkil nasraniye sofa, tabhane, kiler ve taşrada bir oda, örtme ve iki havludan oluşan evini 40 guruşa Aklan Mahallesi avarız vakfı mütevellisi Abdullah bin Veli Bey'e satmıştır.[128]

Kimi zaman da gayrimüslimler mütevellisi olduğu avarız vakfındaki görevinden feragat etmiş, yerine bir başka zimmî tayin edilmiştir. İçkale Mahallesi avarız vakfının mütevellisi olan Karabid veled-i Bağdeser zimmî kendi isteğiyle mütevellilik görevinden ayrılmış ve yerine Aslan veled-i Eneştaş zimmî mütevelli olmuştur.[129]

c. Diğer Vergiler

Müslüman köylüler ile zimmî köylülerin vergi yükümlülükleri temelde aynı olmakla birlikte, sadece zimmîlerin ödemekle yükümlü oldukları vergiler bulunmaktaydı. Yetiştirdikleri domuzlar için resm-i hinzir ve ürettikleri içkiler için resm-i hamr vergilerini ödemek zorundaydılar.[130] Gayrimüslimlerin ödedikleri bir

[125] KŞS 39/208-2 (7 Ramazan 1113).
[126] KŞS 26/80-3 (7 Zilkade 1092).
[127] KŞS 29/117-1 (28 Safer 1097).
[128] KŞS 46/113-1 (8 Cemaziyelevvel 1125).
[129] KŞS 28/107-2 (12 Receb 1095).
[130] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 171.

başka vergi sefer harcıydı. Bu vergi de resm-i filori gibi Macar kralları döneminden kalmış yerel bir vergiydi. Padişahın sefere çıktığı sırada hane başına elli akçe toplanırdı.[131]

Gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü oldukları bir başka vergi de zecriye vergisiydi. Zecriyye, alkollü içeceklerden alınan vergi için kullanılan bir ifadedir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, bağlarında yetiştirdikleri üzüm vb. meyveleri işleyerek ürettikleri alkollü içeceklerden kendilerine tahsis ettikleri için herhangi bir vergi ödemezken satmak amacıyla ürettikleri içkiler için belli bir miktar vergi ödemişlerdir.[132]

Gayrimüslimler ayrıca, bojik ya da bujik yani domuz kasaphanesi anlamına gelen yerlerde kesilen domuzlardan alınan bojik resmini de ödemekle yükümlüydüler. Buralarda kesilen her domuzdan iki akçe vergi alınmaktaydı.[133]

Gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha fazla ödedikleri vergiler de bulunmaktaydı. Bunlardan biri resmî belgelerde *rüsum-i bid'atiye*[134] ismiyle geçen kahveden alınan vergiydi. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Yemen kahvesinin her bir okkası için Müslüman kahve tiryakileri 8 akçe, gayrimüslimler 10 akçe vergi ödüyorlardı.[135]

Zimmîlerin Müslümanlardan daha fazla ödedikleri vergilerden biri de gümrük vergisiydi. Eşya kıymetinin belli bir yüzdesi olarak alınan gümrük vergisi zimmîler için Müslümanlara oranla biraz daha yüksekti.[136] Gümrük vergisinde zamana ve mekâna göre farklılıklar olmakla birlikte Hz. Ömer döneminde bu oranlar genellikle Müslümanlar için % 2.5, zimmîler için % 5, harbî müstemenler için de % 10 olarak belirlenmişti.[137] Osmanlı Devleti'nde ise dış gümrüklerde vergi miktarı Müslümanlar için eşya değerinin yüzde 4, gayrimüslimler için yüzde 5 oranındaydı.[138] Bazen

---

[131] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 271.
[132] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 253.
[133] Çağatay, "Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 493; Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* s. 142.
[134] Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi,* C. I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 194.
[135] Nedkoff, "Cizye", s. 620; Mantran, *İstanbul,* C. I, s. 194.
[136] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* s. 29.
[137] Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* s. 51.
[138] Nedkoff, "Cizye", s. 620.

Yahudi, Rum ve Ermenilerden bazıları götürdükleri eşyanın gümrüğünü ödememek için kendilerini ecnebilerin vekilleri gibi göstermekte ve eşyalarını da kendilerinin değil de, onların malı olduğunu söylemekteydiler. Devlet bunu engellemek ve gümrük vergisini alabilmek için ecnebi bayrağı altında gelen eşyadan diğer reayadan ne şekilde gümrük alınıyorsa, öylece alınması için ferman çıkarmıştır.[139] Bunun yanı sıra gayrimüslim cemaatlere bazı alanlarda gümrük vergisinden muafiyet de tanınmıştır. Örnek olarak, kiliselerin süslenmesine ve ayinlerin yapılmasına ait olan eşyanın hepsi gümrük vergisinden muaf tutulmuş, bu muafiyet her manastırda bulunan rahip ve rahibelerle bunların idare ettikleri ruhban mektepleri, hastane, eczane, yetimhane, mektep ve imaret gibi hayır amaçlı yerlerin idaresi için gereken bir yıllık eşyanın tayin olunan değeri üzerinden uygulanmıştır.[140] Mabetlerde kullanılacak eşyanın gümrükten muaf olduğuna dair bir nizamname 1864 yılında yayınlanmıştır.[141]

Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîler yabancı bir ülkeden getirmeyip çoğunlukla Osmanlı şehirleri arasında alım-satım amacıyla dolaştırdıkları mallardan gümrük vergisi ödememişlerdir.[142] İncelediğimiz sicillerde Halep'ten Konya'ya zimmî tüccarlar tarafından getirilen Halep boğası, sarık ve bunlara benzer kaba eşyaların da gümrük vergisinden muaf tutulduğu görülmektedir.[143] Konya'daki zimmî tüccarların bu eşyalardan dolayı kendilerinden vergi talep eden gümrük memuruna kendi geçim masraflarını karşılamak için Halep'ten getirip Konya'da çarşıda sattıkları kaba eşyalardan gümrük alınmadığına dair fetvayı ibraz etmeleri sonucu gümrük memurunun talebi mahkeme tarafından reddedilmiştir.[144]

---

[139] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 150.
[140] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi,* s. 445.
[141] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 42; Eroğlu, *Yahudiler*, s. 189.
[142] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 208.
[143] KŞS 42/31-1 (28 Receb 1118).
[144] *"Medine-i İstanbul ve tevâbi'i gümrüğü emîni olan fahrü'l-akrân Ahmed Ağa tarafından ber-mûcib-i emr-i şerîf gümrük tahsîline tayin olunan Ermeniyân taifesinden olup İstanbul'da Sulu Manastır kurbunda sâkin olan Şahin veled-i Aslan nâm zimmî meclis-i şer'i hatîr-ı lâzimü't-tevkîrde mahmiye-i Konya'da yerlü tüccarından olan ashab-ı haze'l-kitâb el-Hâc Seyyid Mustafâ ibn el-Hâc Osman ve el-Hâc Mustafa ibn el-Hâc Mehmed ve Ütücüoğlu dimekle ma'rûf el-Hâc Mehmed bin Ahmed ve el-Hâc İsmail ibn el-Hâc Hasan ve Ya'kûb zimmî veled-i Mardik ve Şahin zimmî veled-i Ohan nam kimseler mahzarlarında üzerlerine da'va ve takrîr-i kelam idüp mezbûrlar hâlâ Haleb'den gümrük metâ'ı getürmeleriyle ber-mûcib-i emr-i şerif gümrük taleb iderin su'al olunsun didikde gıbbe's-suâl mezbûrlar cevâblarında biz Hindüstân ve Acem ve Bağdâd metâ'ı getirmeyüb*

Gayrimüslim esnafların ödemesi gereken bir vergi de dükkân vergisiydi. Bu vergi miktarı esnafın Müslüman ve gayrimüslimolmasına göre değişiklik gösteriyordu. Halep'te Müslüman olan eskici esnafı 1 para yevmiye-i dekâkin öderken, gayrimüslim olan ise 3 para ödüyordu. Aynı şekilde 1834 yılında Bursa'daki 69 Müslüman atar dükkânından gündelik 6'şar, 6 Yahudi atar dükkânından ise 7'şer para yevmiye-i dekâkin alınıyordu.[145]

Müslim ve gayrimüslim halkın birlikte ve eşit olarak ödedikleri vergiler de bulunmaktaydı. Bunların başlıcaları şunlardır: Resm-i asiyab yani değirmen vergisi, resm-i asel yani bal vergisi, resm-i kovan, resm-i ganem ya da adet-i ağnam, resm-i harir (ipek vergisi) gibi vergilerdir.[146] 1794 senesine ait bir fermanda Karaman Eyaleti ve çevresindeki Konya, Kayseri, Niğde, Aksaray, Akşehir Beyşehir ve Kırşehir sancaklarının kasaba ve köylerinden Müslüman ve gayrimüslim reayasından her kim olursa olsun ellerinde olan koyunlardan gerekli olan resm-i ağnamın toplanması emredilmiştir.[147]

İncelediğimiz sicillerde karşımıza çıkan gayrimüslimler ve Müslümanlardan toplanan vergilerden biri de ileride olabilecek seferler dikkate alınarak hazar yani barış döneminde halktan toplanan imdâd-ı hazariye vergisiydi.[148] 1723 yılında

---

ancak 'ıyâlimiz mesârifi içün Haleb'den boğasi ve sarık ve sair bunun emsali kaba eşya getürüp bezzâzistanda ve dükkânlarımızda bey' ve şirâ idüp âhar diyâra metâ götürmediğimiz ecilden ve hîn-i fetihten berü Konya'da bey' olunan eşyadan gümrük alına gelmemek ile gümrük resmi men' olunup yedimize fermân-ı şerîf virilmişdir deyu ibrâz eyledikde bi'l-muvâcehe feth ve kıra'at olunup mazmûn-ı dürer bârında Konya'da sâkin yerlü tüccâr tâ'ifesi Acem parçası ve Hindüstân ve Bağdâd ve Basra metâ'ı alup satmayup lâkin ehl-i ıyâl olmalarıyla Haleb'den boğasi ve sarık ve sâir bunun emsâli kaba eşya getürüp Konya'da bezzazistanda ve dükkânlarda fürûht idüp asla ahar diyara metâ götürmeyüp ve hîn-i fetihden bu âna gelince Haleb'den eşya getürüp Konya'da bey' idenlerden gümrük alınagelmiş değil iken hâlâ İstanbul gümrüğü emini âdemleri mezburlardan gümrük resmi taleb itmeleriyle buyurdum ki fi'l-hakîka zikr olunan tüccar tâifesi kadîmden doğru İstanbul'a gelmek üzere denk bağlayup İstanbul'da gümrüğü alınagelen Acem ve Bağdad ve Basra ve Musul ve Diyârbekir ve Erzurum metâ'ı fürûht iden bâzirgân ta'ifesinden olmayup fi'l-vaki kadîmden Konya'da kaba eşya getürüp zikr olunan kazalarda bey' ve şirâ idegelen tüccar ve çerçi ve rençber ta'ifesinden olmayup fi'l-vaki kadîmden Konya'da kaba eşya getürüp zikr olunan kazalarda bey' ve şirâ idegelen Ermiyandan olanlar mezburları hilâf-ı adet ve kanûn ve mugâyir-i şart-ı iltizâm ve emr-i hümayûn gümrük emîni âdemlerine ve âhara rencide etdirmeyesin men' ve def' eyleyesin deyu buyurulmağın ber-mûcib-i fermân-ı âlî mezkûr Şahin mezburlardan gümrük resmi talebinden men' bir le mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi'l-hâmis min şehr-i Rebi'ül-âhir li-sene selâse 'aşerete ve mi'ete ve elf", KŞS 39/49-1 (5 Rebiülahir 1113).

[145] Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* s. 167.

[146] Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler", s. 389.

[147] KŞS 66-E/98-1 (26 Cemaziyelahir 1208).

[148] Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* s. 177.

Larende sakinlerinden bir grup kişi kazada hanlarda ve köylerde yaşayan Acem nasârî topluluğundan Kelekân veled-i Ergiz, İvaz veled-i Mahbûn, Safer veled-i Sekber, Merkere veled-i Sekber, Kelses veled-i Tazcı, Sefer veled-i Epek ve diğer kişiler haklarında imdâd-ı hazariyelerini vermedikleri gerekçesiyle dava açmışlardır. Bu kişilerin kazada ticaret nedeniyle ikamet ettiklerinin belirlenmesi üzerine imdâd-ı hazariyelerini ödemelerine karar verilmiştir.[149] Larende kadısına yollanan fermanla da kazada otuz kırk yıldan beri ikamet eden Acem topluluğundan kaza ahalisine yardım için imdâd-ı hazariye vergisi toplanması emredilmiştir.[150]

Diğer bir kayıtta Larende Kazası sakinlerinden bir grup zimmî aynı kazada oturan Müslümanlar ile senede 150 guruş imdâd- hazariye vergisini ödemeye razı olduklarını mahkemeye bildirmişlerdir.[151]

---

[149] KŞS 49/2-6 (1 Zilhicce 1135).

[150] *"Emîrü'l—ümerâ'i'l-kirâm kebîrü'l-kuberâ'i'l-fihâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm sâhibü'l-'izz ve'l-ihtişâm el-muhtas bi-mezîd-i 'inâyeti'l-meliki'l-a'lâ Karaman Beglerbegisi (boş) Pâşâ dâmet me'aliye ve kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm mevlânâ Lârende kâdısı zîde fazluhu tevkî'-i refî'î hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki sen ki mîr-mîrân-ı mûmâ-ileyh Mehmed Pâşâ dâmet me'âliyesin südde-i sa'âdetime mektûb gönderüp Eyâlet-i Karaman'da vâki' Lârende Kazâsı'nda sâkin ve mütemekkin olan ehl-i İslam ve re'âyâ ve sükkân-ı belde mu'âf ve gayr-i mu'âf eyâlet-i merkume mutasarrıflarına tahsîs ve ta'yîn olunan imdâd-ı hazariyelerin emr-i şerîf mûcibince edâda muhâlefetleri olmayup lâkin kazâ-i mezbûrda ve kasaba-i merkûmede otuz kırk seneden mütecâviz 'Acem ta'ifesinin ekseri müte'ehhil ve medîne-i mezbûrede mütemekkin olmalarıyla imdâd-ı hazariyeden ahâli-i kazâya imdâd ve i'ânet eylemeleri içün emr-i şerîfîm virilmek ricâsına kazâ-i mezbûr ahâlileri der-devlet medârıma mahzar ve kâdısı dahî 'arz etmeleriyle tarafından dahî 'arz ve ve i'lâm olunmasın iltimâs eylediklerinden kazâ-i mezbûr ahâlilerine merhameten tâ'ife-i mesfûrûna dahî ma'rifet-i şer'le hisse ta'yin olunmak bâbında emr-i şerîfîm virilmek ricâsına vâki-i hâlî 'arz eylediğin ecilden vech-i meşrûh üzere mezbûrlara dahî ma'rifet-i şer'le hisse ta'yin ve tahsîl itdirilmek bâbında fermân-ı 'âlîşânım sâdır olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerîfîmle vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel dahî vech-i meşrûh üzere mezbûrlara dahî ma'rifet-i şer'le hisse tâ'yîn ve tahsil eyleyüp mazmûn-ı emr-i şerifîmle 'âmîl olasın şöyle bilesin 'alâmet-i şerife i'timâd kılasın tahrîren fî evâ'il-i Saferi'l-hayr sene sitte ve selâsin ve mi'ete ve elf.",* KŞS 49/280-3 (1-10 Safer 1136).

[151] *"Hılâl-ı sütûrda mestûr olan husûsun istimâ'ı bâbında hâlâ Karaman vâlisi 'izzetlü sa'âdetlü Mehmed Paşa hazretlerine hitâben bir kıt'a emr-i 'âlî sâdır olmağın imtisâlen lehu kıbel-i şer'-i enverden Mevlânâ Mehmed Efendi ibn Mustafa çelebi irsâl olunup ol dahî müşarân-ileyh hazretlerinin kethüdâlıkları hidmet-i 'aliyyelerinde olan iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Numan Ağa'nın menziline varub zeyl-i kitabda muharrerü'l-esâmî müslimîn mahzarlarında 'akd-ı meclis-i şer'î şerîf eyledikde nefs-i Lârende'de mütemekkin ve sâkin olan 'Acem tâifesinden olup kendi tarafından asil ve sâ'ir ma'lûmü'l-esâmî ve mahsûrü'l-eşhâs 'Acem tâifesi taraflarından vekîl-i şer'îleri olan Şehbender Bedros veled-i Nevarsad ve Mağdisi Kelbus veled-i Taratur ve Kazar veled-i Etem ve Ohan veled-i Semavun ve Tavut veled-i Ohan ve Kelalin veled-i Erkil ve Bedros veled-i (boş) nâm zimmîler meclis-i ma'kûd-ı mezburda Lârende sükkânından kendi taraflarından asîl ve sâ'ir ma'lûmü'l-esâmî ve mahsûrü'l-eşhâs kimesneler taraflarından vekîl-i şer'îlerinden olan ashâb-ı hâze'l-kitâb es-Seyyid Abdurrahman Ağa ibn Hüseyin Ağa ve Mehmed Halife ibn Muharrem Efendi ve Molla Mustafa bin Musa ve Abdulkerim bin Ali ve es-Seyyid Mehmed bin Hasan Beşe nâm kimesneler mahzarlarında her biri bi'l-asâle ve'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i*

Ekonomik hayata dair bir başka vergi damga resmi olarak bilinen damga vergisiydi. Dayanıklı tüketim malları olarak bilinen kumaş, elbise, bakır, mücevherat, altın ve gümüşten üretilen ziynet eşyaları bu verginin kapsamındaydı. Devlet kaliteli maddeleri damgalayarak satılan malın garanti kapsamında olmasını sağlıyor hem de kalite ve standartların korunması hedefleniyordu.[152] İncelediğimiz sicillerde satın aldıkları ürünlerin damga vergisi kapsamına girmediği gerekçesiyle kendilerinden bu vergiyi talep eden devlet görevlisinden şikâyetçi olan tüccar zimmîler bulunmaktadır. Örneğin, Sille Köyü sakinlerinden Ayvalı veled-i Pervane, İstenker veled-i Döğenci ve Mihail veled-i Harafnam adlı zimmîler Konya'da bac-ı bazar ihtisab mukataasına malikâne yoluyla mutasarrıf olan el-Hac Mahmud bin Mevlud adlı kişiden şikâyetçi olmuşlardır. Ermenek ve Selendi kazalarında miri damga olmadığı halde oradan satın aldıkları penbe bezi ve sarığı satmak için getirdiklerinde el-Hac Mahmud'un bu ürünlerden damga vergisi talep ettiğini ve her bez için birer akçelerini aldığını söylemişlerdir. Zimmîler bu kişinin bu parayı alabilmek için elinde kanunen bir belge var ise onu mahkemeye ibraz etmesini yoksa da bu talebinin engellenmesini talep etmişlerdir. El-Hac Mahmud bu zamana kadar her bez başına bu verginin her görevli tarafından alındığını bu yüzden kendisinin de aldığını iddia etmiştir. Suret-i defter-i hakanîye bakıldığında el-Hac Mahmud'un her bez başına birer akçe miri damga almak için damga kaydı olmadığının görülmesi üzerine el-Hac Mahmud bu talebinden menedilmiştir.[153]

---

kelâm idüp Larende kazasında sâkin ve mütemekkin olan ehl-i İslâm ve re'âyâ ve sükkân-ı belde mu'âf ve gayr-ı muâf Eyalet-i Karaman mutasarrıflarına tahsîs ve ta'yîn olunan imdâd-ı hazariyyelerin emr-i şerîf mucibince edâda muhalefetleri olmayup lâkin kaza-i mezbure Larende Kasabası'nda otuz kırk seneden mütecâviz bizler ve sâ'ir Acem tâ'ifesinin ekserî müte'ehhil ve mütemekkin olmalarıyla imdâd-ı hazariyyeden zikr olunan Larende Kazası ahâlisine imdâd ve i'ane eylemeleri için ma'rifet-i şer'ile hisse ta'yin ve tahsil itdirilmek bâbında emr-i âlî vârid olmağın imtisâlen lehu bi-tavassuti'l müslimîn senede Karaman valilerine iki taksîd ile bâ-emr-i âlî tâyin olunan imdâd-ı hazariyyeye kazâ-i mezbure ahâlisine i'ânet içün yüzeli guruş senede kazâ-i mezbure Larende ahalisine edâya her birimiz bi'l-asâle ve'l-vekâle râzılarız didiklerinde mezbûrûn es-Seyyid Abdurrahman Ağa ve Mehmed Halife ve Molla Mustafa ve Abdulkerim ve es-Seyyid mehmed dâhi tasdîk ve kabûl eylediklerini mevlana-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr ve ma'â ba's olunan Çukadâr el-hac Hasan ve Muhzır Hasan mahfel-i kazâya gelüp her biri 'alâ vukû'a inhâ ve takrîr itmeğin mâ-hüve'l-vâki bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi'l-hâmis 'aşer min Rebi'ül-evvel li-sene sitte ve selâsîn ve mi'ete ve elf", KŞS 49/112-3 (15 Rebiülevvel 1136).

[152] Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* s. 150.

[153] KŞS 44/49-3 (27 Safer 1122).

Gayrimüslimlerden alınan örfi vergilerden biri de Yahudilerden alınan rav akçesi idi. Belgelerde bu rav akçesinin mirî için toplandığı belirtilmektedir. Buna göre rav vergisi patrikhanelerin topladığı mirî rüsûmla aynı nitelikte görünmektedir.[154] Rav vergisi, cizye gibi cemaatin ileri gelen temsilcileri aracılığıyla maktu olarak ilgili hassın mukataa görevlilerine teslim ediliyordu. Örnek olarak, 1549 yılında bir önceki seneye ait toplanan rav vergisi, mukataa nazırı Tire kadısı Muhyiddin'e verilmiştir.[155] Bu vergi karşılığında hem hahamlar cemaatleri üzerinde yetkilerini icra etme hakkı kazanmakta hem de kendi cemaatlerinden topladıkları vergilerden belli bir miktarı devlete ödemekteydi.[156]

Rav akçesi zamanla iyice yerleşmiş ve Yahudilerden para karşılığı olarak belirlenmiş ve her sene istenen muayyen bir vergi haline gelmiştir.[157] Rav akçesinin toplanması konusunda yaşadıkları memnuniyetsizliği Selanik Hahamı Samuel de Medina (1506-1589) bir fetvasında şu sözlerle dile getirmiştir: *"Bu ikinci vergiye İsmaililerin dilinde 'rav akçesi' denirdi, zira bunun karşılığında Yahudilere hükümdar buyruğuyla bir baş hahama sahip olma izni verilmiştir. Bunu Yahudilere bir berat olarak kralın kendisinin mi dayattığı, yoksa Yahudilerin mi kraldan sözü edilen hahamı başlarına vermesini istedikleri ve karşılığında bu ikinci vergiyi üzerlerine saldığı bilinmiyor. Her ne hal ise, sözü edilen haham meselesi günahlarımız yüzünden çok kısa sürdü, oysa ikinci vergi meselesi hala bizi sürüngdürmeye devam edecek, 'ta ki Rab aşağıya bakıncıya kadar, göklerden görünciye kadar".*[158]

Rumlardan da Müslümanlardan alındığı gibi, kadı aracılığıyla cemaat üyelerinden toplanan *zarar-ı kassâbiye* adı verilen bir vergi alınmaktaydı. Hıristiyanlardan İstanbul'daki kasaplara sermaye yapılmak için belli bir meblağ toplanmakta ve bu miktar orada yaşayan Hıristiyan nüfusun gelir durumuna göre aralarında paylaştırılmaktaydı.[159]

---

[154] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 277.
[155] Emecen, *Manisa Yahudileri,* s. 74.
[156] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 225.
[157] Emecen, *Manisa Yahudileri,* s. 49.
[158] Lewis, *Yahudiler,* s. 148.
[159] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 442.

Gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü olduğu bir başka vergi resm-i arus yani evlenme vergisiydi. Genellikle zimmîler, Müslümanların ödediği evlenme vergisinin yarısını öderlerdi.[160] Gerdek resmi olarak da bilinen resm-i arus, evlenecek olanın kız ya da dul kadın olmasına ve kızın babasının ekonomik durumuna göre değişmekteydi. Ailesi zengin bir bakireden 60 akçe alındığı halde, dul ya da boşanmış kadından 30 akçe alınırdı. Orta halli bir kadının gerdek resmi 30-40, fakirin 10-20 akçe olurdu.[161] Dul zimmî kadınlardan alınan resm-i bive vergisi de Müslümanların yükümlü olduklarının yarısı kadardı.[162]

Zimmîlerin ödemekle yükümlü oldukları bazı vergiler de patrik, metropolit, piskopos ya da hahambaşının vekili veya görevlendirdiği adamları tarafından toplanıyor ve devlet buna müdahale etmiyordu. Belgelerde bu vergiler *"mal-ı maktu, mirî maktu, mirî rüsum", "ayazma, panayır, tasaddukât ve nüzûrat akçeleri"* olarak geçiyordu.[163] Örnek olarak, İstanbul ve çevresindeki keferelerin patriki olan Bartinos adlı rahip patrikliğe ait olan rüsumu zimmîlerden tahsil etmek için kendisine Osman Ağa ibni Hüseyin'i vekil tayin etmiştir. Osman Ağa da elinde konuyla alakalı emir olduğunu belirterek Konya'da oturan Rumlardan Bostan Keşiş veled-i Hatır, Elyaz veled-i İvali, Aslan veled-i Bali ve Sille köyünden Bali Keşiş ve Yorgi Keşiş veled-i Eneştaş adlı zimmîlerden rüsumu talep etmiştir. Zimmîler Osman Ağa'nın vekilliğini inkâr ederek vekâletine dair kanıt istemişlerdir. Niğde'de Saray Mahallesi'nde oturan Veli bin Ali ve Rum Şirin veled-i Şahbaz adlı zimmî İstanbul'da kendi huzurlarında Bartinos adlı rahibin Osman Ağa'yı kendisine vekil kıldığına şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme tarafından zimmîlerin rüsumlarını patriğin vekili olan Osman Ağa'ya ödemelerine karar verilmiştir.[164] Tasadduk akçesi, daha çok geçimlerini sağlayacak geliri olmayan ruhban sınıfı için toplanmaktaydı ve patrikler sık sık Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan zimmîlerden kendi rızalarıyla verdikleri tasadduk akçelerini toplamak için vekil tayin edip göndermekteydiler.[165] Her cemaatin yönetimine ve dini işlerine ait giderler toplanan bu vergilerle ödeniyordu.

[160] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 270.
[161] Barkan, *Toprak Meselesi,* s. 837.
[162] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 171.
[163] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 272.
[164] KŞS 28/158-1 (25 Ramazan 1095).
[165] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 221.

Fakat kendi cemaatlerini ağır vergi yükü altına sokmamaları için devlet tarafından denetleniyorlardı.[166]

Bütün bu vergilerin dışında, Osmanlı padişahlarının patrikliklerini onayladıkları zimmîler buna karşılık padişaha peşkeş adı verilen bir vergi ödüyorlardı. Örneğin Kudüs Ermeni patriği, 1649 yılında padişaha 5120 akçe peşkeş vermişti.[167] 1641-1651 yılları arasındaki kayıtlara göre de Rum patriği 20000 kuruş peşkeş ödemiş ve bostancılara her gün 105 okka et temin etmiştir.[168] Bir başka belgede de haham Avram 1250 yılında peşin 60000 akçe peşkeş ile hahambaşı tayin edilip eline berat verilmiştir.[169]

B. Vergilerden Muaf Olanlar

Bir zimmînin ya da zimmî topluluğunun vergiden bağışlanması mutlaka bir hizmet karşılığında olmuştur. Gayrimüslimler, şer'i vergilerden daha çok avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır. Çünkü cizye ve haraçtan muaf olmakla beytü'l-mal-i müslimîn gelirinin azalacağı düşünülmüştür. Bu sebeple şer'i vergilerden muaf olma askeri hizmetler karşılığında olmuştur.[170]

Padişahın hizmetinde barutun korunmasında görevli olan ve bunların donanmada çalışan vatandaşları cizyeden muaf olmuşlardır.[171] Tuzcu ve madenci zimmîlerden de cizye ve ispence alınmamıştır.[172] Rumeli'deki çeltikçiler de avarızdan muaf tutulmuşlardır.[173] Yaptıkları hizmetler karşılığında cizye ya da diğer vergilerden muaf tutulan bazı zimmîler de bunun yerine özel bir vergi sistemine tabi tutulmuşlardır. Örnek olarak Eflak ve Voynuk gibi önemli askeri hizmetleri gören zimmîler haraç, ispence, ağnam ve diğer vergilerden muaf tutulmuş, buna karşılık "filori resmi, koç ve kuzulu koyun bahası" gibi adlar altında bir çeşit maktu vergiye bağlanmışlardır.[174] Voynuklar ve akrabaları, Hıristiyan doğancılar askeri oldukları

[166] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 31.
[167] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 173.
[168] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 211.
[169] Eroğlu, *Yahudiler*, s. 186.
[170] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 257.
[171] Nedkoff, "Cizye", s. 621.
[172] İnalcık, "Raiyyet Rüsûmu", s. 608; Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 27.
[173] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 255.
[174] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 27.

için ispenceden muaf tutulmuşlardır.[175] Trakya ve Yunanistan'ın kuzeyinde yaşayan Rum köylüleri, ordu sefere çıktığı zaman bu bölgelere yakın karargâh kurulan yerlerde orduya ait atları beslemekle görevli olurlardı ve haraç vergisinden muaf olurlardı. Bu kişilere voynuk, şeflerine de voynuk beyi denirdi.[176] Bunların yanı sıra martoloslar, stratejik yerlerdeki kalelerde koruculuk yapan zimmîler, dağlık yerlerde bulunan geçitleri bekleyen ve koruyan derbendciler de haraç, cizye, ispence gibi vergileri ödemekle yükümlü olmamışlardır.[177] Örnek olarak Çukurova'yı Orta Anadolu'ya bağlayan boğazdaki Gülek kalesi'nde 1523 yılında oturan Ermeniler kale hizmetlerinde çalıştıklarından dolayı avarız vergisinden muaf tutulmuşlardır.[178]

Gayrimüslimlerden vergi toplamakla sorumlu olan zimmî görevliler, geçtikleri yerlerde ticaret eşyaları yoksa gümrük vergisinden muaf tutulmuş ve bir yerde kaldıkları zaman da yave haracı ödememişlerdir.[179] Divân-ı Hümâyun tercümanları ile bunların hizmetkârları ve çocukları avarız ve cizyeden muaf olmuşlardır.[180]

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim din adamları başlangıçta bütün vergilerden muaftı. Fatih Sultan Mehmed'in Gennadios'a verdiği fermanda din adamlarının vergiden bağışlandığı belirtilmişti. Din adamlarından cizye alınmaması konusunda Ebu's-suûd Efendi'de fetva vermiştir. *Keşişlerden cizye ve ispençe ma'fuv mudur yoksa alınır mı? El-cevâb, Asla halk ile muhâlâtâları yok ise alınmaz,*[181] diyerek halkın arasına karışmayan din adamlarından cizye ve ispence vergilerinin alınmayacağını belirtmiştir.[182] İncelediğimiz sicillerde konuya ilişkin bir belgede Konya'da bulunan bir manastırın rahibi olan Mayosiyos halka karışmayıp haraç vergisinden muaf olduğu halde vergi toplamakla görevli olanların kendisinden haraç talep etmesi üzerine mahkemeye başvurmuştur. Kendisinden haraç alınamayacağını belirten "*bir zimmî rahip olub halka muhâlâtâ olmazken haraç taleb olunur mu el cevap olunmaz"* fetvayı mahkemeye ibraz ederek temessük talep

[175] İnalcık, "Raiyyet Rüsûmu", s. 608.
[176] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 251.
[177] "Haraç", *DİA,* s. 90; İnalcık, "Cizye", s. 47.
[178] Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* Gültepe Yayınları, Ekim 1983, s. 51.
[179] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 273.
[180] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 443.
[181] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 163.
[182] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 259.

etmiştir.[183] Fakat bu durumun zamanla kötüye kullanılması üzerine çalışan, para kazanan ve ticaret yapan din adamlarından vergi alınmaya başlanmıştır.[184] Başka bir belgede Konya Ermenilerinden bir grup Şemmâs[185] Zekeriya veled-i Sergiz Keşiş, Şemmâs Hacator veled-i Sergiz Keşiş ve Avanos veled-i Kesbir Keşiş haklarında Ermenilerin ödemekle yükümlü oldukları tekalifden keşişlerin her birinin üzerlerine düşen dörder guruşu ödemedikleri gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır. Bu kişilerde kendilerinin şemmâs ve keşiş oğulları olup ellerindeki emr-i şerîf gereği vergi ödemekle yükümlü olmadıklarını savunmuşlardır. Ellerindeki emri mahkemeye ibraz etmişlerdir. "…*Ve şemmâs ve papaz ve keşişleri kimse rencide etmeyip haraç cizye ve tekâlif-i örfiye namıyla bir nesne taleb ettirmeyüb men ve def eyleyesiz*…" emr-i şerîfi gereğince tekâlif talebinden davacı Ermeniler menedilmişlerdir.[186]

II. TİCARET HAYATI

XIX. yüzyıldan önce Osmanlı Devleti'nin askeri ve sivil bürokraside Müslümanların istihdamına öncelik vermesi, bu tür iş fırsatları sınırlı olan zimmîleri ticaret hayatına yönlendirmiş ve gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari hayatta önemli bir güç konumunda olmuşlardır.[187] Askerlik nedeni ile Müslüman halk devletin yardımcısı olurken gayrimüslimler ticarî hayatın bütün dallarında söz sahibi olmuşlardır.[188] Müslüman ve gayrimüslim tüccarlarla zanaatkârlar aynı sınıfta olup hepsi de aynı haklara sahipti. Zengin Yahudi, Rum ve Ermeni tüccarlar Müslümanlar gibi giyinir, ata biner ve davranırdı.[189]

İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle birlikte gerek Kefe'nin gerekse Galata'nın büyük ölçekli ticaretinde İtalyanlar yerini Rumlara bırakmıştı. Galata, Rum iş adamlarının faaliyet merkezi olmuştu.[190] Bazı Rumlar toptancı büyük

[183] KŞS 17/159-5 (15 Şevval 1079); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/159-6.
[184] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 259.
[185] Şemmâs: başının tepesi tıraşlı olan bir papaz sınıfı, Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* s. 1153.
[186] KŞS 31/94-3 (12 Şaban 1097).
[187] Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 113.
[188] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 155.
[189] İnalcık, *Klasik Çağ,* s. 157.
[190] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* C. 1, s. 260.

tüccarlardır ve bunların arasında kürk ve tahıl tüccarları bulunmaktadır.[191] Rumlar, Ege denizi adalarında ve diğer sahil şehirlerinde çok yaygın halde bulunup, balıkçılık ve gemicilik de çok ilerideydiler.[192] İç pazarda çok iyi konumda olan Rumlar, daha çok taşrada Batılılar adına her türlü malın özellikle Karadeniz mallarının hatta buğday gibi ticareti yasak olan malların alım satım işleriyle uğraşmışlardır.[193]

İstanbul'un fethinden sonra birçok Rum hükümet adına mültezimlik yapmaya başlamıştır. Mültezimlerin başlıca sermaye kaynakları ticari işlerde kurulan ortaklıklar ve özellikle İstanbul'un erzak ikmalinden sağlanan kârlardı. Eski Bizans aristokrasisinin Palaeologos, Kantakuzenos, Khalkokondyles ve Rhali gibi aileleri Fatih Sultan Mehmed ve ondan sonraki padişahlar zamanında hep ünlü mültezimlerdendi.[194]

Ermeniler genellikle ticaret ile uğraşırlardı. Halep'teki büyük tüccarlar Hindistan, Bağdat ve İsfahan'a gider ve gelirlerdi. Ermeni tacirler İran'dan getirttikleri ipeği Ankara üzerinden İzmir'e gönderirler ve İzmir'de mallarını çoğunlukla nakit para ödeyen Fransızlara satarlardı. Batıda ise Boğdanlı Ermeni tüccarlar Orta Avrupa ülkeleriyle Boğdan arasında ticaret yaparlardı.[195] Genellikle kara ticareti ile uğraşan Ermeniler, Türklerle birlikte zengin kervanlarla Asya'nın her tarafında ticaret yaparlardı. Bu kervanların çadırları, denkleri, hayvanları, askerleri, silahları ile büyük bir teşkilatı vardı.[196]

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni tüccarlar, gemi sahipleri, girişimciler ve sarrafların Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında önemi giderek artmıştır.[197] Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler İstanbul, Bursa, Ankara, Tokat, Erzurum, Revan ve Nahcivan'da ticari alanda söz sahibi

[191] Mantran, *İstanbul,* C. II, s. 57.
[192] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 150.
[193] Mantran, *İstanbul,* C. II, s. 197.
[194] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1300-1600),* çev. Halil Berktay, C. 1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 261.
[195] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 204.
[196] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 150.
[197] Lewis, *Yahudiler,* s. 198.

olmuşlardır.[198] İstanbul'da oturan Hıristiyanlardan sarraflık, esnaflık, ticaret ile uğraşanların çoğunluğu Ermenidir.[199]

Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Yahudiler kendilerini hoşgörüyle karşıladıkları için ülkeye kendileriyle birlikte tüm Portekiz ve İspanya'daki sermaye ve yatırımlarını da getirmişlerdir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun bankacılık, yatırım ve ticaret alanında gelişme göstermesine ön ayak olmuşlardır.[200] XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse tüm iç ve dış kara ve deniz ticaretinde Yahudiler yer almıştır. İstanbul, Selanik, Edirne, Bursa, Kahire, İskenderiye başlıca ticaret merkezleri olmuştur. Yahudiler panayırlara katılmışlar ve uzun ya da kısa mesafeli ticari seyahatlere çıkmışlardır.[201] İran'ın ipeklerini Bursa'ya taşıyan Yahudi tüccarlar kentin ipek alışverişinde hatta para el değişiminde büyük rol oynamışlardır.[202]

Osmanlı Devleti'nde on sekiz yıl yaşamış Capucinler Hıristiyan Cemiyetine mensup Michel Febvre adında bir rahip Theatre de la Turquie adlı eserinde imparatorluğun birçok şehrinde özellikle İstanbul, İzmir, Halep, Kahire ve Selanik gibi yerlerde çok sayıda Yahudi bulunduğunu, bunların başlıca işlerinin bankerlik, sarraflık, simsarlık ve eczacılık olduğunu söylemiş, ticaret mallarına değer biçmek, cinsini tanımak ya da tanıtmak konusunda usta olduklarını ifade etmiştir.[203] Simsarlıkla uğraşan Yahudiler hemen hemen imparatorluğun bütün ticaretini ellerinde tutmuşlar, halkın hem satıcısı, hem de müşterisi olmuşlardır. Bütün mali büroları ve ileri gelenlerin servetlerini ve mallarını yönetmişlerdir.[204] Fevbre, günlük işlerini takip ettirmek ve alım satım işlerini yaptırmak için her zengin Türk ailesinin bir Yahudi bulundurduğunu söylemiştir.[205] Yahudiler XVI. ve XVII. yüzyıllarda sarraflık, altın, elmas ve gümüş işletmeciliğinde oldukça başarılı olmuşlardır. İstanbul zenginlerinin mücevherat ihtiyaçları mücevheratçı Yahudiler tarafından

[198] Enver Konukçu, "Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler", *Osmanlı,* C. 4, s. 328.
[199] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 156.
[200] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 312.
[201] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* s. 30.
[202] Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* s. 515.
[203] Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1995, s. 131; Mantran, *İstanbul,* C. I, s. 60.
[204] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 150.
[205] Eroğlu, *Yahudiler*, s. 174.

karşılanmıştır. Bu kişiler padişahın, saray erkânının ve saraylı kadınlarının da yakından tanıdığı kişiler olmuşlardır.[206] Michel Febvre, Yahudilerin tefecilik de yaptıklarını, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en büyük tefecileri olup üç ay içerisinde yüzde yirmi beş faiz aldıklarını belirtmiştir.[207]

Büyük maliyeci ve sarraf Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin anaparası olan akçenin her seferinde farklı biçimlerde kesilmesinden yararlanarak bu durumu vurgunculuk için kullanmışlardır. Zaman zaman akçe kenarlarını kırparak gümüş elde etmiş, ağır akçe kestirip gümüş kaçakçılığı yapmış ve akçenin altın karşısındaki değer değişikliğinden yararlanarak, altın akçe değiş tokuşunu ticaret haline getirip halkı kandırmışlardır.[208] Kalpazanlık yapan Yahudilerin ve bazı sarrafların yüzünden piyasada çok sayıda kızıl ve kırkık akçe dolaşmaya başlamıştır. 1572 yılında İstanbul kadısına bir ferman yazılmış ve fermanda Yahudi ve bazılarının akçe kırkmayı alışkanlık haline getirdiğinden ve Hazine'ye de kırkık akçe girdiğinden bahsedilerek ellerinde kızıl akçe olanların bu akçeleri denize dökmeleri, kırkık akçe olanların da Darphane'de tekrar kestirmeleri emredilmiştir.[209]

XV. yüzyılın sonlarından itibaren Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nda dokuma ürünleri özellikle yünlü kumaş ticaretinde önemli bir rol oynamışlardır. Dokumacılığın iki önemli merkezi olan Selanik ve Safed'deki kayıtlar, üreticilerinin tamamının köken olarak Yahudi olduklarını, faaliyet alanlarını çoğunlukla Yahudilerin oluşturduğunu göstermektedir.[210] II. Bayezid, bu dokumacı Yahudi ustalara bazı ayrıcalıklar tanıyarak, Rumelinden mîrî, nisbeten düşük bir fiyat üzerinden yün toplama hakkı ve bununla yeniçerilere çuha dokumak görevini vermiştir.[211] I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman da Yahudilerin yün ihraç etmelerini yasaklamış ve ordunun özellikle yeniçerilerin giyinmesi için gereken dokumaların sağlanmasını emretmişlerdir.[212] XVI. yüzyıl yeniçeri çuha muhasebesi kayıtlarına

[206] Rahmi Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)", *AÜSBE Tarih Ana Bilim Dalı,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2008, s. 182.
[207] Eroğlu, *Yahudiler*, s. 169.
[208] Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* s. 534.
[209] Eroğlu, *Yahudiler*, s. 172; Altınay, *Eski İstanbul,* s. 65.
[210] Lewis, *Yahudiler,* s. 153.
[211] Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* S. 2-3, 1974, s. 419.
[212] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 126.

göre Selanikli Yahudiler 95-96000 arşın çuha dokumakla yükümlüydüler. Bu miktar aynı yüzyılın sonarlından itibaren 280000 arşına çıkarılmıştır.[213] Yeniçerilerin giydikleri üniformaların büyük bölümünü Selanikli kumaş üreticisi Yahudiler sağlamıştır.[214] XVII. yüzyılda Evliya Çelebi *"Halkının (Selanik'in) cümle kârları memdûhdur, ammâ cemî-i Yahudileri gunâ gûn, nakş-ı bukalamun-ı 'ibretnumûn Selânik keçeleri işlerler ki sihir âsâr iderler ve Al-i Osman'ın 40000 yeniçerilerine mavi ve yeşil sobraman çuka ve londra şeklinde çuka işlerler."*[215] sözleriyle bu durumdan bahsetmiştir. Barkan, Selanik'teki Yahudilerin yeniçeri abası dokuyan "Çulha" Yahudiler olarak bilindiğini ifade etmiştir.[216]

Osmanlı gümrüklerinde çalışanların ve vergi toplayıcılarının büyük bir kısmı hatta çoğunluğu Yahudi'ydi.[217] M. Guer, Yahudilerin ticaret işlerindeki anlayışları nedeniyle gümrüklerin idaresinde görev aldıklarını, bütün yabancı tüccarların aracısı olduklarını söylemiştir.[218] Gümrüklerde çalışanların çoğunun Yahudi olması bazı tüccarları rahatsız etmiş, *"iskele ve gümrük eşyaları ve sair mültezim taifesi ekseri Yahudi taifesi itmekle huddamları Yahudi taifesinden eylemek ile imanı İslamımıza zarar vaki oluyor"* diyerek Divan-ı Hümayun'a şikâyet etmiş ve bu duruma son verilmesini talep etmişlerdir.[219]

Yahudilerin imparatorluğun uluslararası ticaretindeki payı XVII. yüzyılda azaldı ve XVIII. yüzyılda neredeyse durma noktasına geldi.[220] Bu dönemden sonra yazılan kitaplarda da Yahudilerin genellikle el sanatları, işportacılık gibi işlerle uğraştıklarının belirtilmesi bu durumu doğrular niteliktedir.[221] Avrupalı gezginler, XVIII. yüzyılın sonlarında İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerinde Yahudi mahallelerini en çok fakirliğin yaşandığı yerler olarak betimlemişlerdir.[222]

---

[213] Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası", s. 419.
[214] Lewis, *Yahudiler,* s. 154.
[215] Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası", s. 417.
[216] Barkan, *Toprak Meselesi,* s. 740.
[217] Lewis, *Yahudiler,* s. 153; Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* s. 205.
[218] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 132.
[219] Altınay, *Eski İstanbul,* s. 116.
[220] Lewis, *Yahudiler,* s. 166; Eroğlu, *Yahudiler,* s. 175.
[221] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 175.
[222] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 318.

Osmanlı Yahudilerinin etkili olduğu alanlardan biri de esir ticaretiydi. Yahudiler genellikle savaş zamanlarında ordunun arkasından giderek ucuz fiyata savaş esiri satın alıp İstanbul'a getirmiş ve onları yüksek ücretlerle satmışlardır.[223]

1912 yılına ait bir belgeye göre İstanbul'da 40 özel banker vardır ve bunlardan hiçbiri Türk değildir. İsimlerinden çıkartılabileceği kadarıyla 12'si Rum, 12'si Ermeni, 8'i Yahudi ve beşi de ya Levanten ya da Avrupalıdır. İstanbul'da 34 borsacının bulunduğu listede, 18 Rum, 6 Yahudi, 5 Ermeni'ye karşılık bir tane bile Türk yoktur.[224] XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da kayıtlı olan 1000 tüccara ait listede tüccarların yalnızca %3'ü Fransız, İngiliz ya da Alman'dı, geriye kalan tüccarların çoğunu gayrimüslimler oluşturuyordu.[225] Yöneticilere nakit para gerektiğinde gayrimüslim bankerlere başvururlar, onlar da kendi mesleğinde olan diğer zimmîlerin oluşturduğu ağı devreye sokarlardı.[226]

XVIII. yüzyılda dış ticarette gayrimüslim tüccarlar etkin rol oynamış ve devlet tarafından kendilerine imtiyaz beratları verilmiştir. Yabancı tüccarların sahip oldukları kapitülasyonlara benzer olarak bu imtiyaz beratları sayesinde gayrimüslim Osmanlı tüccarlar daha az vergi ödeyerek maliyeti düşürmüşlerdir. 1793 tarihinde Halep'te zimmîlere verilen berat sayısı 1500'ü bulmuştu.[227]

İncelediğimiz sicillerde de mülk alım satımı, mülk anlaşmazlıkları, alacak davaları, darp yaralama ve hırsızlık davaları gibi kayıtlarda Konya'daki gayrimüslim tüccarlara rastlamaktayız. Bu tüccarlar genellikle hanlarda kalıp Konya'da ticaret nedeniyle bulunan zimmîlerdir. Örnek olarak, Konya'da bulunan Çaylızâde Hanı'nda kalan tüccar Karahan zimmînin kiralık odasını kilitleyerek handa kaçması üzerine hancı el-Hac Abdi mahkemeye başvurarak zimmînin kaldığı odanın açılıp içindeki eşyasının tahrir edilmesini talep etmiştir. Mahkemeden yollanan görevliler odayı açıp içerisinde bulunan Karahan zimmînin eşyalarını el-Hac Abdi'ye emanet yoluyla teslim etmişlerdir.[228] Başka bir kayıtta, Konya'daki Valide Sultan Hanı

[223] Eroğlu, *Yahudiler*, s. 171.
[224] Lewis, *Yahudiler*, s. 78.
[225] Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 195.
[226] Lewis, *Yahudiler*, s. 108.
[227] Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 195.
[228] KŞS 15/78-2 (23 Şevval 1081).

tüccarlarından olan es-Seyyid el-Hac İbrahim bin İsmail, el-Hac Mehmed bin Ahmed Efendi, el-Hac Ömer bin Musa, el- Hac Salih bin el-Hac Ali ve Ahmed Çelebi ibn Mehmed adlı kişiler handa kalan zimmî tüccar Meyser veled-i İsa hakkında handa kaldığı odada içki içip sarhoş olduğu gerekçesiyle şikâyetçi olup handan çıkarılmasını talep etmişlerdir. Meyser zimmî suçlamaları kabul etmeyerek odadaki eşyalarını alıp odayı hancıya teslim edeceğini söylemiştir.[229]

Sicillerde yer alan alacak davalarında karşımıza birçok gayrimüslim tüccar çıkmaktadır. Zimmî tüccarların alacakları olduklarını iddia ettikleri bir belgede, Larende'de bulunan Kapan Hanı'nda kalan Acem tüccarlarından Murat veled-i Kalyos, Erkil veled-i Bogos ve Aslan veled-i Evanos, Murad veled-i Mirzamili ve Davud veled-i Polad zimmîler kaldıkları handa eşyalarını satarlarken Konya'da serdar olan Abdi Beşe ibn Ali'nin kendilerine içki içiyorsunuz diyerek, 60 esedî guruş, bir sim kemer kılıç, iki ruleye kahvelerini alıp, odalarını mühürlediğini söylemişlerdir. Abdi Beşe suçlamayı kabul etmemiş, zimmî tüccarlar da iddialarına yönelik kanıtları olmadığı gerekçesiyle davadan men edilmişlerdir.[230] Diğer bir örnekte, aslen Kayseri'de ikamet edip ticaret sebebiyle Konya'da bulunan tüccar Yasef veled-i Ayan zimmî, Larende beldesi Mihmandar Mahallesi'nde oturan Sergiz veled-i Bedros adlı zimmîye 147 vakıyye zeytinyağını 62 guruşa sattığını, değeri için 120 mankur bir guruş olmak üzere Sergiz'den 62 guruşa denk gelen mankurları aldığını belirterek aldığı paraların geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Bu paralardan bazılarının geçersiz saray mankuru bazısının da taklit edilmiş sikkeler olduğunu söyleyerek Sergiz zimmîden şikâyetçi olmuştur. Sergiz mahkemede paraların geçersiz olduğunu Yasef'e söylediğini onun da kabul ettiğini söylemiş fakat iddiasını kanıtlayamamıştır. Tüccar Yasef zimmînin satış esnasında mankurların geçersiz olduğunu bilmediğine ve kabul etmediğine dair İncil'e yemin etmesi üzerine Sergiz'in söz konusu mankurları darphanedeki mankurlarla değiştirmesine karar verilmiştir.[231]

[229] KŞS 46/54-3 (19 Rebiülevvel 1125).
[230] KŞS 19/25-1 (7 Muharrem 1084).
[231] KŞS 37/10-3 (13 Zilkade 1102).

Zimmî tüccarların ortaklıktan ayrıldıklarının tescil ettirdikleri bir örnekte, aslen Kayseriye Kazası'na bağlı Talas köyü sakinlerinden olup ticaret nedeniyle Konya'da misafir olarak bulunan tüccar Kanıbali veled-i Düvellü zimmî alım ve satımda ortak olduğu zimmî tüccar Yasef veled-i Hanna'ya alacak olduğu 250 guruş karşılığında Talas köyünde bulunan evini ve Çay mevzinde bulunan bir kıta bağını vererek ticari ortaklıktan ayrıldığını tescil ettirmiştir.[232]

III. MESLEKLER

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler hiçbir ekonomik yoksunluğa maruz kalmamışlardır. Hiçbir meslek kendilerine kapalı olmadığı gibi, herhangi bir mesleği yapmak zorunda da bırakılmamışlardır.[233]

Hıristiyanlar, Türklere göre daha az ücret talep ettiklerinden çobancılık ve diğer sürü hizmetleri işinde hayvancılık yapan Müslümanlar tarafından çalıştırılmışlardır.[234] Ermeniler kiremit imalatçılığı, kumaş basmacılığı, altın kakmacılığı; Rumlar kuyumculuk, altın kakmacılığı, terzilik, tekne doğramacılığı, meyhanecilik yapmışlardır.[235] Bursa ve kazalarında yaşayan Rumlar balıkçılık,[236] sığır ve koyun çobanlığı, gül yağcılığı ve bağcılık[237] yapmışlardır. Doğu Anadolu'da Tokat'ta Rumların hepsi demircilikle uğraşmışlardır.[238] Gezgin Gerlach Rumların çok iyi taş ustası olduklarını ve çok güzel camiler, kervansaraylar inşa ettiklerini yazmıştır.[239] Maraş civarındaki Ermenilerin hepsi de bu bölgedeki demir madenlerini işleterek demircilik yapmışlardır.[240] Ermeniler ayrıca fırıncılık[241] ve marangozlukla da meşgul olmuşlardır.[242] İstanbul'un küçük mesleklerinden olan eşekçilik, pastırma

[232] KŞS 38/39-1 (9 Şevval 1103).
[233] Lewis, *Yahudiler*, s. 39.
[234] Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* s. 507.
[235] Mantran, *İstanbul,* C. II, s. 28.
[236] Barkan, *Toprak Meselesi*, s. 616.
[237] Barkan, *Toprak Meselesi*, s. 636, 637.
[238] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 196.
[239] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 631.
[240] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 204.
[241] Fatma Müge Göcek, "Osmanlı Ermenilerinin Gündelik Hayatlarına Bir Bakış: XVIII. Yüzyıl İstanbulu'nda Ermeni Esnafları", *Osmanlı,* C. 5, s. 556.
[242] Mantran, *İstanbul,* C. II, s. 58.

üreticiliği ve satıcılığı, badanacılık da ekonomik durumu iyi olmayan Ermeniler tarafından yapılmıştır.[243]

Ermenilerden çok az bir kısmı da hamallık yapmışlardır. Polonyalı Simeon Midilli Adası'nda üç hane Ermeni olduğunu ve bunların hamallık yaptıklarını belirtmiştir.[244] Ermeni kadınlarından bazıları da dokumacılıkla uğraşmış, göz alıcı malzemeler eğirmiş ve dokumuşlardır. Özellikle çiçek desenli, kalın, sırma işlemeli ipek kumaşlar ve beyaz keçeler yapmışlardır. Daha yaşlı kadınları da gül ve portakal çiçeği suyu ve reçelleri ile ünlüydüler.[245]

Eski bir Arap deyişine göre, bir Yahudi ya elindeki ecza şişesi ya da para kesesiyle yükselir. Bu deyiş şu tarihsel gerçeği ifade etmekteydi. Hırslı bir Yahudi için başarıya giden yol ya şifa dağıtmaktan ya da para ticareti yapmaktan geçmekteydi.[246]

Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda tıp mesleğinde öne çıkmalarında XV. yüzyıl bir dönüm noktasıydı. İtalyan kökenli bir Yahudi olan Giacomolu Gaeta, Fatih Sultan Mehmed'in kişisel hekimliğini yapmıştı. Meslek hayatının belli bir döneminde Müslüman ve vezir olmuş, Yakup Paşa adını almıştır. XVI. yüzyılda da Osmanlı sarayında çok sayıda Yahudi hekim görev yapmıştır.[247] Osmanlı Devleti Yahudi hekimleri cizye, ispence, avarız-ı divaniye, masdariye ve resm-i esara[248] gibi bazı vergilerden muaf tutmuş ve ata binmek gibi bazı ayrıcalıklar tanımıştır.[249]Ayrıca şehirde dolaştıkları zaman yanlarında iki, üç kişi götürüp savaş aleti taşımalarına da izin verilmiştir.[250]

XVII. yüzyıl başlarında hekimbaşıların maiyetinde 21 Müslüman ve 41 Yahudi hekim bulunmaktaydı. Bu dönemin ortalarında ise hassa tabiplerden Müslüman olanların sayısı 14, Yahudilerin ise 4'tü.[251] XVII. yüzyıldan sonra ise Yahudi

[243] Mantran, *İstanbul,* C. I, s. 53.
[244] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 205.
[245] Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam,* s. 192.
[246] Lewis, *Yahudiler,* s. 107.
[247] Lewis, *Yahudiler,* s. 150.
[248] Altınay, *Eski İstanbul,* s. 128.
[249] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 114.
[250] Altınay, *Eski İstanbul,* s. 128.
[251] Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim,* s. 215.

doktorların yerini tıbbi açıdan daha nitelikli ve siyasi yönden daha yetenekli Rumlar aldı.[252]

Yahudilerin uğraştıkları mesleklerden biri de matbaacılıktı. İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen Yahudiler 1494 tarihinde İstanbul'da matbaa açmışlar ve II. Bayezid döneminde İstanbul Yahudileri matbaaları yirmi İbranice eser basmışlardır.[253] Özellikle XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Yahudi matbaacılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık olarak 30 kadar matbaa kurmuşlardır.[254]

Yahudiler demir ustalığı, tekerlek yapımı, inşaat ustalığı, gemi yapımcılığı ve ip imalatı işlerinde çok başarılı olmuşlardır. Sicilya'dan göç eden Yahudiler balıkçılık, denizcilik, tuz imalatçılığı ve limanlarda hamallık işlerinde çalışmışlardır. Yahudiler ayrıca kürkçülük,[255] kalaycılık, kerestecilik, değirmencilik, kazzazlık (ipekli imalatçılığı)[256] ve kasaplık yapmışlardır.[257] Hahamların tekelinde olan kasaplık mesleği özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Yahudiler arasında önemli bir iş kolu olmuştur.[258] 1757 yılına ait bir fermanda Yahudi kasaplar ile Yahudilerle ilgili yiyecek gibi şeyler satan esnafın güvenilir kimselerden seçilmeleri gerektiği belirtilmiştir.[259]

Gezgin Antoine Galland, bazı dar gelirli Yahudilerin İstanbul'da Hıristiyan düğünlerinde tef çalarak ve raks ederek geçimlerini sağladıklarını yazmıştır.[260] Diğer bir gezgin Stephan Gerlach da çalgı çalmakta usta olan Yahudilerin sarayda çalgıcılık yaptıklarını söylemiştir.[261] Yahudiler tarımla da uğraşmış, Müslüman ve Yahudi işçileriyle birlikte toprağı işlemişlerdir. Yahudiler ayrıca şaraplık üzüm yetiştiriciliği, şarap imalatçılığı ve bahçıvanlık da yapmışlardır. Bazen bu işler için Müslümanların çiftliklerini de kiralamışlardır.[262]

---

[252] Lewis, *Yahudiler*, s. 165.
[253] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 112; Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* s. 24.
[254] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* s. 24.
[255] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 791.
[256] Emecen, *Manisa Yahudileri*, s. 92.
[257] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 315.
[258] Emecen, *Manisa Yahudileri*, s. 82.
[259] Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* s. 95.
[260] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 208.
[261] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 637.
[262] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 315.

Konya'daki gayrimüslimler farklı zamanlarda çeşitli iş kollarında çalışmışlardır. Konya'da bulunan Ermeniler daha çok kasaplık işinde kullanılmışlardır.[263] Ermeni kasaplardan biri olan Taniel, Mevlana'nın müridi olmuştur.[264] Konya şehrindeki Rumlar ise en çok hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. Evlerde Rum kadınlarından hizmetçiler çalışırken, tarım gibi işlerde de Rum erkekleri çalıştırılmıştır.[265] Şehirdeki Yahudiler ise şarap üretimi ve meyhanecilik gibi işlerle meşgul olmuşlardır.[266] Gayrimüslimlerin meşgul oldukları mesleklerden biri de cullahlıktır. Özellikle, İçkale mahallesinde ve Sille köyünde oturan zimmîlerin çoğu evlerinde bez dokumuşlardır.[267] Türkiye Selçuklu Devri yapıları üzerinde yapılan çalışmalarda mimar olan gayrimüslimlere rastlanmıştır.[268]

XVIII. yüzyılda Konya'daki gayrimüslimleri şer'iye sicilleri ışığında inceleyen Ali Özgökmen, o dönemde zimmîlerin uğraştıkları iş kollarını sarraflık, halıcılık, ticaret, ekmekçilik, berberlik, terzilik, bakkallık, debbağlık, demircilik, tabiplik, urgancılık, nalbantlık, testicilik, mumculuk, çalgı aletleri yapımı, haşhaş ekimi ve afyon yapımı, dülger, kasap, keçeci ve mezartaşçı olarak sıralamıştır.[269]

XIX. yüzyıl içinde gayrimüslim esnafların sayısındaki artış sebebiyle sadece gayrimüslimlere ait bir esnaf organizasyonu ortaya çıkmıştır. Sayılarının daha yoğun olduğu tahmin edilen esnaf kolunda Müslümanların yanı sıra zimmîlere ait bir kethüdalık oluşmuştur.[270]

İncelediğimiz sicillerde Konya'daki gayrimüslimlerin icra ettikleri meslekler hakkında bilgiye alacak davaları, darp ve yaralama, miras, hırsızlık, mülk satışları ve esnaflar arasındaki anlaşmazlıklar gibi mahkeme kayıtlarından ulaşılmıştır. 1650-1800 yılları arasındaki mahkeme kayıtlarına göre Konya'daki gayrimüslimlerin

---

[263] Baykara, *Konya,* s. 235.
[264] Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 57.
[265] Baykara, *Konya,* s. 235.
[266] Küçükdağ, Arabacı, *Selçuklular ve Konya,* s. 137.
[267] Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi,* İÜEF Matbaası, İstanbul 1982, s. 618.
[268] Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler,* s. 85.
[269] Ali Özgökmen, "Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Müslim Gayr-i Müslim Münasebetleri (1700-1800)", *SÜSBE,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996, s. 22.
[270] Muhittin Tuş, "Konya'da Esnaf Teşkilatı", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi,* Konya, I, Ed. Yusuf Küçükdağ, Mayıs 1998, s. 47.

meslekleri şunlardır: Meyhanecilik,[271] nakkaşlık,[272] kuyumculuk,[273] boyacılık,[274] kalaycılık,[275] bakırcılık,[276] kazgancılık,[277] kılıççılık,[278] kürkçülük,[279] papuççuluk,[280] çömlekçilik,[281] ıbrıkçılık,[282] katırcılık,[283] nalbantlık,[284] demircilik,[285] bıçakçılık,[286] çilingircilik,[287] mutaflık,[288] cüllahlık,[289]basmacılık,[290] gazzazlık,[291] kaldırımcılık,[292] iplikçilik,[293] terzilik,[294] semercilik,[295] saray hizmetçiliği[296] ve mumculuk.[297]

Tablo 1: Konya'daki Gayrimüslimlerin Meslekleri

No	**Meslek Adı**	**No**	**Meslek Adı**
1	Kuyumculuk	15	Boyacılık
2	Demircilik	16	Meyhanecilik
3	Kazgancılık	17	Bakırcılık
4	Kılıççılık	18	Papuççuluk
5	Ibrıkçılık	19	Katırcılık
6	Mutaflık	20	Çilingircilik
7	Cüllahlık	21	Basmacılık
8	Kaldırımcılık	22	İplikçilik

[271] KŞS 11/84-1, KŞS 15/136-2.
[272] KŞS 48/166-3.
[273] KŞS 13/36-1, KŞS 15/127-5, KŞS 17/204-5, KŞS 19/128-2, KŞS 34/44-1, KŞS 38/153-2, KŞS 46/245-3.
[274] KŞS 13/105-2, KŞS 17/89-3,KŞS 31/132-2, KŞS 33/235-1, KŞS 37/135-2, 135-3, 206-2, KŞS 47/218-4, 227-3, KŞS 48/113-3, 147-3.
[275] KŞS 16/40-2, KŞS 47/156-2, KŞS 51/53-3.
[276] KŞS 42/163-1.
[277] KŞS 27/240-1.
[278] KŞS 16/40-2, KŞS 38/153-2, KŞS 45/167-4, KŞS 47/203-4.
[279] KŞS 16/46-3, KŞS 29/189-3, KŞS 33/151-1, KŞS 45/36-1, 150-2, 222-2, KŞS 46/245-3.
[280] KŞS 16/122-1, KŞS 52/100-4.
[281] KŞS 16/142-4, KŞS 40/198-2.
[282] KŞS 51/31-2.
[283] KŞS 37/39-1, KŞS 49/101-3.
[284] KŞS 37/19-3.
[285] KŞS 31/134-2, KŞS 41/65-2.
[286] KŞS 33/221-2.
[287] KŞS 27/180-1, KŞS 38/26-2, KŞS 45/167-4.
[288] KŞS 21/61-2.
[289] KŞS 16/40-2, KŞS 23/111-3, KŞS 45/179-5.
[290] KŞS 36/109-2, KŞS 38/201-3.
[291] KŞS 13/301-2.
[292] KŞS 50/175-3.
[293] KŞS 51/226-3.
[294] KŞS 42/33-1, KŞS 47/45-1.
[295] KŞS 42/163-1.
[296] KŞS 14/85-2, KŞS 39/121-3, KŞS 59/55-5.
[297] KŞS 47/52-3, KŞS 48/79-3, KŞS 51/95-2, KŞS 53/60-4.

9	Semercilik	23	Saray hizmetçiliği
10	Kürkçülük	24	Nalbantlık
11	Nakkaşlık	25	Bıçakçılık
12	Kalaycılık	26	Gazzazlık
13	Çömlekçilik	27	Terzilik
14	Mumculuk		

Mülk satışlarında rastladığımız zimmîlerin mesleklerine dair bir belgede, İhtiyareddin Mahallesi sakinlerinden Marderos veled-i Safer zimmî Kürkçüler çarşısında bulunan kürkçü dükkânını 9 esedî guruşa Seyyid Mustafa Çelebi ve Ahmed Çelebi'ye satmıştır.[298] Diğer bir belgede İmaret Mahallesi sakinlerinden Sergiz veled-iManik zimmîAtbazarı Kapusu taşrasında Nalbantlar çarşısında bulunan nalbant dükkânını el-Hac Mehmed'e 140 esedi guruşa satmıştır.[299] Çıralımescid Mahallesi'nden Sergiz veled-i Bogos zimmî ise Eskipazar'da bulunan demirci dükkânını kardeşi Allahverdi zimmîye 35 guruşa satmıştır.[300]

Aynı meslek grubundaki kişiler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmış bu sorunları çözmek için mahkemeye başvurmuşlardır. Kalacik Mahallesi'nden Devlet veled-i Bogos zimmî Kirakos veled-i Murat hakkında şikâyetçi olmuştur. Kirekos ile bir buçuk sene önce 120 guruş kendi sermayesi, 120 guruş da Kirekos'un sermayesiyle kalaycılıkta ortak olup kârı aralarında paylaşmak üzere anlaşmışlarken bir buçuk sene çalışıp sermaye ve kârla birlikte 400 guruş kazandıklarını fakat bu parayı paylaşırken aralarında alaşmazlık olduğunu belirtmiştir. Daha sonra mahkemede 30 guruşa uzlaşarak Kirekos'dan sulh bedeli olarak 30 guruşu teslim almıştır.[301]

Osmanlı Devleti ordunun ihtiyaçlarının zamanla artıp bu ihtiyacın devlet hazinesine yük olmasının ardından devlet hazinesinin masraflarını azaltmak ve ordunun gereksinimlerini karşılamak amacıyla çeşitli yollara başvurmuştur. Bunlardan birisi de Osmanlı esnafının kendi aralarından çıkardıkları kişilerin aynî

[298] KŞS 33/ 151-1 (19 Cemaziyelevvel 1096); Aynı konu hakkında bk. KŞS 19/128-2**,** KŞS 29/189-3, KŞS 46/245-3.
[299] KŞS 37/19-3 (29 Zilkade 1102).
[300] KŞS 31/134-2 (18 Şevval 1097).
[301] KŞS 47/156-2 (23 Zilkade 1128).

olarak yerine getirdikleri orduculuk hizmeti veya sefere gitmeyerek bunun yerine devlet tarafından belirlenmiş[302] nakit olarak ödedikleri ordu akçesidir.[303] Arşiv belgeleriyle vekâyi'nâmelerde bu esnaflar orducu, orducu esnafı, ordu-bâzâr ve ordu-bâzâr halkı olarak geçmektedir.[304] Zaman zaman ordubazar akçesi konusunda esnaflar arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Sultan Selim Han tarafından *kırk bir nefs en'âm hânına* tayin edilen boyahanenin kiracısı olan Yagob veled-i Yasef zimmî, esnaf çarşısı ahalisinden el-Hac Nurullah bin el-Hac Seydi, el-Hac Şaban bin Veli, el-Hac Mahmud bin İvaz Hoca, el-Hac Veli bin Ahmed, el-Hac Mehmed bin Ömer ve Yiğidbaşı Ahmed bin Bali haklarında kendisinden ordubazar akçesi istedikleri gerekçesiyle davacı olmuştur. Kiracısı olduğu boyahanenin mîrî olup 100 seneden beri ordubazar akçesi istenmediğini belirtmiştir. Esnaflar da boyahanenin mîrî olduğunu kabul edip eskiden beri ordubazar akçesi alınmadığını kabul ederek boyacı Yagob'un boğası ve astar sattığını o yüzden ordubazar talep ettiklerini belirtmişlerdir. Fakat eskiden bu yana boyahaneden ordubazar tekâlîfi alınmadığı için bezzasistan ahalisinin talebi reddedilmiştir.[305] Bir başka anlaşmazlıkta Konya'daki kürkçüler esnafından yiğitbaşı Bahşi veled-i Aslan, Kara veled-i Durmuş, Aslan veled-i Nikola ve İvaz veled-i Durmuş adlı kişiler bazarbaşı el-Hac İsmail hakkında davacı olmuşlardır. İlk olarak Karaman mirmiranı olan İbrahim Paşa daha sonra da Karaman mirmiranı olan Ali Paşa aracılığıyla iki kez ordu akçelerinin toplatılıp el-Hac İsmail'e verildiğini iddia etmişler ve dava sonucunda fazladan verdikleri akçelerini el-Hac İsmail'den geri almışlardır.[306]

Kimi zaman da zimmî esnaf grupları anlaşmazlık içine düştüğü diğer esnaf gruplarıyla sulh yaparak aralarındaki sorunu çözmüşlerdir. Konya'da Türkmen kürkü diken kürkçü esnafdan Molla Murad bin Mustafa, İsmail bin Mehmed, Mehmed binMustafa ve diğer kişiler ile zimmî kürkçü esnafından Asvader veled-i Ağya, Haçer veled-i Yasef, Sanan veled-i Bostan ve diğer zimmîler birlikte bir esnaf olup, Müslümanlar sadece koyun derisinden Türkmen kürkü dikiyorlarken zimmî esnafsa

[302] Şenol Çelik, "Orducu", *DİA,* C. 33, İstanbul 2007, s. 371.
[303] Bülent Çelik, "Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* Vol. 3, S. 1, Aydın 2018, s. 138, 139.
[304] Çelik, "Orducu", s. 370.
[305] KŞS 13/105-2 (12 Muharrem 1088).
[306] KŞS 16/46-3 (20 Cemaziyelevvel 1083).

diğer kürkü dikip satıyorlarmış. Müslüman kürkçüler fakirleştikleri için ordubazar akçesini ödemekte zorluk çekmişler ve zimmî esnaf ile aralarında anlaşmazlık oluşmuş. Daha sonra iki gurup uzlaşarak Müslüman kürkçülerin ordubazar oldukça 10 guruş ödemelerinde karar kılınmış, zimmî kürkçüler de onlardan 10 guruştan fazlasını almamaya razı olmuşlardır.[307]

Bazen de farklı meslek grupları arasında yaşanan anlaşmazlıklar mahkemede çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Konya'da cüllahlar esnafından Hüseyin bin Mehmed, Mehmed bin Mustafa, Hüseyin bin Ahmed, Abdulhalim bin Mehmed, Deker veled-i Esrâb, Serkiz veled-i Evâdik ve diğer kişiler basmacılar esnafından el-Hac Mehmed bin Yusuf, Şahin veled-i Menas, Hanis veled-i Agob, Belkos veled-i Belkos ve diğer esnaf haklarında davacı olmuşlardır. Basmacılar esnafı cüllahların keresteleri olan ipliği satıyorlarmış, vali tarafından cüllahlardan beylik namıyla iplik talep edildiğinde cüllahlar basmacılardan hisseleri miktarı ipliği istediklerinde basmacı esnafı vermiyormuş. Mahkemede basmacılar esnafının cüllahların keresteleri olan ipliği satmamalarına karar verilmiştir.[308] Diğer bir olayda Konya'da bulunan kasap hırfesinden yiğidbaşı Mustafa, Mehmed Çelebi ibn Ali, İbrahim Çelebi ibn Ahmed ve diğer kişiler ve mumcu esnafından Haçator veled-i Misis, Hayrebet veled-i İbrahim ve Avanos veled-i Çaçur adlı zimmîler Sille köyü sakinlerinden olan el-Hac Mehmed bin Abdullah, el-Hac İbrahim bin Abdullah ve Ali Beşe haklarında fazladan kasap dükkânı açarak kendi işlerine karıştıkları iddiasıyla davacı olmuşlardır. Dava sonucunda Sille'de kasap dükkânı açanların Konya'daki kasap ve zimmî mumcu esnafının işlerine karışmamalarına karar verilmiştir.[309] Boyacı esnafı ile basmacılar arasındaki probleme ilişkin bir davada Konya'da bulunan boyahanede boyacı olan Avanos zimmî basmacı zimmîlerden Mesis veled-i Yasef, Sanan veled-i Vanlu, Yovan veled-i Espan haklarında evlerinde boyacılık yaptıkları gerekçesiyle davacı olmuştur. Avanos zimmî eskiden beri

[307] KŞS 45/150-2 (3 Muharrem 1127).
[308] KŞS 45/179-5 (8 Safer 1127).
[309] *"bizler medîne-i mezbûrede kasâb ve mumcu olup mezbûrlar fuzûlî san'atlarımıza karışup her biri ikişer üçeryüz ganem ve keçi devşirüp karye-i mezbûre Sille'de dükkân açup zebh ve etini ve yağını fürûht ve içyağını diyâr-ı âhara götürüp mumculara furûht itmeyüp her birimize küllî müzâyaka virmeleriyle ba'de'l-yevm karye-i mezbûrede yalnız bir kasâb olup bâkîleri men' ve def' olunmak ve kasâb-ı mezbûr dahî içyağını mumculara furûht itmek üzere tenbîh olunmak matlubumuzdur.."* KŞS 51/95-2 (28 Şevval 1140).

boyahaneden başka yerde boyacılık yapılmaması hakkında emir olmasına rağmen basmacı zimmîlerin evlerinde başka kişilerin giysilerini boyayarak boyacılık yaptıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine basmacı zimmîler evlerinde boyacılık yapmayacaklarına dair mahkemede yemin etmişlerdir.[310]

Zimmî esnaflara dair sicillerlerde yer alan belgelerden bazıları da ödemekle yükümlü oldukları vergiler konusunda çıkan anlaşmazlıklardır. Kalecik Mahallesi sakinlerinden Manik veled-i Arzman zimmî önceden kazgancı olup dört yıldır kazgancılığı yapmadığı halde kendisinden hala vergi talep eden kazgancılar hırfetinden yiğidbaşı Mustafa bin Abdullah, Mahmud bin Hüseyin ve el-Hac Halil ibn Ahmed haklarında şikâyetçi olarak elindeki fetva gereğince vergi talebinden menedilmelerini istemiştir. Bu kişiler de mahkemede Manik'in kazgancılığı bıraktığını fakat kazgancılıkla uğraşan başka kişilere yardım ettiğini belirtmişlerdir. Manik zimmînin elindeki fetvada belirtildiği üzere Manik kazgancılık yapmadığı sürece davalı kişilerin vergi talep etmemesine karar verilmiştir.[311]

Sicillerde yer alan alacak davalarında da yaptığı işin karşılığını talep eden zimmî esnaflar bulunmaktadır. Kalecik Mahallesi sakinlerinden terzi Abraham veled-i David zimmî Ahmed Beşe ve Celil Beşe adlı kişilerin Mehmed ve el-Hac Hüseyin adlı bölükbaşılara bir sof çakşır, bir alaca entari, bir çuka kesme, bir çuka hâşe ve bir mavi çuka serhaddi dikmesi için kendisine sipariş verdiklerini, kendisinin bunları dikip Celil Beşe'ye teslim ettiğini fakat bölükbaşıların bunu kabul etmeyerek eşyaların değerini kendisinden istediklerini ve aldıklarını belirtmiştir. Mahkemede el-Hac Ömer bin Musa beşe ve el-Hac Ali bin Ebubekir, terzi Abraham lehine şahitlik yaparak Abraham'ın diktiklerini Ahmed Beşe ve Celil Beşe'ye teslim ettiğini doğrulamışlardır. Şahitlikleri kabul edilerek eşyanın aynısı varsa aynısı yoksa da değerinin Abraham'a Ahmed Beşe tarafından teslim edilmesine karar verilmiştir.[312]

Konya'da yaşayan bazı zimmîler de saray işlerinin yerine getirilmesinde görevlendirilmiş, sarayın temizliğinden sorumlu olmuşlardır. Konya cizye defterindeki kayıtlarda da bu kişilerden saray-dâr yani saray hizmetçisi olarak

[310] KŞS 37/135-3 (3 Cemaziyelevvel 1103).
[311] KŞS 27/240-1 (1 Rebiülevvel 1094).
[312] KŞS 47/45-1 (2 Cemaziyelahir 1128).

bahsedilmiştir. Konya'daki zimmîlerden Sefer veled-i Yasef, Yasef veled-i Birhan, Karabit veled-i Allahverdi, Lekşe veled-i Müsafir, Sanan Keşiş ve Allahverdi adlı zimmîler önceden Karaman mirmiranının ve mütesellim ağanınoturdukları saraylarınıtemizlemekle görevli olduklarını ve bu işlerden başka hiçbir işi yapmayacaklarına dair ellerinde hüccet olmasına rağmen bu kişilerin kendilerinden başka hizmetler talep etmeleri sebebiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Bu kişilere hüccetin okunup gereğinin yapılmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine bazarbaşı Hacı İsmail'e hücceti okuması emredilerek bu zimmîlere hüccette yer alan görevlerden başka hiçbir hizmet yaptırılmaması konusunda uyarılmışlardır.[313] Bir başka kayıtta Konya'da vilayet işlerini yürütmek için şehir kethüdası olarak görevlendirilen Molla Mehmed, sarayın kuruluşundan beri saray hizmetinde bulunan Konya'da zimmîlerden Mardus oğlu Hacator ve arkadaşlarına bazı görevleri yerine getirmedikleri gerekçesiyle müdahale etmesi üzerine şehri kethüdası saray işlerinden başka hizmetleri bu zimmîlere yüklememesi konusunda uyarılmıştır.[314]

Konya'daki gayrimüslimlerin mesleklerinden biri de tedavi için hekime müracaat etme ve tedaviye rıza göstermeyle alakalı kayıtlarda karşılaştığımız cerrahlıktır. Bu belgelerde zimmî cerraha başvuran hasta kişiler ya da hasta yakınları *"maraz-ı mezburdan bi-emrillahi te'âlâ ifâkat müyesser olursa febihâ ücretini edâ ideyim ve eğer bana ecel târî olup vefât idersem vefâtıma müte'allık akrabâ ve ta'allukâtımdan ve hükkâm-ı zevi'l-ihtirâm tarafından mezbur rencîde olunmaya"*[315] ve *"esnâ-yı mu'âlecede bi-emrillahi te'âlâ vefât iderse dem ve diyetine müte'allık da'vâdan cerrâh-ı mezkûrun zimmetini ibrâ-yı 'âmm ile ibrâ ve iskât eyledim"*[316] ifadeleriyle tedavi sonuç vermediği takdirde doktorun hiçbir suçu olmadığını ve kendisine bu konuda herhangi bir dava açılmayacağını bildirmişlerdir.

Gayrimüslim cerrahlara hem zimmîler hem de Müslümanlar bazen kendileri bazen de yakınları için mesaneden taş çıkarılması, fıtık, vücudun çeşitli yerlerinde bulunan ur ve kasıkta yara gibi rahatsızlıklar nedeniyle başvurmuşlardır. Örneğin, Bozkır Kazası Akkilisa köyü sakinlerinden Mehmed binSefer fıtık tedavisi için

[313] KŞS 14/85-2 (12 Rebiülevvel 1081).
[314] KŞS 59/55-5 (15 Şaban 1181).
[315] KŞS 14/160-2 (5 Receb 1081) .
[316] KŞS 47/152-4 (2 Zilhicce 1128).

Aslan veled-i Nikola zimmî cerraha müracaat etmiştir.[317] Osman bin İshak adlı kişi hayasındaki fıtıkdan dolayı zimmî cerrah Elkeşe veled-i Kosda'ya müracaat etmiştir.[318] Piripaşa Mahallesi'nden Hasan bin Ali Efendi çürüyen ayaklarının kesilmesi talebiyle Elkeşe veled-i Kosda zimmî cerraha müracaat etmiştir. Hasan Karadiğin köyünden Musa bin Şükrullahı bıçakladığı için Karaman Eyaleti mütesellimi Köse Mustafa Ağa Hasan'ı hapsederek tomrukla işkence yapmış, tomruk sıkdığı için Hasan'ın iki ayağı çürümüş. Çürüyen ayaklarını tedavi edecek hiçbir ilaç olmadığı için Hasan acılarının dinmesi için çürüyen ayaklarının kesilmesini Elkeşe cerrahtan talep etmiştir. Hasan'ın babası Ali Efendi'de Elkeşe cerrahın oğlunun ayaklarını kesmesi sonrasında oğlu ölürse zimmî cerrahtan şikâyetçi olmayacağını belirtmiştir.[319]

Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de zimmî cerrahlara başvurmuşlardır. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden Yunuz veled-i Anderyas zimmî kasığındaki yarıktan dolayı Dimitri cerraha gidmiştir.[320] İçkale Mahallesi'nde oturan Panos veled-i Yağmur zimmî kasığındaki yara sebebiyle Elkeşe veled-i Meyhor zimmî cerraha başvurmuştur.[321] Çıralımescid Mahallesi'nden Despine bint-i Bali nasraniye boynunun sağ tarafındaki urdan dolayı Andon veled-i Todoros zimmî cerraha müracaat etmiştir.[322]

Kimi zaman da zimmî cerrahlara yakınlarının hastalıklarının tedavisi için başvuran kişiler olmuştur. Aligav Mahallesi'nde oturan Fatma bint-i İsmail adlı kadın küçük oğlu Mehmed'in mesanesindeki taşın ihracı için Andon veled-i Todor zimmî cerraha gitmiştir.[323] Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden Parsi veled-i Vartan zimmî oğlu Sergiz'in boynundaki urun tedavisi için Elkisyan veled-i Papas zimmî cerraha müracaat etmiştir.[324] Şeyhosmanrumî Mahallesi'den Ali bin Mehmed

[317] KŞS 35/205-3 (Selh Muharrem 1102).
[318] KŞS 13/62-2 (5 Zilhicce 1087).
[319] KŞS 13/67-2 (14 Zilhicce 1087).
[320] KŞS 15/16-5 (15 Receb 1081).
[321] KŞS 16/43-2 (17 Cemaziyelevvel 1083).
[322] KŞS 24/144-2 (24 Rebiülevvel 1089).
[323] KŞS 25/15-2 (24 Zilkade 1091).
[324] KŞS 34/121-3 (16 Zilhicce 1098).

on yaşındaki oğlunun mesanesindeki taşın ihracı için zimmî cerrah İvaz veled-i Bedros'a başvurmuştur.[325]

Çocukların yanı sıra ailenin diğer üyelerinden olan köle ve cariyeler de sahipleri tarafından hastalıklarının tedavi edilmesi için zimmî cerrahlara götürülmüşlerdir. Mürsel Bey ibn Hüseyin kölesi Yusuf'un fıtık rahatsızlığının tedavi edilmesi için Ayvaz veled-i Todoros zimmî cerraha müracaat etmiştir.[326] Konya sakinlerinden olup ölen Mehmed Ağa'nın kölesi Şahin'i kasığındaki yarığın tedavisi için Mehmed Ağa'nın varisleri Dimitri cerraha götürmüşlerdir.[327]

Tedaviye rıza senedi belgelerinde kimi zamanda tedavi sonuç verdiği takdirde zimmî cerraha ödenecek tedavi ücreti de belirtilmiştir. Aksinle Mahallesi'nde oturan bir kişi mesanesinde taş olan oğlunu zimmî cerraha götürmüş ve iyileşirse tedavi ücreti olarak 5 esedî guruşu cerraha vereceğini bildirmiştir.[328]

Tedaviye rıza gösterme ve cerraha başvurma gibi belgelerin yanı sıra darp, yaralama gibi olaylarda keşif yapan cerrahlardan zimmî olanlar karşımıza çıkmaktadır. Göktaş Mahallesi sakinlerinden Sugamen veled-i Safer zimmînin Mehmed Beşe adlı kişi tarafından maşayla yaralanması sonucunda açılan davada Sugamen'in yarasını üstad cerrahlardan Bali veled-i Bogos zimmî inceleyerek tedavi ücretini belirlemiştir.[329]

Gayrimüslimlerin meşgul oldukları mesleklerden biri de mimarlıktır. İncelediğimiz sicillerde cami, hamam ve han gibi yerlerin tamir keşiflerine ilişkin kayıtlarda karşımıza keşfi gerçekleştiren zimmî mimarlar çıkmaktadır. Örneğin Şeyh Ahmed Efendi Çifte Hamamı'nın tamir keşfini üstad mimarlardan Artin ve Yasef zimmîler gerçekleştirmiştir.[330] Sultan Süleyman Han camisinin tamir keşfini hassa mimarlarından üstad Murad veled-i Yasef zimmî yapmıştır.[331] Şerafeddin Camisi

[325] KŞS 42/41-3 (28 Receb 1118).
[326] KŞS 37/116-2 (18 Rebiülahir 1103).
[327] KŞS 15/18-1 (27 Receb 1081).
[328] KŞS 21/266-2, Aynı konu hakkında bk. KŞS 21/254-2, 255-1, 255-3, 256-3, 262-2.
[329] KŞS 46/162-2 (28 Cemaziyelahir 1125).
[330] KŞS 52/61-3 (9 Cemaziyelahir 1143).
[331] KŞS 44/118-1 (25 Rebiülahir 1122).

evkafından olan Arıkoğlu Hanı'nın tamir keşfini mimarbaşı Murat veled-i Yasef zimmî yaparak tahminen 80 guruş ile tamirin gereçekleştirileceğini bildirmiştir.[332]

XVII. yüzyılın ortalarına kadar Müslümanlar ve gayrimüslimler herhangi bir ayrım yapılmadan aynı esnaf birliklerine tabi olmuşlardır. Osmanlı Devleti bu esnaf birliklerini üyelerinin hangi dine mensup olduğuna bakmadan teşvik etmiştir.[333] Esnaf birliklerinin defterlerinde önce Müslümanlar, sonra Hıristiyanlar onların arkasından da Yahudiler kaydedilirdi.[334] XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişik esnaf gruplarındaki Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler bozulunca ayrı Hıristiyan esnaf birliklerine devlet tarafından izin verilmiştir.[335] Bu dönemde Evliya Çelebi esnaf loncalarını sayarken bunların bazılarının ya tamamen ya da çoğunlukla Rum ve Yahudilerin elinde olduğunu belirtmiştir.[336] Fakat İstanbul'da daha XV. yüzyılda gayrimüslimlerin kendi kurdukları esnaf loncalarına rastlanmıştır. XV. yüzyılın son yarısında İstanbul'da Hıristiyan ve Yahudi esnaflar başlarında kendi yiğitbaşıları ve kethüdaları ile Müslümanlardan ayrı loncalar kurmuşlardır.[337] XVIII. yüzyıl boyunca İstanbul'da Ermenilere ait olan 65 adet lonca bulunmaktaydı ve bu sayı yüzyılın ikinci yarısında iki katına ulaşmıştır.[338]

Hiyerarşik bir yapıya sahip olan loncaların en yetkili kişisi olan kethüdalar,[339] esnafın temsilcileri olup, merkezi yönetimin esnafla ilgili problemleri bu kişiler aracılığıyla çözümlenirdi.[340] Mesleki temsilciler olarak adlandırılan kethüdalar, esnafın hammadde ihtiyaçlarını karşılamak, maliyet ve satış fiyatlarını belirlemek ayrıca esnafın maddi çıkarlarını gözetmekle yükümlüydü.[341] Kethüdalar ayrıca esnafın ödemek zorunda oldukları ordu bedelini toplamak, orduculari çıkarıp sevketmekle de görevliydi.[342]

---

[332] KŞS 43/199-2 (7 Zilkade 1119); Aynı konu hakkında bk. KŞS 42/156-1, KŞS 52/22-3, KŞS 54/174-2.
[333] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 401.
[334] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 107.
[335] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 401.
[336] Mantran, *İstanbul,* C. I, s. 329.
[337] Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* s. 389.
[338] Göcek, "Osmanlı Ermenilerinin Gündelik Hayatlarına Bir Bakış", s. 558.
[339] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 68.
[340] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 172.
[341] Mantran, *İstanbul,* C. I, s. 335.
[342] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 172.

Kethüdalardan memnun olmadıkları takdirde esnaf grupları kethüdalarının azledilip yerine yeni birisinin atanmasını sağlayabiliyorlardı. Kimi zaman görevinden azledilen kethüdalar haklarını aramak için mahkemeye başvurabiliyorlardı. Konya'da oturan Ermenilerin kethüdası olan Hıdır zimmî, kendisini görevinden ihraç ettirdikleri gerekçesiyle bıçakçı Artin veled-iGedik, Polad veled-i Arzman, Evhan veled-i Serkez, Evanus veled-i Garib, Kazin veled-i Serkez, Arzman veled-i Safer, Vartan veled-i Satı, Artin veled-i Satılmış, Karagöz veled-i Terfis ve Menas veled-i Şâhin zimmîler haklarında dava açmıştır. Zimmîler Hıdır'ın bu zamana kadar kethüdaları olduğunu fakat kendilerine düşmanlık besleyip eziyet ettiğini, kendileri ve diğer fakirlerin hizmetinden memnun olmamaları yüzünden kendisini kethüdalığa seçmediklerini belirtmişlerdir. Zimmî esnafın rızası olmaması sebebiyle Hıdır zimmî davadan menedilmiştir.[343]

Bazı meslekler temiz olmadıkları ve onlara layık olmadıkları gerekçesiyle Müslümanlara yasaklanmıştır. Genellikle Ermeniler tarafından yapılan badanacılık, lağımcılık, kuyuculuk bu mesleklerdendir.[344]

Yaptıkları işlerde hileye kaçan ve mesleklerini doğru şekilde yapmayan gayrimüslimler meslekten menedilmiştir. 1784 yılına ait bir dilekçede Bursa'da ipek, pamuk ve keten gibi ürünlerin boyandıktan kısa bir süre sonra renklerinin kaçtığı tespit edilmiş ve buna boyayı getiren ve boyama işini yapan Yahudilerin neden olduğu öğrenilmiştir. Bunun üzerine eskiden olduğu gibi boyayı getirip satmaya sadece Dilaroka ismindeki Hıristiyan kişinin görevli olması ve Yahudilerin bu işten menedilmesi belirtilmiştir.[345]

Bazı bölgelerde birtakım meslekler belli bir grubun uhdesine bırakılmış, başka bir grubun o mesleği icra etmesi yasaklanmıştır. Mesela Tire'de Yahudiler Müslümanların uhdesine bırakılan kumaş kaftan dikme işine el atınca menedilmeleri için emir talep edilmiştir.[346]

[343] KŞS 33/221-2 (20 Receb 1096).
[344] Mantran, *İstanbul,* C. II, s. 28.
[345] Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* s. 131.
[346] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 398.

IV. BORÇ-ALACAK İLİŞKİLERİ

Gayrimüslimler Müslümanlarla girdikleri borç ilişkilerinde çeşitli sınırlamalara tâbi olmuşlardır. Müslümanların kullanmasının yasak olduğu mallarla ilgili sözleşmeler ya da faiz sözleşmesi yapamazlar. Bunlar dışında, Müslümanlar ile zimmîler arasında temel borçlar hukuku kurallarına uygun olarak ticaret yapılabilir, çeşitli borç ilişkileri kurulabilir.[347] Zimmîler kendi aralarında ise İslam hukuk kurallarına bağlı kalma zorunluluğu olmadan faiz şartını içeren sözleşme yapabilir hatta bu konudaki anlaşmazlığı kadı önüne götürebilirdi.[348]

Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki alacak davaları şer'î mahkemelerde görülmüştür. Bu tür anlaşmazlıkların kendi mahkemelerinde çözümleneceğine yönelik ne beratlarda ne de başka belgelerde herhangi bir ifade bulunmamaktadır.[349] Konya'da incelediğimiz dönemde gayrimüslimlere ait birçok alacak davası bulunmaktadır. Örneğin, Akıncı Mahallesi sakinlerinden olan Bedros zimmînin ölümü üzerine karısı kendisi ve kızının vasisi olarak kocasının hayattayken kendisine borç verdiği Danyel zimmînin varisi olan oğlu Sergiz zimmî hakkında dava açmıştır. Danyel'in hayattayken Kudüs'e gitmek için Bedros zimmîden para aldığını söyleyerek Sergiz zimmîden parayı talep etmiştir. Sergiz zimmî de kendisi küçükken annesinden paranın alındığını iddia ederek borcu inkâr etmiştir. Daha sonra taraflar borca karşılık 23 guruş sulh bedeliyle uzlaşmışlardır.[350] Bir başka alacak davasında Şeyhosmanrumî Mahallesi sakinlerinden Sergiz veled-i Melkon zimmî Simaven veled-i Kirkor'a verdiği 75 esedî guruş borç parayı talep etmiştir. Simaven zimmî Sergiz'e borcu olduğunu inkâr etmiştir. Mahkemede Yediler Mahallesi'nden Bedros veled-i Safer ve Çırak veled-i Papas zimmîlerin Simaven'in Sergiz'e olan borcunu doğrulamaları üzerine Simaven'in 75 esedî guruşu Sergiz zimmîye ödemesine karar verilmiştir.[351]

[347] Bozkurt, "Zimmîlerin Hukuki Statüleri", s. 136.
[348] Bozkurt, "Zimmîlerin Hukuki Statüleri", s. 136.
[349] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 238.
[350] KŞS 26/132-1 (23 Muharrem 1093).
[351] KŞS 38/91-4 (3 Zilhicce 1103).

Zimmîlerin ister ruhban sınıfından isterse halktan olsun Müslümanlarla aralarındaki alacak davaları şer'î mahkemelerde görülmüştür.[352] Karacihan Mahallesi'nden Iraz bint-i Hacı Abdurrahman adlı kadın mahkemeye başvurarak altı sene önce Artin zimmîye verdiği 50 guruş borç paradan 20 guruşunu önceden verdiği için 30 guruşunu talep etmiştir. Artin zimmî mahkemede borçtan kalan 30 guruşu Irazın oğlu Veli'ye teslim ettiğini söylemiştir. Şahitlerin Artin zimmînin beyanını doğrulaması üzerine Iraz davadan menedilmiştir.[353] Konya'daHacı Ahmed bin Durdu mahkemede üç sene önce Kirkor zimmîye her batmanı[354] 98 akçeden 8 batman beziri[355] 784 akçeye sattığını fakat parasını zimmîden tahsil edemediğini belirtmiştir. Şahitlerin Hacı Ahmed'in iddiasını doğrulaması üzerine Kirkor zimmînin Hacı Ahmed'e olan borcunu ödemesine karar verilmiştir.[356]

Gayrimüslimler Müslüman vakıflarından da borç para alabilmişler, ölmeleri durumunda vakfa olan borçlarını vakfın mütevellisi terekelerinden talep edebilmiştir. Konya'nın dışında Çalıklar Mahallesi Mescidi vakfının mütevellisi olan Mehmed hayattayken vakıf malından 700 cedid akçe borç alan Kara zimmînin ölümünün ardından zimmînin varislerinden oğulları Yovan ve Kemal zimmîlerden parayı talep etmiştir.[357] İbn-i Tuti Mahallesi mescidi evkafının mütevellisi olan Ebubekir bin Osman, vefat eden Avanos zimmînin varisleri olan karısı Turfanda nasraniye ve büyük oğlu Evadik zimmîler haklarında dava açarak Avanos zimmînin hayattayken vakıf malından aldığı borç parayı Avanos'un mirasından talep etmiştir. Avanos'un varisleri iddiayı doğrulayarak parayı vakıf mütevellisine ödemeyi kabul etmişlerdir.[358] İçkale Mahallesi sakinlerinden olan Kurd zimmî ölmeden önce Konya'da bulunan Şerafeddin Camisi evkafının o zamanki mütevellisi olan el-Hac Mustafa'dan vakıf malından *istirbah* yoluyla bir defa 90 esedî guruş almış, karşılığında ise Tebrizi Köprüsü yakınlarında bulunan bir kıta bağını vermiş. Ayrıca

[352] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 238.
[353] KŞS 54/130-2 (25 Receb 1150).
[354] *"batman: yerine ve malına göre iki okkadan altı okkaya kadar olan ağırlık ölçüsüne verilen addır.",* Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 1, s. 174.
[355] *"bezr: tohum, ekilecek tane.",* Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 224.
[356] KŞS 10/21-3 (17 Receb 1070).
[357] KŞS 29/135-3 (24 Rebiülevvel 1097).
[358] KŞS 34/79-2 (4 Şevval 1098).

yine mütevelli aracılığıyla vakıf malından 18 esedî guruş alarak borcu karşılığında bu kez bir leğenini mütevelliye rehin vermiş. Kurd zimmînin ölmesi üzerine ölen eski mütevellinin yerine geçen mütevelli Ali Çelebi ibni Ahmed Efendi Kurd'un mirasından 108 esedî guruş vakfa olan borcunu talep etmiştir. Abdülaziz Mahallesi sakinlerinden Nevruzoğlu olarak bilinen el-Hac Halil ibn el-Hac Süleyman ve gazzaz Molla Mehmed bin Memi adlı kişiler Kurd zimmînin mütevelliye olan borcuna şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Kurd'un 108 esedî guruş borcunu zimmînin varisi olan karısı Ruşen bint-i Durmuş'un terekeden vakfa ödemesine karar verilmiştir.[359]

Vakıf malından borç alan zimmî borcu ödeyecek nakit paraya sahip olamadığı takdirde ev, bahçe ve bağ gibi gayrimenkullerini vakıf mütevellisine *istiğlal* yoluyla satarak borcunu kapatmıştır. Akıncı Sultan Mahallesi'nde oturan Ağna nasraniye mahalle mescidi çerağı vakfından aldığı 500 akçe karşılığında aynı mahallede bulunan evini vakfın mütevellisi olan Mehmed Çelebi ibn Hasan'a istiğlal yoluyla satmıştır.[360] **S**attığı malını belli birsüreliğine mütevelliden kiralayabilmiştir.[361]

Kimi zaman borç alınan kişiye borcun ödeneceği süreye kadar ev, eşya gibi şeyler rehin olarak verilmiştir. İçkale Mahallesi'nden Yagob veled-i Yasef zimmî, Artin zimmîden 43 esedî guruş borç almış karşılığında ona aynı mahallede bulunan evini rehin vermiştir. Ayrıca bir seneye kadar borcunu Artin zimmîye ödemezse evi Artin zimmîye vereceğine dair söz vermiştir.[362] Aynı kişi Parsan veled-i Bağdeser zimmîden de şehir dışında Selifar'da bulunan üç tahta bağını rehin vererek 30 esedîguruş borç almıştır. Aynı şekilde bir yıl içerisinde borcunu ödemezse bağını Parsan zimmîye vereceğini kabul etmiştir.[363] Biremani Mahallesi'nden Manik ve kardeşi Serayil veled-i Kazer zimmîler Mustafa Ağa'ya olan 400 guruş borçları karşılığında evlerini bir sene rehin vermişlerdir.[364]

---

[359] KŞS 37/170-2 (10 Cemaziyelevvel 1103); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/120-3,KŞS 40/28-2; KŞS 44/122-1.
[360] KŞS 17/215-3 (10 Muharrem 1080).
[361] KŞS 35/138-2 (13 Şevval 1101).
[362] KŞS 27/116-2 (17 Şaban 1093).
[363] KŞS 27/116-3 (17 Şaban 1093).
[364] KŞS 50/201-1 (16 Safer 1139).

Borç ödendiği takdirde rehin verilen eşyalar borçlu kişi tarafından geri alınmıştır. İçkale Mahallesi'nde oturan Mihayil veled-i Kurma zimmî es-Seyyid el-Hac Abdülkadir Efendi'den 230 guruş borç alarak karşılığında Abdülkadir Efendi'ye 82 zirâ' elvân çuka ve 72 şiyâk çuka rehin olarak vermiştir. Daha sonra borcunu ödeyerek rehin verdiği çukalarını Abdülkadir Efendi'den geri almıştır.[365]

Borçlu kişi borcunu ödedikten sonra rehin verdiği malları alamadığı zamanlarda da mahkemeye başvurmuştur. Nehr-i Kâfir Mahallesi sakinlerinden Hatice bint-i Şaban Hatun, İstengir? veled-i Allahverdi zimmîden 52 guruş borç alıp karşılığında zimmîye bir derayi kaftan, bir hamam gömleği, bir sim kuşak, bir yüz yasdığı, bir çift altun küpe, bir boğası, bir nakkaş çarşaf, bir hamam tası, bir top keten bezi ve yedi gömlek eşyalarını rehin vermiştir. Daha sonra taraflar sulh yoluyla anlaşma sağlamış ve Hatice hatun borç alırken rehin verdiği eşyalardan bir derayi kaftan, bir hamam gömleği, bir kuşak ve bir yüz yasdığını geri almıştır. Zimmîye rehin verdiği eşyaların tamamını geri almadığı gerekçesiyle davacı olmuştur. Mahkemede zimmî rehin aldığı eşyaların tümünü geri verdiğini belirterek suçlamaları reddetmiştir. Fakat mahkemeye herhangi bir delil sunamamıştır. Hatice'den suçlamalarına yönelik kanıt talep edilmesi üzerine mahalle sakinleri Hatice lehine şahitlik yapmış bunun üzerine zimmînin rehin aldığı eşyaların tümünü Hatice'ye vermesine karar verilmiştir.[366]

Alacaklı olan kişi parasını tahsil edemediği durumlarda borçluya kefil olan kişiden parasını almak için mahkemeye başvurmuştur. Gallecerb Mahallesi'nden Harabid veled-i Karagöz zimmî Bağvand zimmîye 150 guruş borç para vermiş. Üç gün önce Kesbir veled-i Ohan zimmînin dükkânının önünde verdiği parayı Bağvand'dan istediğinde Kesbir zimmî borca kefil olmuş. Harabid zimmî de kefil olması sebebiyle 150 guruşu Kesbir zimmîden talep etmiştir. Kesbir mahkemede kefaleti inkâr etmiştir. Harabid zimmîden Kesbir'in borca kefil olmayı kabul ettiğine dair kanıt istenmiştir. Mahalle sakinlerinden Soğma veled-i Safer, Manik veled-i Hatırbaylı, Hayrabid veled-i İbrahim adlı zimmîler Kesbir'in borca kefil olduğuna

[365] KŞS 49/143-2 (29 Rebiülahir 1136).
[366] KŞS 35/80-2 (13 Şaban 1101).

şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine Kesbir zimmînin 150 guruşu Harabid zimmîye ödemesine karar verilmiştir.[367]

Kimi zaman da borcunu ödeyemeyen kişiler alacaklı kişinin şikâyeti üzerine hapsedilerek hapis cezası sona erdiğinde hala borcunu ödeyecek ekonomik durumu olmadığında iflasına hükmedilmiştir. Konya sakinlerinden İmam İbrahim Halife Evanos veled-i Karagöz zimmîde 70000 akçesi olduğunu ispat ederek Evanos'un hapis cezası almasını sağlamış fakat 90 gün hapsedilmesine rağmen *"hâlâ ism-i mâl ıtlâkolunur menkûlat ve 'akârâtından bir şeyi olmadığı"* gerekçesiyle Evanos zimmînin iflasına hükmedilmiştir.[368]

Borç ve alacak davalarında kimi zaman taraflar belli bir miktar para ya da eşya üzerinde sulh yaparak uzlaşmışlardır. Nehr-i Kâfir Mahallesi sakinlerinden Fatıma bint-i Halil hatun, ölen babası Halil'in Bestan veled-i Hatar ve Durmuş veled-i Bestan zimmîlerde alacak olduğu sim kuşak değerinden 9 guruş karşılığında zimmîlerle uzlaşarak sulh yoluyla Bestan ve Durmuş'tan 4 adet Antakya boğasısı, iki çenber ve 1 rub almıştır.[369] Çavuş Mahallesi sakinlerinden olup ölen Hüseyin bin İbrahim'in varisleri olan oğulları Mustafa ve Mehmed ile kızları Ayşe ve Emine babalarının Nikola veled-i Bayram zimmîde olan 70 guruşunu almak için mahkeme başvurmuşlar, daha sonra taraflar aralarında anlaşarak 22 guruş üzerine sulh yaparak Nikola zimmîden parayı tahsil etmişlerdir.[370]

İncelediğimiz sicillerde karşılaştığımız durumlardan biri de borçlu kişinin mahkemeye başvurarak borcunu tescil ettirmesidir. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden Kirkor zimmî, aynı mahallede oturup ölen Murat zimmînin oğlu Bağdeser ve kızı Bağdad'a 3500 akçe borcu olduğunu kabul etmiştir.[371] Bazen de tam tersi durum söz konusu olmuş, alacaklı olan kişi mahkemeye alacağı olduğunu belirtmiş, mahkemede borçlu olan kişinin durumu doğrulamasıyla da borç tescil edilmiştir. Acem tüccarlarından Tatos veled-i Mıgırdıç zimmî mahkemeye

[367] KŞS 48/34-2 (11 Cemaziyelevvel 1130).
[368] KŞS 11/166-3 (1 Rebiülevvel 1072).
[369] KŞS 50/95-4 (28 Ramazan 1138).
[370] KŞS 53/226-2 (9 Şevval 1149); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/220-3,KŞS 19/40-3; KŞS 50/191-1.
[371] KŞS 10/48-2 (13 Şaban 1070).

başvurarak Karahan veled-i Karahan adlı kişinin kendisine Halep metası değerinden 98 esedî guruş borcu olduğunu belirtmiş, Karahan zimmînin mahkemede borcunu itiraf etmesiyle Karahan'a Tatos zimmîye olan borcunu ödemesi tenbih edilmiştir.[372]

Alacaklı olan kişi borç verdiği kişinin ölmesi üzerine mahkemeye başvurarak borcunu varislerinden talep etmiştir. Sille Köyü sakinlerinden Bostan veled-i Mihayil zimmî, Antalya sakinlerinden olup Konya Alacahan'da kalırken vefat eden Musa bin Ali adlı kişinin varisleri kızları Fatma ve Raziye'nin vekili İbrahim ve Musa'nın amcasının oğlu Hasan hakkında alacak talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Musa'ya hayattayken 90'ar akçeden 1350 akçeye 15 astar sattığını fakat parasını Musa'dan alamadığını belirterek varislerden Musa'nın mirasından alacağını talep etmiştir. Mahkemede Osman bin el-Hac Abdülkadir ve Kasım bin Abdullah Bostan zimmî lehinde şahitlik yapmışlardır. Ayrıca Bostan söylediklerinin doğru olduğuna dair İncil'e yemin etmiştir. Bunun üzerine Musa'nın mirasından 1350 akçenin Bostan zimmîye teslim edilmesine karar verilmiştir.[373]

Kimi zaman da davacı kişinin alacak talepleri, iddialarını kanıtlayamamaları sebebiyle mahkeme tarafından reddedilmiştir. Kırili Kazası sakinlerinden Sefer adlı kişi mahkemeye başvurarak Sadaka adlı zimmîye hayattayken emanet ettiği dokuz çeki afyon ve üç buçuk vakıyye ipliği oğlu Sanan aracılığıyla Sadaka zimmînin mirasından talep etmiştir. Fakat Sefer mahkemede iddiasını kanıtlayamamış, Sanan zimmî de babasından böyle bir emanet almadığına dair İncil'e yemin etmiştir. Bunun üzerine Sefer'in alacak talebi mahkeme tarafından reddedilmiştir.[374] İzmir'in Dilkiler Mahallesi'nden olup Konya'da misafir iken ölen Mustafa Ağa ibni Mehmed bin Abdullah'ın karısı Fatıma bint-i Receb bin Musa hatun kocasının hayattayken Konya Sille Köyü sakinlerinden Aslan veled-i Menayil veled-i Yori zimmîye 2000 guruş verdiğini iddia ederek bu parayı Aslan'ın ölmesi üzerine varislerinden olan annesi Kumru'dan talep etmiştir. Kumru Aslan'ın borcu olduğunu mahkemede inkâr etmiş,

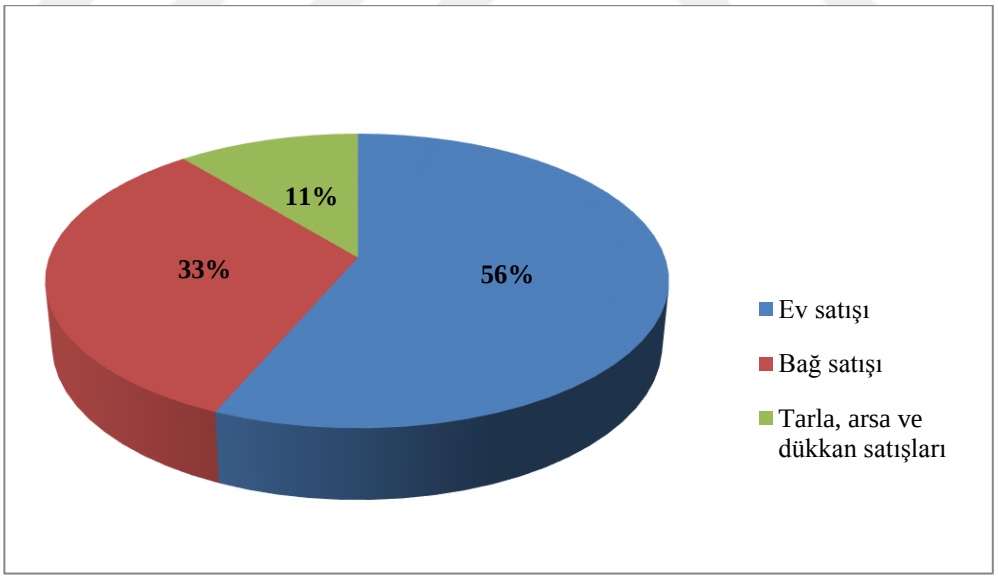
[372] KŞS 17/220-2 (20 Muharrem 1080).
[373] KŞS 10/101-1 (4 Zilkade 1070).
[374] KŞS 10/94-1 (21-29 Şevval 1070); KŞS 10/236-1.

Fatma hatun da iddiasına yönelik mahkemeye kanıt sunamadığı için davadan menedilmiştir.[375]

V. MÜLK ALIM-SATIMI

İncelediğimiz sicillerde Konya'da gayrimüslimlerin Müslümanlarla ve kendi aralarında mülk alışverişi yaptıkları birçok belge bulunmaktadır. Gayrimüslimler bu kayıtlarda kimi zaman satıcı kimi zaman alıcı kimi zaman da hem alıcı hem de satıcı konumunda olmuşlardır. Sicillerde karşımıza sıklıkla ev, bağ ve dükkân alım satımının yapıldığı belgeler çıkmıştır. İncelediğimiz 767 adet mülk satışı kaydının 433'ünü ev satışları, 250'sini bağ satışları, 84 tanesini de tarla, arsa ve dükkân satışları oluşturmaktadır.

Grafik 3: Satışı Yapılan Gayrimenkuler

Mülk alışverişi kayıtlarında en fazla alım satımı gerçekleştirilen gayrimenkul sicillerde genellikle *menzil*[376] olarak ifade edilen ev olarak karşımıza çıkmaktadır.

[375] KŞS 51/200-1 (5 Cemaziyelahir 1141).

İncelediğimiz defterlerde yer alan 433 ev satışı belgesinin 175'ini zimmîlerin kendi aralarındaki alışveriş, kalan kısmını da Müslümanlarla aralarındaki ev alışverişi oluşturmaktadır. Müslümanlarla yaptıkları mülk alışverişlerinde zimmîler genellikle alıcı konumunda olmuşlardır. Bu da bize o dönemde Konya'daki gayrimüslimlerin ekonomik durumlarının iyi olduğunu göstermektedir. Ev alışverişleri en fazla İçkale, Eflatun, Aynedar, Şeyhosmanrumî mahalleleri ve Sille'de gerçekleşmiştir.

Sicillerde yer alan ev satışlarında para birimi olarak akçe, esedî guruş ve riyali guruş kullanılmıştır. Akçe cinsinden satışı gerçekleştirilen evler en fazla 15000 akçeye[377] en az da 1000 akçeye[378] satılmıştır. Esedî guruş ile yapılan alım satımlarda ise en az 5 esedî guruş[379] en fazla da 300 esedî guruşa[380] ev satışı gerçekleştirilmiştir. Guruş cinsinden yapılan satışların en düşüğü 5 guruş[381] en yükseği ise 550 guruş[382] olarak yapılmıştır. Bunların yanı sıra sicillerde yer alan ev satışı belgelerinde paranın bir kısmı genellikle *keyl-i nâ-malum* olarak ifade edilen buğday[383] ve kılıç[384] kilim[385] boğası[386] dülbend sarık[387] kuşak[388] ve bargir[389] gibi mallar verilerek de ödenmiştir.

Tablo 2: Konya'daki Ev Alım Satım Örnekleri

Defter No	Bulunduğu Mahalle	Evin Özellikleri	Değeri	Satıcı	Alıcı
KŞS 10/40-2	Kalecik	bir sofa, bir oda, bir tabhane, bir örtme, bir ahır ve havluda oluşan ev	11600 akçe	Süleyman bin Ahmed	Satı veled-i Banidir
KŞS 11/13-1	Fakihdede	bir oda, bir örtme, bir ahır ve havludan oluşan ev	1000 akçe	Satı bin Mehmed	Bağdeser veled-i Koçhisar
KŞS 13/164-3	Akşemseddin	bir tabhane, bir sofa, bir oda ve havludan oluşan ev	1250 akçe	Murat veled-i hursaf	Toros veled-i Narman

[376] KŞS 10/7-2, 15-2, KŞS 11/11-5, 30-3, 57-2, KŞS 14/71-2, 99-1, KŞS 24/15-3, 42-1, KŞS 29/ 84-3, 155-1, KŞS 33/42-3, 102-3, KŞS 45/144-2, 164-5, KŞS 53/ 11-4, 99-1, 167-4, KŞS 57/57-1, KŞS 66-E/46-3.
[377] KŞS 15/8-5.
[378] KŞS 11/13-1, KŞS 16/157-2.
[379] KŞS 34/102-3.
[380] KŞS 23/110-3.
[381] KŞS 29/155-1.
[382] KŞS 57/57-1.
[383] KŞS 13/42-4, KŞS 21/194-3, KŞS 24/237-1, KŞS 25/24-2, KŞS 27/121-3, KŞS 36/133-2, KŞS 37/209-3, KŞS 38/250-2, KŞS 41/154-1, KŞS 43/45-2, 238-2, KŞS 45/199-2, 209-2, KŞS 48/44-3, 239-5, KŞS 49/62-3, 199-4, KŞS 52/80-2, KŞS 53/79-2, KŞS 54/77-1, KŞS 57/10-2, 77-1.
[384] KŞS 44/30-1, KŞS 52/45-2.
[385] KŞS 53/167-2.
[386] KŞS 51/219-2, KŞS 57/10-2.
[387] KŞS 24/237-1.
[388] KŞS 34/32-1.
[389] KŞS 43/66-2.

KŞS 14/166-5	Biremani	bir oda, bir tabhane ve havludan oluşan ev	4300 akçe	Avak veled-i Evadik	Hüseyin bin Yusuf
KŞS 17/195-3	Akıncı Sultan	bir sofa, bir tabhane ve havludan oluşan ev	2000 akçe	Kirkor veled-i Agob	Ağna veled-i Murat
KŞS 19/58-7	Yediler Sultan	bir oda, bir sofa, bir tabhane, bir örtme ve havludan oluşan ev	44 esedi guruş	Yasef veled-i Toros	Hacı Mehmed
KŞS 20/166-2	İçkale	bir sofa, bir oda, bir tabhane, bir örtme, kiler ve havludan oluşan ev	75 esedi guruş	Mustafa, Salih ve Hüseyin ibna Mehmed	Bostan Keşiş veled-i Hatır, Elyaz Keşiş ve Kaplan Keşiş veled-i İvaz
KŞS 23/112-2	Eflatun	bir sofa, bir tabhane ve havludan oluşan ev	14 esedi guruş	Aslan veled-i Çini	Bali veled-i ivad
KŞS 24/32-2	İbni Tuti	bir tabhane, bir oda, kiler, fevkani yazlık, ahır ve havludan oluşan ev	62,5 esedi guruş	Murat veled-i Toros	Avanos veled-i Safer
KŞS 25/138-3	Çıralımescid	iki oda, bir tabhane ve havludan oluşan ev	42 esedi guruş	Sinan bin Ali	Kaplan veled-i Abdullah
KŞS 27/22-2	Muhtar	bir oda, bir tabhane, izbe, kiler ve havludan oluşan ev	60 esedi guruş	Kazar veled-i Sergiz	Akgül bint-i Bogos
KŞS 27/195-2	İçkale	bir tabhane, bir sofa ve iki havludan oluşan ev	30 esedi guruş	Yorgi veled-i Sanan	Hatır veled-i Sanan
KŞS 31/23-3	Kürkçü	bir sofa, bir tabhane, ahır, kenif, havlu ve su kuyusundan oluşan ev	45 guruş	Hatır veled-i Arzman	Yagob veled-i Yasef
KŞS 33/151-2	Aklan	bir tabhane, bir oda, ahır ve havludan oluşan ev	15 esedi guruş	Mesis veled-i Parsi	Seyyid Mustafa Çelebi ibni es-Seyyid Hüseyin
KŞS 34/71-3	İçkale	bir sofa, bir tabhane ve havludan oluşan ev	35 esedi guruş	Yagob veled-i Yasef	Süleyman Çelebi
KŞS 34/194-2	İmaret	bir sofa, iki tabhane, bir kiler, fevkani oda, yazlık çaraş, ahır, iki bahçe ve havludan oluşan ev	270 guruş	Şahburun veled-i Murat	Parsi veled-i Hayrabid
KŞS 36/123-3	Eflatun	bir tabhane harabesi, bir sofa harabesi, bir ahır, bir tahta anbar ve iki havludan oluşan ev	20 esedi guruş	İbrahim bin Hasan ve Mustafa bin Mehmed	Hatır veled-i Mihail
KŞS 37/31-2	Akşemseddin	iki kiler, bir oda, bir tabhane ve havludan oluşan ev	25 esedi guruş	Sanan veled-i Bedros	Karabid veled-i Bedros
KŞS 38/209-1	Sebahan	bir sofa, bir tabhane, bir oda, bir ahır, bir yazlık, seki, bir odunluk ve havludan oluşan ev	240 esedi guruş	Kabrayil veled-i Ohan	Nikogos veled-i Malkoç
KŞS 40/89-3	İçkale	bir oda, bir tabhane, bir kiler, bir sofa harabesi ve havludan oluşan ev	33 guruş	Molla Ahmed ibn el-Hac Musli	Mihayil veled-i Bayram
KŞS 43/51-3	İçkale	bir sofa, bir oda ve iki havludan oluşan ev	80 esedi guruş	Yovan veled-i Hatar	Sinan veled-i Yovan
KŞS 44/115-2	Hocahasan	bir tabhane, bir oda, bir sofa, bir örtme, bir kiler ve havludan oluşan ev	17,5 guruş	Meryem bint-i Agob	Matros veled-i Menas
KŞS 45/164-5	İçkale	bir oda, bir ahır, bir ahır sekisi, bir tabhane ve havludan oluşan ev	26 guruş	Allahverdi veled-i Baylı	Mehmed Beşe ibn Abdullah
KŞS 46/113-1	Aynedar	bir sofa, bir tabhane, bir kiler, bir oda, bir örtme ve iki havludan oluşan ev	40 guruş	Turfanda bint-i Erkil	Abdullah bin Veli Beg
KŞS 47/94-1	Aklan	bir tabhane, iki izbe, bir oda, bir ahır, bir yazlık ve havludan oluşan ev	50 guruş	Arslan veled-i İvaz	Hatır veled-i Ervan
KŞS 49/91-1	Biremani	bir sofa, bir tabhane, bir oda, bir ahır, bir kiler, havlu, ağaçlar ve kürumdan oluşan ev	300 guruş	Manik, İsrail ve Zakarya veledun Karaz	Asvazator veled-i Andon

KŞS 51/38-2	Beghekim	bir tabhane, bir havlu ve sokak kapısından oluşan ev	16,5 guruş	Musli bin İbrahim	Tursun veled-i Çiçekli
KŞS 52/202-4	Çiftenerdüban	bir sofa, bir tabhane, bir kiler, ağaçlar ve havludan oluşan ev	250 guruş	Süleyman bin Hacı Abdülcelil	Karabet veled-i Zikoya
KŞS 53/120-1	Beghekim	bir tabhane, bir sofa, bir kiler, bir harabe oda, bir miktar kürum ve havludan oluşan ev	40 guruş	Veli ve Süleyman ibna Abdülkadir	Sünbül veled-i May

Gayrimüslimlerin ev alışverişlerinde satıcı konumunda olduğu bir örnekte, Yediler Sultan Mahallesi'nde oturan Yasef veled-i Toros zimmî, bir oda, bir sofa, bir tabhane, bir örtme ve havludan oluşan evini Hacı Mehmed'e 44 esedî guruşa satmıştır.[390] Diğer bir kayıtta İbni Tuti Mahallesi'nde oturan Haçir zimmî aynı mahallede bulunup tabhane, sofa, ahır, örtme ve havludan oluşan evini Mehmed bin Satı adlı kişiye 5500 akçeye satmıştır.[391]

Zimmîlerin alıcı konumunda olduğu kayıtlardan birinde Nazlı bint-i Yağmur nasraniye vekili kardeşi David zimmî aracılığıyla Eflatun Mahallesi'nde bulunan evi 5000 akçeye Ali bin Ahmed'den satın almıştır.[392] İçkale Mahallesi'nde bulunan bir evin alımına ait kayıtta Bostan Keşiş veled-i Hatır, Elyaz Keşiş ve Kaplan Keşiş veled-i İvaz adlı nasarîler sofa, tabhane, kile, örtme ve havludan oluşan evi Mustafa, Salih, Hüseyin ibna Mehmed adlı kişilerden 75 esedî guruşa satın almışlardır.[393] Margan veled-i Sanan zimmî bir oda, iki tabhane, bir örtme, ahır ve havludan oluşan evi Çıralımescid Mahallesi sakinlerinden Alime bint-i Mirza Hatundan 1950 akçeye satın almıştır.[394]

Zimmîler kendi aralarında da ev alım satımı gerçekleştirmişlerdir. İçkale, Eflatun ve Aynedar Mahalleleri'ndeki ev alışverişlerinde çoğunlukla taraflardan her ikisi de gayrimüslimdir. İçkale Mahallesi sakinlerinden Aslan veled-i Karakaş ve Esma bint-i Hüdaverdi adlı zimmîler bir tabhane, bir oda, ahır ve havludan oluşan evlerini Kaplan zimmîye 9,5 esedî guruşa satmışlardır.[395] Akıncı Sultan Mahallesi

[390] KŞS 19/58-7 (14 Safer 1084).
[391] KŞS 17/92-3 (27 Cemaziyelevvel 1079)**;** Aynı konu hakkında bk. KŞS 19/7-4, 15-4, KŞS 21/55-4, 66-3, 200-2, KŞS 23/100-2, 144-3.
[392] KŞS 10/15-2 (10 Receb 1070).
[393] KŞS 20/166-2 (16 Zilhicce 1085).
[394] KŞS 17/33-1 (2 Safer 1079); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/117-2, 122-2, 157-5; KŞS 17/105-3, 221-2; KŞS 19/29-2, 39-4, KŞS 20/131-1, 279-2, KŞS 21/132-3, 194-3, KŞS 23/29-3.
[395] KŞS 19/78-1 (4 Rebiülevvel 1084); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/67-3, 141-4**;** KŞS 17/225-4, KŞS 19/9-6, 27-2, 33-4, 44-3, 58-6, KŞS 20/142-3, KŞS 21/69-3, KŞS 23/54-3, 112-2.

sakinlerinden Kirkor veled-i Agob zimmî bir sofa, tabhane ve havludan oluşan evini dört yıl önce Ağna veled-i Murat zimmîye 2000 akçeye satmıştır.[396]

Ev alışverişleri kayıtlarından çıkarılan verilere göre Konya'daki gayrimüslimlerin yaşadıkları evler genellikle tek katlı ve oda, tabhane ve sofadan oluşan ayrıca içinde oturulmayan fakat müştemilat olarak bahsedilen[397] kiler, ahır, havlu, örtme ve izbe[398] gibi bölümlere sahiptir. Evler genellikle tek katlı olmasına rağmen iki katlı evlerin alım satımına dair kayıtlar da bulunmaktadır.[399] Ayrıca bahçe,[400] anbar,[401] karlık,[402] yazlık,[403]samanlık,[404] seki ve odunluk[405] gibi bölümlere sahip olan evlerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı evlerde de su kuyusu,[406] havuz[407] ve şehnişîn[408] (balkon) bulunmaktadır.

Satışı yapılan bazı evlerde sicillerde *eşcâr ve kürûmu müştemil*[409] ifadesiyle belirtilen çeşitli ağaçlar ve bağ çubukları anlamına gelen kürûma sahiptir. Bazı belgelerde evin içerisinde bulunan ağacın cinsi de belirtilmiştir. Armut,[410] pelit,[411] elma,[412] zerdali,[413] badem,[414] kayısı[415] ve ayva[416] ağaçları alım satımı gerçekleştirilen

---

396 KŞS 17/195-3 (8 Zilhicce 1079).

397 Ruhi Özcan, "17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)", *SÜSBE,* Doktora Tezi, Konya 1993, s. 16.

398 "Konya'da bodruma izbe denir. İzbelere ekseriya tek katlı binalarda rastlanır. Bunlar umumiyetle bina boyunca uzanırlar. Pencereleri ya yoktur veya çok küçüktür. Buraları kışın sıcak, yazın ise serin olurlar.", Celile Berk, *Konya Evleri*, İstanbul 1951, s. 195.

399 KŞS 10/141-4, KŞS 14/10-2, 11-3, KŞS 15/23-4, KŞS 17/157-3, KŞS 20/109-3, KŞS 23/110-3, KŞS 24/32-2, 189-3, KŞS 26/94-1, 114-2, KŞS 27/121-3, KŞS 31/227-1, KŞS 33/31-1, KŞS 34/32-1, 65-1, 138-1, 194-2, KŞS 36/39-2, 49-1, KŞS 37/131-3, 171-3, KŞS 39/253-3, KŞS 41/147-2, KŞS 46/175-3, KŞS 48/99-1, KŞS 49/199-4, KŞS 54/188-3, KŞS 55/52-2.

400 KŞS 10/7-2.

401 KŞS 36/123-3, KŞS 43/153-2.

402 KŞS 45/209-3.

403 KŞS 15/60-2, KŞS 24/79-1, KŞS 47/87-1, 220-3, KŞS 48/25-3, KŞS 50/130-2.

404 KŞS 47/17-4, KŞS 57/57-1.

405 KŞS 38/209-1, KŞS 40/10-2.

406 KŞS 27/142-1, KŞS 28/136-3, 171-3, KŞS 29/236-3, KŞS 31/23-3, KŞS 34/61-2, 115-2, KŞS 37/198-2, KŞS 46/183-2.

407 KŞS 49/157-2.

408 KŞS 48/74-3.

409 KŞS 19/58-6, KŞS 23/100-2, KŞS 24/32-2, KŞS 27/52-1, KŞS 28/81-1, 139-2, KŞS 29/111-2, KŞS 31/107-3, KŞS 34/29-3, 102-3, 110-3, 115-2, 194-2, KŞS 38/250-2, KŞS 43/198-2, KŞS 44/147-3, KŞS 45/191-5, 244-1, KŞS 46/148-3, KŞS 47/96-4, KŞS 48/44-3, KŞS 49/91-1, KŞS 51/25-3, 235-2, KŞS 52/30-1, 185-2, 202-4, 238-2, KŞS 53/79-2, 120-1, 167-2, KŞS 55/65-2, KŞS 57/10-2.

410 KŞS 36/228-2, KŞS 39/63-2.

411 KŞS 31/217-1, KŞS 47/182-2.

412 KŞS 40/50-2.

413 KŞS 24/75-3, KŞS 40/50-2.

414 KŞS 39/201-1.

evlerde bulunan ağaç türlerindendir. Kayıtlarda alım satımı gerçekleştirilen evler çoğunlukla *bir bâb* olarak ifade edilen tek odalı evlerdir.

İncelenen sicillerde mülk alışverişi konusuna ait belgelerde evden sonra ikinci olarak bağ alım satım kayıtları karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz 767 adet mülk alışverişi kayıtlarının 250'sini zimmîlerin hem kendi aralarında hem de Müslümanlarla yaptıkları bağ satışları oluşturmaktadır. Bağ satışlarında sıklıkla *tahta* ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Belgelerden çıkarılan verilere göre tahtanın büyüklüğünün puşta'dan, evlekten ve hatta bazen de dönümden büyük olduğu tahmin edilmektedir.[417] Tahta'nın yanı sıra tepelerde yapılan bağcılıkta kullanılan ve tepelerin her birini ifade eden *puşta*[418] tabiri de bağ satışlarında ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Durmuş veled-i Kara adlı zimmî Selifar'da bulunan dört tahta bağı Fatı bint-i el-Hac Durmuş adlı kadından 6000 akçeye satın almıştır.[419] Bir başka mülk alışverişinde Tokuzlu veled-i Mihail zimmî şehir dışında Tebrizi köprüsü yakınlarında bulunan üç tahta bağı Receb bin Hızır'dan 75 esedî guruşa satın almıştır.[420] İçkale Mahallesi sakinlerinden olan Keşiş veled-i Kurd zimmî, şehrin aşağısında Tahtaköprü olarak bilinen yerde bulunup bir oda, bir örtme, bir havlu, iki dönüm arsa ve ağaçlardan oluşan iki tahta bağını Murat Bey ibn Hızır'a 160 esedî guruşa satmıştır.[421]

Kimi zaman da mülk alışverişleri vekiller aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Arzu bint-i İsra nasraniye vekili kocası Kurd veled-i Illez zimmî aracılığıyla Selifar'da bulunan bir oda, bir örtme, havlu, bir dönüm tarla ve ağaçlardan oluşan bir tahta bağı Hatice, Marziye ve Eşe hatunlardan vekilleri olan Sefer Çelebi ibn Süleyman aracılığıyla 12000 akçeye satın almıştır.[422]

Her iki tarafın gayrimüslim olduğu bağ satışları da gerçekleşmiştir. İçkale Mahallesi sakinlerinden İspan veled-i Yovan zimmî Konya dışında Harak ırmağı

---

[415] KŞS 44/147-3, KŞS 48/44-3.
[416] KŞS 48/44-3.
[417] Özcan, "Mülk Satışları", s. 69.
[418] Özcan, "Mülk Satışları", s. 71.
[419] KŞS 10/153-3 (19 Safer 1071).
[420] KŞS 29/139-2 (12 Şevval 1096); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/188-1, 229-2; KŞS 17/70-1, 109-3, 117-7.
[421] KŞS 19/151-2 (5 Şaban 1084).
[422] KŞS 16/112-4 (5 Şevval 1083).

yakınlarında bulunan bir bab beyt ve ağaçlardan oluşan 16 puşta bağını Yovan zimmîye 45 guruşa satmıştır.[423] Sille köyü sakinlerinden Kaplan veled-i Murat zimmî, Sille'de bulunan 6 puşta bağını Mihayil zimmîye 20 esedî guruşa satmıştır.[424]

Tahta ve puşta kavramlarının yanında sicillerde bağ satışlarında bir de *kıt'a*[425] ölçü birimi olarak geçmektedir. İçkale Mahallesi sakinlerinden Murat veled-i Yovan zimmî şehir dışında Çandır değirmeni yakınlarında bulunan bir kıt'a bağını Hatice ve Raziye adlı küçük çocukların vasileri olan Ahmed bin İbrahim Beşe'ye 100 esedî guruşa satmıştır.[426] Çiftenerdüban Mahallesi'nden Hatar veled-i Dönek zimmî, şehrin aşağısında Çilebağı yakınlarında bulunan bir kıta bağını Benefşe bint-i Kemal nasraniyeye 30 esedî guruşa satmıştır.[427] Bunlara ek olarak bağ alışverişlerinde bağın konumunu belirten ve ölçü birimiyle birlikte kullanılan sözlükte çalılık ve üzüm kökü olarak ifade edilen *kürüm* terimi kullanılmıştır. Kürümün yanı sıra bağ satışlarında bazen de ağacın çoğulu yani ağaçlar anlamına gelen *eşcar* kelimesi kullanılmıştır.[428] İçkale Mahallesi sakinlerinden Sofya bint-i Durmuş vekili kocası Sava veled-i Bali zimmî aracılığıyla Selifar'da bulunup bir bâb harâbe beyt, eşcâr ve kürûmu (ağaçlar ve bağ çubukları) müştemil iki tahta bağ ile yine Selifar'da bulunan içerisinde bir armut ağacının da olduğu iki puşta bağını Aslan veled-i Andon, Sava, Redmos ve Yovan zimmîlere *'ale'l-iştirâki's-sevî* 62 guruşa satmıştır.[429]

Bağ alışverişi kayıtlarına göre gayrimüslimlerin Konya'da en çok bağ alım satımı yaptıkları yerler mahalle olarak İçkale ve Çiftenerdüban mahalleleri ayrıca akarsu kenarında bulunması sebebiyle verimli olan Selifar, Ceridiçi,[430] Karahüyük ve Kiraslıbendi bölgeleridir.

Ev ve bağdan sonra zimmîlerin müdahil olduğu mülk alışverişlerinde dükkân satışları ön plana çıkmaktadır. Eflatun Mahallesi'nde oturan Bostan veled-i Sanan

[423] KŞS 38/27-2 (21 Ramazan 1103).
[424] KŞS 23/64-3 (19 Ramazan 1088).
[425] *"Bir dönümden eksik olan arazi hakkında kullanılır."* Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, s. 276.
[426] KŞS 25/216-3 (26 Cemaziyelevvel 1092).
[427] KŞS 16/44-4 (18 Cemaziyelevvel 1083)**;** Aynı konu hakkında bk. KŞS 20/136-1, KŞS 21/105-1.
[428] Özcan, "Mülk Satışları", s. 71.
[429] KŞS 53/109-5 (26 Muharrem 1149).
[430] Özcan, "Mülk Satışları", s. 78.

zimmî dükkânını Safer veled-i Hatır zimmîye 30 esedî guruşa satmıştır.[431] İmaret Mahallesi sakinlerinden Sergiz veled-i Manik zimmî Atpazarı kapısı taşrasında Şeyh Ahmed Efendi Camii yakınlarında Nalbandlar Sûku'nda bulunan nalband dükkânını el-Hac Mehmed ibn Külahcı el-Hac İbrahim'e 140 esedî guruşa satmıştır.[432] Murat veled-i Marderos zimmî Sipahi Pazarı'nda bulunan bir bab dükkânı Raziye bint-i Abdi Hatun'dan 45 guruş ve bir miktar buğday karşılığında satın almıştır.[433]

Alım satımı yapılan dükkânlar kimi zaman zemini bir vakfa ait olup o vakfa senelik kiraları olan gayrimenkullerdir. Zevle Mahallesi'nden İbrahim Beşe, At Pazarı Kapısı taşrasında Semerciler çarşısında bulunup senede cami vakfına 40 akçe kirası olan dükkânını Manik veled-i Bali zimmîye 70 esedî guruşa satmıştır.[434] Aslan veled-i Karlı zimmî Kürkçüler sûkunda bulunan zemini Sultan Alaaddin Vakfına senede altı akçe mukataası olan bir bab dükkânı Seyyid Mehmed ibn Seyyid Ali adlı kişiden 3 esedî guruş ve bir sülüse satın almıştır.[435]

Ev ve bağ satışlarına nazaran gayrimüslimler dükkân satışları içerisinde daha az rol oynamışlardır. Alım satımı yapılan dükkânlar genellikle *bir bab*[436] olarak ifade edilmekle birlikte kimi zaman dükkânın niteliği hakkında da bilgi verilmiştir. Kuyumcu,[437] demirci,[438] kürkçü,[439] nalbant,[440] leblebici,[441] postalcı[442] ve semerci[443] dükkânları sıklıkla alım satımı yapılan dükkânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı dükkân satışı kayıtlarında dükkânın bulunduğu yer de belirtilmiştir. Kürkçüler,[444] kuyumcular,[445] semerciler,[446] demirciler,[447] postalcılar,[448] nalbantlar[449] *sûkları*[450] ve Eskipazar, Koyuncular,[451] Sipahipazarı[452] çarşıları gibi.

[431] KŞS 17/109-4 (2 Receb 1079).
[432] KŞS 37/19-3 (29 Zilkade 1102).
[433] KŞS 45/223-2 (1 Rebiülahir 1127).
[434] KŞS 19/39-2 (10 Muharrem 1084).
[435] KŞS 37/149-1 (23 Cemaziyelevvel 1103).
[436] KŞS 11/118-2, 127-4, KŞS 17/109-4, KŞS 19/39-2, KŞS 24/49-1, KŞS 26/5-2, KŞS 34/31-2, KŞS 35/242-1, KŞS 37/149-1, KŞS 50/251-2.
[437] KŞS 11/118-2, KŞS 19/128-2.
[438] KŞS 31/134-2, KŞS 45/167-3.
[439] KŞS 29/189-3, KŞS 33/151-1.
[440] KŞS 37/19-3, KŞS 45/167-3.
[441] KŞS 46/139-2.
[442] KŞS 23/55-3.
[443] KŞS 19/39-2, KŞS 34/31-2.
[444] KŞS 24/49-1, KŞS 29/189-3, KŞS 33/151-1, KŞS 37/149-1.
[445] KŞS 11/118-2, KŞS 19/128-2.

Dükkânların yanı sıra zeminin kirası vakfa ait olan ev, bağ gibi gayrimenkullerin alım satımı da yapılmıştır. Hatır veled-i Yasef zimmî, Şemseddin Tebrizi Mahallesi'nde bulunup sofa, tabhane, izbe ve havludan oluşup her sene Sungur hamamı vakfına kirası olan evi Mehmed bin Ali'den 3400 akçeye satın almıştır.[453] Hocahasan Mahallesi'nden Andon veled-i Yorgi zimmî zemini her yıl Hazreti Şeyh Sadreddin vakfına iki akçe kirası olan bir tahta bağını İsa bin Mehmed adlı kişiye 3200 akçeye satmıştır.[454] Şükran Mahallesi sakinlerinden Avak veled-i Marderos zimmî, Piri Paşa Mahalesi'nde bulunup bir tabhane, bir kiler, bir oda, bir ahır ve havludan oluşan Piri Paşa zaviyesinde bulunan mescidin çerağ vakfına her yıl beş akçe kirası olan evini Mustafa bin Mevlüd'e 38 esedî guruşa satmıştır.[455]

Ev, bağ ve dükkân gibi gayrimenkuller dışında zimmîler kimi zaman tarla,[456] arsa,[457] bahçe[458] ve evin bölümlerini oluşturan tabhane,[459] havlu[460] gibi yerlerin de alım satımını gerçekleştirmişlerdir. Durmuş veled-i Sergiz zimmî Aynedar Mahallesi'nde bulunan tabhane ve bir kıta arsayı Ayni bint-i Mehmed'den 8 guruşa satın almıştır.[461] Haydar veled-i Bogos zimmî Akıncı Mahallesi'nde bulunan bir kıta arsayı Hamza bin Mehmed'den 2,5 adet esedî guruşa satın almıştır.[462] Tarla alım satımına ilişkin diğer bir kayıtta Abdal zimmî şehrin aşağısında Kuzgunkavak yakınlarında bulunan dört dönüm tarlayı Akıncı Sultan Mahallesi sakinlerinden olan Zeyni Hatun'dan 8500 akçeye satın almıştır.[463]

---

[446] KŞS 19/39-2, KŞS 34/31-2.
[447] KŞS 46/139-2.
[448] KŞS 23/55-3.
[449] KŞS 37/19-3.
[450] "sûk: çarşı, bazar.", Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* s. 585.
[451] KŞS 26/5-2.
[452] KŞS 35/242-1, KŞS 45/223-2, KŞS 50/251-2.
[453] KŞS 10/55-3 (12 Şaban 1070).
[454] KŞS 17/93-3 (27 Cemaziyelevvel 1079).
[455] KŞS 20/109-3 (13 Zilkade 1085)**,** Aynı konu hakkında bk. KŞS 23/110-3.
[456] KŞS 10/153-2, 179-4, KŞS 17/27-1, 27-4, 121-3.
[457] KŞS 17/196-4**,** KŞS 40/252-3.
[458] KŞS 17/91-2**;** KŞS 23/11-2.
[459] KŞS 10/105-4; KŞS 17/47-2, KŞS 21/174-2.
[460] KŞS 10/13-4, 97-3.
[461] KŞS 37/142-3 (13 Cemaziyelevvel 1103).
[462] KŞS 16/44-1 (12 Cemaziyelevvel 1083).
[463] KŞS 17/29-1 (25 Muharrem 1079).

Bazen de gayrimüslimler ev, bağ ve bahçe gibi mülklerini çeşitli vakıflara satmışlar ve sattıkları mallarını belli bir süreliğine vakıftan kiralamışlardır. İçkale Mahallesi'nden Bayram veled-i Aslan zimmî, Konya kazası Sudirhemi Nahiyesine bağlı Penyeci Köyü'nde bulunan 7 tahta bağını Şerafeddin Camisi evkafının mütevellisi olan İsmail Çelebi ve vekili olup vakfın nazırı olan El-hac Mustafa ibni El-hac Veli'ye vakıf için 30 esedî guruşa satmıştır. Ayrıca sattığı bağı 4,5 guruş icare ile bir yıllığına kiralamıştır.[464]

İncelediğimiz sicillerde mülk alışverişlerinde karşılaştığımız durumlardan biri satışın borç ödeme veya nafaka sağlama sebebiyle gerçekleşmesidir ve bu durum belgelerde *zaruret-i deyn* ve *zaruret-i nafaka* ifadeleriyle belirtilmiştir. Satışı gerçekleştirilen gayrimenkuller genellikle varislere mirastan kalan mallar ya da ev ve bağ gibi gayrimenkullerden varislere düşen hisselerdir. Aligav Mahallesi'nde ikamet eden Karagöz zimmînin ölümü üzerine çocuklarının vasisi olan anneleri miras malından olup şehrin aşağısında bulunan iki tahta bağlarını Karagöz'ün borcunu ödemek için Allahverdi, Davut ve Aslan zimmîye 50 esedî guruşa satmıştır.[465] İçkale Mahallesi'nden olup ölen Murat veled-i Tarakçı zimmînin kızı Bağdad nasraniye babasının mirasından kalan İçkale Mahallesi'nde bulunup sofa, tabhane ve havludan oluşan bağdan kendisine düşen hisseyi *zaruret-i deyn* için Yagob veled-i Tarakçı zimmîye 1800 akçeye satmıştır.[466] Nafaka temini için yapılan mülk alışverişine ait bir kayıtta Yediler Mahallesi'nden Sultan bint-i Kirkor, oğulları Toros, Kirekor ve Sergiz zimmîler iki oda, bir yazlık, bir ahır ve havludan oluşup ortak mülkleri olan evlerini *zaruret-i nafaka* için Ayan veled-i Zeki zimmîye 6500 akçeye satmışlardır.[467]

Sicillerde mülk alım satım konusunda karşımıza çıkan bir diğer durum satıcıların kendilerine yakınlarından miras kalan ev, bağ gibi gayrimenkulleri bazen de bu gayrimenkullerden kendilerine düşen hisseyi satışa çıkarmalarıdır. Burada zimmîler bazen satışı gerçekleştiren, bazen alıcı olan kişi bazen de her iki taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden olup ölen

[464] KŞS 29/123-3 (2 Rebiülevvel 1097).
[465] KŞS 19/32-4 (14 Muharrem 1084).
[466] KŞS 10/13-3 (9 Receb 1070).
[467] KŞS 17/85-4 (11 Cemaziyelevvel 1079); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/224-4.

Maryem bint-i Bayram nasraniyenin varislerinden olan büyük oğlu Arzman zimmî bir oda, bir izbe, bir tabhane, bir kiler, bir örtme ve bir kıta havludan oluşan evin beş hissesinden iki sehim hissesini Handoş bint-i Kiregos nasraniyeye vekili Kiregos zimmî aracılığıyla 31 guruşa satmıştır.[468] Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden olan Mavi veled-i Aslan zimmînin ölümü üzerine mirası varisleri kızları Maryem, Cevher, Turfanda ve Marine ile erkek kardeşine kalmış, varisler Mavi'nin mirasından olup bir oda, bir sofa, bir tabhane ve bir miktar havludan oluşan evi Haçir veled-i Sefer zimmîye 70 guruşa satmışlardır.[469]

Alım satımı yapılan mülk üzerinde kimi zaman anlaşmazlıklar çıkmış ve satışın geçersiz olduğu iddiasıyla taraflar mahkemeye başvurmuşlardır. Piripaşa Mahallesi'nden Satı bint-i Koçu nasraniye, kocası İsmail bin Abdullah'ın kendisinin izni yokken evini Koçhisar veled-i Kirkor adlı zimmîye sattığını belirterek satışın iptalini ve evinin geri verilmesini talep etmiştir. Koçhisar zimmî evin Satı'nın malı olduğunu doğrulamasıyla birlikte sekiz ay önce evi İsmail'den satın alırken yanında Satı nasraniye'nin de olduğunu belirtmiştir. Fıkıh kitaplarında bu konu hakkında yer alan *"inne bâ'-i recl şâbe ve zevcetuhu hâzıre ve sâkine sümme er'îhâ lehum tesemmu"* hükmü gereğince İsmail'in evi kendisine 28 guruşa sattığını söylemiştir. Koçhisar zimmîden iddiasına yönelik kanıt talep edilmiştir. Musa bin Mehmed ve Hasan ibn el-Hac Memiş adlı kişiler Koçhisar zimmînin iddialarını doğrulamışlardır. Şahitlikleri kabul edilerek Satı nasraniye davadan menedilmiştir.[470]

VI. MÜLK ANLAŞMAZLIKLARI

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslimlerin bağ, ev, tarla gibi mülkler üzerinde tasarruf konusunda anlaşmazlık yaşayıp bunları mahkemeye taşıdıkları görülmektedir. Sille köyü sakinlerinden Bostan veled-i Kanyanos zimmî kendisine ait olduğunu iddia ettiği tarlaya el koyduğu gerekçesiyle Kurd bin Ali Beşe hakkında

[468] KŞS 47/70-2 (29 Cemaziyelahir 1128); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/134-3,KŞS 53/21-1, KŞS 54/182-1, 188-3; KŞS 57/81-5, 56-1; KŞS 57/77-1**;** KŞS 19/100-2, KŞS 20/214-2, KŞS 21/168-1, KŞS23/94-2.
[469] KŞS 54/130-3 (26 Receb 1150).
[470] KŞS 41/234-2 (4 Şaban 1116).

dava açmıştır. Köyde bulunan tarlanın hayattayken babasının tasarrufunda olduğunu öldükten sonra kendisine kaldığını belirterek Kurd'un tarlasını zapt ettiğini bildirmiştir. Kurd tarlanın Bostan zimmîye babasından kalıp onun mülkü olduğunu inkâr etmiştir. Bostan zimmî de tarlanın kendisine ait olduğunu kanıtlayamamıştır.[471] Bir başka mülk tasarrufu anlaşmazlığında Konya kazası Sudirhemi nahiyesi Sille köyü sakinlerinden olup ölen Döğenci zimmînin oğlu Kademli zimmî, babasının mirasından kalan bir kıta bağa el koyduğu gerekçesiyle Bayram bint-i Döğenci nasraniye hakkında davacı olmuştur. Bayram mahkemede söz konusu bağı 18 sene önce Kademli zimmînin annesi Çiçek nasraniye ile Kademli'nin kardeşlerinden satın aldığını belirterek ayrıca eline hüccet verdiklerini söylemiştir. Ayrıca Kademli zimmînin bağın satışından itibaren 18 yıl boyunca sessiz kaldığını ifade etmiştir. Mahkemede Çiçek nasraniye de bağı Bayram'a sattığını kabul etmiştir. Bunun üzerine Kademli davadan menedilmiştir.[472]

Satışı gerçekleştirilen ev konusunda yaşanan bir anlaşmazlık olayında Muhtar Mahallesi sakinlerinden İvaz Beşe, Manik veled-i Kazı zimmînin karısı Hatun bint-i Toros nasraniye hakkında kendisine ait olan eve el koyduğu gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. İvaz Beşe mahkemede Hatun'un el koyduğu evi bir sene önce Manik zimmîden 30 guruşa satın alıp daha sonra evi Manik'e her ay 25'er akçeye kiraladığını fakat Hatun'un evi zapt ettiğini belirtmiştir. Mahalle sakinlerinden Bayram bin Nasuh ve Mustafa bin Mahmud adlı kişiler ev satışının kendi huzurlarında olduğunu belirterek evin İvaz Beşe'ye ait olduğuna şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine Hatun'un evi ivaz Beşe'ye teslim etmesine karar verilmiştir.[473]

Mülk anlaşmazlıkları davalarında da taraflar belli bir meblağ karşılığında sulh yoluyla uzlaşarak anlaşmazlığı sonlandırmışlardır. Aligav Mahallesi'nden Hamza Halife ibn Ali babasından kalan eve Manik veled-i Murat zimmînin el koyduğu gerekçesiyle zimmî hakkında şikâyetçi olmuştur. Daha sonra Hamza Halife sulh yoluyla Manik zimmîden 1000 akçe alarak davadan feragat etmiştir.[474] Dinkeş Mahallesi sakinlerinden Murat bin Mehmed Beşe kendisine miras kalan tarlaya bir

[471] KŞS 13/126-4 (28 Muharrem 1088).
[472] KŞS 24/79-3 (25 Muharrem 1089).
[473] KŞS 31/112-1 (2 Ramazan 1097).
[474] KŞS 19/18-3 (10 Zilhicce 1083).

zimmînin haksız yere el koyması sebebiyle davacı olmuş, bunun üzerine taraflar 5 esedî guruş karşılığında sulh olarak anlaşmazlığı ortadan kaldırmışlardır.[475]

Mülk tasarrufu konusunda çıkan anlaşmazlıkların yanı sıra kulanılan ortak yollar, nehirden akan suların ortak kullanılması konusunda da zimmîlerin taraf olduğu anlaşmazlıklar olmuştur. Sava zimmî Bahşi veled-i Aslan zimmî hakkında dava açarak kendisinin şehir dışında bulunan bağı ile Bahşi zimmînin bağının batı tarafı arasında ortak bir yol olup her ikisinin de geçiş hakları bulunmasına rağmen Bahşi'nin buna engel olduğunu iddia etmiştir. Bahşi zimmî mahkemede bahsedilen yolun kendi mülküne ait olduğunu söyleyerek ortak yol olup Sava zimmînin de geçiş hakkı olduğunu inkâr etmiştir. Bunun üzerine Sava zimmîden iddiasına yönelik kanıt talep edilmiştir. Mustafa bin Abdullah ve Rumiyan taifesinden Kurabil adlı şahitler Sava zimmîyle Bahşi zimmînin mülkleri arasında ortak yol olduğunu belirterek her ikisinin de geçiş hakları olduğunu doğrulamışlar ve şahitlikleri kabul edilmiştir.[476]

Nehirden akan suyu ihtiyaçları için kullanan zimmîlerin bunu engelleyen kişi hakkında açtıkları davada, İbrahim Çelebi ibn İsmail, Mehmed bin Abdullah, Yasef zimmî veled-iNikola ve İvesnos zimmî veled-i Budak adlı kişiler, suyunu kullandıkları nehrin üzerinde bağı bulunan el-Hac Mehmed ibn Derviş hakkında dava açmışlardır. El-hac Mehmed'in bağında akan nehrin kendilerininde ortak nehri olup eskiden beri kendilerinin nehirden tarlalarına ve bağlarına su akıttıklarını fakat daha sonra el-Hac Mehmed'in nehrin üzerine duvar yapıp kendilerinin suyunun akmasına engel olduğunu belirtmişlerdir. El-Hac Mehmed davacı kişilerin nehir üzerinde eskiden beri su kullanma ve geçiş hakları olduğunu bilmediğini iddia etmiştir. Davacılardan iddialarına yönelik kanıt talep edilmiştir. Süleyman bin Mehmed, Bekir bin Veli, Mehmed bin Süleyman, Mehmed Halife ibn Kemal ve Bedel bin Hüseyin adlı kişiler zimmîlerineskiden beri nehrin suyundan yararlandıklarına şahitlik etmişlerdir. Şahitlikleri kabul edilerek el-Hac Mehmed nehrin suyunu kullanmaları için zimmîleri engellememesi konusunda uyarılmıştır.[477]

[475] KŞS 21/64-1 (6 Safer 1087).
[476] KŞS 25/262-2 (12 Receb 1092).
[477] KŞS 40/44-1 (12 Safer 1114); Aynı konu hakkında bk. KŞS 21/111-1.

VII. HİBE

Sözlükte "karşılıksız vermek, bağışlamak" manasına gelen hibe, hukuk dilinde bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden akidtir. Bu hukukî işlemin taraflarına vâhib ve mevhûbün leh, bağışlamaya konu olan şeye de mevhûb denilmektedir.[478]

Araştırma konumuz olan Konya sicil kayıtlarında gayrimüslimlerin taraf oldukları hibe kayıtları da bulunmaktadır. Zimmîler eşya, para, evve bağ gibi mallarını bazen eşleri, çocukları, kardeşlerive torunları gibi yakınlarına hibe etmişlerdir. Aligav Mahallesi'nde oturan Maryem bint-i Sergiz nasraniye aynı mahallede bulunan evinden bir tabhaneyi ayırıp geri kalanı olan iki oda, bir örtme ve iki havluyu ayrıca bir el darayi kaftanı, bir alaca sadeyi, bir sandık ve içerisindeki eşyasını öz kızı olan Nazlı nasraniyenin oğlu Panos ve küçük kızı Gevher nasraniyeye hibe ederek velileri olan babaları Hacator veled-i Avanos zimmîye teslim etmiştir.[479] Eflatun Mahallesi sakinlerinden Hanım veled-i Toros adlı zimmîbir bâb sofa, bir bâb tabhâne, bir bâb fevkânî oda, bir kiler, bir izbe ve bir kıt'a havludan oluşan evi ile bir anbar, sekiz küp, bir tekne ve iki sandığını oğlu Nikola veled-i Toros'a hibe etmiştir.[480] Yine aynı mahalleden Ruşen bint-i Gündoğmuş zimmî mahkemeye gelerek Hızır adlı kişiden alacak olduğu 3000 akçeyi teslim aldığını belirterek bunun 1500 akçesini kızı Gümüş'ün oğlu Receb'e, 1500 akçesini de diğer kızı Esma hatunun oğlu Ali'ye sünnetlik olarak hibe ettiğini bildirmiştir.[481] Çiftenerdüban Mahallesi'nden Avanos veled-i Kayabali zimmî, bir oda, tabhane, kiler ve bir kıta havludan oluşan evinden tabhane ve kiler ile enine beş ayak, boyuna otuz altı ayak havlu ve nısf sokak kapısı ve nısf tuvaletten oluşan evini üvey kardeşi Melkon veled-i Nikolos zimmîye hibe etmiştir.[482]

Evin yanı sıra birtakım ev eşyalarının da hibe edildiği görülmektedir. Şükran Mahallesi'den Kirkor zimmî aynı mahallede bulunup sofa, tabhane, bir örtme, bir izbe ve havludan oluşan evini ve içindeki iki kazgan, üç tencere, iki leğen, dört ibrik,

[478] Ali Bardakoğlu, "Hibe", *DİA,* C. 17, İstanbul 1998, s. 421.
[479] KŞS 41/213-2 (3 Şaban 1116).
[480] KŞS 45/58-4 (10 Şaban 1126).
[481] KŞS 10/172-6 (21 Cemaziyelevvel 1071).
[482] KŞS 47/56-2 (18 Cemaziyelahir 1128).

on beş sahan güğüm, bir hamam leğeni, beş şamdan, dört tabak, üç cam tas, on sekiz acem fincanı, bir gümüş fincan, iki bakır sini, iki yan kaliçesi, beş kilim, sekiz beledi yastık, dört döşek, on iki yorgan, on sekiz minder, yüz top boğası, yüz top keten bezi ve otuz kaftanını Simaven zimmîye hibe etmiştir.[483]

İçkale Mahallesi sakinlerinden Yorgi veled-i Mihail zimmî de şehrin aşağısında Ceridiçi'nde bulunan yedi puşta bağını Mihail veled-i Nikola zimmîye,[484] yine aynı yerde bulunan beş puşta bağını içerisindeki ağaçlarıyla birlikte Bedros veled-i Nikola zimmîye hibe etmiştir.[485]

Kadınların da kendi malları üzerinde istedikleri şekilde tasarruf hakkı bulunmaları sebebiyle mallarını hatta bazen mehirlerini de yakınlarına sıklıkla kocalarına hibe etmişlerdir. Beykari Mahallesi sakinlerinden nasraniye bir kadın henüz teslim almadığı 600 akçe mehr-i müeccelini kocasına hibe etmiş karşılığında kocası da kendisine ev ayrıca bahçe ve 10 puşta bağ hibe etmiştir.[486] Çiftenerdüban Mahallesi'nde yaşayan Bahar bint-i Babir adlı nasraniye kadın aynı mahallede bulunup kiler, tabhane ve 1764 ayak havludan oluşan evini kocası Allahverdi veled-i Avanos zimmîye hibe etmiştir.[487]

[483] KŞS 26/94-1 (4 Zilhicce 1092).
[484] KŞS 16/131-4 (24 Şevval 1083).
[485] KŞS 16/131-5 (24 Şevval 1083); Aynı konu hakkında bk. KŞS 17/170-2, KŞS 21/92-2, 93-1.
[486] KŞS 21/93-2 (5 Rebiülevvel 1087).
[487] KŞS 21/179-3 (24 Cemaziyelevvel 1087).

IV. BÖLÜM

GAYRİMÜSLİMLERİN DİNÎ HAYATI

Din ve vicdan hürriyeti konusunda ilk esaslar Hicretten sonra Medine'de siyasi birliği sağlama amaçlı düzenlenen belgelerde Yahudilere kendi dinlerini serbestçe yaşama hakkı tanınmış,[1] Hz. Muhammed'in Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı zimmet anlaşmasında onların mabetlerinin Allah'ın ve Resulü'nün zimmeti ve koruması altında olduğu ifade edilmiştir.[2]

Osmanlı Devleti'nde de gayrimüslimlere din ve vicdan hürriyeti sağlanmıştır. Zimmîlerin mabetlerinde ibadetlerini gerçekleştirmelerine izin verilmekle birlikte birtakım kısıtlamalar da yapılmıştır. Bu kısıtlamanın sebebi Müslümanları rahatsız etmeleri ya da dinleriyle alakalı bilgileri Müslümanlara vermeleri olasılığı olmuştur. İbadet özgürlükleri sadece Müslümanların görüp duyabileceği durumlarda kısıtlanmıştır. Mabetlerinde sesleri dışarıdan duyulmayacak şekilde dua etmeleri, Müslümanların ibadet zamanlarında çan çalmamaları, onların görebileceği yerlerde haç taşımamaları ve çıkartmamaları ve İncil okumamaları bu kısıtlamalardan birkaçıdır.[3] Zimmîlerin çan çalma ve diğer ayinlerini alenen icra etmeleri küfür ilanı kabul edilerek yasaklanmıştır. Örnek olarak 1577 tarihinde Mısır'da beylerbeyi ve kadıya yollanan hükümde Hıristiyanların "alenen şürb-i hamr edip ve nâkûs çalıp ve sâir âyîn-i küfrü i'lân edip" etrafı rahatsız ettikleri, bu gibi hareketlere devam ederlerse menedilmesi emredilmiştir.[4]

Gayrimüslim din adamlarının kendi evlerinde yüksek sesle İncil okumaları da yasaklanmış, evlerinde gürültü yapmadan İncil okuyup "izhâr-ı savt etmeksizin (seslerini yükseltmeden)" ayinlerini gerçekleştirmelerine imkân sağlanmıştır.[5]

Gayrimüslimlerin kutsal gün ve dini bayramlarını kutlama özgürlüğü sağlanmıştı. Ayrıca bununla ilgili olarak devlet teşkilatı içerisinde Hıristiyan

[1] Mehmet Akman, "Kilise", *DİA,* s. 16.
[2] Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri,* Haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999, s. 232.
[3] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 142.
[4] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 376.
[5] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 379.

tebaanın kilise ve manastırlarına ait işlere bakan "Piskopos Halifesi Kalemi" adlı resmi bir daire kurulmuştu.[6] Fakat zimmîlerin güvenlik yönünden önemli saydıkları günlerini kutlamada birtakım sınırlamalar da söz konusu olmuştur. Örneğin, paskalya zamanlarında Hıristiyanların kutlamalarda silah atma gibi hareketleri yasaklanmıştır.[7]

I. DİNİ GRUPLAR

A. Rumlar

Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en kalabalık, en zengin, en eğitimli ve en etkin gayrimüslim grup olarak ilk sırada yer almaktaydı. Bu millet, hâkim unsur Rumlar olmakla birlikte ayrıca etnik Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Arnavut, Arap, Karamanlı ve az sayıda bazı Ermenilerin Ortodoksluk mezhebi altında birleşmelerinden meydana geliyordu. Osmanlı egemenliği altındaki Ortodoks cemaatlerini Rum ortak adı altında sınıflandırmıştı.[8]

Osmanlı Devleti kendisine tâbi olan Rum cemaatlerinin imparatorluğun sosyal yapısına uygun olarak Ortodoks kilisesinin çatısı altında diğer tabi milletlerden ayrı bir millet olarak örgütlenmesine ve gerek kendi iç işlerini gerekse de yönetimle ilişkilerini bu çerçevede düzenlemelerine izin vermiştir.[9] İstanbul'daki Fener Patrikhanesi, Ortodoksların dini ve idari merkezi durumundaydı. Ortodoksların çoğunluğu Rum olduğundan Fener Patrikhanesine Rum Patrikhanesi de denilmiştir.[10] Rumeli ve Anadolu'nun dışında Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Rusya Ortodokslarının yönetimi de İstanbul Rum Patrikhanesine verilmiştir.[11]

Rumlar, Bizans İmparatorluğu tarihi boyunca dil ve geleneklerini korumuşlar ve Orta çağ Hıristiyan dünyasında Ortodoks kilisesinin kuruluşu ve güçlenmesinde temel olmuşlardır. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Osmanlı

[6] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 182.
[7] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 379.
[8] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 193.
[9] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 201.
[10] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 52.
[11] Tekin, "Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları", s. 30.

İmparatorluğu'nun tebaası iken vicdan ve fikir özgürlüğü içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.[12] Türklerin hoşgörüsü ve dini inançlarından dolayı hiçbir zaman rahatsız etmedikleri için Rumlar Katoliklere tabi olmaktansa Türklerin egemenliği altında olmayı tercih etmişlerdir. Ortodoks kilisesi de Venedik'in ve Batılıların düşmanı olan Türklerin tarafında yer almışlardır.[13]

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra İstanbul'u yeniden imar etmek ve şenlendirmek için imparatorluğun değişik yerlerinde yaşayan Rumları zorla ya da gönüllü olarak şehre göç ettirmiş, ayrıca Bizans devlet geleneğine uygun bir şekilde Ortodoks kilisesi ve cemaatini himaye altına almıştır.[14] Rum Ortodoks patriği olarak atadığı Gennadios'a Hıristiyan dininin ilkelerini özetleyen bir risale yazmasını emretmiştir.[15] Hatta Fatih Sultan Mehmed patrik Gennadios'un onuruna bir yemek vermiş ve onu kapı dışına kadar uğurlama nezaketini de göstermiştir.[16]

Rumlar özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet kademelerinde de görev almışlardır. Örnek olarak, Karlofça Antlaşmasının sonuçlandığı zamanda Rum Aleksandros Mavrokordatos, Osmanlı kurulunda yer alan Reisül küttab Rami Mehmed Efendi'nin danışmanı ve tercümanı olarak görev yapmıştır.[17] İstanbul'da Fener Patrikhanesi'nde iyi eğitim görmüş Rumlardan da saraya tercüman olarak atananlar bulunmaktaydı. 1603 yılında İstanbul'da doğup Rum bir kürekçinin oğlu olan Panioti adındaki kişi patrikhanede Arapça, Farsça, Türkçe; İtalya'da da İtalyanca ve Latince öğrenip İstanbul'a dönmüş ve padişahın baştercümanı olmuştur.[18] XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk yarılarına kadar Divan tercümanlığı tamamen Fenerli Rumların eline geçmiştir. II. Mahmud zamanında ise Rum olan baştercümanın Yunan isyanıyla alakası olduğunun ortaya çıkmasıyla Fenerli Rumların tercümanlık tekeli sona ermiştir.[19]

---

[12] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 187.
[13] Tekin, "Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları", s. 29.
[14] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 199.
[15] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 34.
[16] Tekin, "Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları", s. 30.
[17] Mantran, *İstanbul,* C. I, s. 55; Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 197.
[18] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 197.
[19] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 402.

Rumlar ayrıca devlet memuriyetlerinde gümrükçülük ve dellallık kademelerinde de görev yapmışlardır. Kanunname-i Sultani'de yer alan bir belgeye göre İstanbul, Galata, Mudanya, Çeşme ve Foça limanlarının gümrüğü; İstanbul ve Galata'daki kumaş dellallığı Rumlara üç yıllığına mukataaya verilmiştir.[20]

Ortodokslar yani Rumlar, devlet hiyerarşisinde diğer topluluklardan önde olmuşlardır. Rumlarla Yahudiler arasında protokol konusunda çıkan anlaşmazlık üzerine 1699 tarihinde yazılan bir fermanda fetihten beri protokolde önce Rumların, sonra Yahudilerin geldiği *"İstanbul kadısı huzurunda mürafaa olduklarında Rumiyan mukaddem ve Yehudiyan Rumiyandan sonra durmak üzere…"*[21] sözleriyle hatırlatılarak bu düzene uyulması tenbih edilmiştir.[22]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumları hakkında XVI. yüzyılda İstanbul'da bulunan Gerlach, *"İstanbul'da pek çok zengin Rum vardır. Ticaretten ve daha başka yollardan çok para kazanırlar. Ama ortalıkta daima yıpranmış elbiseleriyle dolaşırlar. Zira zengin olduklarını Türklere göstermek istemezler. Servetlerinin ellerinden alınmasından korkarlar."*[23]İfadelerini kullanmıştır. Raphaela Lewis de Anadolu'daki Rumlardan bahsetmiş, onların neşesiz, gamsız ve kaygısız hatta bazen ihtiyatsız ve aceleci insanlar olduklarını söylemiştir.[24]

Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında din esasına dayanan toprak yazımı vesilesiyle olmadan ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Bu nüfus sayımına göre Osmanlı Devleti genelinde Rumlar %31,19'luk bir paya sahiptirler.[25] 1844 yılındaki nüfus sayımına göre ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rum-Ortodokslar toplam nüfusun %38,84'ünü oluşturuyordu. Devletin resmi rakamlarına göre 1897 tarihinde Müslümanlardan sonra %13,49 ile Rumlar ikinci sırada yer almaktaydı.[26] 1912 yılına ait Rum Patrikhanesi istatiğine göre Konya'da 87021 Rum, Türk resmi istatiğine

[20] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 196.
[21] Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı,* s. 28.
[22] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 51.
[23] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576,* C. I, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007, s. 144.
[24] Lewis, *Osmanlı'da Günlük Yaşam,* s. 181.
[25] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 73.
[26] Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* s. 50.

göre de 85320 Rum olduğu ifade edilmiştir.[27] 1914 yılında ise Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusunun içinde Rumların payı %9.33'tü.[28]

İncelediğimiz sicillerde Konya'da yaşayan Rumlar hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtların çoğunluğu ödemeleri gereken cizye vergisinin toplanması hakkında merkezden yollanan fermanlar ve bu vergiyi tahsil edecek kişinin görevlendirildiği beratları içermektedir.[29] Rumlar ayrıca gayrimüslimlerin müdahil oldukları davalarda şahitlik yapmış ve sicillerde bazen isimlerinden önce *Rumiyân tâifesinden* ifadesi kullanılmıştır.[30] Bunların yanı sıra kendi içlerindeki problemlerin şer'î mahkemelere yansıdığı davalar da bulunmaktadır. Örneğin, Konya'da yaşayan Rumların keşişleri olan Kurd ve Aslan Keşiş mahkemeye gelerek Danayel adlı metropolitin kendilerinden haksız yere para aldığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır.[31] Bir başka kayıtta Konya'da yaşayan Rumlar ve Ermenilerin kendilerine ait mezarlık yerleri olmalarına rağmen Ermenilerin ölülerini Rumların kiliselerinin içerisinde bulunan mezarlığa defnetmeleri sebebiyle aralarında çıkan anlaşmazlık yer almaktadır.[32]

B. Ermeniler

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden sonra bu şehre Konya, Larende, Aksaray, Ereğli gibi Orta Anadolu kasabalarından, Ankara, Bayburt, Adana, Tokat ve Sivas çevresinden, Kefe'den Ermeni aileler getirerek yerleştirmiş ve şehrin Ermeni nüfusu çoğaltılmıştır.1461 yılında Bursa'daki Ermeni piskoposu Ovakim'i Ermeni aileler ile birlikte İstanbul'a getirtip onu Ermeni patriği olarak atamış, bir Ermeni Patrikhanesi kurularak imparatorluktaki Ermenilerin dini, sosyal ve kültürel idareleri bu müesseseye verilmiştir.[33] Fatih Sultan Mehmed'in Ermeni Patrikhanesini kuran fermanında, patriğin Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Ermenilerin hem

[27] Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar,* çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 93.
[28] Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* s. 53.
[29] KŞS 21/18-2, KŞS 31/272-2, KŞS 37/94-2, KŞS 52/149-2.
[30] KŞS 25/262-2, KŞS 28/158-1.
[31] KŞS 11/85-1 (11-20 Şevval 1071).
[32] KŞS 41/161-1 (12 Cemaziyelahir 1116).
[33] Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 25, 49, 50; Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 89.

ruhani, hem de cismani lideri olduğu hükme bağlanmıştır.[34] Böylece İstanbul da Türkiye Ermenilerinin ruhani merkezi olmuştur.[35]

Polonyalı Simeon seyahatnamesinde Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı tutumlarını *"Tarih eserlerinde okuduğuma göre İstanbul'un Rumların elinde bulunduğu devirde, Ermenilerin orada yerleşmeleri şöyle dursun, bezirgân olarak bile hiçbir Ermeni şehre giremezdi. Fakat Türkler İstanbul'u fethettikten sonra birçok eyaletlerden Ermenileri oraya davetle iskân ettirdi."* ifadeleriyle karşılaştırmış, Osmanlıların hoşgörü ve adaletine işaret etmiştir.[36]

Osmanlı Devleti'nin Yavuz ve Kanuni dönemlerinde de Doğu Anadolu ve Kafkasya'yı fethi üzerine buradaki Ermenilerin çoğunluğu İstanbul'a gelip yerleşmişlerdir. Ayrıca padişahlar da usta kuyumcu, sarraf, sanatkâr Ermenileri de İstanbul'a getirerek yerleştirmişlerdir. Bu şekilde İstanbul'da kalabalık bir Ermeni toplumu oluşmuştur.[37]

Osmanlı Devleti'ne sadakatleri, Türk adetlerini benimsemeleri hatta iyi Türkçe konuşmaları Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli resmi ya da özel devlet işlerine atanmalarını sağlamıştır. Örnek olarak XVI. yüzyılda Ermeni asıllı mühtedi Mehmed Paşa gibi vezirlik rütbesine kadar yükselen devlet adamları, XVIII. yüzyılda Baliyan ailesinden sultanın baş mimarları,[38] Divrikli Düzyan soyundan saray kuyumcuları, darphane nazırları, saray hekimleri, XIX. yüzyılda Bezciyan ailesinden darphane müdürleri, baruthane nazırları bulunmaktadır.[39] Madencilik yapılan Kiğı'da 1680 yılında Kiğı madeni mukataası eminliği Ovannes adlı bir Ermeni'ye verilmiştir.[40] 1835-1839 yılları arasında Türkiye'de bulunan Helmuth Von Moltke İstanbul'da Osmanlı Seraskerinin Ermeni tercümanı ve ailesinden bahsederken Ermeniler için *"Bu Ermenilere aslında Hıristiyan Türkler demek*

[34] Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler,* Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 43.
[35] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 89.
[36] Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 48.
[37] Ercan, *Gayrimüslimler,* s. 89.
[38] Göcek, "Osmanlı Ermenilerinin Gündelik Hayatlarına Bir Bakış", s. 560.
[39] Göyünç, *Ermeniler,* s. 51; Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 47.
[40] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 265.

mümkün, bu hâkim milletin (Türklerin) adetlerinden, hatta lisanından o kadar çok şey almışlar" ifadelerini kullanmıştır.[41] Ermeniler ayrıca gümrükçü olarak devlet kademelerinde yer almışlardır.[42] İncelediğimiz sicillerde gümrük vergisine dair bir kayıtta İstanbul ve çevresi gümrük emini olan Ahmed Ağa tarafından Ermeni olup İstanbul'da Sulumanastır yakınlarında oturan Şahin veled-i Aslan adlı zimmîye gümrük tahsili görevi verilmiştir.[43]

XVI. yüzyıldan kalma tapu tahrir defterlerinden yararlanılarak yapılan çalışmalara göre Güney doğu ve Doğu Anadolu'nun bazı şehir ve kasabalarında Ermeni nüfus toplulukları bulunmaktaydı. Bunlar sanat ve ticaret ile uğraştıklarından dolayı şehir ve kasabalara yerleşmişlerdi. Kırsal alanda Ermeni nüfusa fazla rastlanmazdı. Örnek olarak, Arapgir kasabasında %53 olan Ermeni nüfus Arapgir kazasında %5; aynı şekilde Siverek'te şehirde % 68 olan Ermeni nüfus kazada % 6'daydı.[44] Aynı şekilde XVII. yüzyılda da köy ve kasabalarda Ermeni nüfusu azalırken şehirlerde Ermeni nüfus artış göstermişti. Bunun sebebi bu yüzyıl başlarında Suriye ve Doğu Anadolu'da eşkıya ve isyancıların saldırılarına uğrayan Ermeni nüfusun çok olduğu köy ve kasabalarda halkın güvence aramak amacıyla buraları terk ederek şehirlere yerleşmeleriydi.[45] Fırat kenarındaki Kemah kasabasından olan Grigor isimli bir Ermeni, Celaliler ve onların yarattıkları fiili durumlardan bahsetmiş ve bu yüzden Ermenilerin batıya çoğunlukla İstanbul'a kadar göç ettiklerini yazmıştır.[46]

1831 yılındaki nüfus sayımına göre Osmanlı Devleti'nde Ermeniler toplam nüfusun %0.54'ünü oluşturmaktadır.[47] 1897 yılındaki nüfus sayımına göre %5.47'lik payla Ermeniler, Rumlardan sonra Osmanlı Devleti'ndeki ikinci büyük gayrimüslim topluluğu oluşturmaktaydı.[48] Osmanlı istatistiklerine göre XIX. yüzyılda Anadolu'nun birçok şehirlerinde Ermeni yerleşimi bulunmaktaydı. XVI. ve XIX. yüzyıllardaki Ermeni nüfusundaki farklılıklar imparatorluk içerisindeki iç göçlerin

[41] Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 52.
[42] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 204.
[43] KŞS 39/49-1 (5 Rebiülahir 1113).
[44] Göyünç, *Ermeniler,* s. 35.
[45] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 185.
[46] Konukçu, "Ermeniler", s. 327.
[47] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 73.
[48] Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* s. 51.

sonucuydu. Örnek olarak, 1893 ve daha sonraki Osmanlı istatistiklerinde Kastamonu, Taşköprü gibi şehir ve kasabalarda Ermeni nüfus görünmesine karşılık XVI. yüzyılda bu şehirlerde tek gayrimüslim nüfusa dahi rastlanmamıştır.[49] Yayınlanan resmi istatistiklere göre 1893 yılında Anadolu'da 676.013 Ermeni nüfus bulunmaktaydı, 1914 yılında ise Anadolu'da 1161169 Ermeni yaşamaktaydı,[50] toplam nüfusun içinde Ermenilerin payı %6.27 idi.[51]

XVII. yüzyılda Doğu Anadolu'dan geçen seyyah Jean-Babtiste Tavernier, Ermeniler hakkında bilgiler vermiş ve onların dini serbestliğine Erzurum'daki Ermeniler üzerinden *"Erzurum, Tokat gibi Türkiye'nin en büyük güzergâhlarından biridir. Gümrük formaliteleri çok fazladır. Ama gümrükçüler görevlerini harfiyen yerine getirmektedir. Bugün hala dış mahallelerde dini vecibelerini serbestçe ifa eden pek çok Ermeni ailesi bulunmaktadır"* sözleriyle değinmiştir.[52]

Ermeniler diğer gayrimüslimlere göre Türklerle en çok kaynaşıp onlara uyum sağlayan cemaat olduğundan Türklerin güvenini kazanmışlardır. Ermeniler seyahate gittiklerinde mal ve mülklerini bir arada yaşadıkları Türklere bırakırken, hacca giden Müslümanlar da sadece mallarını değil aynı zamanda işlerinin idaresini ve ailesinden kalanların bakımını da Ermenilere emanet etmişlerdir.[53] Polonyalı Simeon, Ermenilerle Türkler arasındaki ilişkilerin iyi olduğunu belirtmiş ve buna kanıt olarak şahit olduğu bir olaydan bahsetmiştir: *"Bir kilise ve otuz hane Ermeni bulunan bir köyde (Notaddreasyan) gelecek kervanı beklemek üzere iki hafta kaldım. Buradaki Türkler çok iyi ve insan sever adamlar olup Ermenilere çok itibar ederler ve onlara 'gavur' değil 'İsevi' derler."*[54] Ermenilerle Türkler arasında komşuluk ilişkileri de genel anlamda çok iyi olmuş, örnek olarak şehre yeni gelmiş olan ve barınacak yeri bile bulunmayan göçmen Ermenileri Balıkesir'in Müslüman halkı kendi avluları

[49] Göyünç, *Ermeniler,* s. 39.
[50] Göyünç, *Ermeniler,* s. 41.
[51] Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* s. 53.
[52] Konukçu, "Ermeniler", s. 327.
[53] Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s. 51.
[54] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 185.

içerisindeki evlerinde iskân etmişler ve yeni komşularının bazı zaruri ihtiyaçlarını karşılamışlardır.[55]

XVIII. yüzyıl belgeleri incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin son derece rahat ve devlet yönetiminden memnun oldukları görülmektedir. Ermenilerin Müslümanlar hakkında davaları ve şikâyetleri yok denecek kadar azdır.[56]

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Ermeniler, Katolik propagandasının başlaması ve Protestan misyonerlerin ülkeye gelmesiyle birlikte zorlu bir süreçten geçmişlerdir. 1668 yılında Katolik misyonerler Hasankale, Gümüşhane, Tercan, Kars, İspir, Bayburt ve Trabzon'da Ermeniler arasında faaliyete girişmişlerdir. Bu propagandaların etkisiyle 1702'de birçok Ermeni Katolikliği kabul etmiştir.[57]

Osmanlı Devleti Katolik mezhebine merkezi Osmanlı toprakları dışında olduğu için iyi gözle bakmamış, toprak bütünlüğünün korunması ve Ermeni toplumu içinde mezhep birliğini sağlayarak Ermeni patrikliğinin gücünü korumak adına zaman zaman Ermenilerden, Katolik mezhebine girmek isteyenlere ve misyonerlik faaliyetlerine karşı tedbirler almıştır.[58] Farklı tarihlerde bu propagandayı önlemeye yönelik fermanlar yazılmıştır. İncelediğimiz sicillerde 1701 yılında Konya kazası naibine yollanan fermanla papa dinine girmeleri için zimmî reayayı rahatsız eden rahiplerin engellenmesi, zimmîlerden farklı mezhepleri kabul edenlerin eski dinlerine dönmeleri için uyarılmaları eğer hala mezhep propagandası yapanlar olursa yakalanarak hapsedilmeleri emredilmiştir.[59] 1702 tarihine ait bir fermanda Katolik

---

[55] İsmail Hakkı Mercan, "Şeriye Sicillerine Göre Balıkesir Ermenilerinin Sosyal Yaşantısı ve İhtida Eden Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* C. II, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, s. 419.

[56] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 157.

[57] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 84.

[58] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 58.

[59] *"Kıdvetü'n-nüvvâb ve'l-müteşerri'în Konya Kazâsı'nda bi'l-fi'l nâ'ibü'ş-şer olan mevlânâ (boş) zide 'ilmuhu tevkî'i refî'i hümâyûn vâsıl olıcak malum ola ki memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlikimde din-i papaya müntesip ba'zı ruhbanlar zuhûr idüp kasd-ı fâsit ve niyet-i kâmid ile devr-i bilâd ve emsâr idüp Rûm ve Ermeni ve sa'ir bunlara tâbi' ehl-i zimmet nâsârâ-yı mezâhib-i efrenciyeye da'vet ve nicelerin âyîn-i kadîmelerinden döndürüp kendi mezheblerine mütâbe'at itdirmekle memâlik-i mahrûsemde bess-i iştirâk-i mütâbid ve ihtiyâl ve dess-i hamîrmâye-i mefâsid ve ihtilâl itmeleriyle ehl-i zimmet re'aya Dîvân-ı Hûmayûn'uma gelüp şikâyet eylemeğin mezbûrların zecr ve men'i ve nice fitne ve rişe-i endişelerinin kal' ve kam'ı mühim ve muktezâ olmağla sen ki mevlânâ-yı mezkûrsun emr-i şerifim vusûlünde bu emr-i lâzımü'l-ihtimâma tekayyüd-i tâm ile kıyâm ve serren ve 'alenen tefehhus ve istilâm idüp ol makûle din-i papaya mensûb olmağla memalik-i mahrûsemde*

propagandası yapan ruhbanların men edilmesi, Ermenilerden Katolik mezhebine girmeyi kabul eden kişilerin de bu kararlarından dönmeleri için kürek cezasına çarptırılmaları emredilmiştir.[60] 1765 tarihli bir başka fermanda Katolik mezhebini kabul eden bazı papaz ve karabaşların küreğe konulmaları için Ermeni patriğinin isteği üzerine yeniçeri ağasına emir verilmiştir.[61] Ermeni patriklerine verilen emirlerde kandırılarak Katolik mezhebine girenlerin cenazelerinin kaldırılmayacağı şeklinde caydırıcı uyarılar yapılmıştır.[62]

Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni din adamları da Katolik propagandasından rahatsız olup patrikler padişaha başvurarak kendilerine yapılan bu propagandanın ve baskıların engellenmesini talep etmişlerdir.[63] Katolik papazlar propagandalarını yaymak için kimi zaman Ermenileri de kullanmışlar ve 1697 yıllarında Galata ve İstanbul'un farklı semtlerindeki Ermeni matbaalarında sürekli olarak propaganda kitapları bastırmışlardır.[64] Bunun üzerine 1113 tarihinde Ermenileri Katolikleştirmek isteyen Ermeni rahiplerinin tevkıyfine ve Ermeni matbaalarının kapatılmasına dair

---

eğer seyahat ve eğer ikâmet tarîki ile tavâyif-i nasârâya minvâl-i meşrûh üzre iğvâ ve ifsâd iden ruhbâniyet keyd ayini ol makûle hadd-ı bât ve mekîdetden sedd ile mecâri-i mekâmid ve mekâsidlerin sedd idüp ve eğer Rûm ve Ermeni ve sâ'ir ehl-i zimmet millet-i nâsârâdan mezburların ferika-i keyd ve ihtiyâlleri olmağla mezheb-i kadîmlerin terk ve âyîn-i efrince intihâl idenlerin rücû'larına tenbih ile Frenk mezhebinden tenfîr ve tahzîr ve kezâlik sûret-i ruhbânide tavâyif-i mezbureyi bu gune hile ve hud'a ile ifsâd idenler bundan sonra dahî mütenebbih ve mütezeccir olmayup yine ifsâda cesaret iderler ise vukûf-ı tâm tahsîl itdikden sonra ahz ve habs ve ism ve resmleriyle der-devlet medârıma 'arz ve i'lâm eyleyüp âmmâ bu takrîble celb-i maldan ziyâde tevakkî eyleyesin şöyle ki ahz-ı emvâl ve celb-i hitâm ve hatmü'l-mâle meyelânın istimâ' olunur ise kendüne mûcib-i nekâl olacağını mülâhaza idüp ana göre inâf-ı intisâf üzere hareket eylemen bâbında fermân-ı 'alişânım sâdır olmuşdur buyurdum ki (boş) vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şerefyâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzimü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâ'at makrûnuyla 'âmil olasın şöyle bilesin 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın tahriren fî evâsıt-ı Safer sene selâse 'aşerete ve mi'ete ve elf" KŞS 39/278-1 (11-20 Safer 1113).

[60] *"Asitane kaymakamına ve Tersane kethudası vekiline hüküm ki Memaliki mahrusetül mesalikimde Rin papaya müntesib bazı ruhbanlar zuhur idüb kasdı fasid ve niyeti kasid ile devri bilad ü emsar idüb Rum ve Ermeni ve Süryani ve sayir bunlara tabi ehli zimmet nesarayi mezahibi efrenciyyeye davet ve nicelerin ayini kadimlerinden döndürüb kendi mezheblerine mütabaat itdirmekle memaliki mahrusemde bessi iştidadı mekazidü ihtilal ve deşşi zamiri mayei mefasidü ihtilal itmelerile ehli zimmet reaya Divanı hümayun'uma gelüb şikayet itmeğin mezburların zecrü men'i ve nice fitne ü rişe indişelerinin kal'ü kam'ı içün tenbih ve te'kidi müştemil bundan akdem emri şerifim şerefyaftei sudur olmuşiken Ermeni taifesinden Mircan ve Asador ve Boğos ve Nuri nam dört nefer zimmiler ahar millete dühul murad ve ihtilale bais olmalarile islahı nefs idinceye değin küreğe vaz' olunmarıyçün yazılmışdır Fi evasıtı ca 1114",* Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 35.

[61] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 301.

[62] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 59.

[63] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 169.

[64] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 59.

bir ferman yayınlanmıştır.[65] Ermenilerin kandırılarak Katolikleştirilmesi konusunda İstanbul Ermeni Patriğinin ihmali görüldüğü için patriğin 1701 tarihinde hapsedilmesine karar verilmiştir.[66]

Araştıma kaynağımız olan Konya şer'iye sicillerinde Konya'da yaşayan Ermeniler hakkında ödedikleri vergiler, kiliseleri, mezarlıkları hakkında bilgi edineceğimiz kayıtlar mevcuttur. Sicillerde Konya'daki Ermeni topluluğunun ödemeleri gereken cizye ve yava cizyeleri hakkında gönderilen fermanlar ve beratlar bulunmaktadır. Bu belgelerde Ermenilerin ödemeleri gereken cizye miktarları bildirilmiştir.[67] Sicillerde Konya'daki Ermenilerle ilgili karşımıza çıkan kayıtlardan biri de kendilerine ait Konya'da bulunan kiliselerinin hasar gören yerlerinin tamiri ve tespiti için yapılan keşif hüccetleridir. Bu belgelerde ayinlerini gerçekleştirdikleri kiliselerinin duvarlarının zamanla yıkılması sebebiyle mahkemeye gelerek tamir talebinde bulunmaları bunun üzerine mimarbaşı ve mahkeme tarafından görevlendirilen kişilerin kiliseye gidip keşif yaparak çıkacak masrafları tespit etmeleri yer almaktadır.[68]

Bu kayıtlardan ayrı olarak Konya'da yaşayan Ermenilerin ölülerini defnettikleri kendilerine ait mezarlıklar olduğunu kanıtlar nitelikte belgeler de bulunmaktadır. Bu belgelerden birinde Konya'da yaşayan Ermeni papaslarından Ohan Keşiş veled-i Ohan, Toros Keşiş veled-i Karabid, Hacator Keşiş veled-i Nikagos, Sergiz Keşiş veled-i Arzman ve Ermeni taifesinden bir grup zimmî sur dışı Konya'da Meram'a giden yol üzerinde Paşaçeşmesi karşısında bulunan yere eskiden beri ölülerini defnettiklerini, bu yerin Ermeni bir zimmî tarafından vakfedildiğini fakat Konya'da mirab olan Bektaş Bey adlı kişinin vakfın sahih olmadığını belirterek bu alana el koymaya çalıştığını mahkemeye bildirmişlerdir.[69]

---

[65] Ferman metni için bk. Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 32

[66] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 59; *"İstanbul'da Ermeni patriki olan Sahak mülhidin tayifei mezburenin ahar ayine intihallerine müsamaha ve taksiri nümayan olmağla sen ki veziri müşarünileyhsin emri şerifim vusulünde mezbur Tersanei amirem zindanında habs olunub fermanı hümayunum sadır olmadıkca itlak olunmamak babında deyu yazılmışdır Fi evasıtı ra 1113",* Ahmed Refik, *İstanbul Hayatı,* s. 33.

[67] KŞS 13/194-2, 277-2, 282-1, KŞS 14/181-2, KŞS 25/293-1, 295-1, KŞS 27/268-1, KŞS 31/272-2.

[68] KŞS 26/206-1, 219-1, KŞS 27/51-1.

[69] KŞS 20/138-2 (17 Zilhicce 1085).

C. Yahudiler

Osmanlı Devleti'nde Yahudi topluluğu fetih ve göç gibi iki farklı yöntemle artmıştır. Birinci yöntem, Osmanlı ordularının genişlemesi ve Osmanlı gücünün yayılması ile Osmanlı uyruğu haline gelen diğer birçok topluluk için de geçerliydi. İkinci yöntem ise kendi özgür iradeleri ile Osmanlı uyruğuna girmek gibi ayırt edici bir özelliği olan Yahudilerle sınırlıydı. Osmanlı yönetiminin büyük hoşgörüsü ve sağladığı fırsatlar hakkında anlatılanlardan etkilenen çok sayıda Yahudi, yüzyıllar boyunca Hıristiyan Avrupa'nın farklı bölgelerinden Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.[70]

Osmanlı padişahları XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca Yahudilerin Avrupa'dan Osmanlı ülkesine göç etmelerini desteklemişlerdir. Fatih Sultan Mehmed Almanya, İspanya ve Batı Avrupa'nın herhangi bir yerinde zulüm gören Yahudileri Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeleri için cesaretlendirmiş ve XV. yüzyılın başlarında güney Almanya'daki eziyetten kaçan Edirne baş hahamı Isaac Zarfati'yi kullanmıştır. Zarfati'nin başka ülkelerin egemenliğinde baskı altında olan Yahudileri Osmanlı ülkesine davet eden çağrısını Fatih Sultan Mehmed o bölgelere ulaştırtmıştır.[71] Bu dönemde İstanbul'a yerleştirilen Yahudiler, Müslüman ve Rumlardan sonra kent nüfusunun üçüncü büyük kesimini oluşturmuşlardır.[72] İstanbul'a getirilen Yahudiler gerek Anadolu gerekse Balkan yarımadasındaki Osmanlı taşra şehirlerinden toplanmıştır. Osmanlı kadastro kayıtlarına bakıldığında buralarda neredeyse tek bir Yahudi bile bırakılmamıştır.[73] İstanbul'a sürgün edilen Yahudilere, şehrin fethedilmesi sırasında sağlam kalmış sinagogları kullanmaları ayrıcalığı tanınmıştır.[74]

XV. yüzyılın ilk yarısında, Portekiz ve İspanya'daki Yahudiler ölümle tehdit edilerek Hıristiyan olmaya zorlanmış, 1412 tarihinden itibaren giysilerinde aşağılayıcı işaretler taşımaları emredilmiş ve 1480 yılında Engizisyon onlara zulüm yapmaya başlamıştı.[75] Daha sonra 1492 tarihinde İspanya kralı Katolik Ferdinand ve

[70] Lewis, *Yahudiler*, s. 141.
[71] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 308.
[72] İnalcık, *Klasik Çağ,* s. 147.
[73] Lewis, *Yahudiler*, s. 142.
[74] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 219.
[75] Salahi Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'na Yapılan İlk Musevi Göçlerinin Beşyüzüncü Yıldönümü", *Belleten,* C. LVI, S. 215, 1992 Nisan, s. 201.

eşi İsabelle döneminde İspanya Yahudilerinin ülkeden çıkarılması emri verilmiş, Yahudilerin bir kısmı ülkeyi terk ederek Fransa, İngiltere, Hollanda, İtalya ve Türkiye'ye göç etmiştir.[76] Osmanlı İmparatorluğu'na en büyük Yahudi göçü de bu dönemde II. Bayezid zamanında gerçekleşmiştir. II. Bayezid 1492'de ve sonrasında İspanya'dan ve Portekiz'den gelen çok sayıda Yahudi'nin Osmanlı topraklarına yerleşmelerine ve anavatanlarından sürgün edildikten sonra hayatlarını yeniden kurmalarına izin vermiş ve onları cesaretlendirmiştir.[77] Padişah Yahudileri kurtarmak için kendi özel gemisini göndermiştir, ülkeye gelen Yahudilere iyi davranılması için bir irade bile yayınlamıştır.[78] Emecen'e göre II. Bayezid'in Yahudilere Osmanlı topraklarına gelmesi için özel gemisini tahsis ettiği ve Yahudilerin sayısız gemilerle ülkeye geldiği birer efsanedir. Ona göre tehlikeli ve uzun deniz yolculuğu yerine Yahudilerin önemli bir kısmı ara istasyonlarda bekleyerek grup grup Osmanlı topraklarına girmiş ve Osmanlı topraklarında ise eski tarihi yol takip edilerek Balkanlar ve İstanbul'a ulaşmışlardır. Yahudilerin bir kısmı da gemilerle Mora Yarımadasına ulaşmış ve burada Osmanlı Devleti'nin denetimi altındaki limanlara yerleşmişlerdir.[79]

Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudiler belgelerde geldikleri yer ve ait oldukları cemaat adıyla kaydedilmişlerdir. Böylece Osmanlı şehirlerindeki Yahudi toplulukları Kordovalılar, Aragonlular, Sevilliler, Karailer, Sicilyalılar, Lizbonlular, Samariler gibi birçok alt topluluğa bölünmüşlerdir.[80]

II. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti'ne yerleşen Yahudiler buraya göç ettikleri ülkelerinden çeşitli zanaat, matbaacılık ve silah yapımı konularında bilgi birikimlerini de taşımışlardır. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yönden gelişimine katkı sağlamıştır. II. Bayezid, ülkesindeki Yahudileri sınır dışı eden Kral Ferdinand hakkında şunları söylemiştir: *"Böyle bir kralın zeki ve akıllı olduğunu*

[76] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 23.
[77] Lewis, *Yahudiler*, s. 63.
[78] Sonyel, "İlk Musevi Göçlerinin Beşyüzüncü Yıldönümü", s. 201.
[79] Emecen, *Manisa Yahudileri*, s. 22.
[80] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 217.

söyleyebilir misiniz? Kendi ülkesini fakirleştiriyor ve benim imparatorluğumu zenginleştiriyor!"[81]

Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne göç etmelerindeki en önemli etken dini anlamda herhangi bir baskı ile karşılaşmayacakları düşüncesidir.[82] Portekiz'den Osmanlı Devleti'ne göç eden Samuil Usque adındaki Yahudi şair, yazdığı şiirinde *"Türkiye'de, özgürlüğün kapılarını açık, kayıtsız ve şartsız, Yahudi dininin serbestliği için meydan bulacaksın. Bu kapılar asla kapanmaz. Orada imanını yenileştirebilirsin. Şartlarını değiştirebilir, yabancı örf ve adetlerinden kendini kurtarabilirsin. Yalan yanlış din telkinlerini terk edebilirsin, eski hakikatini tekrar alabilirsin, vaktiyle bulunduğun yabancı milletler içinde kazanmaya mecbur olduğun, Tanrı'nın isteğine aykırı olan adetleri arkanda bırakabilirsin, bu imparatorluğun efendisinden yüksek lütuf görürsün"*[83] sözleriyle Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörüye dikkat çekmiştir. Selanik'teki Yahudi cemaati de Paris'te çıkan *Bulletin* adlı dergiye gönderdikleri açıklamada *"En aydınlanmış ve en uygar sayılanlar arasında bile, Yahudilerin Türkiye'de sahip olduğundan daha tam bir eşitliğe sahip oldukları ülke çok azdır. Zat-ı şahaneleri ve Babıâli hükümeti Yahudilere karşı en geniş müsamaha ve liberalizm ruhunu sergilemektedirler."* ifadeleriyle Osmanlı Yahudilerinin durumunun çok iyi olduklarını belirtmişlerdir.[84]

Osmanlı Devleti yeni fethedilmiş Hıristiyan şehirlerine Yahudileri bazen kendi rızaları bazen de zorla göndermişlerdir. Osmanlıların 1523 tarihinde Rodos'un, 1571 tarihinde ise Kıbrıs'ın ele geçirilmesinden sonra bu yeni yerlere Yahudilerin yerleştirilmesini isteyen fermanlar çıkartılmıştır.[85] Kanuni Sultan Süleyman, Sakız Yahudilerinin Rodos'a yerleşmelerini teşvik etmek için Rodos çevresinde bulunan İncirli adasındaki kükürt madeninin işletme imtiyazını onlara vermiştir.[86]

Yahudiler Osmanlı Devleti'nde devlet kademelerinde de görev yapmışlardır. XVI. yüzyılda Yahudiler dış politika ile alakalı konularda gayri resmi danışmanlık

[81] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri",* s. 24.
[82] Emecen, *Manisa Yahudileri*, s. 20.
[83] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 43.
[84] Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 258.
[85] Lewis, *Yahudiler*, s. 143.
[86] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 23.

yapmış, bazen Osmanlı elçilerinin çevirmeni, hatta nadiren de olsa bizzat elçi sıfatıyla Avrupa başkentlerine gönderilmişlerdir.[87] Yahudiler ayrıca gümrük memurluğu, damga eminliği ve vergi memurluğu gibi görevlerde de bulunmuşlardır. Ankara şer'iye sicillerinde damga emini olarak görev yapan Yahudi Mayer'e ait bir kayıt bulunmaktadır.[88]

1477 yılına ait bir Türk sayım belgesinde dönemin İstanbul'unda Yahudilere ait 1647 hane bulunduğu ve bu rakamın toplam nüfusun % 11'ini oluşturduğu görülmektedir.[89] Tahrir defterlerine dayanılarak yapılan çalışmalara göre 1522 tarihinde Ankara'da 25000 olan nüfusun 200'ü, Diyarbakır'da 1518 yılında 11865 olan nüfusun 143'ü, Amasya şehrinde de 1523 yılında 9950 olan nüfusun 365'i Yahudilerden oluşmaktaydı.[90] Ömer Lütfi Barkan'ın 1520 ile 1530 tarihleri arasında hane sayıları üzerinden yaptığı araştırmalara göre İstanbul'da Yahudi hane sayısı 1647 iken, Konya'da 1092 Müslüman hanesi, 22 Hıristiyan hanesi olmakla birlikte hiçbir Yahudi hanesi bulunmamaktadır.[91]

XV. yüzyılın sonlarında Alman hacı Arnold von Harff İstanbul'daki Yahudi nüfusunu 36000 olarak belirtmektedir, bir İspanyol seyyahının tahminine göre de XVI. yüzyıl ortalarında Yahudilere ait 10000 hane bulunmaktadır.[92] XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı başkentindeki Yahudiler küçük bir azınlığı oluşturuyor ve toplam nüfusun sadece %20'sini teşkil ediyorlardı.[93]

1831 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Yahudiler Osmanlı Devleti genelinde % 0.46'lık bir paya sahiptirler.[94] 1844 tarihindeki nüfus sayımına göre Yahudi nüfusu Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusunun yaklaşık % 0.48'ini oluşturmaktaydı.[95] 1897 yılında da Yahudiler toplam nüfusun % 1.13'ünü oluşturarak Ermeniler ve Rumlardan daha az nüfusa sahipti.[96] 1905 Osmanlı nüfus

[87] Lewis, *Yahudiler*, s 151.
[88] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 209.
[89] Lewis, *Yahudiler*, s. 142.
[90] Göyünç, *Ermeniler*, s. 27.
[91] Lewis, *Yahudiler*, s. 138.
[92] Lewis, *Yahudiler*, s. 142.
[93] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 311.
[94] Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* s. 73.
[95] Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* s. 50.
[96] Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* s. 51.

sayımında temel olarak devlet tarafından yeniden yapılan araştırma ve çalışmalar göre Mart 1914'te Yahudi nüfusu İstanbul'da 52126, Kudüs'te 21259, Edirne'de 22515, Ankara'da 4026, Bursa'da 4126 iken Konya'daki Yahudi nüfusu 4'tür.[97]

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilere zaman zaman Hıristiyanlar tarafından kışkırtılan saldırılar yapılıyor ve iftiralar atılıyordu. Bu durum Lewis'in ifadesiyle Osmanlı Devleti'nden ya da Müslüman çoğunluktan gelen düşmanca bir baskıdan değil, birbirleriyle yarışan gayrimüslim topluluklar arasındaki rekabetten kaynaklanıyordu.[98] Hıristiyanlar Yahudilerin Hamursuz bayramında Hıristiyan kanı kullandıklarını sanarak defalarca Yahudiler aleyhine ayaklanmışlardır. Osmanlı Devleti bu iddianın doğru olmadığına inanarak Hıristiyanların ayaklanmalarına karşı Yahudileri koruma altına almıştır.[99]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudilere yönelik kan iftirasına ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1530 yılında Amasya'da rastlanmıştır. Amasya'da yaşayan Yahudilerin evlerine girip çıkan bir Ermeni'nin Yahudiler tarafından katledilip kanının ayinlerde kullanıldığı iftirası atılmıştır. Bunun üzerine Yahudiler devlet tarafından yakalanmış, işkence edilmiş hatta bazıları öldürülmüştür. Bir süre sonra öldürüldüğü iddia edilen Ermeni şehre dönerek dindaşları tarafından kaçırıldığını itiraf etmiştir. Bunun üzerine iftira atan Ermeniler öldürülmüştür.[100]

Yahudilere yönelik kan iftirası XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu genelinde salgın hastalık gibi yayılmıştır.[101] Örnek olarak 1840 tarihinde Şam Yahudileri, Katolik bir papazın kanını Mayasız Ekmekte kullanmak amacıyla öldürmekle suçlanmışlardır. Bu yüzden Şam'da büyük bir kargaşa çıkmıştır.[102]

Yahudilere yönelik kan iftiraları sadece Hıristiyanlar tarafından yapılmamış, Müslümanlar tarafından da bu tür suçlamalar yapılmıştır. Örnek olarak, 1560 tarihinde Foça'da oturan Agrilyanos adlı Yahudi kadın adamlarından birini Divan'a

[97] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri",* s. 90.
[98] Lewis, *Yahudiler,* s. 169.
[99] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 30.
[100] Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 34.
[101] Lewis, *Yahudiler,* s. 181; Eroğlu, *Yahudiler,* s. 220.
[102] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 220.

yollamış, Foçalar'da her kim öldürülmüş olarak bulunsa hemen kendi adamlarının suçlandığını, bazı Müslümanların *"bed-nâmınızda Müslüman ve kâfir kanından ekmeğinize halt eylemek âyin-i bâtılınızdır, siz katleylediniz"* diyerek sürekli iftira attıklarını belirterek şikâyetçi olmuştur.[103]

Yahudilere yönelik yapılan bu iftiralara Batılı Yahudiler daha fazla sessiz kalmayıp İngiltere ve Fransa'daki önde gelen Musevi din adamları İstanbul'a gelmiş ve bu iftiraların yalan olduğuna dair Sultan Abdulmecid'den ferman almışlardır. [104]

İncelediğimiz sicillerde Konya'da yaşayan Yahudiler hakkında yeterli bir bilgi edinilememiştir. Sadece Karaman Eyaleti'nde bulunan Yahudilerin cizyelerinin toplanması husuunda merkezden yollanan fermanlar[105] ve aslen İstanbul'da oturup misafir olarak Konya'ya gelerek handa kalan Yano veled-i Solomon adlı bir Yahudinin yer aldığı bir alacak davası[106] bulunmaktadır. Bu da bize o dönemde Konya'da Yahudilerin yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir.

II. CEMAAT LİDERLERİ (DİN ADAMLARI)

A. Patrikler ve Hahambaşılar

Fatih Sultan Mehmed, patriğe Türk ve İslam hukuku çerçevesinde dini ve medeni haklar tanıyan bir ferman vermişti. Fermanda patrik ve diğer din adamları her türlü saldırı ve vergiden muaf tutuluyorlardı. Patrik vezirle aynı derecede kabul edilerek gerektiği zaman padişahın huzuruna çıkarak ya da divan toplantılarına katılarak cemaatin sorunlarını iletebiliyordu. Padişahın bu fermanı sayesinde patrik dini, hukuki ve cezai konularda en yetkili kişi konumuna gelmişti.[107] Bizans İmparatorluğu döneminde Konstantinople'de patriklik için yapılan seçimden sonra geleneğe göre patriklik makamına atanan her yeni patriğe hükümdar tarafından 1000

[103] Emecen, *Manisa Yahudileri,* s. 67.
[104] Kan iftirası konusunda çıkarılan bu fermanın metni için bk. Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* s. 36.
[105] KŞS 39/263-1, 265-1.
[106] KŞS 35/168-3.
[107] M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *DİA,* C. 12, İstanbul 1995, s. 344.

altın, bir gümüş asa, yünlü bir elbise ve beyaz bir at verilirdi. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, yeni seçtirdiği patriğe aynı hediyeleri vermiştir.[108]

Ortodoksların cemaat işlerini Fener Patrikhanesi, Musevilerinkini Hahamhane, Ermeni cemaatinin işlerini de Ermeni Patrikhanesi yürütüyordu. Ayrıca Antakya, İskenderiye ve Kudüs'te de Ortodoks patrikler bulunmaktaydı. İstanbul Rum patrikliği bütün patrikliklerin en üstünüydü. Bir mezhep toplantısı yapılacağı zaman Rum patriğinin bu toplantıya başkanlık yapması gerekiyordu.[109]

İstanbul patrikleri kişilikleri ve bilgileriyle diğer piskoposlar arasında iyi bilinen ve altmış yaşından küçük olmayanlardan seçilirdi ve patriklik makamına atanabilmek için padişaha belli bir miktar para öderlerdi. Makamında bulunan İstanbul Patriğinin yerini almak isteyen diğer bir piskopos padişaha büyük miktarlarda para ödeyerek kendisinin bu makama atanmasını sağlar ve bir önceki patrik görevden alınarak sürgün edilirdi.[110] XVI. yüzyılda İstanbul'da bulunan gezgin Gerlach, dönemin patriğinin kendisinden önce patriklik yapan rakibi Metrophanes ile mücadelesi yüzünden büyük masraflara girdiğini yazmıştır.[111]

Osmanlı Devleti'nin atadığı patriğin tayin edildikleri sırada ödedikleri peşkeş haricinde her yıl maktu bir meblağ ödeme zorunluluğu bulunmaktaydı. Patrik kendi dinlerinin gereği olarak toplanan meblağlardan (tasadduk akçesi, patriklik ve metropolitlik rüsumu, kiliselere vakfedilen yerlerin gelirleri, ölen ruhbanların terekelerinin belli bir oranına el konulması gibi) devlet tarafından belirlenen belli bir miktarı ödemekle yükümlüydü.[112] 1573'te Philippe du Fresne Canaye'nin verdiği bilgiye göre patrik her yıl padişaha 40000 ducat (altın) öderdi. 1610 tarihinde George Sandys, İstanbul Patriğinin Türk eyaletleri içerisinde bulunan kendi sorumluluğu altındaki rahipler için padişaha 12000 sultanî ödediğini yazmıştır.[113]

İstanbul'un fethinden sonra Rum patrikhanesinin önemi artmış, verilen ayrıcalıklar neticesinde adeta devlet içerisinde ayrı bir devlet konumuna gelmişti.

[108] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 189.
[109] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 39.
[110] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 190.
[111] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 653.
[112] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 82.
[113] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 189.

Fatih Sultan Mehmed ve daha sonraki padişahlar patrikhanenin teşkilatına ve yetkilerine dokunmamış, dini yetkilerinin dışına çıkmadıkları ve siyasetle uğraşmadıkları müddetçe patriklere hiçbir müdahalede bulunulmamıştır.[114] Fetihten sonra Rum patrikhanesinin ve patriklerinin kazandığı statüye Engelhard *"Rum patrikhanesi fetihten sonra nail olduğu hukuk sayesinde hakikaten hükümet içinde hükümet idi ve teşkilat-ı ibtidaiyesinin bir suret-i garibede tahrif ve tebdil edilmiş olduğu inkâr edilemezdi. Patrik, Ortodoksları nefiy ve hapis cezalarına mahkûm ediyor, vergi alıyor, piskoposları azlediyor, aforoz ve sansür gibi vasıta-i mühimmeyi istimal ediyor, mektepler için tedrisat programları yapıyor, velhasıl birçok cihetlerden hayat-ı medeniyye ve siyasiyyeye taalluk eden vazâifin hîn-i ifasında hiçbir kayda tabi olunmuyordu. Fazla olarak, Hükümet Patrikhanenin arzularının mevki-i icraya vazını temin için muavenete mecbur idi."*sözleriyle dikkat çekmiştir.*[115]* Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlarda rahipler ve piskoposlar patriklerini kendi dini hiyerarşileri içinde lider olarak kabul etmek zorundaydılar.[116]

Patrikhanelerin kontrolünde zimmîler çeşitli nedenlerle kendi aralarında bazen yardım topluyorlardı. Fakat bu tür yardımlar devletin izin vermesine bağlıydı. Örnek olarak, 1904 yılında Rum Patrikhanesi'nin hükümete haber vermeden yardım toplaması sebebiyle bu konu hakkında inceleme başlatılması emredilmiştir.[117]

Patrikhaneler, kendi cemaatlerinin doğum ve ölüm kayıtlarını da tutmakla yetkiliydiler. Tanzimat'a kadar Hıristiyanların nüfus defteri patrikhanelerde bulunuyordu. Her cemaat üyesi, bağlı bulunduğu patrikhanenin nüfus defterine kayıtlıydı.[118] Patrikler her beş yılda bir kiliseleri ziyaret etmek zorundaydılar fakat para kıtlığı ya da daha sık para tahsil etme hırsı nedeniyle bu ziyaretler dört yılda bir yapılıyordu. Patrik kilisede toplantı düzenliyor, cemaati kutsuyor ve kendisine getirilen armağanları kabul ediyordu.[119]

---

[114] Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", s. 344.
[115] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 42.
[116] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 310.
[117] Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* Ankara 1998, s. 159.
[118] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 41.
[119] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 745.

Osmanlıların Balkanlardaki Ortodoksları kendi egemenliği altına almasından sonra Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Eflak-Boğdan kiliseleri de patrikhaneye bağlandılar. Bu şekilde patrik XIX. yüzyıla kadar geniş bir bölgede dini otoritesini sağlamıştır.[120]

Patriklere Osmanlı Devleti tarafından yasakçı olarak adlandırılan yeniçeriler refakatçi olarak verilmiş ve bu kişilerin patrikhanede kendilerine ait kolluk adı verilen odaları olmuştur. Yeniçeri ağasına yollanan bir fermana göre İstanbul Rum patriğine eskiden beri birer yasakçı tayin edilmiş ve bu hizmet yeniçeri bölüklerindeki askerler tarafından yapılmıştır.[121]

Patrikler kimi zaman kendilerine verilen ayrıcalıkları suistimal etmiş, Rum cemaatini örgütleyerek Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmeye çalışmıştır. Bu sebeple cezalandırılan birçok patrik bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1657 tarihinde Köprülü Mehmed Paşa tarafından astırılan patrik III. Parthenios'dur. Patriğin emriyle Rum gençleri yeniçeri kılığında Türkler'e saldırmıştır.[122] Ayrıca patriğin Eflak voyvodası ile ihtilale kalkıştığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine patrik III. Parthenios, Parmakkapı'da idam edilmiştir.[123] Asılan patriklerden bir diğeri de V. Gregorius'dur. 1821 yılındaki Yunan isyanı ile yakından ilgili olan patrik[124] II. Mahmud'un emriyle Bâbıâli'ye çağrıldı ve yapılan sorgusunda Fatih dönemindeki fermanda ifade edilen sınırların dışına çıktığı, kamu düzenine ve kanunlara aykırı faaliyetlerde bulunması nedeniyle Fener'e gönderilerek Paskalya gecesi patrikhanenin orta kapısında asılmıştır.[125]

Patriklerin halktan ve papazlardan belirlenen miktardan fazla para toplaması nedeniyle patrikler merkeze şikâyet edilmiş, kadıya gerekli emirler verilerek bu hareketlerin önlenmesi emredilmiştir. Bazen de patrikhanede görevli olan

[120] Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", s. 344.
[121] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 179.
[122] *"... İstanbulda vaki olan fitnelerde ve ihraklarda metin ve tuvana kefereler dolama ve fes giyüb, yeniçeri kıyafetine girüb yağma ve talan ve ümmet-i Muhammed'e ızrar ve ihanete cür'et ettikleri...",* Hikmet Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* V/8-9, Ankara 1967, s. 412.
[123] Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", s. 345.
[124] Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", 412.
[125] Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", s. 345.

metropolitler patrikleri hakkında kendilerinden rüşvet aldıkları, yolsuzluklara teşebbüs ettikleri gibi gerekçelerle padişaha şikâyette bulunmuşlardır.[126]

Yahudi cemaati içerisinde dini liderin fonksiyonu zayıf olmuş, her şehirdeki Yahudi cemaati kendi havralarının etrafında teşkilatlanmış ve bu cemaatlerin geldikleri yer ile adlandırılmışlardır.[127] Daha sonra Yahudiler, Osmanlı imparatorluk fermanı ile kurulmuş ve tanınmış, Rum ve Ermeni kiliselerinin başındaki kişilerle aynı haklar ve sorumluluklara sahip hahambaşının, baş hahamın otoritesi altında bir millet olarak kabul edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed 1453 tarihinde İstanbul'u fethettiğinde şehrin baş hahamı Haham Moses Kapsali'yi tanımış, böylece imparatorluktaki bütün Yahudilerin üzerinde otorite sahibi olan Osmanlı hahambaşılık makamı oluşturulmuştur.[128] Haham Kapsali'den sonra aynı görevde bulunan Eliyau Mizrahi'nin 1526 yılında ölümünden sonra XVI. yüzyılın yarısından XIX. yüzyılın başına kadar Yahudileri resmen temsil eden yetkili kimse olmamıştır.[129]

Yahudilerde hahambaşı ruhani lider değil, cemaat yöneticisiydi. Devletin resmi emirlerini cemaate ileten resmi bir görevliydi. Yahudilerde dini hiyerarşi yoktu, bu nedenle hahamlar görevlerini hahambaşıdan bağımsız olarak yapıyorlardı.[130] Hahambaşılıklar hem Yahudilerin çıkarlarını korumak ve dini yaşayışlarını yönlendirmek, hem de Yahudi olmayan devlet yönetimi ile Yahudi cemaatleri arasındaki ilişkileri kolaylaştırmakla görevliydi.[131] Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul, Bursa, Edirne ve İzmir gibi belli başlı Yahudi yerleşim merkezlerinde özerk hahambaşılık müessesesi vardı. Osmanlı Yahudilerinin tamamına hitap eden bir hahambaşılık kurumu bulunmamaktaydı.[132]

İbranice ve Aramice'de "bilge, yetenekli kişi" manasına gelen haham, terim olarak Tevrat ve Talmud üzerine gerekli eğitimi aldıktan sonra belirli bir Yahudi cemaatine ruhanî önderlik yetkisi kazanmış kişi için kullanılan bir unvandır. Ayrıca

[126] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 203.
[127] Emecen, *Manisa Yahudileri,* s. 50.
[128] Lewis, *Yahudiler,* s. 146.
[129] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri",* s. 233.
[130] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 257.
[131] Kürşat Demirci, "Haham", *DİA,* C. 15, İstanbul 1997, s. 134.
[132] Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri",* s. 234.

Yahudi literatüründe genellikle kültürlü ve eğitici kişilerin bir özelliği olarak yer almaktadır.[133]Hahamlar yöneticisi olduğu cemaatin sosyal hayatını ve kurumlarını yönlendirip örgütleyen bir 'belediye başkanıydı'. Caddelerin inşası, bakımı ve aydınlatılması, çöplerin toplanması, mahallede güvenliğin sağlanması hahamlar ve Yahudi milletinin yardımlarıyla gerçekleştiriliyordu.[134] Hahambaşı ya da tarafından tayin ettiği vekiller nikâh kıyma ve nikâh feshetme yetkisine sahiptiler. Bu yüzden hahambaşının ve onun hahamlarının izni yokken dinlerince caiz olmayan nikâhları kimse kıyamazdı.[135]

Yahudilerin her türlü eğitim ve sosyal işleri hahamların gözetimindeydi. Fakirlere yardım işlerini de hahamlar yürütüyorlardı. Onlar bu işleri organize ederken genellikle "Millet Sandığı"nın gelirlerini kullanıyorlardı. Bu gelirler de aidatlardan, Yahudilerin tükettiği et, şarap ve peynir gibi yiyecek içeceklerden ve tekstil maddeleri üzerine konan[136] dolaylı bir vergi olan "Gabele" den sağlanıyordu.[137]Gabele vergisinin gelirleri ayrıca hapishaneden kurtarma ve Osmanlı yöneticilerine hediye vermek amacıyla kullanılıyordu. Örnek olarak valiler ve kadılar atandıklarında hediyeler alıyorlardı.[138]

Her hahamın, vergilendirme, Osmanlı memurlarıyla ilişkiler gibi dünyevi konularla ilgilenen idari işler yardımcısı (kethüda) ve cemaatin büyük meslek liderlerinin oluşturduğu seküler idari bir meclis bulunmaktaydı. [139]

Hahamlar, Yahudiler arasında yaygın hale gelip kendilerinin üstesinden gelemedikleri durumlar için Divan-ı Hümayun'a başvuruyorlardı. Örnek olarak, 1785 tarihli bir belgeye göre İstanbul'da çalıcı ve dairecilerin bu işler bahanesiyle kocası olmayan evlere girdiği ve her türlü kötü işler yaptıkları hahamlar aracılığıyla Divan-ı Hümayun'a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine bu durumun engellenmesi için Bostancıbaşı'ya, Yeniçeri Ağasına ve Galata Voyvodasına ferman yazılmıştır.[140]

---

[133] Demirci, "Haham", s. 134.
[134] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 310.
[135] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 187.
[136] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 223.
[137] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 183.
[138] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 223.
[139] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 310.
[140] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 184.

Yahudiler de hahamlarla ilgili sorunlarını merkeze iletebilmiş, hahambaşıların suistimallerine karşı toplu olarak gerekli yerlere şikâyette bulunmuşlardır. Örnek olarak, Divân-ı Hümâyun Kalemindeki bir kayıtta iki yüz ailenin cizyelerini hahambaşılara ödediği halde hahamların tekrar cizye istemesi üzerine Yahudi cemaatinin hahamlardan şikâyetçi oldukları görülmektedir. Şikâyette bulunan kişiler toplanan paraların farklı yerlere harcandığını, sarraflarla hahamların bir olup vergilerini ödemedikleri gerekçesiyle kendilerine eziyet ettiklerini belirterek devletten zulmün sona erdirilmesini istemişlerdir.[141]

Rum ve Ermeni patriklerinin devlete ödediği peşkeş ve maktu meblağa karşılık hahamlar da "rav akçesi" adı verilen bir vergi ödemekteydiler. "Akçe-i rav", "filori-i rav", "rav-ı Yahûdiyan", "cizye-i rav" ve "âdet-i rav" gibi isimlerle adlandırılan haham vergisi Fatih Sultan Mehmed zamanında ortaya çıkıp bir başhahama sahip olma karşılığında ödenen bir vergiydi. Ödenen bu vergi ile hem hahamlar cemaatleri üzerinde yetkilerini icra etme hakkı kazanıyorlar hem de kendi cemaatlerinden topladıkları vergilerden belli bir miktarını mîrî rüsûm olarak devlete ödüyorlardı. [142]

Osmanlı Devleti içerisinde Yahudilerin Rum ve Ermenilere benzer olarak tüm imparatorlukta yetkili bir ruhani lidere sahip olmaları XIX. yüzyılda mümkün olmuştur.[143] Osmanlı Devleti'nde hahambaşılık kurumu 1835 yılında Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak resmen tanınmıştır. Takvim-i Vekayi'ye göre bu talep, Yahudilerden gelmiştir. Rum ve Ermeni patriklerine hil'at verilmesinden sonra Yahudiler de kendilerinin bu şereften mahrum bırakılmamasını istemişlerdir.[144] Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da hahambaşılık makamını kurmasından sonra eyaletlere de birer hahambaşı tayin edilmiştir.[145]

1865 yılında Yahudi topluluğuna yeni bir cemaat nizamnamesi getirildi. Bu nizamnameyle hahamlığın şimdiye kadar olan başatlığı sınırlandırılarak özel

[141] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 168.
[142] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 224, 225.
[143] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* , s. 90.
[144] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 186.
[145] Demirci, "Haham", s. 135.

durumlarda hahambaşılığın din görevlisi olmayanlardan oluşan bir kurula danışmasının gerektiği belirtilmiştir.[146]

B. Metropolitler

Patrikten sonra gelen metropolitler patriğin kaymakamı durumundaydılar ve patrikle aynı haklara sahip olup vergilerden muaftılar.[147] Her biri bir eyalet olarak adlandırılan bölgelerdeki ruhani işleri yürütmekle görevli olan metropolitlerin altında da çok sayıda papazlık bölgesi bulunmaktaydı.[148] Metropolit seçiminde seçilmek isteyen ruhanî devlete para ödedikten sonra padişah tarafından göreve atanırdı.[149] Metropolitin devlete peşkeşi ödemesiyle metropolit olan kişi kendi bölgesinde ayinlerinin gereği olan şeyleri icra etme yetkisi elde etmekteydi.[150]

Metropolitler sorumlu oldukları bölgelerdeki zimmîlerden mîri rüsûm denilen patriklik ve metropolitlik vergisi toplamaktaydı. Yılda bir kere her zimmî evinden on iki, her papazdan bir altın patriklik vergisi ve her papazdan bir altın metropolitlik vergisi alınmaktaydı.[151] Örnek olarak İstanbul ve çevresi patriği olan rahip Yakos, patrikliğine dâhil olan kazalarda 1096 senesine ait olan patriklik ve metropolitlik vergisini tahsil etmek için metropolid Menuyus rahibi görevlendirmişti.[152] Bu vergi sadece akçe olarak tahsil edilmeyip verecek akçesi olmayanlardan kumaş, esvab ve buğday[153] da alınabiliyordu.[154]

Patrik vergilerin metropolitlerden tahsili için bir vekil yolluyordu. Vekil, vergileri ödemeyen rahipleri görevden uzaklaştırma hakkına sahipti. Aynı şekilde metropolit de vergi borcunu ödemeyen rahip ve papazları cezalandırma yetkisini

---

[146] Lewis, *Yahudiler,* s. 201.
[147] Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", s. 344.
[148] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 175.
[149] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 189.
[150] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 106.
[151] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 152; *"...her zimmî evinden onikişer akça ve her papasdan birer altun patriklik mahsûlün ve her papasdan birer altun metropolidlik mahsûlün..."* KŞS 37/248-2, KŞS 35/253-1, 254-1, KŞS 34/277-1, KŞS 33/270-1, KŞS 31/286-1, KŞS 21/274-2,KŞS 25/296-1, KŞS 28/258-1, 284-1.
[152] KŞS 33/270-1 (27 Cemaziyelahir 1096).
[153] *"... ve bazı karye zimmîleri mîrî rüsûm mukabelesinde viregeldikleri buğdayların..."* KŞS 37/249-1.
[154] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 215.

elinde bulundurmaktaydı.[155] Konuyla alakalı bir belgede İstanbul ve çevresinin Hıristiyan patriğinin vekili her sene alınagelen her zimmî evinden on ikişer akçe, her papazdan birer altın metropolitlik vergisini ayrıca papaz keşiş ve diğer zımmilerin ödemeleri gereken miri rüsum, zarar-ı kassabiye ve tasadduk akçeleri, panayır manastır nikâh ve ayazmaları vergilerini tahsil etmek üzere 1676 tarihli fermanla Konya'ya gelmiştir. Vergi tahsil etmede taraflar arasında anlaşmazlık olması üzerine arabulucuların teşebbüsleriyle anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma gereğince Sille'de oturan papaz ve diğer Rum keferesinden halen raiç olduğu üzere 11000 akçe, Konya içinde oturan papaz ve diğer Rum keferesinden ise 1500 akçe alınmasına karar verilmiştir.[156]

Vergi borcunu ödemeyenlerin cezaları genellikle metropolitlere verilen beratlar ve fermanlarda ifade edildiği gibi mîrî rüsûmu ödemeyen din adamlarının görevden alınmaları ya da saçlarının tıraş edilip papazlıktan azledileceği şeklinde gerçekleşiyordu.[157] Bu saç tıraşı cezası kendileri için ağır bir dinî ceza sayılmaktaydı.[158]

Metropolitler tarafından mîrî rüsûmun zimmîlerden olması gerekenden daha fazla alınması durumunda halk metropoliti şikâyet edebiliyordu.[159]

Metropolitlerin ve diğer din adamlarının görevden alınmaları genellikle patrik ve cemaat üyelerinin istekleri doğrultusunda gerçekleşmekteydi. Patrik merkeze başvurarak bir din adamının görevden alınmasını isterken, yerine seçtikleri başka bir kişinin atanmasını isterdi.[160]

Gayrimüslim cemaatlerinin dini liderlerinin yargılanması özel bir şekilde yapılır, metropolitlerin, vekillerinin ya da piskoposların şer'î şerif ile ilgili davaları

---

[155] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 210.
[156] KŞS 21/18-2 (25 Zilhicce 1086).
[157] *"...metropolidliğine dahil papaslardan ve keşişlerden mîrî rüsûmu virmekde muhâlefet üzere olanları rahib-i mezbur ayinleri üzere te'dîb ve saçların tıraş ve kiliselerin âhara virdikde kimesne mâni olmayup..."* KŞS 37/248-2, KŞS 35/253-1, KŞS 34/277-1, KŞS 31/286-1, KŞS 28/284-1, KŞS 25/296-1; KŞS 21/295-1.
[158] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 299.
[159] KŞS 21/273-2 (11-20 Cemaziyelahir 1087).
[160] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 155.

olursa bunların duruşması doğrudan Divan-ı Hümayun'a gönderilir ve dava, sadrazam ve kazaskerlerin huzurunda görülürdü.[161]

III. MABETLERİ

A. Kilise ve Havralar

Hıristiyan mabetleri Arapça kaynaklarda "kenîse, bîa, deyr, umr, kalâye ve savmaa" gibi adlarla ifade edilmiş, bunlardan kilise karşılığında daha fazla kullanılan kenîse aynı zamanda havra ve tapınak anlamlarına da gelip aslının Aramice kenîştâ (toplantı yeri), Grekçe ekklesia (toplantı, meclis) ya da Farsça künist/keneşt olduğu ileri sürülmektedir.[162]

Osmanlı Devleti'nde kilise ve havraların konumu İslam hukukuna özellikle Hanefi mezhebinin ictihadlarına uygun olarak düzenlenmiştir.[163]Osmanlı kuruluş döneminde Osmanlı fetihlerinin simgesi olarak ele geçirilen şehirlerin merkez kilisesi camiye çevrilmiş, diğer kiliseler ise Hıristiyan nüfusun ihtiyacı kadar eski kullanıldığı şekliyle bırakılmışlardır. İznik'in, Bursa'nın, Biga'nın, Eğriboz'un, Enez'in fetihleri anlatılırken "kilisenin camiye tebdili", "çanlıkların yıktırılıp minareler yaptırılması" ifadeleri kullanılmıştır.[164] İstanbul'un fethinden sonra da İstanbul'un en büyük kilisesi olan Ayasofya, Fatih Sultan Mehmed'in vakfı olarak camiye çevrilmiştir.[165] Galata zimmîleriyle yapılan 1453 tarihli ahitnamede Galata'daki Hıristiyanların kiliselerine el konulmayacağı, bunların camiye çevrilmeyeceği, ayin ve erkânlarına karışılmayacağı[166] buna karşılık yeni kilise inşa edilemeyeceği ve çan çalınamayacağı belirtilmiştir.[167] Fatih Sultan Mehmed'in verdiği metropolit beratında 'Onları dinleri üzerine serbest bırakınız' hadisi

[161] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 42.
[162] Levent Öztürk, "Kilise", *DİA,* C. 26, Ankara 2002, s. 14.
[163] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 236.
[164] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 259.
[165] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 238.
[166] Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku,* s. 36.
[167] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 237.

hatırlatılarak Ortodoks din adamlarının dini ayin ve ibadetlerini önceden nasıl gerçekleştiriyorlarsa aynen o şekilde yapmaları istenmiştir.[168]

Kilise ve manastırlardan haksız yere "avâid", "izinnâme", ve "mürdiye" adıyla para toplanması, ayinlere müdahale edilmesi yasaklanmış ve bu ibadethanelerin korunması konusunda da birçok emir yayınlanmıştır.[169] Kiliselerle havralar için sadaka toplayanlara yardımcı olunması konusunda izinler verilmiş ve bu parayı toplamak üzere görevlendirilenlere engel olunmaması konusunda hükümler çıkarılmıştır. Örnek olarak 1721 tarihinde İstanbul Rum Patriği tarafından çeşitli yerlere sadaka toplamak için gönderilen metropolite, zimmîlerden kiliselerin fakirleri için kendi rızalarıyla toplanan sadakaları toplamasına engel olunmamasını emreden bir ferman çıkarılmıştır.[170]

Osmanlı Devleti kilise ve havraları her türlü müdahaleye karşı korumuştur. Bursa'da Ermeniler merkeze dilekçe yollayarak kadîmden kendilerine verilen iki kiliseye bir kişinin sürekli müdahalede bulunduğundan şikâyet etmişler bunun üzerine kadıya hüküm gönderilerek durumun araştırılıp hukuken ne gerekiyorsa yapılması emredilmiştir.[171]

Araştırma konumuz olan Konya'daki gayrimüslimlerin de şehrin farklı bölgelerinde kilise ve manastırları bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre İç Sur içerisinde günümüze kadar gelemeyen bazı kiliseler vardır. Bunlardan birisi eski Ordu Evi binasının yerinde bulunan Rum kilisesidir.[172] İbrahim Hakkı Konyalı'nın Şarl Teksiye adlı yabancı bir yazardan yaptığı nakilde de Alaaddin Köşkü'nün sol tarafında Kayseri mimarî tarz-ı kadiminde yapılmış mahrutî damlı küçük bir kilise bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca Konyalı Alaaddin Tepesi'nin güneyinde birbirine bitişik Rum ve Ermeni kiliseleri ve mezarlıkları bulunduğunu bunların İstiklal

[168] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 237.
[169] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 348; Eroğlu, *Yahudiler,* s. 190.
[170] Mehmet Şeker, *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi,* DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 164.
[171] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 367.
[172] Mehmet Ali Uz, Muhammed Doğan, *Belgelerle Adım Adım Konya,* Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2016, s. 37.

Savaşı'ndan sonra saat kulesi olarak kullanılan tarihî kilise binası ile birlikte yıktırıldığını ifade etmiştir.[173]

Konya'da bulunan diğer bir ibadethane Türk-İslam tasavvuf tarihinde Deyr-i Eflatun olarak geçen, cephesi açık renkte tabii kaya içerisine oyularak yapılmış olduğu için halk arasında "Akmanastır" olarak tanınan yerdir.[174] Sille ile Akyokuş arasında ovayı ve Konya'yı görüş açısına alan hâkim bir yerde dere içinde bulunmaktadır.[175] Bu manastırın Türk tasavvuf tarihinde ayrı bir yeri vardır. Ahmed Eflâkî'nin anlatımına göre Mevlana bu manastıra gelerek itikâfâ çekilmiş bunun üzerine bu ayazma Selçuklu devrinde Müslümanlar tarafından ziyaret yeri haline gelmiş ve manastırın yanına bir de mescid yapılmıştır.[176] Ayrıca bu manastır mescidi için Selçuklular zamanında birçok vakıf kurulmuştur.[177] Manastır Kurtuluş Savaşı'na kadar Rumlar tarafından kullanılmış, 1923 yılında boşaltılarak önündeki ek binaları yıkılıp ortadan kaldırılmış, yalnızca kaya içine oyulmuş kilisesi, bir şapeli ve içinde su bulunan kuyu kalmıştır. 1964'te ise burası askerî depo olarak kullanılmıştır.[178]

İncelediğimiz şer'iye sicillerinde yer alan kayıtlardan da Konya'da bulunan kiliseler hakkında bilgi edinilmektedir. 1660 tarihli bir mülk mübadelesi kaydı[179] ve 1674 yılına ait ev satışı belgesine[180] göre Eflatun Mahallesi'nde Rumların ve Ermenilerin kendilerine ait kiliseleri olduğu görülmektedir. İçkale Mahallesi'nde de Rumların ve Ermenilerin kiliseleri yan yana bulunmaktaydı.[181] Ayrıca Selifar'da da harabe bir kilisenin olduğu buranın aynı zamanda gayrimüslimler tarafından mezarlık olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.[182] 1728 tarihli bir tamir keşfi belgesi[183] ve yine bu tarihte kilisenin harap olan yerlerinin tamir edilmesine ilişkin izni içeren

[173] Konyalı, *Konya Tarihi,* s. 1078.
[174] Semavi Eyice, "Akmanastır", *DİA,* C. 2, İstanbul 1989, s. 281.
[175] Konyalı, *Konya Tarihi,* s. 1083.
[176] Eyice, "Akmanastır", s. 281.
[177] Konyalı, *Konya Tarihi,* s. 1084.
[178] Eyice, "Akmanastır", s. 281.
[179] KŞS 10/176-1 (21-30 Rebiülevvel 1071).
[180] KŞS 20/68-1 (17 Ramazan 1085).
[181] KŞS 26/219-1, KŞS 42/191-1, KŞS 44/174-1.
[182] KŞS 41/153-3, KŞS 46/124-1.
[183] KŞS 51/79-1 (11 Muharrem 1141).

fermana[184] göre Sille'de Kuzyaka Mahallesi'nde Esterçukur olarak bilinen harabe bir kilise bulunmaktadır.

B. Tamir ve İnşaları

İslam hukukunda gayrimüslimlere ait mabetler ihtiyaç varsa olduğu gibi bırakılmış fakat yeni mabetlerin inşası konusunda aynı durum söz konusu olmamıştır. Barış yoluyla alınan ülkelerde barış antlaşmasında yeni mabet inşa edileceğine dair bir hüküm varsa gayrimüslimlerin yeni mabetler yapmaları genelde kabul edilmiştir. Savaş yoluyla alınan ülkelerde ise eski mabetlere dokunulmamakla birlikte yeni mabetler yapılmasına izin verilmemiştir.[185] Örnek olarak, Ebu Ubeyde bin Cerrah'ın Şam'daki zimmîlerle yaptığı antlaşmaya göre kilise ve havralar yıkılmayarak bulundukları gibi bırakılmışlar fakat yenilerinin yapılmasına izin verilmemiştir.[186] Yine Ebu Ubeyde bin Cerrrah'ın Hıms şehrinin halkıyla yaptığı zimmet anlaşmasında var olan kiliselere dokunulmayacağı fakat bunların tamir edilemeyeceği maddesi yer almıştır.[187] Hanefilere göre savaş yoluyla ele geçirilen şehirlerdeki kiliseleri devlet başkanı Hıristiyan mabedi olarak bırakabileceği gibi camiye çevirebilir veya mesken olarak kullanılmalarına karar verebilir.[188] İslam hukukuna göre Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde kilise ve havra yapılmasına izin verilmemiştir bununla birlikte Hanefilere göre şehir dışındaki köy ve benzeri yerleşim yerlerinde kilise ve havra inşa edilmesine cevaz verilmiştir.[189]

Osmanlı Devleti, kilise tamir ve inşa konusunda tamamıyla İslam hukuku hükümlerini benimsemiş, İslam hukukunda öngörülen "kadîm olma" ve "aslına fazla bir şey eklemeden tamir etme" prensipleri dikkate alınıp[190] kilise ve havraların iç teşkilatına karışılmayarak[191] kilise ve havraların tamir ve inşalarına izin

[184] KŞS 51/275-1 (1-10 Cemaziyelahir 1140).
[185] Mehmet Akif Aydın, "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri,* Haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999, s. 225.
[186] Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç,* s. 223.
[187] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 233.
[188] Akman, "Kilise", s. 17.
[189] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 233.
[190] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 351.
[191] Güler, "Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi", s. 160.

verilmiştir.[192] İstanbul'un fethedilmesinden sonra İstanbul'da kilise inşa edilmesi kanunen yasaklanmış, gizli olarak hileyle yapılan kiliseler de tespit edilerek gereği yapılmıştır.[193] 1516, 1530 ve 1541 yıllarına ait Bosna Sancağı Kanunnameleri'nde sonradan ihdas olunan ve defter-i atîkde kilise yazılmayan yerlerde yapılan kiliselerin yıktırılacağı ifade edilmiştir.[194] III. Ahmet Fener'de zimmîlerin oturdukları mahallede izinsiz kilise olarak kullanılan kulenin yıkılmasıyla alakalı 1725 yılına ait fermanda *"...dar-ı İslâmda, kefere tayifesinin Feth-i Hakaniden beru yedlerine terk olunan keniselerinden maada müceddeden kenise ihdas ve bir mahalli, kenise ittihaz eylemelerine bir vechile mesağ-ı şer'i..."* olmadığını belirtmiştir.[195]

Kiliselerin tamiri için merkeze yapılan başvurular bizzat reayanın kendisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Halk tarafından yerel kadılara başvurular yapılmış ve merkezde bizzat patrik ve metropolitler, hahambaşılar konuyu ele almış ve hükümete bildirmişlerdir. Patrik ya da hahambaşı her zaman halk ile devlet arasında aracı ve konuyu gündeme taşıyıcı konumunda olmamış, reayanın temsilcileri mahallindeki işlemlerini bitirdikten sonra doğrudan merkeze başvuru yaparak konuyu kendileri takip edebilmekteydiler.[196] Gayrimüslimlere ait kilise ve benzeri yapıların tamiri için izin alınırken, durum şehrin mimarbaşısı olan kişiden sorularak gerekli incelemeyi yapıp sonucu raporla bildirmesi istenmiştir. Bu rapor kadının onayı ile hükümet merkezine gönderilmiştir. Bu aşamalardan sonra onarım izni verilmiştir.[197] Sille'de bulunan Esterçukur olarak bilinen kilisenin tamiri için izin istenildiğinde Karaman Eyaleti valisi es-Seyyid el-Hac İbrahim Paşa tarafından gönderilen el-Hac Mehmed Ağa ve mimarbaşı el-Hac Mustafa kiliseyi incelemiş ve tamire ihtiyaç duyulduğuna dair rapor hazırlamıştır.[198] Konya sakinlerinden Ermeni Serkez, Şirvân, Sâyeti ve

---

[192] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 351.
[193] Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul,* Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 60.
[194] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 239.
[195] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 39.
[196] Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti,* ed. Azmi Özcan, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2000, s. 258.
[197] Çadırcı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* s. 51.
[198] "*…kilisenin içine ve dışına baktıklarında kilisenin doğu tarafında bulunan köşede 'arzen beş zirâ' ve tûlen sekiz zirâ' divarı ve batı tarafında bulunan köşeden 'arzen üç ve tûlen yedi buçuk zirâ' divarı ve cenûb tarafında 'arzen altı buçuk ve tûlen yedi buçuk zirâ' divarı ve 'arzen bir zirâ' ve tûlen bir buçuk zirâ' taş kemer kapı çatlayıp tamire muhtaç ve kilisenin taş saçakları da ta'mîre muhtâc ve içinin eskiden beri olan beyaz sıvaları dökülüp ve tahtalarının ba'zısı kırulup ve ba'zısı köhnelenüp tamire ihtiyaç olduğunu gördüler…"* KŞS 51/79-1 (11 Muharrem 1141).

Esrab adlı zimmîler ayinlerini icra ettikleri kiliselerinin kuzey ve duvarları ile avlusunun doğu, batı ve güney olmak üzere üç duvarının zamanla yarılıp temelleri yıkılarak harabe olduğunu söylerek tamiri için izin istemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme tarafından görevlendirilen Hasan Efendi ile mimar başı olan Şaban Efendi adlı kişiler kiliseye giderek duvarlarının zararlarını tespit edip çıkacak masrafı belirlemişlerdir.[199]

Kilise tamirine izin verilebilmesi için yapılan ön incelemelerde kilisenin bulunduğu yerleşim yerinde yaşayan halkın dini açıdan sayıları belirlenirdi. Bu şekilde tamiri istenen kilisenin bulunduğu yerin yeterli miktarda cemaate sahip olup olmadığı, bu yerleşim yerinde kiliseye halkın ihtiyacı olup olmadığı hakkında bilgi sahibi olmaya çalışılırdı. Örnek olarak, Ermeni Katolik Patriğinin Trabzon'da bulunan Ermeni Katolik Kilisesi'nin daha geniş olarak yeniden inşası talep edildiğinde yapılan incelemelerde Trabzon'da Ermeni Katolik cemaatinin 237 hane ile erkek ve kadın 1235 kişi olduğu belirtilmiştir.[200]

Kiliselerin harap olması durumunda tamiri için merkezden izin istendiğinde durum şeyhülislama da sorularak konu hakkında fetva alınır daha sonra kilise tamirine ilişkin ferman yayınlanırdı. Kilise tamirleriyle alakalı fetvalarda kullanılan temel formül genellikle *Bir beldede vâki kenîse-i kadîme harap olup ta'mîre muhtâc olsa ol belde zimmîleri kenîse-i merkûmeyi bilâ-terfî' ve la-tevsî' hey'et-i asliyesi üzere ta'mîre kadîr olurlar mı? El-cevap: Allahu a'lem olurlar"* şeklinde olurdu.[201] Ankara'daki Rum kilisesinin tamiri için başvuru yapıldığında, durum Dürri-zâde Mehmed Arif'e arzedilmiş, genişletmemek şartıyla kilisenin onarılıp onarılmayacağı sorusuna şeyhülislam 1793 yılında olumlu cevap vermiş ve tamir konusunda izin verilmiştir.[202] Konya Sudirhemi Nahiyesine bağlı Sille köyünde Kuzyaka Mahallesi'nde bulunan harab olmuş Esterçukur olarak bilinen kilise için *"bir karyede vâki' kinise-i kadîme harâb oldukda ol karye zimmîleri kinise-i merkûmeyi*

[199] KŞS 26/206-1 (3 Rebiülahir 1093); Aynı konu hakkında bk. KŞS 27/51-1.
[200] Gülbadi Alan, "Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Göstermiş Olduğu Dini İmtiyazlar Çerçevesinde Kilise Tamirleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler C. II,* Kayseri 2007, s. 208.
[201] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 365.
[202] Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı,* s. 154.

vaz'-ı kadîmî üzere nesne ziyâde itmeksizin emr-i sultânî ile ta'mîre kâdir olurlar mı el-cevâb Allahü a'lem olurlar"[203] fetvası gereğince onarım izni verilmiştir.[204]

Kiliselerin tamir edilmesi için izin istenildiğinde devletin dikkat ettiği noktalardan birisi de genişletilecek ya da onarılacak kilise çevresinde cami ya da İslam ibadeti için kullanılan mekânın bulunmamasıydı.[205] Tamire ihtiyaç duyulan kiliseler Müslümanlara yakın değilse *(civar-ı müsliminden baîd)* İslam hukukuna göre tamirine izin verilirdi.[206]

Zimmîlerin kilise tamirlerine izin verilmesine ilişkin birçok ferman bulunmaktadır. Bunlardan biri 1729 senesine ait İstanbul Beşiktaş'ta Abbas Ağa mahallesinde harap olan Meryem Ana kilisesinin onarımına izin verilmesini içeren fermandır.[207] 1738 yılında çıkarılan bir başka fermanla da daha önce 1698'de tamirine izin verilen Fener Rum patrikhanesinin yanan yerlerinin yapımına müsaade edilmiştir. 1820'de de Kıbrıs Metropoliti olarak atanan Demaskinos'a yetki alanındaki kilise ve manastırların eski şekli üzerine tamirine kimsenin karışmamasını belirten bir berat verilmiştir.[208]

Tamirine devlet tarafından izin verilen kiliselere dışarıdan başka kişilerin müdahale etmesine Müslüman olsa bile izin verilmemiştir. İmaret Mahallesi'nde bulunup tamirine izin verilen harabe bir kilisenin mütevellisi olan Kesbir veled-i Ohan zimmî, Molla Ali bin Hüseyin adlı kişi hakkında kilisenin tamirine engel olduğu gerekçesiyle dava açmıştır. Kilisenin tamir edilmesine izin verildiğine ilişkin Kesbir zimmînin elinde ferman olmasına rağmen Molla Ali kilisenin etrafına duvar çekip haksız yere zapt ediyormuş. Kesbir zimmînin kilise tamirine izin veren fermanı mahkemeye sunması ve Molla Ali'nin de harabe olan bu kilisenin eskiden beri

---

[203] KŞS 51/275-3.
[204] KŞS 51/79-1 (11 Muharrem 1141).
[205] Alan, "Kilise Tamirleri", s. 210.
[206] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 358.
[207] *"... fetihden beru ehli zimmet Rum tayifesi yedlerinde terkü ibka olunan kenaisi kadimeden olub müruru eyyam ile bilkülliye harab ve viran olmağla her vechile bina ve tamire muhtac olduğunu mezburundan her biri alâ tariküşşehade haber virmelerile mevlânayı mezkur dahi zimmiyyûnu merkumunun ber mucibi fetvayi şerife kenisei merkumeyi ihbar olunduğu üzre bina ve tamire izin taleb etdiklerin mahallinde tahrir ve maan ba's olunan ümenai şer'ile gelüb sana haber virdiklerin ilam itmenle ilâmın mucibince tevsi ve terfiinde bir nesne ziyade itmeksizin ber muktezayi şer'i şerif ve fetvayi münif vaz'ı kadimi üzre binasına mümanaat olunmamak içün yazılmışdır. Fi evasıtı za 1142"* Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı,* s. 117.
[208] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 22.

şehirdeki gayrimüslimlerin kilise ve mezarlıkları olduğunu kabul etmesiyle Molla Ali'nin kilise etrafına yaptığı duvarları yıkmasına karar verilerek kilisenin tamirine engel olmaması sağlanmıştır.[209]

Kilise tamir ve inşalarına ilişkin fermanlarda birçok ortak noktalar bulunmaktadır. Fermanlar, yapılacak ve tamir edilecek kilise hangi vilayette ise o vilayetin valisine, bazen de vali ile sancak mutasarrıfına hitaben yazılmıştır. Patrikhanenin izin talebi belirtildikten sonra nereye, hangi ölçülerde yapılacağı, yüksekliği, genişliği, kaç pencereli olacağı, kaç kapılı olacağı gibi konulardan bahsedildikten sonra yapılacak masrafın nerelerden temin edileceği belirtilmektedir.[210]

Kilise ve havraların tamiriyle alakalı fermanlara bakıldığında özellikle depremden hasar gören, çeşitli nedenlerle harap olan ya da yanan kilise ve havraların onarımına izin verildiği göze çarpmaktadır.[211] 1902 yılında Darende'deki kilisenin yangın sebebiyle bazı yerleri zarar görmüş, tahrip olan yerlerin onarımı için yapılan başvuruyu devlet kabul etmiştir.[212] İncelediğimiz sicillerde yer alan bir kayıtta da Sille Köyü'nde Kuzyaka'da bulunan Esterçukur olarak bilinen kadîmî kilisenin depremde kubbesi ve duvarlarının çatlaması sebebiyle kilisenin tamir edilmesine izin veren ferman bulunmaktadır.[213] Bazen de yerel karışıklıklar ve eşkıya baskını ve tahribatı da kilise tamirine izin verilen sebeplerden olmuştur.[214] Ebussu'ûd Efendi'de kendisine sorulan *"Bir şehrin içinde kâfirlerin kadîmden kiliseleri olup, hâliyâ üstü harâb olsa ta'mir olunur mu?"* sorusuna *"Olunur"*[215] şeklinde fetva vererek harap olmuş kiliselerin onarılabileceğini belirtmiştir.

Kilise tamir sürecinin sona ermesinden sonra yeniden bir kontrol yapılır ve izin verilen tamir yerlerinin dışında ek bir onarıma "hey'et-i asliyesini tu'len ve arzen ve kadden bir parmak ve bir karış tecavüz etmesine" asla izin verilmeyerek tamiratın

[209] KŞS 46/124-1 (19 Cemaziyelevvel 1125).
[210] Güler, "Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi", s. 160, 161.
[211] Güler, "Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi", s. 162.
[212] Alan, "Kilise Tamirleri", s. 214.
[213] KŞS 51/275-1 (10 Muharrem 1141).
[214] Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit", s. 259.
[215] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 168.

öngörüldüğü gibi yapıldığı noktasında son bir teftiş yapılarak yazılı olarak hükümete bildirilirdi.[216]

Kilise tamiri konusunda her zaman halkın izin istemesine gerek kalmadan bazen de devlet tamirine gerek gördüğü kiliseleri herhangi bir müracaat olmadan kendi isteği ile tamir ettirmiştir. Örneğin Diyarbakır'a bağlı Ergani kasabasında Ermeni kilisesinin harap bir halde durması uygun bulunmadığı için devlet tarafından tamir edilmiştir.[217]

Merkezden izin almadan yapılan kilise tadilatları ve inşaları hemen engellenerek yapanlar cezalandırılmıştır. XVIII. yüzyıla ait bir fermanda Hıristiyan halkın Kütahya'daki Ermeni Kilisesini izinsiz tamir etmeye kalkıştıkları duyulduğundan bu tadilatın iptal edilerek bu işe kalkışan papazların Anadolu Divanı'na gönderilmeleri emredilmiştir.[218] İzin almadan başlatılan kilise inşaları kimi zaman da devletin müdahalesine bile gerek kalmadan Müslüman halk tarafından engellemeye çalışılmıştır. Bursa şer'iye sicillerinde yer alan 1794 yılına ait bir kayıtta Ermeniler bir kilisenin tamiri için izin almışlar fakat Ermeni cemaati onarma yerine kiliseyi yeniden inşa etmeye başlayınca binden fazla Müslüman ayaklanmıştır. Kilise inşasını o sırada Bursa ve çevresindeki kuraklığın sebebi olarak görmüşler,

---

[216] Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit", s. 261; *"Galata kadısı Mevlana Şeyh Mehmed Said zidet fezailühuya hüküm ki Galata muzafatından Beşiktaş kasabasında Abbas Ağa mahallesinde sakin ehli zimmet Rum reaya tayifesi gelüb mahalle-i mezburede vaki fethi hakaniden beru yedlerinde terk olunmuş Meryem ana kenisesi dimekle maruf kadimî keniseleri müruru eyyam ile harabe müşrif olmağla bundan akdem virilan fetvayı şerife ve sadır olan emri şerifim mucibince bir nesne ziyade itmeksizin tamir ve tekmil olunduğun bildirüb olbabda istid'ayi inayet eyledikleri ecilden sadır olan fermanı aliye imtisalen senki mevlanayı mumaileyhsin sen ve mübaşir tayin olunan İbrahim ve ser mimaranı hassa Mehmed zide mecdihunun ve Galata voyvodası Elhac Ahmed tarafından Osman ve katib mimar Salih ve mimarlardan üstad Elhac Mehmed Halife ve diğer Mehmed Halife ve Süleyman Halife ve mu'temed Mustafa Halife ile kasaba-i Beşiktaş'da Abbas Ağa mahallesinde vaki fethi hakaniden beru ehli zimmet Rum reayası yedlerinde terkü ibka olunup keşfü tamire muhtac ve kenaisi kadimeden olduğuna binaen bilâ terfi velâ tevsi tamirü termimine ruhsat verilüb bundan esbak ba fermanı âli keşfü mesaha ve hücceti ilâm olunan balâde mezkur reaya beyninde Meryem ana kenisesi dinmekle maruf kenise üzerine varılub kasaba-i mezbure ve mahalle-i merkume ahalisinden cemmi gafiri müslimin hazır oldukları halde mütevellileri Yanaki ve Marko nam zimmîler taleblerile mimarûnu mazburun tekrar kenise-i mezburenin tul ve arz ve sakf ve kad ve etrafı arbaasında olan divar ve papas odaları ve mevazıı sayiresini alâ vechil ihtimamüttam bilcümle keşif ve mesaha olundukda bundan akdem yedlerine virilan ilâm ve hüccete mutabık bulundukda bililtimas ilâm itmenle ilâmın mucibince amel olunub tekrar keşif behanesile teaddi ve rencide olunmamak içün yazılmışdır Fi evahiri z 1142" "* Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı,* s. 118.

[217] Alan, "Kilise Tamirleri", s. 211.

[218] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 259.

inşasına başlanan Ermeni kilisesini ve çevresindeki altı evi yakıp yıkmışlar, mahkemeye de giderek Ermenilerin bu yaptıklarına engel olmadığı için Bursa kadısını azarlamışlardır.[219]

İzinsiz yapılan kiliseler ya yıkılmış ya da camiye çevrilmiştir. Ruha'lı Müslümanların merkeze mektup göndererek Ruha'ya bağlı Duçak köyünde Hıristiyanların yeni bir kilise inşa ettiklerini haber vermeleri üzerine 1593 yılında Ruha Bey'i ve Kadı'sına yazılan fermanda olayın incelenerek kilisenin camiye çevrilmesi için gereğinin yapılması emredilmiştir.[220] 1759 yılında da Beşiktaş'ta izinsiz olarak genişletilmiş bir kilise yıktırılmıştır. Kiliseleri yıkılan zimmîler bazen intikam almaya çalışmış, gece gizlice camiye girerek minber ve minareye pislemiş ve Kuran-ı kerim'in sayfalarını bu pisliklerin üzerine bırakmışlardır.[221]

Kiliselerin tamiri için gerekli olan paralar çoğu zaman Osmanlı Devleti, bazen kilise vakıfları, bazen kilise cemaatleri, bazen de yardımseverler tarafından karşılanmıştır. Fakat hiçbir şekilde tamirlerin masraflarını karşılamak için halktan zorla para toplanmasına izin verilmemiştir.[222]

XVIII. yüzyıldan itibaren iç ve dış etkilerle yeni kilise ve havralar yapılmasına izin verilmiştir. Örneğin Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla birlikte Rusya'nın Beyoğlu semtinde bir kilise yaptırmasına izin verilmiş,[223] Eflak ve Boğdan'da yeni kilise yapılmasına ve eskilerin tamirine engel olunmayacağı belirtilmiştir.[224]

1850 yılından itibaren kilise inşası ve tamirlerinde hep Fatih Sultan Mehmed döneminde kendilerine ihsan edilen "imtiyazât-ı mezhebiyye" hatırlatılarak bu işlem hızlandırılmıştır.[225]

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile patrikhaneye ait kilise ve diğer mülklerin onarımı serbest bırakılarak yeni inşaatlar da padişahın iznine

[219] Çetin, "Bursa", s. 276.
[220] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 259.
[221] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 358.
[222] Alan, "Kilise Tamirleri", s. 222.
[223] Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* s. 40; Öztürk, "Kilise", s. 16.
[224] Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", s. 239.
[225] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 259.

bağlanmıştır.[226] Farklı plan tiplerinde özellikle kubbeli ve büyük boyutlarda kiliseler inşa edilmiştir.[227] Bu fermanla kilise onarımı ve inşası ilgili durumlarda temel değişikliğe gidilerek bir süre sonra bu konuyla ilgili olarak fetva verilmesi şartı kaldırılmıştır. Bu şekilde İslam hukukunun zimmîlerle alakalı hükümlerinin uygulanmasından vazgeçilerek gayrimüslimler için yeni bir hukuk dönemi başlatılmıştır.[228]

IV. İHTİDÂ

İhtidâ kelimesi sözlükte "doğru yolu bulmak, yol göstermek" anlamlarına gelen hüdâ kökünden türemiş olup "gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak" demektir. Terim olarak inançsızken ya da başka bir dine mensupken İslam dinini kabul etmeyi ifade etmektedir.[229] İhtidâ eden kişiye de mühtedî denmektedir. Müslümanlığı kabul etmekle ehl-i İslam sayılan mühtedîler Müslümanların sahip oldukları hak ve imtiyazlara sahip olmuş olurlar.[230] İhtidâ, öncesi, oluşumu ve sonrası ile topyekûn bir değişimi, o zamana kadar sahip olunan değerlerin, düşüncelerin, inanışların, yaşam biçiminin ve birlikte yaşadığı milletin reddedilmesi ile yeni bir benlik edinilmesinin, kişinin günlük hayatının ötesinde ruhunda da köklü bir değişimin ifadesidir.[231]

XV. yüzyıl ortalarına kadar sicillerde ihtidâ ilâmına yer verilmemiş, dolaylı olarak bilinen ihtidalarda erkek ya da kadınlar miras, alım-satım, kefalet ve benzeri durumlarda sicillere kaydedilmek zorunda kaldıklarında kendilerinden *"el-mühtedî"* diye söz edilmiştir.[232] Osmanlı belgelerinde mühtedîden ayrı olarak yeni Müslüman olmuş erkekler için *"nev-müslim",* kadınlar için de *"nev-müslime"* ifadeleri kullanılmıştır.[233] Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren değişik buyruldularda nev-müslimlerin Müslüman oluşları anlatılırken *"şeref-i İslâm ile müşerref olmağla",*

[226] Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", s. 345.
[227] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 360.
[228] Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit", s. 256.
[229] Ali Köse, "İhtidâ", *DİA,* C. 21, İstanbul 2000, s. 554.
[230] Mehmet Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtedîler,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 79
[231] Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 549.
[232] Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 35; Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 161.
[233] Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı,* s. 79.

"şeref-i İslâm ile müşerref olan" ya da "şeref-i İslâm ile müşerref olmak murad idüp" gibi ifadeler kullanılmıştır.[234] Konya sicillerinde ayrıca İslamiyeti kabul etme anlamında *"dîn-i bâtıldan teberrî ve hak dîni kabul ve şeref-i İslâm ile müşerrefe olup"*[235], *"dîn-i nasârâdan berî ve dîn-i İslâm'a dâhil olup"*[236] gibi kalıplarda kullanılmıştır. Kayıtlarda İslamiyet'i kabul eden erkekler için "müşerref" kelimesi kullanılırken kadınlar için de "müşerrefe" kelimesi kullanılmıştır.

XVII. yüzyıldan itibaren ihtidâ olayları çoğunlukla ihtidâ ilâmı şeklinde yazılmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden doğrudan ihtidalarda, ilâmlarda genellikle mühtedinin eski ve yeni adı, kendi isteği ile eski dinini terk ederek Müslüman olduğu ve kelime-i şahadet getirerek İslam dinine girdiği belirtilmiştir. Kayıtın sonunda genellikle ihtidâ tarihi ve bazen şahitlerin ismi ve ihtidâ yeri de yazılmıştır.[237]

İslam dininde Kuran'daki *"Dinde zorlama yoktur"*[238] ayeti gereğince gayrimüslimlere din ve vicdan hürriyeti tanınmış, zorla Müslümanlaştırılmalarına izin verilmemiştir. Hz. Ömer, Kudüs'ün Hıristiyan halkına verdiği emânda onlardan hiçbirinin dinlerini değiştirmek için zorlanmayacağını belirtmiştir.[239] Hz. Muhammed'in Necranlılar ile yaptığı anlaşmada bulunan "Necranlılar ve tâbileri için malları, din ve cemaatları, kiliseleri ve mâlik oldukları diğer şeyler hususunda Allah'ın himayesi ve Muhammed'in teminatı vardır" maddesi, Medine Sözleşmesinde yer alan "Yahudilerin dini kendilerine, Müslümanların dini de kendilerinedir." maddesi[240] İslam dininde din ve vicdan özgülüğünün varlığını, din değiştirme noktasında bir zorlama olmadığını göstermektedir.[241] Bir Müslüman'ın gayrimüslim olan eşine Müslüman olmayı teklif etmesini İmam Şafiî "bu onlara

[234] Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı,* s. 62.
[235] KŞS 44/158-2 (19 Cemaziyelahir 1122).
[236] KŞS 52/104-1 (9 Ramazan 1143).
[237] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 3; Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 161.
[238] Kur'an-ı Kerim, Bakara 2:256; İslam dininde din ve vicdan özgürlüğünü ifade eden diğer ayetler için bk. Yunus 10:99, Kehf 18:29, Al-i İmran: 20.
[239] Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler,* s. 107.
[240] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 37.
[241] Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 107; Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 79; Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku,* s. 36.

verilen teminata aykırı bir davranıştır diyerek" caiz görmemiş, bu da din ve vicdan hürriyeti noktasında Müslümanların ne kadar titiz davrandıklarının göstergesidir.[242]

Osmanlı Devleti'nde de İslam hukukunda uygulandığı gibi zimmîlere din ve vicdan özgürlüğü sağlanmış, zorla Müslümanlaştırılmalarına izin verilmemiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından Galata Hıristiyanlarına verilen fermanda *"... bir kâfiri rızası olmadan Müslüman etmeyeler..."* ifadesiyle bu açıkça ifade edilmiştir.[243] 1683 yılına ait bir fermanda Bor'da oturan nasraniye bir kadına hala Bor kadısı olan kişi *'sen önceden Müslüman olayım demişsin'* diyerek kendisiyle nikâhlı olmadığı halde kendisini yirmi aydan fazla yanında alıkoymuş ve kendisine kötü davranmış. Daha sonra zimmî kadın davasıyla alakalı şeyhülislamdan fetva alarak babası Murat zimmîyi kendisine vekil tayin etmiş. Padişah da zimmî kadının Müslüman olduğuna dair şahit olmadığını belirterek nasraniyenin fetvası gereğince amel edip bu konu hakkında tekrar ferman gönderilmesine gerek kalmadan davanın *'tamam-ı hakk ve adl üzere'* görülmesini, davaya müdahale edenlerin de isimlerinin kendisine iletilmesini emretmiştir.[244]

Zimmîlerin Müslüman olmalarına hoşgörü ile bakılıp özendirilirken hem İslam hukukunun getirdiği düzenlemeler hem de devletin idari, iktisadi ve toplumsal yapılanması zorlayıcı politikalar uygulayarak toplu din değiştirmelere imkân vermemiştir. Böyle bir politika hem Osmanlı ekonomisi için önem arz eden cizye vergisinin gelirlerini düşürecek, hem de millet esasına dayanan toplum yapısındaki dengelerin değişmesine sebep olacaktı.[245]

Gayrimüslimler zorla Müslüman edilmeseler de gerek devlet gerekse halk tarafından ihtidâ etmeye teşvik edilmişlerdir. İslam dinine göre bir insanın hidayetine vesile olmak bir Müslüman'ın hayatı boyunca yapabileceği en hayırlı işlerden sayılırdı.[246] Hz. Muhammed bu konuyu *"Bir kişinin ihtidâ etmesine vasıta olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır"* hadisiyle vurgulamıştır.[247] Kuran-ı

[242] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 80.
[243] Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı,* s. 18.
[244] KŞS 26/253-1.
[245] Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 554.
[246] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 166.
[247] Köse, "İhtidâ", s. 555.

Kerim'de geçen *"insanları Kur'an ile güzel söz ve nasihatle Rabbinin yoluna (İslama) davet et"*[248] ayeti de Müslümanların İslam'ı tebliğ etmesini belirtmektedir. Şer'iye sicillerindeki ihtidâ kayıtlarında Müslümanlığı kabul edenlerin hangi Müslüman'ın çabası ve yardımıyla ihtidâ ettiğine dair açıklamalar bulunmamakla birlikte bazı belgeler Müslümanların bu konudaki hassasiyetlerini göstermektedir.[249] Örnek olarak 1661 yılına ait bir kayıtta Konya'da oturup Ermeni Puşiyan taifesinin cizyelerini toplamakla görevli olan Ali Ağa mahkemede Puşiyan taifesinden Nazlı adlı zimmî kadının Müslüman olduğunu duyduğunu söyleyerek konunun araştırılmasını istemiştir. Nazlı Müslüman olmadığına dair İncil'e yemin etmiştir.[250] Diğer bir kayıtta Konya mütesellimi el-Hac Ahmed Ağa, Meryem bint-i Tuzak adlı nasraniyenin Müslüman olduğunu duyduğunu belirtmiştir. Meryem bu iddianın doğru olmadığını söylemiştir.[251] Şekerfüruş Mahallesi'nden Hüseyin Beşe, mahkemeye gelerek beş gün önce Kapud? adlı Ermeni zimmîye eğer İslam'ı kabul ederse kendi malından ona bir çuka dolama vereceğine dair söz verdiğini bunun üzerine zimmînin Kelime-i şehadet getirdiğini ve Müslüman olduğunu söylemiştir. Fakat Ermeni zimmî bu durumu inkâr etmiş, Hüseyin Beşe de elinde kanıt olmadığı gerekçesiyle davadan menedilmiştir.[252]

Bir başka olayda Konya sakinlerinden Külahçılar hırfesinden İbrahim Halife ibn Mustafa, Ali bin Ömer, Abdulkerim bin Abdullah, Veli bin Nasrullah, Mehmed bin Nasuh ve Arslan bin Hamza adlı kişiler *nasârâ-yı 'İseviye'den* Bostan veled-i Hızır zimmînin *emneten billah lâ ilâhe illah Muhammeden resûlullah* diyerek Müslüman olduğunu belirterek konunun araştırılmasını talep etmişlerdir. Bostan iddiayı reddedip Müslüman olmayı kabul etmediğini belirterek konuya ilişkin mahkemeye *"Zeyd-i zimmî lâ ilâhe illallah Muhammeden resûlullah dimekle İslâm'ına hükm olunur mu el-cevâb küfrden dahî teberrî itmedikçe olunmaz"* fetvasını ibraz etmiştir.[253]

[248] Nahl Suresi 16/125.
[249] Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 552.
[250] KŞS 11/66-3.
[251] KŞS 49/253-2 (17 Ramazan 1136).
[252] KŞS 33/114-2 (23 Rebiülahir 1096).
[253] KŞS 13/47-2 (9 Zilkade 1087).

XVI. yüzyılda İstanbul'da bulunan gezgin Gerlach, bazı Müslümanların Konstantinopolis'te ticaretle uğraşan Kefeli bir gencin "La ilahe illallah Muhammeden Resulullah" dediğine şahit olduklarını bu yüzden onu yaka paça baş kadıya götürerek Müslüman yapmaya çalıştıklarını anlatmıştır. Fakat o gencin kadı huzurunda bu sözleri sadece başkalarından duyup söylediğini ve Müslüman olmayı istemediğini ve gencin bu olaydan sonra İtalya'ya kaçtığını söylemiştir.[254] Ebussuud Efendi de zimmî bir kişinin inanmayarak kelime-i şahadeti dile getirmesinin onun Müslüman olduğu anlamına gelmediği yönünde fetva vermiştir.[255]

Bazen de gayrimüslimler bir olayın olması halinde dininden döneceklerine dair şart koşmuşlar fakat olayın gerçekleşmesi halinde din değişikliği olmayacağı şeklinde Ebussuud Efendi fetva vermiştir. İmaret Mahallesi sakinlerinden İsmi bint-i Yagob adlı nasraniye kocası Arzman zimmînin bir ay önce kendisine eğer onun evinde kalırsa dininden döneceğine dair şart koştuğunu, o günden bugüne Arzman zimmînin hala kendisinin evinde kaldığını belirtmiştir. Arzman şart koştuğunu kabul edip fakat Müslüman olmak zorunda olmadığını elinde konuya ilişkin fetva bulunduğunu bildirmiş ve fetvayı ibraz etmiştir: *"Zeyd zimmî karısı Hind'in evinde kalırsam dinimden dönmüş olayım diyerek Hind'in evinde kalsa Zeyd İslam'a dâhil olmuş olur mu? El-cevab: Olmaz"* fetvası gereğince Arzman'ın İslam'a dâhil olmasının gerekmediğine karar verilmiştir.[256]

Sille köyünden Eneştaş veled-i Yorgi adlı zimmî karısı Tuti bint-i Mihayil nasraniye ile tartışmışlar ve karısı evi terk ederek baba evine gitmiş. Eneştaş zimmî karısını eve çağırdığında Tuti bunu reddetmiş. Eneştaş zimmî karısının eve geri gelmesini talep etmiştir. Tuti nasraniye de kocası Eneştaş'ın kendisini darp ettiğini bunun üzerine kendisinin *ben sana avrat olursam Müslüman olayım* diyerek şart koştuğunu, İslamiyet'i kabul etmek istemediğinden dolayı da eve dönemediği belirtmiştir. Bunun üzerine Eneştaş bu durumla alakalı fetvayı mahkemeye ibraz etmiştir. *"Zimmîye Hind kocası Zeyd 'e bir daha sana avrat olursam Müslüman*

[254] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 789.
[255] *"Mes'ele: Zeyd-i zimmî kelime-i şehâdeti telâffuz edip amma teberrâ eylemese, Zeyd'in İslâmına hükm olunur mu? Elcevap: Olunmaz.",* Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 142.
[256] KŞS 20/73-2 (6 Şevval 1085).

olayım dese avrat olsa şer'an Müslüman olur mu el cevab olmaz" fetvası gereğince Tuti nasraniyeye kocasının evine dönmesi tenbih edilmiştir.[257]

Müslümanlar bazen de bir durumun gerçekleşip gerçekleşmemesini Müslüman olmayı kabul etme şartına bağlayarak dolaylı yoldan da olsa zimmîlerin ihtidâ etmelerine katkıda bulunmaya çalışmışlardır. 1645 yılında Sultan Alâeddin evkafı mütevellisi olan Mehmed Beğ, vakıf köylerinden olan Sille'de oturan Meçi ve Remlid'i mahkemeye getirterek, Recep Beğ adlı kişinin Meçi'de olan parasını üç güne kadar kendisine ödemezse Müslüman olasın diye şart koştuğunu söylemiş ve üç gün geçtiği için şartın yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[258]

Gayrimüslimlerin Müslümanlığı kabul etmesinin arkasında birçok farklı neden bulunmaktadır. Bunlardan biri maddi ve siyasi beklentilerdir. Siyasal alanda yer edinmek isteyen özellikle taşra yöneticiliği gibi merkezi yönetimde bir makam sahibi olmak isteyen gayrimüslimler kendi istekleriyle Müslüman olmayı kabul etmişlerdir.[259] 1612 tarihli bir hatt-ı hümayun örneğinde önceden Boğdan voyvodası olan mühtedi Mehmed, "…şeref-i islâm ile müşerref olup yarar olmağla…" denilerek Bursa sancakbeyliğine getirilmiştir.[260] XVI. yüzyılın başlarından itibaren ihtidâ eden gayrimüslimlere Dîvan-ı Hümâyun tercümanlığı görevi verilmiştir.[261]

Müslüman olan Yahudi ya da Hıristiyanların cizye ve haraç vergisinden muaf olması, suç işleyenlerin cezalarının affi gibi uygulamalar zimmîlerin kendi istekleriyle Müslüman olmalarını sağlayan diğer nedenlerdendi. Avrupalı veya azınlıklardan suç işleyip cezalandırılacaklar ya da idama mahkûm olanlar sadece Müslüman oldukları zaman bağışlanırdı.[262] Müslüman olmaları halinde kendilerinden cizye alınmayacağı söylenen Semerkant ahalisinin Müslüman olup cizye alınması üzerine tekrar eski dinlerine dönmesi, 744 yılında Hafs bin El-Velid'in Mısır'da vali bulunduğu zaman ihtidâ edenlerin cizyeden muaf tutulacağının

[257] KŞS 37/107-2 (5 Rebiülahir 1103).
[258] KŞS 7/149-2, Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 553.
[259] Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* s. 31.
[260] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 67.
[261] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 402.
[262] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 320.

belirtilmesinden sonra 24000 kişinin Müslüman olması vergi muafiyeti hakkına sahip olabilmek için gerçekleşen ihtidâlara örnek olarak gösterilebilir.[263]

Evlilikler, zimmîler arasındaki ihtidâların bir başka nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam hukukuna göre evli zimmî çiftlerden kocanın ihtidâ etmesiyle birlikte kadın Müslüman olmasa da evlilik devam edebilirdi. Fakat kadının Müslüman olması durumunda erkeğe Müslüman olması teklif edilir, kabul ederse evliliği devam eder, etmezse hâkim kararıyla evlilikleri sona erdirilirdi. Bu sebeple karısının ihtidâsından sonra birçok erkek ya da kocasının Müslüman olmasıyla birçok kadın İslam'ı seçip Müslüman olmuşlardır.[264] Kadının Müslüman olup daha sonra kocasına Müslümanlık teklif edilip onun da ihtidâ etmesiyle evlilik birlikleri bozulmamış olup tekrardan nikâh akdi yapmalarına gerek yoktur. Şeyhülislam Kemalpaşazade kendisine sorulan *"Hind-i nasrâniye şeref-i İslam ile müşerref oldukda zevci Zeyd-i nasrâni dahi şeref-i İslamla müşerref olsa, Zeyd tecdid-i nikâh etmeden Hind ile ezvâc muamelesine kadir olur mu?"* sorusuna *"Olur"* şeklinde fetva vermiştir.[265]

Bazen kocalar kendisine Müslüman olmaları teklif edildiği halde İslamiyet'i kabul etmemiş, bunun üzerine mahkeme tarafından evlilikleri sona erdirilmiştir. Kemalpaşazade'nin bu konu hakkında fetvası bulunmaktadır: *"Zeyd-i nasrâninin zevcesi Hind-i nasrâniye, şeref-i İslam ile müşerref olub, badehu Zeyd'e İslam arz olundukta, Zeyd ibâ eylese (kabul etmese), Hind Zeyd'den tefrik olunur mu? Olunur."*[266] Örnek olarak 1681 yılında önceden nasraniye iken Müslümanlığı kabul ederek Saliha adını alan kadın mahkemeye gelerek Müslüman olmadan önce Kirkor adlı zimmîyle evli olduğunu ihtidâ ettikten sonra kocası Kirkor'a da Müslüman olmasının teklif edildiğini onun kabul etmemesi üzerine mahkeme kararıyla ayrıldıklarını belirtmiştir. Tefrik gününden itibaren 50 gün geçtiğini bu süre içerisinde üç kez hayz olduğunu bildirerek başkasıyla evlenebilmek için

[263] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 66.
[264] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 166; Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 69.
[265] Kılıçer, "Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvaları", s. 89.
[266] Kılıçer, "Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvaları", s. 90.

mahkemeden izin istemiştir. Mahkemeye yalan söylemediğine dair yemin ederek başkasıyla evlenebilme hakkını kazanmıştır.[267]

Yediler Mahallesi sakinlerinden Ayşe bint-i Abdullah hatun üç ay önce Müslüman olmuştur. Kocası Paril veled-i Haçir zimmî de Müslüman olması teklif edilmiş fakat Paril zimmî kabul etmemiştir. Paril zimmîye İslam teklif edilmesinin üzerinden iki ay geçip Ayşe hatunun bu süre içerisinde üç defa adet görmesi nedeniyle Ayşe hatun mahkemeden başkasıyla evlenebilmek için izin istemiştir. Ayşe hatunun üç defa adet gördüğüne dair yemin etmesi üzerine başkasıyla evlenmesine mahkeme tarafından izin verilmiştir.[268] Bazen de bazı gayrimüslim hatta putperest erkekler sırf Müslüman bir kadınla evlenebilmek için ihtidâ etmişlerdir.[269]

İhtidâ için diğer bir faktör günahkârlık duygusu, dramatik tecrübeler, iç çatışmalar ile manevi aydınlanma gibi psikolojik nedenlerdir.[270] Şer'iye sicillerinde karşımıza çıkan ihtida kayıtlarından bazılarında mühtedîler çoğu kez babalarının, bazen de annelerinin ölümünden sonra Müslümanlığı kabul eden kişilerdir. Bu kişiler muhtemelen babasını ya da annesini kaybetmiş olmanın getirdiği ruhsal değişimle din değiştirmeye karar vermişlerdir. 1641 yılına ait bir mahkeme kaydında *"mahmiyye-i Konya sakinlerinden iken mukaddema hâlik olan Haçuk nam zimmînin ba'dehu şeref-i İslam ile müşerref olan sulbi oğlu"*[271], bir başka belgede *"Mahmiyye-i Konya'da Arablar mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Bali zimmînin veraseti sulbi oğlu olup mezkûrun helakinden sonra şeref-i İslam ile müşerref olan Mustafa…"*[272] ifadeleri bu tür ihtidâlara örnek olarak gösterilebilir.

Müslüman olmak isteyen Hıristiyanlar padişahın bayram ya da Cuma namazına gittiği caminin kapısı önünde padişahın iznini almak için beklerlerdi. 1673 senesinde Antoine Galland, karşılaştığı bir grup Hıristiyan'ın padişahı rızasını almalarını *"Padişah bu nizamla Sultan Selim Camii'ne kadar gitti, bu camiinin kapısında Rum ve Ermeni olmak üzere on bir erkekle ayrıca üç kadın ve üç çocuk Müslümanlığa*

[267] KŞS 25/264-2, diğer örmekler için bk. KŞS 34/135-3.
[268] KŞS 44/158-2 (19 Cemaziyelahir 1122).
[269] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 70.
[270] Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 550.
[271] KŞS 6/39-3, Aköz, "Konya'da İhtidâ Hareketleri", s. 551.
[272] KŞS 26/28-2; Aynı konu hakkında bk. KŞS 33/63-4, KŞS 35/75-1, KŞS 36/78-2, 171-4, KŞS 37/180-3, 188-1, KŞS 47/79-2.

kabul edilmelerini zat-ı şahaneden dilediler ve bunu erkekler başlarını açmak ve külahlarını yere atmak suretiyle yaptılar. Padişah isteklerini başını hafifçe eğmek suretiyle kabul etti." sözleriyle anlatmıştır.[273]

İhtidânın tek şartı kelime-i şahadet getirerek Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmektir.[274] Yahudilerden Müslüman olacak olanlar ise kelime-i şahadet getirdikten sonra yüksek sesle "İsa Hak" yani İsa doğrudur demeleri gerekliydi.[275] Mühtediden ilk iş olarak gusül abdesti alması daha sonra da dinin temel esaslarını öğrenmesi beklenirdi. İslam'a aykırı bir çağrışım yapmadıkça ismini değiştirmesi şart değildi.[276] İhtida eden zimmîler daha sonra isimlerini Müslüman isimlerle değiştirirlerdi. Böyle kişilerden bahsedilirken kendi adından sonra gayrimüslim babasının ismi yerine "Allah'ın kulu" anlamında Abdullah ismi kullanılırdı.[277] İhtida eden erkekler genellikle Mehmed, Ahmed, Ali, Mustafa; kadınlar da Fatma, Emine, Hatice ve Ayşe isimlerini tercih etmişlerdir.[278]

Erkek mühtedinin sünnet olması tavsiye edilir,[279] sünnet olan mühtediye Târih-i Selâniki'de *"...gelüp Müslüman olsa alamet-i İslam ona bir destâr ve bir muhayyefe ve sünnet akçesi merhem baha elli akçe virilü gelmişdi..."* belirtildiği gibi sünnet akçesi verilirdi.[280]

İslam tarihinin ilk zamanlarından beri başta zekât fonundan olmak üzere Müslümanlığı kabul edenlere para yardımı yapılmıştır. İhtidâ eden kişilere Selçuklu döneminde de ekonomik yardım yapılmıştır. Bu döneme ait Altun-Aba vakfiyesinde Anadolu'da Müslümanlığı kabul edenlerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere vakfedilen bir hanın gelirlerinden beşte birinin ayrıldığı belirtilmiştir.[281] Selçuklu emiri Şemseddin Altunaba, vakfiyesine koyduğu hükümle Hıristiyan, Yahudive Mecusilerden yerli ya da yabancı her kim Müslüman olursa Konya'nın dışında Debbağlar Yeri'nde bulunan ve 18 odası olan hanın gelirinden beşte birini bu

[273] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 322.
[274] Köse, "İhtidâ", s. 555.
[275] Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası,* s. 322.
[276] Köse, "İhtidâ", s. 555.
[277] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 162.
[278] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 57.
[279] Köse, "İhtidâ", s. 555.
[280] Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı,* s. 93.
[281] Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı,* s. 87.

mühtedilerin yemek, elbise ve ayakkabı gibi ihtiyaçlarını görmek, sünnet edilmelerini ve namaz kılacak kadar Kur'an okumalarını sağlamak için harcanmasını emretmiştir.[282]

Osmanlı Devleti'nde de ihtidâ edenlerin Müslümanlar gibi giyinmelerine yardımcı olmak için Divan-ı Hümayun'da nev-müslim akçesi adlı bir para sandığı oluşturulmuştur.[283] İhtidâ eden kişinin eski akraba ve dindaşları tarafından dışlanması ya da çevresini ve mal varlığını terk ederek muhtaç duruma düşen mühtedilere yardımcı olmak[284] ve zimmîlerin Müslüman olmalarını teşvik etmek[285] amacıyla ihtidâ eden kişilere devlet tarafından ekonomik yardım yapılmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen Stephan Gerlach, sokakta ihtidâ eden Ermeni bir adam için bağış toplandığına şahit olmuş *"4 Haziran'da kapımızın önünden karısı ve çocuğu ile birlikte yeni Müslüman olmuş bir Ermeni'nin geçtiğini gördüm. Başında onların tarzına uygun beyaz bir sarık ve bir elinde de bir ok vardı, kucağında çocuğunu taşıyordu, karısı da Türk kadınları gibi örtünmüş arkasından yürümekteydi. Önleri sıra yaşlı bir Türk yürüyor, elinde bir tahta çanak taşıyordu, gelen geçenden bu yeni Müslüman olmuş adam için bağışta bulunmalarını istiyordu; oldukça bol miktarda para da toplamıştı. Arkalarından onları takip eden davul ve zurna ile kentin sokaklarını dolaştılar."* sözleriyle gördüklerini anlatmıştır.[286]

Özellikle köle ve cariye olup ihtidâ edenler için özel olarak evler vakfedilmiş hatta bu vakıfların kurucuları, vakfiyelerine çoğu azadlı olan bu kişilerin çocukları ve torunlarının da bu vakıflardan yararlanmalarını sağlayacak olan maddeler eklemişlerdir.[287]

Ekonomik yardımların yanı sıra Müslüman olan zimmîlere devlet tarafından birtakım hediyeler verilmiş, ihsanlarda bulunulmuştur. Örnek olarak, Ermeni iken Müslüman olup Mustafa adını alan bir gayrimüslim, kumaşhâneye gönderilerek

[282] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 101.
[283] Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri,* haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999, s. 99.
[284] Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı,* s. 86.
[285] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 167.
[286] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* s. 596.
[287] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 100.

kendisine elbise hediye edilmiştir.[288] İhtidâ eden gayrimüslimlere özellikle papaz ve keşişlere bazen de devlet tarafından tımar tevcih edilmiştir.[289] Müslüman olarak Ahmet ismini alan bir papaza tımar tevcihi yapılmıştır.[290]

Müslüman olan gayrimüslimleri dinden döndürmeye çalışan kişilere de ağır cezalar uygulanmıştır. Kayseri'de bir Acemioğlanı dinden döndüren papaz küreğe konulmuştur. Bir başka örmek olarak önceden Yahudi olup ihtidâ eden kadını mürted ederek zorla bir Yahudi ile evlendiren Cuma isimli Yahudi ve arkadaşları hakkında kovuşturma açılmıştır.[291]

Osmanlı Devleti'nde ihtidâ olaylarıyla ilgili farklı dönemlere ait Konya, Bursa ve Trabzon şehirleri üzerinde çalışmalar yapılmış, yapılan çalışmalar sonucunda Osmanlı Devleti'nde ihtidâ olaylarının çok fazla olmadığı tespit edilmiştir. Osman Çetin'in Bursa şer'iyye sicilleri üzerinde yaptığı çalışmalarda 1550-1599 yılları arasında sadece 20 ihtidâ kaydına rastlanmıştır.[292] Ali Özgökmen'in şer'iye sicillerini kullanarak Konya'daki gayrimüslimler hakkında yaptığı çalışmada da 1700-1800 tarihleri arasındaki dönemde sadece 10 tane ihtidâ ile alakalı belge tespit edilmiş, bu belgelere değişik olaylara konu olmuş tutanaklarda rastlanmıştır.[293] Abdullah Saydam'ın Trabzon şer'iye sicillerini kullanarak 1486-1583 yılları arasında yaptığı çalışmada 8'i erkek, 2'si kadın olmak üzere toplam 10 kişinin ihtidâ ettiğini tespit edilmiştir. Aynı şekilde 1794-1850 yılları arasındaki 56 yıllık dönemde de Trabzon'da İslamiyet'i kabul eden 53 kişi bulunmuştur.[294]

1650-1800 yılları arasındaki döneme ait incelediğimiz Konya şer'iye sicillerinde 76 ihtidâ kaydına rastlanmıştır. Bu kayıtlardan 4'ü doğrudan ihtida kaydı olup bu kayıtlarda ihtidâ eden kişinin kelime-i şahadet getirerek kendi isteğiyle İslamiyet'i kabul etmesi ve eski ismini değiştirerek bir Müslüman ismi alması yer almaktadır. Örneğin Şerefşirin Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Melkon adlı

[288] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 30.
[289] Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı,* s. 88.
[290] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 30.
[291] Eroğlu, *Yahudiler,* s. 30.
[292] Çetin, *Bursa'da İhtida Hareketleri,* s. 33.
[293] Özgökmen, "Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Müslim Gayr-i Müslim Münasebetleri (1700-1800)", s. 26.
[294] Abdullah Saydam, "Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler ve Din Değiştirme Olayları (1794-1850)", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 154, 2005, s. 102.

Ermeni zimmînin öz kızı olup yaklaşık on yaşlarında olan Sara, mahkemeye gelerek Müslüman olmak istediğini dile getirip *"eşhedüenlâilâheilllallah ve eşhedüenne Muhammeden abdühû ve rasûlüh bâtıl dînden çıkub hak dîne girüb islâm'ı kabûl eyledim"* diyerek Müslüman olmuş ve kendisine Ayşe ismi verilmiştir.[295] Eflatun Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Rum asıllı Gülbûy bint-i Abdullah adlı nasraniye kadın ölmeden üç gün önce evine mahalle ahalisinden es-Seyyid Mustafa Çelebi ibn es-Seyyid el-Hac Hüseyin ve Süleymân bin Hüseyin'i davet edip onların önünde *kelimeteyn-i şehâdeteyn tekellüm idüp* Müslüman olmuş ve Havva ismini almıştır. Öldükten sonra da bu kişiler Gülbûy'un Müslüman olduğuna şahitlik etmiş ve Gülbûy'un İslam'ına hükmedilmiştir.[296] Bir başka ihtidâ kaydında da kendisi Müslüman olan kadın küçük yaştaki kızının da Müslüman olması nedeniyle isminin değiştirilmesi talebiyle mahkemeye başvurmuş ve küçük kızın Meryem olan ismi Âlime olarak değiştirilmiştir.[297]

Araştırma konumuz olan Konya şer'iye sicillerinde din değiştiren gayrimüslimlere genellikle dolaylı yoldan rastlanmıştır. Sicillerde yer alan 76 ihtidâ kaydından 72'si bu türdendir. Miras, boşanma, mülk satışı, hırsızlık, alacak davaları ve vasi tayini gibi mahkeme kayıtlarında İslamiyet'i kabul eden gayrimüslimlerden *mühtedi* olarak bahsedilmiştir.

Tablo 3: Konya Şer'iye Sicillerindeki Dolaylı İhtidâ Kaydı Örnekleri

No	Belge Numarası	Bulunduğu Belgenin Konusu
1	KŞS 27/199-2	Mülk Satışı
2	KŞS 28/28-3	Alacak Davası
3	KŞS 33/63-4	Vasi tayini
4	KŞS 33/100-1	Miras Davası
5	KŞS 35/27-2	Mülk Satışı
6	KŞS 35/75-1	Miras Davası
7	KŞS 36/78-2	Miras Davası
8	KŞS 36/171-4	Vasi tayini
9	KŞS 37/180-3	Miras Davası
10	KŞS 38/113-1	Alacak Davası
11	KŞS 39/134-2	Miras Davası

[295] KŞS 33/110-1 (20 Rebiülahir 1096).
[296] KŞS 52/104-1 (9 Ramazan 1143).
[297] KŞS 43/50-3 (20 Rebiülahir 1119).

12	KŞS 41/190-2	Miras Davası
13	KŞS 43/177-1	Mülk Satışı
14	KŞS 44/158-2	Boşanma Davası
15	KŞS 45/199-5	Nikâh
16	KŞS 46/224-1	Mülk Satışı
17	KŞS 47/79-2	Miras Davası
18	KŞS 49/232-2	Miras Davası
19	KŞS 50/27-2	Mülk Satışı
20	KŞS 51/253-2	Miras Davası
21	KŞS 52/135-1	Hırsızlık Davası
22	KŞS 53/107-3	Mülk Satışı
23	KŞS 53/197-2	Boşanma Davası
24	KŞS 54/111-2	Miras Davası
25	KŞS 57/56-1	Mülk Satışı

Dolaylı ihtidâ kayıtları Konya şer'iye sicillerinde en fazla miras davalarında bulunmaktadır. Bu davalarda İslamiyeti kabul eden gayrimüslimler babalarının ya da annelerinin ölümüyle mirasta olan haklarını talep eden varisler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sebahan Mahallesi sakinlerinden olup ölen Vartan zimmînin mirası oğulları Sefer, Bali, Murat ve kızları Nazlı ve Turfanda'ya kalmıştır. Murat'ın da vefat etmesiyle miras aynı anne babadan olan kardeşleri Sefer ve Nazlı'ya intikal etmiştir. Bu aşamada Sefer ve Nazlı'nın Müslüman olup Ali ve Fatma isimlerini aldıkları belirtilmiştir.[298] Konya Kazasına bağlı Sudirhemi Nahiyesi Sille Köyü sakinlerinden olup ölen Satı nasraniyenin mirası da kocası Vasıl, kızı Bağdad ve öz oğlu olup Müslüman olan Mustafa'ya kalmıştır.[299]

Boşanma davalarında da taraflardan Müslüman olan kişinin *mühtedi* ifadesiyle belirtilmesi ya da ihtidâ eden kadınların kocalarının Müslüman olmayı kabul etmemesi[300] şeklindeki ifadelerle dolaylı yoldan ihtidâ kayıtlarına rastlanmıştır. Örnek olarak, Hoca Hasan Mahallesi sakinlerinden mühtedî Mehmed bin

[298] KŞS 25/92-3 (23 Muharrem 1092).
[299] KŞS 36/78-2 (14 Cemaziyelevvel 1102); Aynı konu hakkında bk. KŞS 19/125-3, 135-4, KŞS 20/165-2, KŞS 25/117-1, 153-2, KŞS 26/106-2, 122-2, KŞS 33/100-1, KŞS 35/75-1, KŞS 37/180-3, 188-1, KŞS 38/192-3, KŞS 39/134-2, KŞS 41/190-2, KŞS 47/79-2, KŞS 49/232-2, KŞS 51/253-2, KŞS 54/111-2.
[300] KŞS 44/158-2.

Abdullah'ın geçimsizlik sebebiyle karısı Anna nasraniyeden boşandığı belirtilmiştir.[301]

Mülk satışlarında rastladığımız ihtidâlara örnek olarak Aksinle Mahallesi sakinlerinden olan Mehmed bin Murat adlı mühtedî şehir dışında bulunan 2 tahta bağını İbrahim ve Yovan kardeşlere 100 guruşa satmıştır.[302] Abid Mahallesi'nden *şeref-i İslam ile müşerref olan* İbrahim ve Ahmed ibney Aslan zimmî ve kardeşleri Yori zimmî Karaüyük'te bulunan 5 puşta bağlarını Durmuş zimmîye satmışlardır.[303]

Vasi tayini kayıtlarında da kendisine vasi tayin edilen kişiler mühtedî olarak karşımıza çıkmaktadır. Hoca Hasan Mahallesi'nden olup ölen Devlet zimmînin ihtidâ eden kızı Ayşe'ye halası vasi olmuştur.[304] Alacak davasında rastladığımız bir mühtedî kaydında da İçkale Mahallesi sakinlerinden olup Müslüman olarak Mehmed ismini alan *nev müslim* Nasranî iken yanında hizmetini gördüğü Nekdaryus adlı rahipten alacak olduğu 150 guruşu talep etmiştir.[305]

İncelediğimiz sicillerde karşımıza çıkan ihtidâ kayıtlarında kimi zaman Müslüman olan kişiler isimlerini de değiştirmiş bu da belgelerde ifade edilmiştir. Erkekler genellikle Mustafa,[306] Hasan,[307] Mehmed,[308] Ali,[309] İbrahim,[310] Ahmed,[311]

[301] KŞS 33/139-1 (4 Cemaziyelevvel 1096); Aynı konu hakkında bk. KŞS 53/197-2.
[302] KŞS 53/107-3 (28 Muharrem 1149).
[303] KŞS 46/224-1 (24 Ramazan 1125); Aynı konu hakkında bk. KŞS 21/71-1, KŞS 27/39-2, 199-2, KŞS 35/27-2, 139-1, KŞS 43/177-1, KŞS 50/27-2, KŞS 57/56-1.
[304] KŞS 33/63-4 (14 Rebiülevvel 1096); Aynı konu hakkında bk. KŞS 33/111-2, KŞS 36/171-4.
[305] KŞS 38/113-1 (17 Zilhicce 1103).
[306] KŞS 21/70-2, 71-1, 207-1; KŞS 27/224-2; KŞS 35/75-1; KŞS 37/188-1; KŞS 47/79-2; KŞS 57/56-1.
[307] KŞS 19/125-3, KŞS 44/172-1.
[308] KŞS 20/165-2, KŞS 28/34-1, KŞS 34/207-3, KŞS 35/27-2, KŞS 38/113-1, KŞS 49/232-2, KŞS 54/111-2.
[309] KŞS 25/92-3, KŞS 34/138-3.
[310] KŞS 26/92-1, KŞS 37/180-3, KŞS 46/224-1.
[311] KŞS 37/188-1, KŞS 46/224-1.

Ahmed Beşe[312] ve Veli;[313] kadınlar da Fatma,[314] Rabia,[315] Saliha,[316] Ayşe,[317] Havva[318], Meryem[319] ve Âlime[320] isimlerini almışlardır.

V. CENAZE TÖRENLERİ VE MEZARLIKLARI

Rumlarda cenaze törenleri ölümün üçüncü, dokuzuncu ve kırkıncı günü ile üçüncü, altıncı ve on ikinci ayında yapılırdı. Törene katılan kişilere kilisede kutsanmış olan kuruyemişler dağıtılırdı.[321] Cenaze törenlerinden sonra bir şölen düzenlenir ve cenaze törenleri düğünler gibi oldukça masraflı olurdu. Kadın cenazeler mücevherlerle süslenir, ellerine altın teller sarılır, üzerine de ipek bir örtü yayılırdı. Yüzü de canlı olduğu hissi verecek şekilde boyanırdı. Eğer ölen erkekse başına sırma tellerle, zincirlerle, değerli taşlarla süslü güzel bir sarık konur, tabutun üstüne giysileri yerleştirilirdi. Cenaze de ağlamak, ağıt yakmak için parayla kadınlar tutulurdu. Din adamları da yüksek sesle ağlar, yakınırlardı.[322]

Zengin Rumlar evlerinin kapısının dışına atlas serer, ipekli ve kadife kumaşlardan yapılan yastıklar, sırma işlemeli kumaşlarla bir yatak hazırlayıp ölüyü onun üzerine yatırırlardı. Gelen geçen ölüye ağlarlar, daha sonra ölü tabuta konur dualar okunarak kutsanırdı. Zenginler ölünün her iki elinin arasına gül suyu solu olan gümüş bir şişe ve yanına da bir mum koyarlardı.[323]

Ermenilerin cenazelerinde de ölü mutlaka yıkanır ve en değerli giysileri giydirilirdi. Yakınları, komşuları cenaze evine gelip sevgilerini göstermek amacıyla ölüyü öperlerdi. Daha sonra cenaze tabuta yerleştirilir ve üstü kapatılmadan açık

[312] KŞS 27/199-2, KŞS 50/27-2.
[313] KŞS 34/138-3.
[314] KŞS 25/92-3, KŞS 51/253-2, KŞS 57/56-1.
[315] KŞS 25/153-2.
[316] KŞS 25/205-1, 264-2.
[317] KŞS 26/107-3.
[318] KŞS 52/104-1.
[319] KŞS 34/135-3.
[320] KŞS 43/50-3.
[321] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. I, s. 148.
[322] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. II, s. 595, 596, 680.
[323] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. II, s. 680, 681.

şekilde mezarlığa götürülürdü. Cenaze gömüldükten sonra ölen kişinin hayrı için rahip tarafından bağışlar toplanırdı.[324]

Yahudiler de cenazeleri olduğu zaman tabutun arkasından ağlayarak, ağıtlar yakarak yürüyecek kadınlar tutarlardı. Bu kadınlar ölen kişiye "neden öldün, gençtin, güzeldin, zengindin, daha çok yaşayabilirdin" diye ağlarlardı.[325]

Yahudiler ölmek üzere olan bir kişiyi yalnız bırakmazlar, ölünün giysileri en yakın akrabası tarafından yırtılarak çıkartılırdı. Yedi gün süren yas boyunca da cenazenin bütün elbiseleri bir daha dikilmemek üzere parçalanırdı. Cenaze temizlenerek kefenlenir, bütün ölüler sadece cumartesi günü defnedilirdi.[326]

Gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrı olarak kendi mezarlıkları olup ölülerini bu mezarlıklara gömerlerdi. Mezarlıkların sınırları ile ilgili zaman zaman anlaşmazlıklar olur, mezarlıklarla alakalı sınır belirlemeleri devlet gözetiminde vakıf mütevellileri, çavuşlar gibi yetkili kişiler ve zimmîlerin vekil ve yaşlıları ile birlikte yapılır, mezarlık sınırı konusundaki anlaşmazlıklar şer'î mahkemenin vereceği karar doğrultusunda çözülmeye çalışılırdı.[327]

İncelediğimiz sicillerde mezarlık sınırı konusundaki anlaşmazlıkla ilgili bir kayıtta, Konya'da oturan Rumlardan Îlyâ Keşîş veled-i Îvâz, Yovan Keşîş veled-i İlyâz, Kurd veled-i Îvâd, Aslan veled-i Sinân, Hatır veled-i Mihâyil, Bâlî veled-i Bahşî, Yağmur veled-i Îvâd, Sâva veled-i Aslan, Koca veled-i Elmalı ve Sinân veled-i Bostân adlı zimmîler, Ermeni taifesinden olan Kirkor Keşîş veled-i Kazer, Erkîl Keşîş veled-i Safer, Aslan veled-i Bedros, Erkîl veled-i Marderos, Kirkor veled-i Panos, Haçir veled-i Arzman, Bâlî veled-i Dâvîd, Kaya veled-i 'Alîs ve Atanos veled-i Bedros adlı zimmîler haklarında kendilerinin kiliselerinin yanında bulunan ve eskiden beri kendi Rum keferesinden olan ölülerini gömdükleri havluya bir çocuğu defnettikleri için davacı olmuşlardır. Ermeniler de mahkemede kendi kiliselerine de bitişik olan havluya eskiden beri hem kendilerinin hem de Rum ölülerin defnedildiğini, çoğunun atalarının adı geçen havluda gömülü olduğunu ve orada

[324] Tekin, "Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları", s. 106; Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. I, s. 99.
[325] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. II, s. 681.
[326] Tekin, "Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları", s. 107.
[327] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 372.

isimleri belli olmayanlardan başka ismi belli olan yaklaşık yirmi Ermeni keferesinin defnedildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca 1037 yılında kendi mezarlarının üstüne Rumların duvar inşa etmeleri nedeniyle aralarında bir anlaşmazlık daha olduğunu ve adı geçen havluya Ermeni ve Rum keferesi ölülerini birlikte defnettikleri için duvarın yıkılmasına dair hüccet verildiğini söylemişlerdir. Hüccette de ifade edildiği üzere her iki tarafın da havluya ortak olarak ölülerini defnettikleri, kiliselerinin birbirine bitişik olması nedeniyle bugünden sonra eskiden olduğu gibi Ermeni ve Rumların ölülerini aynı havluya gömebileceklerine dair karar verilmiştir.[328] Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere Konya'da bulunan Rumlar ve Ermeniler ölülerini aynı yerde defnedebilmişlerdir.

Araştırma konumuz olan Konya şer'iye sicillerinde yer alan kayıtlara bakarak Rumların ve Ermenilerin kendilerine ait mezarlıkları oldukları anlaşılmaktadır. Ermenilerin Sur dışı Konya'da Meram'a giden yol üzerinde Paşa Çeşmesi karşısında bulunan yerde mezarlıkları bulunmaktadır.[329] Ayrıca Selifar mevziinde yer alan harabe bir kilise eskiden beri Konya'da bulunan gayrimüslimler tarafından mezarlık olarak da kullanılmıştır.[330]

Gayrimüslimlere ayrılan mezarlıklar mîrî arazi üzerindeyse o arazi için zimmîlerden öşür alınmıştır. 1557-1558 yılları arasında bir sipahi kendi arazisindeki Yahudi mezarlığından 8 sultanî öşür almıştır.[331]

Zimmîler kendilerine ayrılan mezarlıkların yetmemesi durumunda mezarlık yanındaki boş arazilerden ek olarak yer alabilirlerdi. Örnek olarak, 1592 yılında bir fermanla Yahudilere ayrılan mezarlık 1839 senesine ait başka bir fermanla genişletilerek adı geçen mezarlığa yirmi dönüm arazi eklenmiştir.[332]

Gayrimüslimler için ayrılan mezarlıklar devlet tarafından korunmuş, bu mezarlıklara Müslümanlar tarafından yapılan mezarlıklara ev yapılması gibi haksız davranışlar devlet tarafından engellenmiştir.[333]

[328] KŞS 41/161-1 (12 Cemâziye'l-âhir 1116).
[329] KŞS 20/138-2, KŞS 41/161-1.
[330] KŞS 46/124-1.
[331] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 373.
[332] Karataş, *Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı,* s. 129.
[333] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 373.

VI. VAKIF KURMALARI

Hanefilere göre gayrimüslimlerin vakıf kurma hakları bulunmaktadır. Bir zimmî din farkı gözetmeksizin ardından gelenler ya da Müslümanlar için vakıf kurabilir. Bir gayrimüslimin çocukları adına yaptığı vakfa Müslüman olan ve olmayan çocukları dâhil olmuşlardır.[334] Bir zimmî vakfının gelirinin Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve Mecusilerden oluşan bir mahallehalkına verilmesini istemişse bu geçerli olur ve vakfın geliri Müslüman ve zimmî komşularına harcanırdı.[335]

Gayrimüslimlerin yaptıkları vakıfların gelirlerinden vakfeden kişinin isteğine bağlı olarak Müslümanlar yararlanabiliyordu. Örnek olarak İznik'te bir papaz kendisine ait malları kiliseye vakfederek bunlardan hem kilise fakirlerinin hem de Müslüman fukarasının misafir olarak kaldığı sırada yararlanabileceklerini vakfiyesinde belirtmişti.[336] Bununla birlikte zimmîler geliri cami inşası için harcanacak olan vakıflar kuramazlardı.[337] Fakat buna rağmen Ebussuud Efendi bir gayrimüslimin Müslümanlar için mescit vakfetmesi halinde Müslümanların bu camide namaz kılmalarının caiz olduğu yönünde fetva vermiştir.[338]

Zimmîlerin kilise ve havra gibi mabetlerin inşası için vakıflar yapıp yapamayacakları konusunda kesin bir hüküm bulunmamaktadır. Ebu Hanefi gayrimüslimlerin kilise inşası için kurdukları vakıfların sahih olduğunu belirtirken, İmameyn bu vakıfların sahih olmadığını savunmuştur. Çatalcalı Ali Efendi, zimmî birinin evini ve bağını bir kiliseye vakfedip sonra da hiç varisi olmadan ölmesi durumunda Beytü'l-mâlın o ev ve bağa el koyabileceği yönünde fetva vermiş ve gayri müslimlerin mallarını kiliseye vakfedemeyeceklerini savunmuştur.[339] Fakat vakıflar fakir ve hasta kişiler için yapıldığında sahih kabul edilmiştir. Ebussuud Efendi gayrimüslimler tarafından rahipleri fakir olan kiliselere yapılan vakfın geçerli

---

[334] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 137.
[335] Bilmen, *Hukukı İslamiyye,* C. IV, s. 224; Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 124.
[336] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 339.
[337] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 137.
[338] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 125; *"Mes'ele: Zeyd-i zimmi Müslümanlar için bir mescid bina edip namaz kılmaya izin verse, Müslümanlara mezbur mescidde namaz kılmak caiz olur mu? El-cevap: Namaz kılmak caizdir, amma taife-i muayyeneye vakfetti ise sahihtir, dönemez, fevt olucak, veresesine değmez. Amma taife-i gayri muayyeneye ıtlak ve umum üzere vakfettiyse sahihtir lakin kendi rücu'a kadirdir, fevt olucak veresesine değer",* Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 92.
[339] Soykan, *Gayrimüslimler,* s. 126.

olduğu yönünde fetva vermiştir.[340] Bu fetvaya göre zimmîler kendi mallarını rahiplere vakfederken vakfın amacının sahih olması gerekiyordu. Örnek olarak İncil okumak amacıyla vakfetme geçerli kabul edilmeyerek rahiplerin de ekonomik durumunun iyi olmaması gerekiyordu.[341]

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin vakıf kurmalarına izin verilmiş ve bu konuda onlara hiçbir şekilde engel olunmaması gerektiği patriklik, metropolitlik beratlarında ve kadılara yollanan fermanlarda açıkça ifade edilmiştir.[342] İncelediğimiz sicillerde de Konya'daki gayrimüslimler tarafından kilise fukaralarına yardım etmek için kurulan vakıfların varlığına doğrudan ya da dolaylı olarak şahit olmaktayız. Örnek olarak, gayrimüslim vakıf mütevelliliğinden feragat etme ile alakalı bir kayıttaİçkale Mahallesi'nde bulunan kilisenin fakirlerine yardım etmek amacıyla kurulan bir vakıf olduğunu görmekteyiz.[343] Bir başka kayıtta İbrahim veled-i Abtal adlı zimmî babasının hayattayken kilise fakirlerine bir miktar para vakfettiğini fakat bu vakıfla kendisinin alakası olmadığını belirtmektedir.[344] Konya'da ölen bir zimmînin vasiyeti üzerine mirasından yüz guruşu manastır fukaralarına vakfedilmiştir.[345] İhtiyareddin Mahallesi sakinlerinden olup ölen Karakamış zimmî hayattayken mirasının sülüsünün Kudüs'te bulunan kiliseye vakfolmasını vasiyet etmiş ve Devlet zimmîyi kendisine vasi tayin etmiştir.[346]

Kurulan bu vakıflardan kimi zaman zimmîler borç almışlar, ödemedikleri takdirde vakfın yöneticileri mahkemeye başvurarak parayı tahsil etmeye çalışmıştır. Örneğin, İçkale Mahallesi sakinlerinden olup kilise vakfı mütevellisi olan İvad veled-

---

[340] *"Mes'ele: Hind-i nasraniye sıhhatinde mülk evini ve bağını İncil kıra'atı için bir kilise rahiplerine vakfedip, teslim-i mütevelli ve tescil-i şer'i edip vakfiyesi yazılıp amel olunurken on yıl sonra ahar yerde olan veresesi gelip vakfı kabul etmeyip bozmağa kadir olurlar mı? Elcevap: Rahipler cemi'an fakir ise anlara vakıf sahihtir. İncil okumak şartı lağvdır. Eğer fakir değiller ise sahih değildir, tescil dahi nameşrudur. Veresesi bozarlar, kısmet ederler.",* Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 164.

[341] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 337.

[342] *"...kiliselerine müte'allık bağ ve bağçelerine ve çiftliklerine ve çayırlarına ve tarlalarına ve ayazmalarına ve manastırlarına ve değirmenlerine ve sa'ir kiliseye vakf olan eşyalarına ve davarlarına bundan evvel ve bunun emsali metropolid olanlar ne vechile zabt ve tasarruf idegelmişler ise rahib-i mezbur dahi ol minval üzere zabt ve tasarruf eyleye ol babda taraf-ı ahardan bir ferd dahl ve ta'arruz kılmaya..."* KŞS 37/248-1.

[343] KŞS 42/162-2 (9 Zilhicce 1118).

[344] KŞS 42/181-1 (18 Zilhicce 1118).

[345] KŞS 50/58-2 (12 Şaban 1138).

[346] KŞS 29/164-3.

i Kurd, vakıf malından otuz guruş alıp geri ödemediği gerekçesiyle Elbaş Keşiş veled-i İvaz'dan davacı olmuştur. Elbaş Keşiş otuz guruşu İvad'dan aldığını kabul etmiş fakat parayı İvad'ın kardeşi Bedros'a onun isteğiyle teslim ettiğini söylemiştir. Ermeni taifesinden Yasef veled-i Kurd zimmînin Elbaş keşiş lehine şahitlik yapmasıyla İvad davadan menedilmiştir.[347] Aynı mahallede bulunan kilisenin vakfına mütevelli olan Yasef veled-i Mersis zimmî, sekiz yıldan beri başka yerde olan Dönek veled-i Maderos zimmîye vakıf malından onu onbir buçuk faiz olmak üzere 60 guruş borç vermiş. Bir sene önce Dönek zimmîden parayı geri istediğinde Dönek zimmînin kardeşi Bedik veled-i Maderos zimmî üç aya kadar parayı kardeşinin ödemediği takdirde kendisinin kefil olacağını ve vakfa 60 guruş borçlanacağını belirtmiştir. Üç ay içerisinde Dönek zimmî borcunu ödeyemediği için vakıf mütevellisi 60 guruşu Bedik zimmîden istemiş ve konuya ilişkin mahkemeye fetva ibraz etmiştir. Bedik zimmî kardeşinin vakfa olan borcunu kabul etmiş fakat kendisinini bu borca kefil olduğunu inkâr etmiştir. Vakıf mütevellisi Yasef zimmîden Bedik zimmînin kefil olduğuna dair kanıt istenmiştir. Bağdeser veled-i Hokas, Aslan veled-i Bedros Yasef zimmî lehine şahitlik yapmışlardır. Mahkemeye sunulan *"Zeyd Amr'ın zimmetinde olan şukadar akça hakkına ben kefîlimeğerBekir falânkadargüne dek edâ itmez isebensana vireyim didikdensonraBekirol günedek edâ eylemese 'Amrmeblağ-ı mezbûru Zeyd'denalmağa kâdir olurmu cevâbında olur"* fetvası gereğince Bedik zimmînin kardeşinin vakfa olan borcunu ödemesine karar verilmiştir.[348]

Kurulan kilise vakıflarına ait bağ, bahçe, arsa gibi gayrimenkuller vakfın mütevellisi tarafından bu yerlerin kirasının belli bir miktarının vakfa aktarılması şartıyla satışa çıkarılabilmiştir. Örneğin, Konya'da bulunan Ermeniyân Kilisesi vakfına mütevelli olan Kesbir veled-i Ohan zimmî şehrin aşağısında Kiraslı Irmağı yakınlarında bulunan vakfa ait arsayı Bostan veled-i Hatar zimmîye kilise vakfına her sene 200 dirhem boz ağı *icâre-i zemîni* vermek üzere 6 guruşa satmıştır.[349]

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler mülklerini kiliselere vakfettikleri gibi camiler için de vakfetmişlerdir. Örnek olarak, Akşemseddin Mahallesi sakinlerinden

[347] KŞS 50/174-3 (23 Muharrem 1139).
[348] KŞS 44/174-1 (4 Receb 1122).
[349] KŞS 46/182-2 (18 Receb 1125).

Kadınpeşe bint-i Andon adlı nasraniye evini Aynedar Mahallesi mescidine her kim imam olursa evin kirasını alması ya da evi alması şartıyla vakfetmiştir.[350]

XIX. yüzyıl ortalarında Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Yahudi milletlerinin kilise ve manastırlarıyla bunların vakıflarının masuniyeti çıkarılan fermanlarla her tarafa duyurulmuştur. Kiliselerin vakıfları kendi cemaat yönetimlerinde olmakla birlikte cemaatler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için doğrudan merkeze başvurmaları durumunda merkez, kilise vakıflarına müdahale edebilmiştir.[351] Bu gibi durumlarda patrikliklerinin istekleriyle aralarındaki ihtilaflar şer'î mahkemelerde görülmüştür. Bununla birlikte kilise ve manastırlara vakfedilen şeylerin tescili de bizzat şer'î mahkemeler tarafından yapılmıştır.[352]

Sultan vakıflarına ait bazı yerler de gayrimüslimlere ayrılabiliyordu. Örnek olarak Kudüs'te Sultan Süleyman evkafına ait bazı kutsal yerler Kudüs Ermeni Patriği ve Ermeni taifesine tahsis edilmiş, bu yerleri ziyaret eden Ermeniler de bu evkafa birçok gelir bırakmış ve bu gelirlerle Sultan Süleyman tarafından belirlenen yerlere harcanmıştır.[353]

---

[350] *"Mahmiye-i Konya'da Akşemseddin Mahallesi sakinelerinden Kadınpeşe bint-i Andon nâm nasrâniye meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrden Aynedâr Mahallesi Mescidi Evkafı mütevellisi olan râfi'ü'l-kitâb Muslî Halîfe mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp sâlifü'z-zikr Akşemseddin Mahallesi'nde vâki' bir tarafı Hamza mülkü ve bir tarafı Budak mülkü ve bir tarafı Mânik zimmî mülkü ve bir tarafı tarîk-i 'âmm ile mahdud bir tabhane ve bir kilar ve havluyu müştemil mülk menzilimi mülkümden ifrâz idüp hüsn-i niyet ve hulûs-ı taviyet ile şöyle vakf ve şart ve ta'yin eyledim ki sâlifü'z-zikr menzilin icâresini mescid-i mezburda her kim imâm olursa alup ve yâhûd menzil-i mezbûru mutasarrıf ola deyu li-ecli't-tescîl menzil-i mezburu mütevelli-i merkuma teslim idüp ol dahi tesellüm ve kabz eyledikden sonra vâkıfe-i merkume vakf lazım değildir deyu Hazret-i İmam-ı A'zam ve hümâm-ı akdem rahmetullahi'aleyh kavli üzere menzili taleb iderin didikde mütevelli-i mezbur cevaba mütesaddi olup İmam-ı Ebû Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed rahmehümullahu kavilleri üzere 'akarın vakfı lazımdır virmezin deyu sadr-ı kitabda tevkî'-i refi'i vâki olan hakimü'ş-şer'a mürâfa'a olduklarında hâkim-i mûmâ-ileyh dahî cânib-i vakfı ri'ayet evlâ ve bihi yüftâ ile âmil olup imâmeyn –i mezbûreyn rahmehümullahu kavilleri üzere cihet-i vakfa hükm idüp ba'de'l-hükm mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi'l-âşir min Rebî'ü'l-evvel li-sene ihdâ ve semanin ve elf"* KŞS 14/77-3 (10 Rebiülevvel 1081).

[351] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 260.

[352] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 339.

[353] Kenanoğlu, *Millet Sistemi,* s. 338.

V. BÖLÜM

GAYRİMÜSLİMLERİN HUKUKÎ HAYATI

Osmanlı hukukunda Müslümanlarla gayrimüslimler hukuk önünde eşit değildirler. Gayrimüslimler, cezada Müslümanların yarısı kadar bir sorumluluğa sahip olmuşlardır. Gayrimüslimler iki ayrı hukuka tabidirler. Bunlardan birincisi cemaatin kendi iç hukuku, bir diğeri de Osmanlı yönetiminin üst hukukuydu. Evlenme, boşanma gibi hukuksal işlemler, milletin kendi iç hukuku ve kendi mahkemelerinde uygulanıyordu. Fakat istedikleri takdirde davalarını şer'î mahkemelere götürebiliyorlardı. Şer'î mahkemelere başvuru olmadığı müddetçe kadıların, cemaatlerin nikâh, boşanma ve miras hukukuna karışmamaları bildiriliyordu.[1]

Gayrimüslimler şer'î mahkemeleri evlilik, boşanma ve aile hakları ile alakalı konularda kendi sert dini kurallarından kaçmak için bir araç olarak görüyorlardı ve Müslüman mahkemelerini kullanmak onlara daha büyük güvence sağlıyordu.[2] Ronald Jennings'in farkı şehirlerdeki gayrimüslimler üzerinde yaptığı çalışmalar bu durumu doğrulamaktadır. Jennings'in Kıbrıs'taki gayrimüslimler hakkında yaptığı araştırma neticesinde onların Müslümanlar gibi şer'î mahkemeleri çok sık kullandıklarını, 1580-1637 tarihleri arasındaki 2800 davanın üçte birinde taraflardan en azından biri zimmî iken %15'inin de sadece zimmîlerle ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu zimmîler arasında birçok rahip de bulunmaktadır.[3] Jennings'in Kayseri şehrindeki zimmîler üzerinde yaptığı çalışma da Kayseri'deki gayrimüslimlerin şer'î mahkemelere çok sık başvurduğunu, bu mahkemeleri Müslümanlarla aynı sıklıkta kullandıklarını ortaya koymaktadır.[4]

Şer'iye sicillerinden elde ettiğimiz veriler doğrultusunda inceleme alanımız olan Konya'da da gayrimüslimler Müslümanlar gibi şer'î mahkemelere çok sık

---

[1] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 258.
[2] Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, s. 229.
[3] Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and The Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993, s. 132, 133.
[4] Ronald C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records the Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* XVI/II-III, s. 181.

başvurmuşlardır. İncelediğimiz 2608 davanın yaklaşık % 56 'sı sadece zimmîlerle alakalı iken geriye kalan kısmı da Müslüman ve gayrimüslimlerin taraf oldukları davalardan oluşmaktadır.

İslam hukukuna göre Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında çıkan her türlü anlaşmazlıkta yetkili mahkeme şer'î mahkeme yani kadı, uygulanacak kanun da İslam kanunlarıdır. Hz. Muhammed, bu iki grup arasında çıkan birçok davayı İslam hukukunun hükümleri doğrultusunda sonuçlandırmıştır. Hz. Muhammed'den sonra diğer halifeler de aynı uygulamayı sürdürmüşlerdir.[5]

Zimmîlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda ise Hanefi mezhebine göre İslam, zimmet anlaşmasıyla adalet dağıtma görevini gayrimüslimlere karşı da üstlendiği için kadı davaya bakmakla yükümlüdür. Fakat Hanefiler kadının şarap, domuz ve boşanma ile ilgili davalara bakamayacağını savunmuştur. Onlara göre bu gibi konular zimmîlerin kendi cemaat mahkemelerinde görülmelidir.[6]

I. MAHKEMELERİ

Her cemaat anlaşmazlıklarını kendi mahkemelerinde çözüyorlardı. Bu mahkemelerin kuralları Osmanlı yönetici sınıfının herhangi bir müdahalesi olmadan her milletin kendi dini kuralları üzerine kuruluydu. Farklı milletlerden kişilerin arasında anlaşmazlık olduğunda hangi milletin mahkemesinde davanın görüleceği noktasında uzlaşma sağlanamadığı takdirde dava kadı mahkemelerinde çözülürdü.[7]

II. ŞAHİTLİK

İslam hukukunda tanığa şahit denir. Mahkemede tanık olarak dinlenebilmek için Müslüman olmak gerekmektedir. Aralarında düşmanlık olduğu varsayıldığı için

[5] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 146.
[6] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 152.
[7] Shaw, "Yahudi Milleti", s. 315.

Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirlerine karşı şahitlik edemeyecekleri kabul edilmiştir ve tüm mezhepler bu konuda aynı düşüncededir.[8]

İslam hukukuna göre bir zimmînin Müslüman üzerine şahâdeti mümkün değildir ve XIX. yüzyıl ortalarına kadar bu gelenek sürmüştür. 1850 yılında kabul edilen bir kararla bazı durumlarda gayrimüslimlerin Müslümanlar hakkında şahitliği kabul edilmiştir. Buna göre, bazı Müslümanların halkının tamamen gayrimüslim olan yerlerde "katl-i nefs ve sirkat" gibi büyük suçlar işleyip, Müslüman şahit bulunmadığı için "mücâzaat-ı lâyıkanın icrâsı için ulemâ ve vükelâ kararı ve hazret-i padişahî irâdesi" ile zimmîlerin Müslümanlar üzerine şahitliği bu gibi durumlarda kabul edilmiştir.[9]

XVI. yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde bulunan seyyah Stephan Gerlach Müslümanlar karşısında zimmîlerin şahitliğinin geçersiz olduğunu *"Eğer bir Türk bir Hıristiyan hakkında şikâyette bulunur ve 10-20 yalancı şahit gösterirse, şahitlerin konu hakkında hiç bilgisi olmamasına karşın, Hıristiyan'ı haksız çıkarırlar ve yıllar boyu biriktirdiklerini elinden alırlar"*[10] sözleriyle belirtmiş ve bir Müslümanın karşısında bir gayrimüslimin tanıklığı ve haklı davasının hiçbir değer taşımadığını savunmuştur.

Ebussuud da Müslümanlar karşısında zimmîlerin şahitliğinin geçerli olmayacağını savunmuş, kendisine yöneltilen *"Bir zimmî fevt olup, varisi kalmayıp, beytü'l-mâlci metrûkâtını talep ettikte Amr-i zimmî 'ben satın aldım' deyu da'vâ edip ba'zı zimmî şahitler ikâmet eylese, beytülmâlci müslim olsa anların şehâdetleri mesmû'a olur mu?"* sorusuna *"Müslüman şâhid lazım olur. Bey' da'vasında irs da'vasında vasiyet da'vasında olmaz"* şeklinde fetva vermiştir.[11]

Gayrimüslimlerin Müslümanlar karşısında şahitliği kabul olmamakla birlikte kendi aralarındaki davalarda şahit olabilmişlerdir.[12] Konya sicil kayıtlarında zimmîlerin kendi aralarındaki davalarda şahit olduğu birçok dava bulunmaktadır. Bunlar genellikle alacak, miras, mülk anlaşmazlığı, darp ve yaralama, hırsızlık, küfür

[8] Bozkurt, "Zimmilerin Hukuki Statüleri", s. 154.
[9] Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", s. 258.
[10] Gerlach, *Türkiye Günlüğü,* C. 2, s. 684.
[11] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 156.
[12] Ansay, *İslam Hukuku,* s. 85.

ve mahalleden ihrac davalarıdır. Örnek olarak, Eflatun Mahallesi sakinlerinden Magal bint-i Çini nasraniye, Koryol veled-i Murat zimmî hakkında bir makreme, bir gömlek, bir çift çenber ve bir münkaş donunu çaldığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. Koryol'un suçlamayı reddetmesi üzerine mahalle sakinlerinden Koca veled-i Yorgi zimmî ve Esma bint-i Hüdaverdi ile Döndü bint-i Hatır nasraniyeler mahkemede çalınan eşyaların Magal nasraniyeye ait olduğuna şahitlik etmişlerdir.[13] Diğer bir kayıtta Gallecerb Mahallesi'nden Mıgırdıç veled-i Sanan zimmî Kazar zimmînin ağzına ve karısına küfrettiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede Sergiz veled-i Agob ve Artin zimmîler Mıgırdıç'ın iddiasını doğrulamış ve şahitlikleri kabul edilmiştir.[14]

Kimi zaman da gayrimüslimler Müslüman ve zimmîlerin taraf oldukları çeşitli davalarda Müslümanlar lehine şahitlik yaparak zimmî tarafın suçluluğunun ispat edilmesini sağlamışlardır. Akşemseddin Mahallesi'nden Âlime bint-i Mehmed ve İsmihan bint-i Yusuf adlı kadınlar, Nargül ve Temam bintey Artun nasraniyeler haklarında kendilerini âsâ ile darp ettikleri gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır. Mahalle sakinlerinden Yayla veled-i Bağdeser ve İçkale Mahallesi'nden Bulgar veled-i Bostan zimmîler Nargül ve Temam nasraniyelerin kendi önlerinde Âlime ve İsmihan'ı darp ettiklerine şahitlik etmişlerdir.[15]

III. VEKÂLET

Gayrimüslimler miras, boşanma, mülk alışverişleri ve alacak davaları gibi çeşitli konularda kendilerine vekil tayin etmişler, bu vekiller kimi zaman gayrimüslim kimi zaman da Müslüman kişiler olmuştur. Araştırma konumuz olan Konya şer'iye sicillerinde zimmîlerin genellikle gayrimenkul alım satımları ve miras

[13] KŞS 13/76-1 (22 Zilhicce 1087).

[14] KŞS 10/81-1, KŞS 13/50-2, 108-1, 178-3, 228-1, KŞS 17/19-4 (10 Muharrem 1079), Aynı konu hakkında bk. KŞS 13/108-1, KŞS 14/53-1, KŞS 15/56-2, 93-1, KŞS 16/14-1, 33-3,136-3, 158-3, KŞS 20/38-3, 239-1, KŞS 27/36-2, 237-1, KŞS 28/50-2, 160-3, KŞS 33/225-1, KŞS 34/56-3, 147-2, KŞS 35/100-2, KŞS 37/176-1, KŞS 38/91-4, 98-2, 121-1, 154-1, KŞS 39/115-1, KŞS 41/105-1, KŞS 42/207-1, KŞS 44/174-1, KŞS 45/102-3, KŞS 46/154-2, KŞS 47/66-2, 114-2, KŞS 48/34-2, KŞS 52/62-3, KŞS 54/39-2.

[15] KŞS 13/203-2 (18 Rebiülahir 1088), Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/68-2, KŞS 25/178-2, KŞS 47/15-3.

davalarında kendilerine vekil tayin ettikleri gözlemlenmiştir. Örneğin, Bogos zimmî vekili Sergiz zimmî aracılığıyla şehrin dışında Cerid mevziinde bulunan iki erkek ve iki tahta bağı İbrahim bin Mehmed'den 211 esedî guruşa satın almıştır.[16] Benzer şekilde Eflatun Mahallesi sakinlerinden Nazlı bint-i Yağmur vekili kardeşi David zimmî aracılığıyla Ali bin Ahmed'den 5000 akçeye ev satın almıştır.[17] Diğer bir olayda Çiftenerdüban Mahallesi'nden Altun nasraniye vekili olan kocası Bağdeser zimmî aracılığıyla bir oda ve havludan oluşan evini Abdülcelil Halife'ye 35 esedî guruşa satmıştır.[18]

Gayrimüslimler miras davalarında da kimi zaman kendilerine vekil tayin etmişler ve bu kişiler aracılığıyla haklarını aramışlardır. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden olan Yasef veled-i Simaven veled-i Segiz zimmînin Halep'te ölmesi üzerine varisleri olan kız kardeşleri Turfanda ve Erhatun nasraniyeler Yasef zimmînin mirasını almak için Turfanda'nın oğlu Giyorg veled-i Halos zimmîyi vekil ve nasb tayin etmişlerdir.[19] Başka bir kayıtta, Kalecik Mahallesi sakinlerinden olup Isparta'da ölen Mıgırdıç zimmînin varislerinden olan kız kardeşi Mercan nasraniye terekeden kendisine düşen hisseyi almak için kocasını vekil tayin etmiştir.[20] Benzer şekilde İçkale Mahallesi sakinlerinden olan Bazarlı zimmînin ölümü üzerine kızı Nazlı vekili kocası Yovan zimmî aracılığıyla kardeşi Kemal ile babasının mirasını aralarında paylaşmışlardır.[21]

Alacak davalarında da zimmîlerin kendilerine vekil tayin ettiği gözlemlenmiştir. Filibe'den olup Konya'da ölen Yorgi veled-i Nikola zimmînin varisleri karısı Sofya ve amcasının oğlu Nikola, Yorgi'nin ortağı es-Seyyid Mustafa

[16] KŞS 23/20-4 (12 Receb 1088).
[17] KŞS 10/15-2 (10 Receb 1070).
[18] KŞS 25/188-1 (6 Cemaziyelevvel 1092); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/40-2, 97-3, 105-4, KŞS 13/93-3, 164-3, KŞS 14/11-3, 99-1, KŞS 15/25-1, 90-4, KŞS 16/102-3, 112-4, 153-4, KŞS 24/15-3, 75-3, KŞS 25/9-3, 235-2, KŞS 27/135-3, 199-2, KŞS 28/52-1, KŞS 29/60-2, 84-3, KŞS 31/73-2, KŞS 33/19-2, 176-2, KŞS 34/31-2, 61-2, 73-2, KŞS 36/124-4, KŞS 40/27-1, 41-1, 123-1, KŞS 41/27-3, 36-2, 64-2, KŞS 42/143-1, KŞS 43/66-2, 153-2, KŞS 44/10-2, KŞS 45/13-2, 129-1, 227-2, KŞS 46/175-3, KŞS 47/70-2, 209-2, KŞS 49/157-2, KŞS 50/130-2, KŞS 51/58-1, KŞS 52/70-1, KŞS 53/21-1, 108-5, KŞS 54/133-1, KŞS 57/38-5.
[19] KŞS 53/28-3 (1 Zilkade 1148).
[20] KŞS 57/46-2 (7 Safer 1162).
[21] KŞS 17/228-3 (2 Safer 1080); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/75-1, KŞS 13/28-3, KŞS 15/91-3, KŞS 16/75-1, 153-2, KŞS 33/186-1, KŞS 36/215-2, 247-3, KŞS 38/79-3, KŞS 39/241-3, KŞS 40/19-2, 52-3, KŞS 41/230-1, KŞS 47/7-2, KŞS 50/58-2.

Çelebi hakkında açtıkları mal talebi davasında Atnas veled-i Yovan zimmîye vekâlet vermişlerdir.[22] Diğer bir kayıtta İbn-i Tuti Mahallesi sakinlerinden olan Abdal zimmînin ölümünden sonra varisleri karısı ve çocukları, Abdal zimmînin İzmir'de oturan Yasef zimmîde bulunan nakit parasını almak için açtıkları davada her biri vekil olarak Bahadır veled-i Bağdeser zimmîyi görevlendirmişlerdir.[23]

Gayrimüslimler açtıkları davalarda zimmîlerin yanı sıra kendilerine Müslüman olan kişilerden de vekil tayin etmişlerdir. Kirkor zimmî vekili Mehmed aracılığıyla Sebahan Mahallesi'nde bulunan bir evi 400 akçeye satın almıştır.[24] İçkale Mahallesi sakinlerinden Kireki bint-i Kimnos nasraniye vekili Mehmed bin Mehmed vasıtasıyla evini ve oniki puşta bağını Arslan veled-i Ayvaz zimmîye 120 guruşa satmıştır.[25] Gallecerb Mahallesi'nde oturan Meryem bint-i Andon nasraniye vekili Mehmed Bey ibn İbrahim aracılığıyla içerisindeki eşyalarla birlikte evini ve bir kıta bağını kızı Gevher bint-i Andon nasraniyeye hibe etmiştir.[26]

Konya şer'iye sicillerinde yer alan kayıtlarda erkeklere nazaran daha çok gayrimüslim kadınların açtıkları davalarda kendilerine vekil tayin ettikleri gözlemlenmiştir. Bu vekiller genellikle kocaları, erkek kardeşleri ve oğulları olmuştur. Örnek olarak Keşafir bint-i Dede nasraniye vekili olan kocası Avanos zimmî aracılığıyla Cerid Irmağı yakınlarında bulunan altı puşta bağı 75 guruşa Süleyman Çelebi'den satın almıştır.[27] Benzer bir olayda Zevle Mahallesi sakinlerinden Marsa bint-i İsa nasraniye vekili büyük oğlu Artin veled-i David zimmî vasıtasıyla İçkale Mahallesi'nde bulunan bir bab tabhane, kiler ve bir miktar havludan oluşan evini İlyas Keşiş veled-i Ayvaz'a 19 guruşa satmıştır.[28] İmaret Mahallesi sakinlerinden olan Pedros veled-i Azbeşe zimmînin ölümü üzerine varislerinden olan karısı Anna nasraniye kocasının mirasından kendisine düşen hisseyi teslim almak için erkek kardeşi Kabrel veled-i David zimmîyi vekil tayin

[22] KŞS 57/124-2 (22 Receb 1162).
[23] KŞS 25/109-2 (17 Safer 1092), Aynı konu hakkında bk. KŞS 28/259-1, KŞS 47/15-3, KŞS 49/212-2.
[24] KŞS 17/47-2 (5 Rebiülevvel 1079).
[25] KŞS 52/16-3 (3 Cemaziyelevvel 1143).
[26] KŞS 11/116-3 (2 Zilhicce 1071); Aynı konu hakkında bk. KŞS 10/105-4, KŞS 11/128-2, KŞS 25/138-3, KŞS 27/22-2, KŞS 29/190-3, KŞS 33/252-1, KŞS 43/99-2, KŞS 44/17-3, 115-3, 141-2, KŞS 46/159-3, KŞS 48/99-1, 124-2, KŞS 49/90-4, 194-1, KŞS 50/228-4.
[27] KŞS 49/192-2 (20 Cemaziyelahir 1136).
[28] KŞS 47/191-2 (27 Muharrem 1129).

etmiştir.[29] İncelediğimiz sicillerde bir de miras davasında kayınbabasını vekil tayin eden gayrimüslim bir kadına rastlanmıştır. İmaret Mahallesi'nde oturan Nar Hatun bint-i Agob nasraniye vekili kayınbabası Karakoç veled-i Bogos zimmî aracılığıyla ölen babası Agob zimmînin mirasından kendisine intikal eden hisseyi kardeşi Zahak zimmîden alabilmek için mahkemeye başvurmuştur.[30]

IV. MAHKEMELERE YANSIYAN DAVALAR

Gayrimüslimler mahkemeye yansıyan davalarında suçsuz olduklarını ispatlamak için İncil'e *"'alâ vefki'l mes'ûl yemîn-i billahi'l-'azîm ellezi enzele'l-İncil 'alâ 'Îsâ 'aleyhi's-selâm"* şeklinde yemin etmişler, davacı tarafın suçlamalarına yönelik kanıtı olmadığı takdirde suçsuz olduklarına karar verilmiştir.

A. Küfür ve Hakaret

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslimlerin içinde bulunduğu birçok küfür ve hakaret davaları bulunmaktadır. Bu davalar kimi zaman zimmîlerin kendi aralarında kimi zaman da Müslümanlar ile aralarındaki sorunları içermektedir.

Bir gayrimüslimin Müslüman olan bir kişiye küfrettiği durumlarda Müslüman olan kişi mahkemede zimmîden şikâyetçi olmuştur. Ebussuud bu konuda kendisine sorulan *"Mes'ele: Zeyd-i zimmî, Amr-i müslimin –neûzübillâhi te'âlâ- cimâ' lâfzı ile ağzına ve avretine şetm eylese şer'an ne lâzım olur?"* sorusuna " *Elcevap: Tâ'zîr-i şedîd ve habs-i medîd lâzımdır."*[31] şeklinde fetva vermiştir. Konuyla ilgili bir olaydaAkşemseddin Mahallesi sakinlerinden İsmail bin Mehmed, Nargül bint-i Bıçakçı nasraniyenin kendisine küfrettiği gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. İsmail'in evine Nargül nasraniyenin evi yakın olup İsmail'in bahçesindeki bostanını Nargül'ün tavukları yiyip bitiriyormuş. İsmail Nargül'e neden tavuklarına sahip çıkmadığını söylediğinde Nargül İsmail'e *senin ağzına necis ideyim* diyerek küfretmiş. Mahkemede Osman bin Hızır ve Ermeni keferesinden Minayil veled-i

[29] KŞS 47/7-2 (1 Cemaziyelevvel 1128).
[30] KŞS 49/95-3 (28 Safer 1136).
[31] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 161.

Kaplan adlı kişiler Nargül'ün İsmail'e kendi gözlerinin önünde bu şekilde küfrettiğine dair şahitlik etmişler ve şahitlikleri kabul edilmiştir.[32]

Bir başka olayda Mahmud Beşe ibni Musa adlı kişi Safer veled-i Allahverdi adlı zimmînin kendisine iki gün önce *puşt* diye küfrettiği iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Beyhekim Mahallesi sakinlerinden Ahmed bin Nebi ve Aksinle Mahallesi'nden Mustafa Beşe Safer zimmînin Mahmud Beşe'ye küfrettiğine şahitlik etmişler ve şahitlikleri kabul edilmiştir.[33] Diğer bir olaydaİçkale Mahallesi sakinlerinden Meryem bint-i Eyne hatuna, Şeker bint-i İvad nasraniye *sikişip müselleme oldun orta orosbususun köle artığısın* diyerek küfretmiş. Meryem'in Şeker nasraniyeyi şikâyeti üzerine Meryem'den iddiasına kanıt istenmiş. Meryem kanıt gösterememiş, Şeker nasraniye Meryem'e küfretmediğine dair yemin etmiştir.[34]

Gayrimüslimin Müslüman bir kişiye dinine yönelik küfrettiği durumlarda da zimmî kişi suçu ispatlandığı takdirde cezalandırılmıştır. Örneğin, Alişerbeti Mahallesinde ikamet eden Ahmed Çelebi ibn Mehmed, Bogos veled-i Haçir zimmî hakkında kendisine Müslümanlığı üzerinden küfür ve hakaret ettiği gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. Bogos'a önceden borç akçe verdiğini borcunu geri istediğinde de Bogos zimmînin kendisine *kanum alursun* dediğini, kendisinin de Müslüman olduğunu onun kâfir olduğunu söylemesiyle Bogos zimmînin *ben Müslümânı fîlan iderin* şeklinde hakaret ettiğini belirterek, Bogos zimmînin cezalandırılmasını talep etmiştir. Bogos zimmî mahkemede iddiaları yalanlamıştır. Fakihdede Mahallesi sakinlerinden Ali bin Yusuf ve Medrese Mahallesi'nden Beşir Beşe ibn Hasan Bogos zimmînin Ahmed Çelebi'ye küfür ve hakaret ettiğine şahitlik etmişlerdir. Şahitlikleri kabul edilerek Bogos zimmînin cezalandırılmasına karar verilmiştir.[35] Bir diğer olayda Sille Köyü'nden Halil Beşe bin İvaz, Andon veled-i Yovan zimmî hakkında şikâyetçi olarak, kendisine iki gün önce *bana böldüğünü necâsete virüp ekl eyle* diyerek küfrettiğini iddia etmiştir. Nasuh bin Nebi ve Ali bin Himmet adlı şahitler

[32] KŞS 13/178-3 (23 Rebiülevvel 1088).
[33] KŞS 13/232-2 (19 Cemaziyelevvel 1088).
[34] KŞS 16/70-4 (29 Cemaziyelahir 1083); Aynı konu hakkında bk. KŞS 16/130-1, KŞS 19/112-4, KŞS 20/108-1; KŞS 35/159-1.
[35] KŞS 43/197-2 (7 Zilkade 1119).

Andon zimmînin kendi önlerinde Halil Beşe'ye küfrettiğini doğrulamışlardır. Şahitlikleri kabul edilerek Andon zimmînin cezalandırılmasına hükmedilmiştir.[36]

Kendisi hakkındaki suçlamaları reddederek küfretmediğine dair mahkemede yemin eden zimmînin yemini kabul edilerek Müslüman olan davalı kişi kanıtı olmadığı gerekçesiyle davayı kaybetmiştir. Sille Köyü sakinlerinden Mehmed bin İsmail Beşe, beş ay önce aynı köyde oturan Hanım bint-i Satılmış nasraniyenin kendisine *sikin kız karındaşıyın fercine* şeklinde küfrettiği gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Mehmed'den iddiasına yönelik kanıt talep edilmiştir. Fakat Mehmed kanıt gösterememiştir. Bunun üzerine Hanım nasraniye Mehmed'e küfretmediğine dair İncil'e yemin etmiştir. Yemini kabul edilerek Mehmed'in iddiasına yönelik delil olmadığı gerekçesiyle Mehmed davadan menedilmiştir.[37]

Müslümanların zimmîlere küfrettiği durumlarda olmuş, *"Mes'ele: Zeyd-i müslim, Amr-i zimmînin ağzına ve dinine şetm eylese şer'an ne lâzım olur?"* diye sorulduğunda Ebussuud Efendi *"Elcevap: Ta'zîre müstehâk olur."*[38] şeklinde fetva vermiştir. Konya'da ikamet eden Kürkçü zimmî Mustafa Beşe'nin ağzına ve karısına küfrettiği gerekçesiyle Mustafa Beşe'den şikâyetçi olmuştur. Mustafa Beşe de mahkemede zina lafzıyla Kürkçü zimmîye küfrettiğini itiraf etmiştir.[39] Diğer bir olayda Akıncı Mahallesi sakinlerinden Satı veled-i Avanos şab zimmî, Mehmed bin Ahmed adlı kişinin sarhoş halde sürekli dükkânının önüne gelerek annesine zina lafzıyla küfredip evlerini yakmakla tehdit ettiği gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Çıralımescid Mahallesi'nden Receb Çelebi ibni Ali ve Ferhuniye Mahallesi'nden Derviş Çelebi ibni İshak adlı kişiler Satı zimmînin iddialarını doğrulamışlardır.[40]

Kimi zaman da bir Müslümanın kendisine küfrettiği gerekçesiyle mahkemeye başvuran zimmînin kanıtı olmadığı için davalı tarafında suçlu olmadığına dair yemin etmesiyle davacı zimmî davadan menedilmiştir. Örneğin Sille köyünden Karagöz veled-i Ahi zimmî Tat köyü sakinlerinden El-Hac Ali ibni El-Hac İbrahim'in

[36] KŞS 46/147-2 (14 Cemaziyelahir 1125).
[37] KŞS 46/54-2 (21 Rebiülevvel 1125).
[38] Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* s. 161.
[39] KŞS 17/63-3 (24 Rebiülevvel 1079).
[40] KŞS 24/233-2 (18 Receb 1089); Aynı konu hakkında bk. KŞS 47/133-4.

kendisine hırsız ve şerefsiz diyerek küfrettiğini söylemiş fakat iddiasına yönelik kanıt gösterememiştir. El-Hac Ali'nin küfretmediğine dair yemin etmesiyle Karagöz zimmî davadan menedilmiştir.[41]

Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki küfür ve hakaret davaları da kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır. Gallecerb Mahallesi sakinlerinden Nazlı bint-i Agob nasraniyeye Mıgırdıç zimmînin *kahpe ve orospu* diye küfretmesi üzerine Nazlı şikâyetçi olmuştur. Fakat Mıgırdıç'ın kendisine küfrettiğine dair kanıt gösterememiştir. Mıgırdıç Nazlı'ya küfretmediğine dair mahkemede yemin etmiştir.[42]

Kimi zaman da mahkemedeki şahitlerin ifadeleri doğrultusuyla küfrettiği iddia edilen kişinin suçlu olduğu ispatlanmıştır. Örnek olarak Gallecerb Mahallesi'nden Mıgırdıç veled-i Sanan zimmî, aynı mahallede oturan Kazar zimmînin ağzına ve karısına küfrettiği iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede Sergiz veled-i Agob ve Artin zimmilerin Kazar zimmînin Mıgırdıç'a küfrettiğine şahitlik etmeleriyle Kazar zimmînin suçlu olduğu ortaya çıkmıştır.[43] İmaret Mahallesi'nden Uğurlu veled-i Sergiz zimmî, beş gün önce boyahanesine Küçük Uğurlu veled-i Evanos zimmînin sarhoş halde gelerek ağzına ve dinine küfrettiğini belirtmiştir. Nişantaş Mahallesi sakinlerinden el-Hac Veli Odabaşı ibn Mehmed ve Çirkab Mahallesi'nden Hüseyin bin Mustafa olayı doğrulamışlardır. Bunun üzerine Küçük Uğurlu zimmînin cezalandırılmasına karar verilmiştir.[44]

Küfür davalarından ayrı olarak sicillerde karşımıza hakaret davaları da çıkmaktadır. Kuzgunkavağı Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn Mustafa Halife Sille köyü'nden çömlek alım satımı yapan Murat veled-i Köstendil adlı zimmînin kendisine alışveriş sırasında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle köpek diyerek hakaret ettiği gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. Alacamescid Mahallesi sakinlerinden Mehmed Bey ibn Ali ve Molla Ali bin Musa Murat zimmînin köpek diyerek hakaret ettiğine şahitlik etmişlerdir.[45] Diğer bir olaydaKonya sakinlerinden

[41] KŞS 27/97-2 (18 Receb 1093); Aynı konu hakkında bk. KŞS 48/15-4.
[42] KŞS 17/19-3 (10 Muharrem 1079).
[43] KŞS 17/19-4 (10 Muharrem 1079).
[44] KŞS 48/113-3 (27 Şaban 1130).
[45] KŞS 40/198-2 (22 Muharrem 1115).

Molla İsmail bin Hüseyin Yasef zimmîyi kendisine hakaret etmekle suçlamıştır. Olay günü Yasef zimmînin sarhoş halde Müslüman bir kişinin evinin kapısına giderek "*ben avrat isterim"* diye bağırırken Konya'da müftü olan Şeyh Mustafa Efendi'nin zimmîyi bu şekilde görünce uyarmaya çalıştığını bunun üzerine Yasef'in müftüyü yumruk ve taşla darp ettiğini, kendisinin de ordan geçerken müdahale etmeye çalıştığı sırada Yasef'in *"ben senin gibilerin binini depeledim seni de depelerim katl ederim"* şeklinde hakaret ettiğini iddia etmiştir. Molla Ahmed bin Mahmud ve Molla Abdullah bin Mustafa kendi önlerinde Yasef zimmînin Molla İsmail'e hakaret ettiğine şahitlik etmişlerdir. Zimmînin cezalandırılmasına karar verilmiştir.[46]

B. Kamu Huzurunu Bozma

Kamu huzurunu bozarak ikamet ettikleri mahallede huzursuzluk çıkaran kişiler hakkında soruşturma yapılarak gerekli cezalar verilmiştir. Örneğin, Çiftenerdüban Mahallesi'nden Molla Mehmed bin Ali adlı kişi aynı mahallede oturan Baylı veled-i Zeker zimmînin sürekli kötü davranışlar içerisinde olduğunu, askeriden yeniçeri ve sipahilerle haşır neşir olup onları evine getirerek kötü işler yaptıklarını onların yaptıkları eziyetler yüzünden evden dışarı çıkamadıklarını bildirerek Baylı zimmînin *keyfiyet-i ahvâlinin* mahalle ahalisinden sorulmasını talep etmiştir. Mahalle ahalisinden Ahmed Beg ibn Abdullah, Molla İbrahim bin Ali ve Halil bin Mehmed Baylı zimmînin kendi halinde olmadığını, yeniçeriler ve sipahilerle birlikte kötülükler yaptıklarını belirterek zimmînin kötü halini bildirmişlerdir. Baylı zimmînin cezalandırılmasına hükmedilmiştir.[47]

Kamu huzurunu bozduğu tespit edilen kişiler hakkında öngörülen cezalardan en yaygını bulundukları mahalleden çıkarılmalarıdır. Mahalleden ihraç cezasının temeli, İslam hukukunda tüm mahalle sakinlerinin mahallenin asayişi ve güvenliğinden birbirine karşı sorumlu olmalarına dayanmaktadır. Bu sebeple mahalle ahalisi kendilerini rahatsız eden, ahlâksız davranışlarda bulunan kişileri mahalleden

[46] KŞS 40/233-2 (5 Rebiülevvel 1115).
[47] KŞS 46/228-1 (3 Şevval 1125).

ihraç etme hakkına sahiptir.[48] Osmanlı hukukunda da bu konu yer almış, I. Selim Kanunnamesi'nde hakkında şikâyet olan kişinin mahalle ahalisi tarafından oturduğu yerden çıkartılabileceği belirtilmiştir.[49]

Gayrimüslim erkek ve kadınlar namahremle aynı ortamda bulunma, zina yapma, meyhanecilik yapma, fesat çıkarmagibi nedenlerle ikamet ettikleri mahallenin sakinlerini rahatsız etmiş bu yüzden de o kişiler tarafından şikâyet edilmeleriyle mahkeme tarafından haklarında mahalleden ihraç edilmeleri kararı verilmiştir. MeselaİhtiyareddinMahallesi'nin imamı olan es-Seyyid Mehmed Halîfe ibn el-Hâc Mehmed, mahalle sakinlerinden Maryem bint-i Kirkor adlı nasraniyenin kendi halinde olmayıp, namahremden çekinmeyerek geceleri Müslüman ve zimmîlerden oluşan kişileri evine toplayıp içki içerek zina yaptığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Maryem'in fahişe olduğunu bu yüzden mahalleden ihraç edilmesini talep etmiştir. Maryem iddiaları kabul etmemiş bunun üzerine imam es-Seyyid Mehmed Halîfe'den kanıt istenmiştir. İhtiyareddin Mahallesinin zimmî sakinlerinden İvedik veled-i Manas, Kalbos veled-i Kaplan, Avanos veled-i Manas, Sahak veled-i 'Arab adlı zimmîler imamın iddialarını doğrulayıp Maryem'in mahalleden ihraç edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Mahallenin diğer sakinlerinin de iddiayı doğrulamasıyla Maryem'in mahalleden ihraç edilmesine karar verilmiştir.[50]

Meyhanecilik yaptığı gerekçesiyle hakkında şikâyet olan zimmîyle alakalı bir davada Çıralımescid Mahallesi'nin Müslüman sakinleri mahkemeye başvurarak aynı mahallede oturan Eci veled-i Hacetor zimmînin meyhanecilik yapıp evine kötü kişileri getirerek tanbur ve fısk aleti çaldıklarını, bu yüzden kendisinden memnun olmadıklarını belirtmeleriyle şikâyetleri üzerine Eci zimmî mahalleden ihraç edilmiştir.[51] Diğer bir olayda Eflatun Mahallesi sakinlerinden olan Bâliveled-iOhan

[48] Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *OTAM,* S. 29, 2011, s. 160.
[49] Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *EÜSBED,* S. 18, Yıl:2005/1, s. 162.
[50] KŞS 45/102-3 (28 Şevval 1126); Aynı konu hakkında bk. KŞS 45/225-4; KŞS 54/39-2.
[51] KŞS 49/27-1 (15 Zilkade 1135); Aynı konu hakkında bk. KŞS 49/156-3.

ve annesi Toydu bint-i Yori adlı zimmîler kendi hallerinde olmayıp sürekli fesat çıkardıkları gerekçesiyle mahalleden ihraç edilmişlerdir.[52]

Bazen de haklarında ikamet ettikleri mahalleden ihraç edilmeleri kararı verilmesine rağmen bu karara uymayan zimmîler ikinci kez şikâyet edilerek tekrardan mahalleden gönderilmeleri kararı verilmiştir. İçkale Mahallesi sakinlerinden Abdusselâm Çelebi ibn Receb, Hüseyin bin Receb, es-Seyyid el-Hâc Süleymân ibn es-Seyyid el-Hâc Hüseyin, Dokuzlu veled-i Mihâyil, Sünbül veled-i Murâd, Îvâd veled-i Kurd, Artin veled-i Erkil, Simâvon veled-i Murâd, Artin veled-i Sergiz ve Bedros veled-i Kurd adlı zimmîler, Arslan veled-i Îvâd ve karısı Nazlı bint-i Yasef nasraniye haklarında mahkemede şikâyetçi olmuşlardır. Aslan ve karısının evlerine sürekli kendilerine namahrem olan levendad taifesini getirdiklerini bu sebeple kapılarına katran sürüldüğünü söylemişlerdir. Ayrıca mahalleden ihraç edilmelerine dair ellerinde hüccet bulunduğunu buna rağmen mahalleyi terk etmediklerini belirtmişlerdir. Aslan ve karısından memnun olmadıklarını belirterek mahalleden ihraçlarını talep etmişlerdir. Aslan ve karısının da kapılarına katran sürüldüğünü doğrulamasıyla Aslan ve Nazlı'nın mahalleden çıkarılmalarına karar verilmiştir.[53] Bu kayıtta ayrıca gayrimüslimleri şikâyet edenler arasında zimmî olan mahalle sakinlerinin de varlığı dikkat çekmektedir.[54]

Sicillerde karşımıza çıkan mahalleden ihraç kararlarını içeren belgelerde ihracına karar verilen kişilerin nereye gideceğine yönelik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Her zaman gayrimüslimler kamu huzurunu bozan kişiler olmamış, zimmîlere eziyet ederek onların huzurunu bozan kişiler hakkında da ahalinin görüşleri doğrultusunda karar verilmiştir. Aligav Mahallesi'nden Markar veled-i Sefer, Kalecik Mahallesi'nden Bogos veled-i Garbeşe, Gallercerb Mahallesi'nden Sergis veled-i Sergis, İmaret Mahallesi'nden Evadik veled-i Sefer, Akıncı Mahallesi'nden Kirkor veled-i Panos, Çiftenerdüban Mahallesi'den Artin veled-i Manik, Nikos veled-i Nikogos, Mihmandar Mahallesi'nden Ohan veled-i Manik, Aynedar

[52] KŞS 52/128-4 (8 Şevval 1143).
[53] KŞS 49/155-4 (20 Cemaziyelevvel 1136).
[54] Zimmîler hakkında şikâyetçi olan zimmî mahalle sakinlerinin olduğu belge örnekleri bk. KŞS 49/156-3.

Mahallesi'nden Darub veled-i Sefer ve İçkale Mahallesi sakinlerinden Hoda veled-i Bali, Sinan veled-i Bostan, Durmuş veled-i Hüdaverdi ve Bayram veled-i Sefer adlı zimmîler mahkemeye başvurarak yeniçeri olduğunu iddia eden eşkıya Softa Mustafa Beşe, Dakacı Mustafa Beşe, Kara İbrahim Beşe, Babacaoğlu Ahmed Beşe, Asesoğlu Mustafa Beşe, Şakaloz Abdullah Beşe, Dereli Köçek ve Çengelci İbrahim, Mıhcı Ali Beşe, Çolak İbrahimoğlu Mehmed Beşe, Kör Ebubekiroğlu ve diğer arkadaşlarının sürekli savaş aletleriyle geceleri evlerine girerek yiyecek, içecek ve şaraplarını tükettikleri, bazılarını şiddetli şekilde darp ettiklerini, taze oğul ve kızlarını Müslüman evlerine alarak eziyet ettiklerini, kiliselerinde ibadet ederlerken savaş aletleriyle kiliselerini basıp kendilerini öldürmeye teşebbüs ettiklerini bildirmişlerdir. Kendilerinin ve ailelerinin güvende olmadıklarını belirterek durumlarının *bî-garaz müslimînden* sorulmasını talep etmişlerdir. Konya yeniçeri serdarları, ocak ihtiyarları ve dieğr ahali bu kişilerin zimmîlere eziyet ettiklerini doğrulayarak onların kötü hallerini mahkemeye bildirmişlerdir.[55]

Kimi zaman da haklarında kamu huzurunu bozduğuna dair suçlamalar olan kişiler mahalle ahalisinin o kişinin iyi halini bildirmesiyle haklarında çıkan iddiaların asılsız olduğunu kanıtlamışlardır. Eflatun Mahallesi sakinlerinden Sinan veled-i Arslan zimmî İçkale Mahallesi'nden İlyaz Keşiş'in kendisi için fitneci ve mahalle ahalisine itaati yoktur dediğini belirterek mahalle ahalisinden durumunun sorularak eline hüccet verilmesini talep etmiştir. Mahalle sakinlerinden es-Seyyid el-Hac Süleyman ibn es-Seyyid el-Hac Hüseyin, es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn Mehmed, es-Seyyid Ahmed Çelebi ibn Derviş Mehmed, Molla Mehmed bin Yusuf, Abdurrahman bin Mehmed ve diğer kişiler her biri Sinan zimmînin kendi halinde olup bu zamana kadar iddia edildiği gibi davranışlar göstermediğini belirterek Sinan'ın *hüsn-i hâlini* bildirmişlerdir.[56]

[55] KŞS 47/238-2 (6 Rebiülahir 1129).
[56] KŞS 49/230-3 (6 Şaban 1136).

C. Zina

İncelediğimiz Konya şer'iye sicillerinde karşımıza birçok cinsel suçlarla alakalı kayıtlar çıkmıştır. Bunlar arasında en sık rastladığımız zina suçudur. Zina, aralarında nikâh akdi ya da evlilik şüphesi veya efendi cariye gibi mülkiyet ilişkisi bulunmayan cinsi münasebete elverişli olan bir kadın ile tam ehliyetli olan bir erkeğin kendi rızalarıyla cinsel ilişkide bulunmalarıdır.[57] Zina suçu için İslam hukukunda üç çeşit ceza bulunmaktadır. Bunlar sopa ile dövme (değnek), sürgün ve recm cezalarıdır. Recm cezası sadece evli olanlar için öngörülmüş bir cezadır,[58] fakat bu ceza zimmîlere uygulanmamıştır.[59]Aklı başında, ergin, evli ve Müslüman olmayan kadın ve erkeğin cezası da 100'er değnek vurulmasıdır. Köleler ise bu cezanın yarısına çarptırılmaktadır.[60] Osmanlı kanunnamelerinde zina suçunun cezası olarak recm ve değneğe yer verilmeyerek zina suçu işleyenin ekonomik durumuna göre 300, 200 ve 100 akçe arasında para alma olarak ifade edilmiştir. Zina suçunu işleyenler evli değillerse bu ceza yine ekonomik durumlarına göre 200, 100 ve 40 akçeye düşmektedir. Zina yapan zimmîler de köle ve cariye cezası ödemişlerdir.[61]Zina suçu dört erkek, hür ve Müslüman şahidin birlikte ve kadının önünde zina suçunu işleyen kişiler hakkında onları zina yaptıkları anda gördüklerini söylemeleri ve zina yapanların da kadı huzurunda ayrı ayrı dört kere suçu kabul etmeleriyle ispatlanmış olmaktadır.[62] Zina suçunun karşılıklı rıza sonucunda gerçekleşmesi ve dört şahidin aynı anda zinanın olduğunu görmesi gerekliliğinin bu suçun ispatını zorlaştırması sebebiyle Konya şer'iye sicillerinde iki tarafın kendi isteğiyle gerçekleşmiş ve dört şahitle ispatlanmış zina suçuyla karşılaşılmamıştır.[63]

Sicillerde zina suçuyla alakalı daha çok zina yaptığı noktasında şüphelenilen kişiler ve bu kişiler hakkında yapılan soruşturmalar karşımıza çıkmaktadır. Evli

---

[57] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 220.
[58] Konan, "Tecavüz Suçu", s. 155.
[59] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 207.
[60] Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜHFD,* C. III, S. 1, 1946, s. 133.
[61] Neşet Çağatay, "İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", *Belleten,* C. LI, S. 200, 1988, s. 634; Konan, "Tecavüz Suçu", s. 157.
[62] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2012,s. 346.
[63] İzzet Sak, Mustafa Fırathan Taşın, "Şer'iye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Cinsel Suçlar: Konya Örneği (1660-1740)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 22, 2019, s. 193.

olmamasına rağmen hamile olduğu ortaya çıkan kadınların durumlarının araştırılması mahalle ahalisinin talebi doğrultusunda da gerçekleşebilmektedir. Mesela İmaret Mahallesi sakinlerinden Molla Mehmed bin Mahmud Efendi, Mehmed Beşe bin Süleyman, el-Hac Mustafa ibn el-Hac Ali, Mehmed Çelebi ibn Ali Efendi ve İbrahim bin Hüseyin adlı kişiler mahkemeye gelerek mahalle sakinlerinden Vartini bint-i Bayram nasraniyenin evli olmadığı halde hamile olduğunu duyduklarını belirtmişlerdir. Vartini mahkemede yaklaşık altı ay önce çubuk devşirmek için bağa gittiği sırada Selifar mevzinde kilise yakınlarında Müslüman olup ismini bilmediği bir kişinin kendisine tarlada zorla zina ettiğini, bu zina olayından hamile kaldığını ifade etmiştir. İfadesi doğrultusunda olay kaydedilmiştir.[64] Bir başka kayıttaKonya'da subaşı olan İvaz Ağa, Aynedar Mahallesi'nden Çınar veled-i Toraman nasraniyenin zinadan dolayı hamile kalıp erkek çocuk dünyaya getirdiğini belirterek mahkemede Çınar'ın evine gidilerek olayın araştırılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından görevlendirilen Mevlâna Ömer Efendi ve yanındaki diğer kişiler Çınar nasraniyenin evine giderek Çınar'ın erkek çocuğu olduğunu görmüşler ve Çınar'a durumu sorduklarında nasraniye kadın dokuz ay önce zinadan hamile kalıp bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini görevlilere bildirmiştir.[65]

a. Namahremle Aynı Ortamda Bulunma

Zina suçuyla alakalı olan durumlardan biri de birbirine namahrem olan kişilerin bir arada bulunmaları ve bu kişilerin tespit edilerek haklarında dava açılmalarıdır. Mahkemede bu kişilerin halleri hakkında yaşadıkları mahallenin ya da köyün sakinlerinden bilgi alınmıştır. Mahalle halkı birbirini tanıdığı için herhangi bir olayda bir kişi hakkında bilgi alınılması gerektiğinde o kişi hakkında mahalle ahalisinin şahitliğine başvurulmuştur.[66] Şahitlerin ifadeleri doğrultusuyla kimi zaman bu kişilerin suçlu oldukları belli olmuş kimi zaman da kendilerine yapılan suçlamaların asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Suçluluğu ispat edilen kişilere hangi cezalar uygulandığı noktasında belgelerde herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

[64] KŞS 41/153-3 (10 Cemaziyelahir 1116).
[65] KŞS 15/50-4 (26 Ramazan 1081).
[66] Tok, "Mahalle", s. 159.

Seb'ahan Mahallesi'nden es-Seyyid el-Hac Veli bin Mehmed mahkemeye gelerek şehir dışında Selifar'da bulunan bağının yakınlarında bağı olan Vasıl veled-i Haçetor zimmînin bağında kendisine namahrem olan Şerife Hanife bint-i Muharrem hatunla aynı evde bir araya geldiklerini bildirmiştir. Mahkemeye getirilirken Vasıl zimmî kaçmıştır. Şerife Hatun mahkemede suçlamayı kabul etmiş ve cezalandırılmalarına karar verilmiştir.[67]

Yine benzer bir olayda Konya'da bulunan Sultan Alaaddin evkafının mütevellisi olan Arslan Ağa vekili Musa Çelebi aracılığıyla vakfa bağlı Sille köyü sakinlerinden bir zimmî hakkında namahrem biriyle basıldığı söylentileri üzerine dava açmıştır. Olay detaylı olarak araştırıldığında zimmînin suçsuz olup hakkında çıkan söylentilerin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.[68]

Hakkında yapılan suçlamaların asılsız olduğu ortaya çıkan bir başka kayıtta Gallecerb Mahallesi'nden Panus veled-i Tavir keşiş zimmînin kendisine namahrem olan kişilerle evinde toplandığı duyularak durumunun mahalle ahalisinde soruşturulmasına karar verilmiştir. Mahalle sakinleri Panus zimmînin kendi halinde olup bu zamana kadar kendisinden bu şekilde bir davranış görmediklerini bildirmişlerdir.[69]

b. Kapıya Katran Sürülmesi

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait şer'iye sicillerine bakıldığında bazı evlerin sokak kapılarına gece yarısı gizlice katran sürüldüğü görülmektedir. Genel kabule göre, evdeki kişilerin namussuzlukları sebebiyle bu kişilerin kapılarına katran sürülmekteydi. Zina olaylarının ispatlanmasının çok zor olması, bu suçu ört bas etmek istemeyen kişileri mahrem ile kamusal alan arasında sınır olan sokak kapısı üzerinden katran aracılığıyla ilgili yetkililere duyurmaya yöneltmiştir.[70]

Kapıya katran sürme vakalarının yer aldığı kayıtlarda en sık karşılaştığımız durum kapısına katran sürülen zimmî ya da zimmîlerin mahkemede mahalle

[67] KŞS 48/129-4 (16 Şevval 1130).
[68] KŞS 31/213-1 (4 Safer 1098).
[69] KŞS 47/5-5 (16 Cemaziyelevvel 1128).
[70] Cemal Çetin, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 9/1, Ankara 2014, s. 133.

ahalisinin ifadeleriyle suçsuzluklarının kanıtlanmasıdır. Kapısına katran sürülen zimmîler bazen bizzat kendileri bazen de subaşılar tarafından iyi hallerinin ispat edilmesi için mahkemeye başvurmuşlardır. Örneğin Aklan Mahallesi sakinlerinden olan Bayram zimmî ve karısı Nazlı'nın evlerinin kapılarına katran sürülmüş, bunun üzerine Konya'da subaşı olan Ali Bey Bayram ve karısı Nazlı'nın durumlarının mahalle ahalisinden sorulmasını talep etmiştir. Mahalle sakinlerinin Bayram ve Nazlı'nın kendi hallerinde birileri olup bu zamana kadar uygunsuz bir davranışlarını görmediklerine dair şahitlik etmeleriyle zimmîlerin suçsuzlukları kanıtlanmıştır.[71] Zevle Mahallesi sakinlerinden Azab veled-i Davud zimmî iki gün önce evinin sokak kapısına katran sürüldüğü gerekçesiyle kendisinin ve annesi Marina bint-i İsa nasraniyenin iyi halinin tespiti için mahkemeye başvurmuştur. Mahalle sakinlerinden Molla Abdurrahman bin Mustafa, Hüseyin bin Ali, Ahmed bin Mehmed ve Süleyman Beg ibn Mehmed, Azab zimmî ve annesinin kendi hallerinde birileri olduklarını söylemişlerdir.[72] Kapısına katran sürülen kişilerin bir an evvel temize çıkabilmek ve itibarlarını tekrar kazanabilmek için subaşının harekete geçmesini bile beklemeden bizzat kendisi ve ailesi hakkında soruşturma yapılmasını talep etmesi de kapıdaki katranın son derece etkili bir toplumsal baskı oluşturduğunu gözler önüne sermektedir.[73]

Kapısına katran sürülen kişiler hakkında yapılan soruşturmanın neticesinde çoğunlukla iyi hallerinin şahitlerle ispatlanması bize kapıya katran sürme eyleminin bir suç bildirme aracı olmaktan çıkıp iftira atmak, karalamak ve hakaret etmek amacıyla kullanılan bir suç aracı olduğunu göstermektedir.[74]

Mahalle sakinleri her zaman kapısına katran sürülen kişilerin lehine şahitlik yapmamış, bazı durumlarda da kapısına katran sürülen zimmîler mahalle ahalisinin o kişilerden hoşnutsuzluğu sebebiyle ve kötü hallerinin tespitiyle mahalleden ihraç edilmişlerdir.[75]

[71] KŞS 23/117-4 (7 Zilkade 1088).
[72] KŞS 48/134-5 (5 Zilkade 1130); Aynı konu hakkında bk. KŞS 20/164-3, KŞS 23/138-2, KŞS 26/102-3, 103-1, KŞS 38/74-2, KŞS 45/222-3, KŞS 48/136-4, 141-5.
[73] Çetin, "Katran", s. 143.
[74] Çetin, "Katran", s. 143.
[75] KŞS 49/155-4 (20 Cemaziyelevvel 1136).

Bazen de kapısına katran sürülen zimmîler şüphelendikleri kişiler hakkında mahkemeye başvurmuş, şüpheli kişinin mahkemede suçu işlemediğine dair yemin etmesiyle davacı zimmî davadan menedilmiştir. Şükran Mahallesi'nden Simaven veled-i Kirkor zimmî yedi gün önce evinin sokak kapısına katran sürüldüğünü bunu yapan kişinin de Bitrayel veled-i Erfaan? zimmî olduğu şüphesiyle mahkemeye başvurmuştur. Şüpheli zimmînin yapmadığına dair İncil'e yemin etmesi üzerine Simaven davadan menedilmiştir.[76]

c. Fil-i Şen'î

Zina suçundan ayrı olarak sicillerde karşılaştığımız diğer bir cinsel suç fil-i şen'î'dir. Sözlükte ırza yönelik saldırı hakkında kullanılan bir tabir[77] olarak belirtilen fil-i şen'î'nin kanunnamelerde cezası şu şekilde ifade edilmiştir: *"...Bir kişi zina kasdına bir kişinin evine girse evli olursa evli cürmün vire ve eğer ergen olursa ergen cürmün vire kız oğlan çeken ve hıyanet ile bir kimesnenin evine girenin ve kız ve avret çekmeğe bile varan kimesneye siyaset için zekeri kesile..."*[78] Tecavüz suçu İslam hukukunda ayrı bir suç olarak görülmeyip hadd cezası ile cezalandırılan zina suçu içerisinde yer almıştır.[79] Sicillerde yer alan tecavüz kayıtlarında suça yeltenen kişinin çoğu zaman cinsel saldırı eylemini gerçekleştirdiği görülmekle birlikte bazen de bu isteğini yerine getiremeden bulunduğu yerden kaçmak zorunda kalmıştır.

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslimlerle alakalı birçok fil-i şen'î kaydı bulunmaktadır. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden Haçir veled-i Murat zimmî, iki gün önce akrabası olan Bağdeser veled-i Bali zimmînin karısı İncü veled-i Abraham'a fil-i şen'î kastıyla saldırdığı iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Kendisinin çarşıdayken Bağdeser zimmînin karısı İncü nasraniye evde yalnız iken eve gelip, İncü'den yemek isteyip İncü de yemek hazırlarken ona fil-i şen'î kastıyla yaklaştığını iddia etmiştir. Mahkemede mahalle sakinlerinden olan Es-seyyid Mehmed Çelebi ibni Es-seyyid Yusuf, Halil Beşe ibni Mehmed, Abdülkerim bin Abdullah, El-hac Halil ibni el-Hac Hüseyin, Ömer Bey ibni Musa, İbrahim Çelebi

[76] KŞS 38/106-3 (19 Zilkade 1103).
[77] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 1, s. 629.
[78] Abacı, *Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması,* s. 194.
[79] Konan, "Tecavüz Suçu", s. 152.

ibni el-Hac Abdülcelil ve Ali bin el-Hac İbrahim adlı kişiler İncü'nün kendi halinde olup bu zamana kadar onun uygunsuz bir davranışını görmediklerini belirterek İncü'nün *hüsn-i hâlini* bildirmişlerdir.[80]

Gayrimüslimlerle alakalı fil-i şen'î davalarında bu fiilin sadece kadınlara ve kız çocuklarına değil küçük yaştaki erkek çocuklarına karşı da yapıldığı görülmektedir. İslam hukukunda "livata" olarak ifade edilen ve erkekler arasındaki cinsi sapıklık[81] anlamına gelen bu fiile dair kayıtlar belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Livata olaylarına dair mahkeme kayıtları genellikle cinsel saldırı sonucunda mağdur olan tarafın zarar görerek mahkemeye başvurması sonucuyla ortaya çıkmıştır. Livata olayını gerçekleştiren kişilerin asıl hedefi küçük yaştaki erkek çocukları ya da *şâb, emred veya şâb emred* denen genç yaştaki erkek çocuklardır.[82] Zimmîler bu gibi durumda kimi zaman fail kimi zaman da mağdur olan kişi olmuştur. Zimmînin livata davasında fail olduğu bir olayda Kürkçü Mahallesi sakinlerinden el-Hac Veli bin Mehmed ile bağları komşu olan Eflatun Mahallesi'nden Ahi veled-i Bayram zimmî ile aralarında bir konu yüzünden husumet bulunmaktaymış. On gün önce Veli 12 yaşında olan oğlu Mehmed ile bağlarına gittiklerinde veli bağın bir köşesinde oğlu da bir köşesinde çalışıyorken öğleden sonra Ahi zimmî fil-i şen'î kasdıyla oğlunu yakalayıp zorla bağırtarak tenha bir eski evin içine giderken Veli durumu fark edip arkalarından gitmiş. Tenha bir evin içerisinde oğlunun kuşağı ve uçkurunun çözülmüş, Ahi zimmînin de uçkurunun elinde olduğunu görmüş. Veli Ahi zimmî hakkında şikâyetçi olmuştur. Mahkemede Veli'nin oğlu Mehmed de olayı doğrulamıştır. Ahi zimmînin durumu inkâr etmesi üzerine mahkeme Veli'nin suçlamasına dair kanıt talep etmiştir. Dörtvakıyye Mahallesi'nden Ahmed Halife ibni Receb Halife ve oğlu İbrahim Halife on gün önce bağın yakınlarında bostan işiyle uğraşırlarken Ahi zimmînin Veli'nin oğlunu yakalayıp bağırtarak götürmekle Mehmed'in çığlıklarını duyduklarını yanlarına gittiklerinde ıssız bir ev içinde Mehmed'in kuşağı ve uçkurunun çözülmüş olduğunu Ahi zimmînin de evin

[80] KŞS 31/101-3 (13 Şaban 1097).
[81] Devellioğlu, *"Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat",* s. 636.
[82] Sak, Taşın, "Cinsel Suçlar", s. 237.

kapısında uçkuru elinde ve donu çözülmüş halde olduğunu gördüklerini söylemişlerdir.[83]

Zimmînin livata davasında mağdur olduğu bir olayda ise Sille Köyü sakinlerinden Döğenci veled-i Bostan zimmî iki gün önce küçük oğlu Hüsrev'in harmanda yatarken gece aynı köyde oturan İsmail bin Süleyman adlı kişinin fil-i şen'î kasdıyla oğlunun donunu çözüp tecavüz ettiğini iddia ederek mahkeme tarafından araştırılmasını talep etmiştir. Döğenci zimmînin elinde kanıtı olmadığı gerekçesiyle İsmail'e yemin teklif edilmiş o da böyle bir şey yapmadığına dair yemin etmiştir. Bununla birlikte Sille Köyü ahalisinden Abdurrahman Halife el-İmam ve Çavuş Mustafa ibn Abdullah ve İsa bin Mustafa adlı kişiler İsmail'in kendi halinde biri olduğunu belirterek İsmail'e kefil olmuşlardır.[84]

Livata olaylarında bazen mağdurun bağırmasıyla mahalle sakinleri yetişip onu kurtarmış ve saldırgan cinsel saldırıyı gerçekleştiremeden bulunduğu yerden kaçmak zorunda kalmıştır. Suçlu olduğu iddia edilen kişinin mahkemede suçlamaları reddetmesine rağmen mahalle ahalisinin şahitlikleri doğrultusunda suçlu olduğuna karar verilmiştir. Hacıeymir Mahallesi sakinlerinden Vartan veled-i Kabil adlı emred[85] Mehmed Beşe adlı kişiden şikâyetçi olarak, ikindiden sonra evine giderken Mehmed Beşe'nin kendisine fil-i şen'î kasdıyla yapışıp evine sokmaya çalıştığını bağırmaya başladığında ise insanların gelip kendisini kurtardığını belirtmiştir. Mehmed Beşe mahkemede suçlamaları kabul etmemiş, fakat İmam es-Seyyid Süleyman Halife ibn es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Ahmed Çelebi ibn Mahmud adlı kişiler Vartan zimmîyi Mehmed Beşe'nin elinden kurtardıklarını beyan etmişlerdir.[86]

Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki bir livata davasında da İmaret Mahallesi'den Endik veled-i Misis zimmî, Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden Hatos veled-i Hatar zimmînin küçük oğlu Bogos ve Taki bint-i Kirkor nasraniyenin oğulları Madiyus ve Tekpus veled-i Artin adlı küçük çocukların küçük kardeşi Karabet veled-i Hacedor'a fi'l-i şenî' eylediklerini iddia ederek gerekli cezanın kendilerine verilmesini talep etmiştir. Suçlu oldukları iddia edilen kişilerin yaşlarının

[83] KŞS 38/44-1 (20 Şevval 1103).
[84] KŞS 14/105-4 (17 Rebiülahir 1081).
[85] "Henüz bıyık ve sakalı çıkmamış, tüysüz", Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* s. 135.
[86] KŞS 14/107-4 (2 Rebiülahir 1081).

küçük olması sebebiyle *ikrâr ve inkârlarına şer'an i'tibâr olunmadığına binâ'en*, Endik zimmî de iddiasına yönelik kanıt sunamayıp davalıların küçük oldukları için yemin etmelerine gerek olmaması nedeniyle Endik zimmî davadan menedilmiştir.[87]

İncelediğimiz sicillerde fil-i şen'î olayı farklı şekillerde ifade edilmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de bekâretin izâle edilmesi şeklindedir. Şükran Mahallesi sakinlerinden Bedros veled-i Bogos zimmî, 10 gün önce 4 yaşındaki küçük kızı Sima'yı sokak kapısının önünde yakalayıp parmağını kızının fercine sokarak bekâretini izâle ettiği gerekçesiyle Mustafa bin Mehmed adlı kişi hakkında şikâyetçi olmuştur. Mustafa Bedros zimmînin suçlamalarını reddetmiştir. Fakat mahkemedeki şahitler Mustafa'nın kendi yanlarında Sima'nın bekâretini izale ettiğini anlattığını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Mustafa mahkemede suçlamayı kabul etmiş ve Mustafa'nın cezalandırılmasına karar verilmiştir.[88]Şahitlerin olayı görmemelerine rağmen davalı kişinin kendi boşboğazlığı ve yaptığı şeyi övünerek anlatması işlediği suçun ortaya çıkıp cezalandırılmasını sağlamıştır.[89] Yine benzer bir olayda Eflatun Mahallesi'nden Sofya bint-i Fakâ nasraniye İçkale Mahallesi sakinlerinden Andon veled-i Ayvalı zimmî hakkında evine zorla girerek bekâretini bozduğu gerekçesiyle dava açmıştır. Andon zimmî mahkemede böyle bir şey yapmadığına dair *"alâ vefki'l-mes'ûl halef-i billahi'l-lezî enzele'l-İncîl 'alâ 'İsâ 'aleyhi's-selâm"* şeklinde İncil'e yemin etmiştir. Bunun üzerine Andon zimmî hakkında mahalle ahalisi arasında soruşturma yapılmıştır. Aralarında gayrimüslimlerin de olduğu mahalle sakinleri Andon zimmînin kendi halinde biri olup bu zamana kadar böyle bir davranışını görmediklerini belirtmeleri üzerine Sofya'nın davasının reddine karar verilmiştir.[90]

Hıyanet kasdıyla haneye tecavüz davaları da fi'l-i şen'i davalarıyla benzerlik göstermektedir. Aklan Mahallesi sakinlerinden Satı veled-i Bali zimmî, İbad Beşe'nin iki arkadaşıyla birlikte evine sarhoş halde haksız yere girerek küçük kardeşi Yovan'ı fi'l-i şen'i kasdıyla yakaladığını iddia etmiştir. İbad Beşe mahkemede suçlamaları kabul etmemiştir. Aklan Mahallesi'nden Süleyman bin Murad, Mehmed

[87] KŞS 49/259-3 (28 Ramazan 1136).
[88] KŞS 51/216-4 (5 Receb 1141).
[89] Sak, Taşın, "Cinsel Suçlar", s. 234.
[90] KŞS 51/232-1 (18 Receb 1141).

binAbdullah ve es-Seyyid İbrahim bin Süleyman, İbad Beşe'nin sarhoş halde Satı'nın evine hıyanet kasdıyla girdiğini, Satı'nın bağırma sesini duyup oraya gittiklerinde İbad Beşe'nin Yovan'ın yakasına yapışıp zorla götürmeye çalıştığını gördüklerini söylemişlerdir.[91]

İncelediğimiz sicillerde yer alan fil-i şen'î ve taciz davalarında da suçlu olduğu iddia edilen kişinin ikamet ettiği mahalle ahalisinden durumu araştırılarak suçlu olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Suçlu olan kişilerin cezalandırılması açısından şahitlerin mahkemede verdikleri ifadeler çok önemli olmaktadır. Şahitlerin kendisine suç isnad edilen kişi ya da kişiler haklarında verdikleri olumlu ifadeler suçluların ceza almasının önüne geçmektedir. Çıralımescid Mahallesi'nden Bagos veled-i Artin zimmî çeşmeye suya giderken Yusuf bin Mevlüd ve Mustafa bin Hüseyin adlı kişilerin kendisini yakalayıp Eski Pazar yerine götürerek zorla fil-i şen'î ettiklerini iddia etmiştir. Mahkemeden cezalandırılmalarını talep etmiştir. Yusuf ve Mehmed suçlamaları reddetmiştir. Mahalle sakinleri Yusuf ve Mehmed'in kendi hallerinde iyi biri olduklarına şahitlik etmişlerdir. Mahalle ahalisinin şahitliği ve Bagos zimmînin kanıtının olmaması sebebiyle Bagos davadan menedilmiştir.[92]

Gayrimüslim bir kişinin Müslüman bir kadını taciz ettiğiyle alakalı bir kayıttaŞerefşirin Mahallesi'nden Mustafa Çelebi ibn el-Hac Ali karısı Ayşe hatunu taciz ettiği suçlamasıyla Markar veled-i Safer zimmî hakkında davacı olmuştur. Karısının üç gün önce akrabasına giderken yolda Markar zimmînin önüne geçerek *benim ile mu'âmele eyle* diyerek cinsel organını gösterdiğini iddia etmiştir. Markar zimmî suçlamaları kabul etmemiştir. Mahalle sakinlerinden es-Seyyid el-Hac Veli bin Mehmed, el-Hac Ali bin Derviş Ebubekir, Ahmed Beşe bin Ali Beg, Mu'în Çelebi ibn Yahya Efendi ve es-Seyyid Mahmud bin Mehmed adlı kişiler mahkemede Markar zimmînin kendi halinde olmayıp *ümmet-i Muhammed'in ehl ve 'ıyâllerine hilâf-ı inhâ ta'arruzdan hâlî değildir*diyerek Markar zimmînin sû'i hâlini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Markar zimmînin cezalandırılmasına karar verilmiştir.[93] Bu olayda görüldüğü üzere şahitlerin suçlu olduğu iddia edilen kişi

[91] KŞS 40/234-2 (2 Rebiülevvel 1115).
[92] KŞS 47/60-4 (15 Cemaziyelahir 1128).
[93] KŞS 46/ 192-3 (7 Şaban 1125).

hakkında verdiği olumsuz ifadeler suçlu olan kişinin cezalandırılmasını kolaylaştırmıştır.

D. İftira

Gayrimüslimlerin müdahil oldukları iftira davalarında kendileri hakkında çıkan söylenti ve suçlamalar üzerine kişiler mahkemeye başvurarak suçsuz olduklarını kanıtlamaya çalışmış ve kendi durumlarının mahalle ahalisinden sorulmasını talep etmişlerdir. İçkale Mahallesi sakinlerinden Vasıl veled-i Karakaş zimmî aynı mahallede oturan İmirze veled-i Çopur adlı zimmînin kendisine *"seni 'avrat ile tutdum"* diyerek iftira attığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuş ve durumunun mahalle ahalisinden sorulmasını istemiştir. Mahalle ahalisinden Mehmed bin Mehmed, Ahmed Beşe bin Abdullah, Ali Beşe ibn Mehmed, Süleyman bin Ahmed, Hasan bin Mustafa ve Mehmed Beşe ibn Abdullah adlı kişiler Vasıl'ın bu zamana kadar böyle bir davranışının görülmediğini belirterek Vasıl'ın iyi halini mahkemeye bildirmişlerdir.[94]

Bazen de hakkında iftira atılan gayrimüslimlerin suçsuzluğu onların mahkemeye başvurmasına gerek kalmadan ortaya çıkmıştır. Mesela el-Hac Eymir Mahallesi'nden Mehmed bin Abdurrahman karısı Fatıma bint-i Bedel hatunun vekili olarak mahkemeye başvurmuştur. Dönek veled-i İsa adlı zimmî için bazı kişilerin karısına yolda giderken işaret ettiğine dair iftira attığını, kendisinin karısı Fatıma'ya bu iddiayı sorduğunda karısının yalanladığını belirterek Dönek zimmînin suçsuz olduğunun mahkemeye bildirmiş ve zimmî hakkında davacı olmadıklarını söylemiştir.[95]

[94] KŞS 45/52-1 (13 Şaban 1126).
[95] KŞS 45/209-3 (10 Rebiülevvel 1127).

E. Hırsızlık

İslam hukukunda hırsızlık suçu koruma altındaki belli bir değerde malın mülk edinme kasdıyla gizlice alınması olarak ifade edilmektedir. Hırsızlık fiilini gerçekleştiren kişinin akıl ve baliğ olması gerekmektedir.[96]

İncelediğimiz sicil kayıtlarında zimmîlerin müdahil olduğu hırsızlık olayları bulunmaktadır. Mesela İçkale Mahallesi'nden Hatır veled-i Mihail zimmî on yedi gün önce evinde kırmızı atlas frengi kaftanının kaybolduğunu ve daha sonra onu Artin zimmîde bulduğunu belirterek kendisinden şikâyetçi olmuştur. Artin zimmî adı geçen kaftanı yirmi gün önce bir şam alacası ile bir zınbınlık sandal karşılığında satın aldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hatır zimmîden suçlamalarına yönelik kanıt istenmiştir. Tursun veled-i Bedros, Karabid veled-i İvad, Aslan veled-i Eneştaş adlı zimmîler kaftanın Hatır zimmînin kendi malı olduğuna şahitlik etmişlerdir. Hatır zimmîde kaftanı kimseye satmadığına ve hibe etmediğine dair mahkemede yemin etmiştir. Artin zimmînin kaftanı Hatır zimmîye teslim etmesine karar verilmiştir.[97]

Bir başka olayda aslen Ruha şehri sakinlerinden olup ticaret nedeniyle Konya'da Çaylızade Han'ında misafir olarak bulunan Sergiz veled-i Toton adlı zimmî Gallecerb Mahallesi sakinlerinden Bogos adlı zimmîden boğasılarını çaldığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. Olay günü handa kaldığı odada boğasılarını satarken Bogos zimmînin odasına gelip boğası satın almak istediğini belirtip odada bir müddet bekleyip daha sonra giderken kendisinin beş adet boğasılarını eteğinin altına alıp gittiğini bunun üzerine kendisinin de arkasından gidip onu yakalayarak eteğinin altında beş top boğasılarını bulduğunu mahkemede ifade etmiştir. Bogos zimmî suçlamaları kabul etmemiştir. Handa kalan tüccarlardan Murat veled-i Vartan ve Yagob veled-i Evadik adlı zimmîler olay günü Sergiz'in kendi önlerinde Bogos'un arkasından boğasılarını çaldığı iddiasıyla koşup Bogos'u yakalayarak eteğinin altında boğasıları bulduğuna şahitlik etmişlerdir. Şahitlikleri mahkeme tarafından kabul edilerek Bogos zimmînin cezalandırılmasına karar verilmiştir.[98]

[96] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 224.
[97] KŞS 35/100-2 (8 Ramazan 1101).
[98] KŞS 39/115-1 (20 Cemaziyelahir 1113).

İncelediğimiz sicillerde gayrimüslimler ve Müslümanların taraf oldukları hırsızlık davaları da bulunmaktadır. Beyhekim Mahallesi'nden Despine bint-i Yasef adlı nasraniye, Ayşe bint-i Abdullah'ın yirmi ay önce evinden sokak kapısının kilidini kırarak bir sim düğmeli mavi alaca sade, bir münakkaş çarşeb (çarşaf), bir beyaz keten bezi çarşaf, bir havlu, iki dülbent makreme, bir alaca sarı çenber, iki keten iplik, bir tafta kenar gömlek, bir incili başlık ve bir mavi atlas kaftanını çaldığı iddiasıyla şikâyetçi olmuştur. Mavi atlas kaftanını Ayşe'nin bezzasistanda oturan Ali Çelebi'ye borç için verdiğini, diğer eşyalarını da Ayşe'nin evinde bulduğunu ayrıca önceden Ayşe'nin bir altın yaldızlı sim yüzük ve sekiz makreme penbe ipliğini de çaldığını belirtmiştir. Çalınan bütün eşyalarını Ayşe'den talep etmiştir. Ayşe mahkemede kaftanı Ali Çelebi'ye borç verdiğini kabul ederek sekiz makreme ve altın yaldızlı sim yüzük dışında diğer eşyaları çaldığını da doğrulamıştır. Kendisinde bulunan eşyaların Despine nasraniyeye ait olduğunu itiraf etmiştir. Ali Çelebi ise mahkemede kaftanı Ayşe'nin kendisine borcu karşılığında verdiğini doğrulayarak kaftanın Despine'nin malı olduğuna dair herhangi bir bilgisi olmadığını savunmuştur. Despine'den kaftanın kendisine ait olduğuna dair kanıt istenmesi üzerine Beyhekim Mahallesi sakinleri kaftanın Despine'nin malı olduğuna şahitlik etmişlerdir. Ayşe'nin ikrarı ve şahitlerin ifadeleri doğrultusunda hüküm verilmesine karar verilmiştir.[99]

Diğer bir hırsızlık davasında Sille köyü sakinlerinden Bostan veled-i Köle zimmînin bir baş katırı kaybolmuş ve onu İbrahim bin Mehmed adlı kişide bulmuştur. İbrahim katırı çalmadığını yirmi beş gün önce adı geçen katırın kendi hayvanlarının arasına karıştığını söyleyerek katırın Bostan zimmînin mülkü olduğunu bilmediğini belirtmiştir. Hamza bin Musa ve Mehmed bin Abdullah adlı şahitler katırın Bostan zimmînin mülkü olduğunu doğrulamışlar bunun üzerine İbrahim'in katırı Bostan zimmîye teslim etmesine karar verilmiştir.[100] Bu davalarda görüldüğü üzere zimmîlerin mağdur oldukları hırsızlık olaylarında Müslüman şahitlerin ifadeleri doğrultusunda gayrimüslimlerin haklı oldukları ortaya çıkmıştır.

[99] KŞS 36/74-1 (10 Cemaziyelevvel 1102).
[100] KŞS 43/43-1 (22 Rebiülevvel 1119); Aynı konu hakkında bk. KŞS 43/46-1; KŞS 46/ 20-3; KŞS 52/135-1.

Hırsızlık suçlamasıyla açtığı davada kanıt gösteremeyen davacı kişi, davalıların suçlamaları kabul etmeyerek hırsızlık yapmadıklarına dair yemin etmeleriyle davadan menedilmiştir. Şükran Mahallesi sakinlerinden olan Mehmed bin Abdullah bitişik komşusu olan Esvazator veled-i Bogos zimmînin dilsiz oğlu Marderos hakkında 45 guruşunu çaldığı iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Dışarıdan evine geldiğinde Marderos'u evinin havlusunda bulduğunu evine girdiğinde de 45 guruşunun kaybolduğunu fark ettiğini belirtmiştir. Hırsızlık yaptıkları gerekçesiyle Marderos ve babasından parayı talep etmiştir. Fakat Mehmed iddialarına kanıt gösterememiştir. Bunun üzerine mahkemede Marderos ve babası Esvazator zimmîler hırsızlık yapmadıklarına dair İncil'e yemin etmişlerdir. Bunun üzerine Mehmed davadan menedilmiştir.[101]

Konya'da Kapan Han'ın da konaklayan Mehmed Beşe, odasından 52 guruş nakit akçesinin kaybolduğunu belirterek hanın müsteciri Seyyid İbrahim Çelebi ibn Seyyid Salih ve handa kalanlardan Mustafa bin Hüseyin, Mustafa bin Mehmed, Murat veled-i Karabid, Aznavur veled-i Kores, Safer veled-i Muhât, Sergiz veled-i İbrahim ve Bogos veled-i Ağsa adlı zimmîleri suçlamıştır. Bu kişilerin hırsızlık suçlamalarını reddetmesi ve yapmadıklarına dair yemin etmeleriyle Mehmed Beşe davadan men edilmiştir.[102] Buna benzer bir başka hırsızlık olayında Sille köyü sakinlerinden Satılmış veled-i Doğancı zimmî, köy sakinlerinden olan Arslan veled-i Kaynarca, Begli veled-i Yovan ve Vasıl veled-i Doğancı zimmîler haklarında Soma'dan dönüşte Turgutlu kazasında bir handa kalırken malından 70 guruşluk para, 30 guruşluk semen, çarık, 10 guruş 1 zolatalık züyûf akçe ve 20 guruş zolatasını çaldıkları iddiasıyla şikâyetçi olmuştur. Zimmîler suçlamaları kabul etmemiş, Satılmış zimmî de iddiasını doğrulayamamıştır. Zimmîlerin Satılmış'ın eşyalarını çalmadıklarına dair yemin etmesiyle Satılmış zimmî davadan menedilmiştir.[103] Gayrimüslim kişiler kendileri hakkında yapılan hırsızlık suçlamaları davasından mahkemede suçu işlemediklerine dair yemin etmeleriyle feragat etmişlerdir.

[101] KŞS 37/16-1 (24 Zilkade 1102).
[102] KŞS 43/117-3 (4 Receb 1119).
[103] KŞS 45/226-1 (5 Rebiülahir 1127); Aynı konu hakkında bk. KŞS 19/36-1; KŞS 40/241-2; KŞS 52/113-3; 127-2.

Hırsızlık yapan kişi çaldığı eşyayı sahibine geri verdiği takdirde açtığı hırsızlık davasından feragat eden kişiler de olmuştur. Aynedar Mahallesi'nden Maryem bint-i Murat nasraniye bir gün önce evinden bir çift gümüş endişe bileziğini çaldığı iddiasıyla Murat veled-i Budak zimmî hakkında davacı olmuştur. Daha sonra Murat zimmîden bileziğini geri alması nedeniyle açtığı hırsızlık davasından feragat etmiştir.[104]

İncelediğimiz sicillerde hiçbir neden göstermeksizin açmış olduğu hırsızlık davasında feragat eden kişiler de olmuştur. Alişerbeti Mahallesi'nden Ayşe bint-i Abdullah hatun bir sim kuşak ve bir çift sim bikleziğini çaldığı gerekçesiyle Manik veled-i Hatırbali zimmî hakkında dava açmış, daha sonra davasından feragat ettiğini *el-hâleti hâzihi merkûm Mânik'de husûs-ı mezbûra müte'allıka da'vâ ve nizâ'ım yokdur ba'de'l-yevm husûs-ı mezbûra müte'allıka da'vâ benden veya vekîlimden sudûr iderse lede'l-hükkâmi'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmaya* sözleriyle ifade etmiştir.[105]

F. Darp ve Yaralama

Kasten yaralama, bir kişinin öldürme amacı olmadan karşısındaki kişiye bedenen acı vermesi, beden ve ruh sağlığını bozmaya sebep olarak algılama yeteneğine zarar vermesidir. Bu tarz saldırılar genellikle vücudun organlarına karşı işlenmesi sebebiyle aynı zamanda organlara karşı suç manasına gelen *"el-cinaye ale'l etrâf"* terimiyle birlikte kesr, cerh ve darb kavramlarıyla da kullanılmıştır.[106]

İncelediğimiz sicillerde zimmîlerle alakalı birçok kasten yaralama kayıtları bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin müdahil oldukları darp ve yaralama belgelerinde zimmîler daha çok mağdur olan taraf olmuştur ve darp iddiasıyla Müslüman kişiden şikâyetçi olmuştur. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden olan Kirkor veled-i Karabid adlı zimmî Gallecerb Mahallesi'nden İbrahim bin Mehmed adlı kişiden kendisini darp edip yaraladığı gerekçesiyle davacı olmuştur. İbrahim'in olay günü dükkânına gelip tüfenk kaşağusu istediğinde kendisinin de olmadığını söylemesi

[104] KŞS 47/195-2 (4 Safer 1129).
[105] KŞS 42/179-2 (25 Zilhicce 1118).
[106] Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2004, s. 122.

üzerine bıçakla sol kolunun koltuğuna yakın yerinden kasıtlı olarak yaraladığını iddia etmiştir. İbrahim iddiaları kabul etmiş, Seyfi adlı cerrah Kirkor'un yarasına baktığında bıçak yarasının cildi ve deriyi kestiğini, derin yara olmadığını belirtmiştir. Seyfi adlı cerrahın ifadesi doğrultusunda hüküm verilmesine karar verilmiştir.[107]

Bir başka darp olayında Konya ve Niğde kazalarında oturan kefere taifesinin metropolidi olan Nekdaryus veled-i Andon Keşiş, kendisi ve arkadaşlarından Çebni veled-i Köstendil, Aslan veled-i Eyvad, Eneştaş veled-i Yogan adlı nasari ve diğerleriyle birlikte toplam 30 kişi beş gün önce Niğde'den gelirken Karabınar yakınlarında Karaviran obasına girip ibadet ederlerken Niğde mütesellimi olan Ahmed Ağa tarafından birkaç kişinin kendilerini basıp bağlayarak darp edip Ahmed Ağanın konağına götürüp orada hapsederek eziyet ettikleri gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Ayrıca kendisinin bir mavi saye çuka kablu tilki nafesi kürk ve altı guruşunu mütesellimin aldığını iddia etmiştir. Bor kasabası sakinlerinden el-Hac Mustafa bin Mehmed, İshak bin Ahmed, Eğin köyü sakinlerinden Cuma bin Durali ve Seydişehir kasabasından Ali bin Ahmed adlı kişiler metropolit Nekdaryus'un iddialarını doğrulamışlardır.[108] Yine benzer bir olayda Aklan Mahallesi sakinlerinden Yunus veled-i İbrahim zimmî Piripaşa Mahallesi'nden Türüdüoğlu Ali Beşe ve arkadaşları hakkında şikâyetçi olmuştur. Evinde yatarken Türüdüoğlu Ali Beşe ve arkadaşlarının gelip kendisinden zorla akçe ve şarap istediğini belirterek bıçak ile omzunu yaraladıklarını söylemiştir.[109]

Şahitler neticesinde darp iddialarının doğrulandığı bir başka yaralama davasında Biremani Mahallesi sakinlerinden Çeletgir Tuman veled-i İvan zimmî yeniçeri serdengeçtisi ağalarından el-Hac Receb Ağa'nın kölesi olan Abdullah'ın dükkânına tamir için bir kilit getirdiğini tamiriyle alakalı aralarında tartıştıkları sırada Abdullah'ın kendisine çekiç ile sağ kulağını darp ettiğini ve kan aktığını iddia etmiştir. Kadıalemşah Mahallesi'nden Seyyid Mehmed Çelebi ibn Seyyid Ali ve Şeyhaliman Mahallesi'nden Nalçacı Ali bin Şaban olay günü Abdullah'ın

[107] KŞS 41/34-4 (14 Muharrem 1116).
[108] KŞS 37/242-3 (26 Şaban 1103).
[109] KŞS 53/16-1 (14 Şevval 1148).

kendilerinin yanında Tuman zimmînin dükkânında sağ kulağını demir çekiç ile kasıtlı olarak darp edip kanattığına şahitlik etmişlerdir.[110]

Darp edilen kişi iddiasını kanıtlayamadığı takdirde karşı tarafın suçlu olmadığına dair yemin etmesi sonucunda davacı kişi davadan menedilmiştir. Biremani Mahallesi'nden Agob veled-i Aslan zimmî, Hocacihan'da bulunan bağının üzümünü yolup eşeklerine yükleyip evine götürürken bağ bekçisi olan Ömer Beşe ile her bir eşek yükü için alınan bekçilik ücreti konusunda anlaşamamışlardır. Orada bulunan Mehmed binMustafa Agob'u tutarak Ahmed bin Sinan'ın üzerine atmış, Ömer Beşe de Agob'un kendi bıçağıyla zimmîyi darp ederek yaralamıştır. Ayrıca Mehmed ve Ahmed de Agob'u yumruk ve tekme ile darp etmişlerdir. Mahkemede Mehmed ve Ahmed olayı inkâr etmiştir. Agob iddiasını kanıtlamak için kendisine verilen üç günlük süre zarfında mahkemeye herhangi bir delil sunamamıştır. Mehmed ve Ahmed Agob zimmîyi darp etmediklerine dair mahkemede yemin etmişler bunun üzerine Agob zimmî davadan menedilmiştir.[111] Diğer bir olayda Piripaşa Mahallesi'nden Abdi bin Ahmed, David veled-i Artin zimmînin üç gün önce kendisini evine davet edip şarap içmesini teklif ettiğini, kendisinin içmeyi reddetmesi üzerine David zimmînin onu sol kolunun beş yerinden bıçakla yaraladığını iddia etmiştir. David iddiaları yalanlamış, Abdi de iddiasını kanıtlamak için mahkemeye delil sunamamıştır. David'in Abdi'yi darp etmediğine dair yemin etmesiyle Abdi davadan menedilmiştir.[112]

Darp edildiğini iddia eden kişinin kanıt gösterememesi, suçlu olan kişinin de darp etmediğine dair yemin edemediği durumlarda suçlu olduğu iddia edilen kişinin cezalandırılmasına karar verilmiştir. İmaret Mahallesinde ikamet eden Karabid veled-i Kara zimmî Sinanperakendesi Mahallesi'nden Ahmed bin Ali adlı kişiden sırtını satırla darp ettiği gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. Karabid mahkemede iddiasını kanıtlayamamıştır. Ahmed de Karabid zimmîyi darp etmediğine dair yemin

[110] KŞS 38/26-2 (21 Ramazan 1103); Aynı konu hakkında bk. KŞS 38/70-1; KŞS 40/189-3; KŞS 41/210-2; KŞS 45/13-3; KŞS 47/112-4.
[111] KŞS 39/46-3 (19 Rebiülahir 1113).
[112] KŞS 45/186-3 (15 Safer 1127).

etmiş, üç defa yeminden vazgeçmiştir. Bunun üzerine Ahmed'in cezalandırılmasına karar verilmiştir.[113]

Darp suçlamasıyla mahkeme karşısına çıkan kişi hakkında mahalle ahalisinin görüşü de darp iddialarının doğrulanmasını ve davalı kişinin cezalandırılmasını sağlamıştır. İçkale Mahallesi sakinlerinden Nesli bint-i Murat nasraniye, Hacıeymir Mahallesi'nde oturan Yusuf bin Mehmed'in beş gün önce Yaka'da *ekinimi eşeğine yedirdin* diyerek kendisine bıçak çekip saldırdığını iddia etmiştir. Mahkemeden Yusuf'un cezalandırılmasını talep etmişlerdir. Fakat iddiasını kanıtlayamamıştır. Yusuf da Nesli nasraniyeyi darp etmediğine dair yemin edememiştir. Mahalle ahalisinden Yusuf'un durumunun sorulması istenmiştir. Mehmed Çelebi ibn Kemal Beg, es-Seyyid el-Hac Ahmed ve es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid el-Hac Mustafa, Mehmed Beg ibn İsa Beg ve es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Arslan adlı kişiler Yusuf'un *şirret ve şekâvet üzere olup* kötü biri olduğunu bildirmişlerdir. Yusuf'un cezalandırılmasına karar verilmiştir.[114]

İncelediğimiz sicillerde yer alan darp davalarında bazen suçlu olan kişiye ceza olarak nefsinin ıslahı için hapis cezası verilmiştir. Eflatun Mahallesi'nden Haşim veled-i Todoros zimmînin başını büyük bir bıçakla darp ederek yaralayan İbrahim Beşe ibn Receb'in suçunu itiraf etmesi üzerine *ıslâh-ı nefs içün* hapsedilmesine karar verilmiştir.[115]

Sicillerde her iki tarafın zimmî olduğu darp ve yaralama davaları da bulunmaktadır. İçkale Mahallesi'nden İvasulus ve büyük oğlu Vasıl zimmîler Marina bint-i Karlı adlı nasraniyeden kendilerini kürekle darp ettiği gerekçesiyle davacı olmuşlardır. Mahkemede Marina nasraniye zimmîlerin sarhoş olarak evinin kapısına dayandıkları için onları darp ettiğini itiraf etmiştir. Marina'nın ikrarı gereğince hükmedilmesine karar verilmiştir.[116] Diğer bir olayda Konya'da Kıptiyân tâ'ifesinden Kara Oğlan veled-i Murat adlı zimmî Aslan veled-i Radiv zimmî ve oğlu Deveci'nin bir gün önce haksız yere kendisini darp ettikleri iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Kıptiyân taifesinden Mako veled-i Yovan ve Çerko veled-i Mako adlı

[113] KŞS 44/169-4 (4 Receb 1122).
[114] KŞS 47/50-4 (7 Cemaziyelahir 1128).
[115] KŞS 46/179-3 (23 Receb 1125).
[116] KŞS 42/122-2 (26 Şevval 1118).

zimmîler Aslan ve oğlu Deveci zimmînin kendi huzurlarında Kara Oğlan'ı darp ettiklerine şahitlik etmişlerdir. Şahitlikleri kabul edilerek Aslan ve oğlunun cezalandırılmalarına karar verilmiştir.[117] Konuya ilişkin bir başka davadaEflatun Mahallesi'nden Yovan veled-i İvaz zimmî, Bali veled-i Havan zimmî hakkında bir gün önce iki kişiyle birlikte gece vakti evine girip kendisini değnekle darp ettiği gerekçesiyle şikâyetçi olmuş ve bu kişilerin mahalle ahalisine durumlarının sorulmasını talep etmiştir. Mahalle sakinlerinden es-Seyyid Mustafa Çelebi ibn es-Seyyid Hüseyin, es-Seyyid Ahmed Çelebi ibn Hüseyin ve zimmîlerden Nikola veled-i Tuzak, Ağya veled-i Toros ve Sanan veled-i Kadem adlı kişiler Bali zimmînin kendi halinde olmayıp geceleri rezil kişilerle konuşup eşkıyalık yaptığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Bali zimmînin cezalandırılmasına karar verilmiştir.[118]

Darp ve yaralama belgelerinde karşılaştığımız durumlardan birisi mağdur olan tarafın karşı taraf ile uzlaşarak belli bir ücret karşılığında davasından feragat etmesidir. Sahibata Mahallesi sakinlerinden Ayşe bint-i El-Hac Kadem, Vasıl zimmîye camışının sokakta kendisini boynuzuyla darp ettiği gerekçesiyle dava açmıştır. Daha sonra Vasıl zimmîden sulh yoluyla 10 guruş alarak davasından feragat etmiştir.[119] Diğer bir darp olayında Göktaş Mahallesi sakinlerinden Sugamen veled-i Safer zimmî kendisini iki gün önce sol kolunun dibinden elindeki maşayla haksız yere darp ederek yaralayan Mehmed Bey ibn Osman'dan şikâyetçi olmuştur. Mehmed Bey'in Sugamen zimmîyi yaraladığını kabul etmesi üzerine Sugamen zimmî *bi-tavassuti'l-müslimîn 'alâ tarîki's-sulh* Mehmed Bey'den 10 guruş ile 2 keyl buğday alarak davadan feragat etmiştir.[120]

Bazen de mağdur olantaraf karşı tarafın tedavi masraflarını sağlaması şartıyla davasından feragat etmiştir. Mesela aslen Rumeli vilayetinden olup ticaret sebebiyle Konya Alacahan'da kalan Estemat veled-i Yano adlı zimmîyi aynı handa konaklayan Kara Batak olarak bilinen Üstüyan veled-i Todoro adlı zimmî kasığından tüfenk saçması ile yaralamıştır. Estemat zimmî vekili Yano veled-i İstadi adlı zimmî aracılığıyla yarasını tedavi eden cerrahın ücretini Üstüyan'ın ödemesi karşılığında

[117] KŞS 46/154-2 (23 Cemaziyelahir 1125).
[118] KŞS 52/62-3 (16 Receb 1143)**;** Aynı konu hakkında bk. KŞS 16/14-1, 15-1.
[119] KŞS 34/223-3 (4 Rebiülahir 1099).
[120] KŞS 46/159-3 (1 Receb 1125); Aynı konu hakkında bk. KŞS 49/114-3.

davadan feragat etmiştir.[121] Bir başka davada Kürkçü Mahallesi'nden Murat veled-i Marderos zimmîyi Seyyid Mahmud ibn Seyyid Ahmed Efendi adlı kişi çekiç ile kafasından darp ederek kanatmıştır. Murat zimmî mahkemede darp olayını kanıtlamış ve hüccet almıştır. Açtığı darp davası karşılığında tedavi masraflarını karşılamak için Seyyid Mahmud'dan beş guruş almışve açtığı davadan feragat etmiştir.[122]

Kimi zaman da suçlu olan kişi hem tedavi ücretini karşılama hem de davalı tarafa belli bir miktar para ödemeyi kabul ederek davalı kişinin davasından feragat etmesini sağlamıştır. Karaarslan Mahallesi'nde oturan es-Seyyid Mehmed bin Hüseyin'i Çıralımescid Mahallesi'nden Davut veled-i Artin zimmî altı gece önce elinden kılıçla kasten yaralamıştır. Davut es-Seyyid Mehmed'i yaraladığı için ona 25 guruş, yarayı tedavi eden Şahin cerrah için de 7 guruş vererek sulh yoluyla uzlaşmışlardır.[123]

Mağdur olan tarafın suçlu olan kişiden hiçbir şekilde para talep etmeden davasından vazgeçtiği durumlarda olmuştur. Fakihdede Mahallesi'nden Ağsa bint-i David nasraniye bir gün önce ağzını darp ederek üst tarafından bir dişini çıkaran Agob veled-i Begzade adlı zimmî hakkında açtığı darp davasından *meccânen* feragat etmiştir.[124] Mücellid Mahallesinde oturan Sergiz veled-i Hurbeşe zimmînin ölümü üzerine mirası varisleri karısı Gevher, kızları Nisa ve Maryem ve kız kardeşi Şehhatun'a intikal etmiştir. Varisler Sergiz zimmîyi hayattayken bağında geceleyin sağ kolundan darp ederek yaralayan Karabet veled-i Kaysâr veDânil veled-i Sergiz zimmîler haklarında açtıkları davadan kısa bir süre sonra *meccânen* feragat etmişlerdir.[125]

[121] KŞS 37/70-3 (28 Safer 1103).
[122] KŞS 41/209-3 (7 Şaban 1116); Aynı konu hakkında bk. KŞS 46/162-2, KŞS 55/57-4.
[123] KŞS 48/131-1 (15 Şevval 1130).
[124] KŞS 48/150-3 (3 Zilhicce 1130).
[125] KŞS 52/215-2 (29 Muharrem 1144).

Sicillerde yer alan darp kayıtlarında yaralama aleti olarak en çok bıçağın[126] daha sonra değnek,[127] taş,[128] hançer,[129] çekiç,[130]kürek,[131]maşa,[132] tüfenk,[133] kılıç,[134] satır[135] ve odun[136]gibi aletlerin kullanıldığı görülmektedir.

G. Ölüm ve Yaralanma Olaylarında Keşif

Herhangi bir adlî olayın nasıl ve ne şekilde meydana geldiği, olay sebebiyle oluşan zararın tesbit edilmesi ve suçlu ile mağdur olan taraflara ait suç delillerinin toplanması için hâkim yönetiminde olay yerinde gerçekleştirilen inceleme keşif olarak adlandırılmaktadır.[137] Adlî olaylarda keşfin başlatılabilmesi için olayın mahkemeye haber verilmesi ve keşif talebinde bulunulmasıdır. Keşif işlemleri mahkemeye gelebilecek durumda ise mağdurun kendisi tarafından gelemeyecek durumda ise yakınları, mahalle sakinleri ya da resmi görevliler tarafından talep edilmektedir.[138] Keşifte olayın boyutunu ortaya çıkarmak amacıyla suçun işlendiği yerde ya da herhangi bir yer veya kişi üzerinde araştırma yapılması söz konusudur. Keşif mahkeme dışında, olay yerinde, mağdur olan kişinin evinde ya da iş yerinde de yapılabilmiştir.[139]

Darp ve yaralama sonucu ağır yaralı olarak bulunan kişiler hakkında mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler aracılığıyla olay yerinde keşif yapılarak durum mahkemeye bildirilmiştir. Mahkeme tarafından gönderilen Mevlâna Hasan

[126] KŞS 16/26-4, KŞS 19/152-2, KŞS 24/58-3, 72-2, KŞS 25/139-3, KŞS 27/237-1, KŞS 38/70-1, KŞS 39/46-3, KŞS 41/34-4, KŞS 51/177-1, KŞS 53/16-1, 206-1.
[127] KŞS 13/203-2, KŞS 15/92-6, KŞS 16/14-1, KŞS 19/93-4, KŞS 21/98-2, KŞS 50/111-4.
[128] KŞS 31/122-1, KŞS 45/13-3, KŞS 49/114-3.
[129] KŞS 34/155-1, KŞS 36/10-2, 23-3.
[130] KŞS 38/26-2, KŞS 41/209-3.
[131] KŞS 42/122-2.
[132] KŞS 46/159-3.
[133] KŞS 39/24-3.
[134] KŞS 11/73-4.
[135] KŞS 44/169-4.
[136] KŞS 42/161-3, KŞS 49/114-3.
[137] Cahit Özen, *Kısa Adlî Tıp Ders Kitabı,* İstanbul 1980, s. 10.
[138] İzzet Sak, Ayşe Güngören, "Şer'iye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Adlî Olaylarda Keşif: Konya Örneği (1690-1740)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 23, 2020, s. 172.
[139] Özen Tok, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 22, 2007, s. 329.

Efendi ibn el-hac İbrahim ve Karaman Eyaleti muhafızı Osman Paşa tarafından tayin edilen mübaşir Mustafa Ağa ve yanındaki diğer kişiler Konya'da Eflatun Mahallesi'nde bulunan meydana giderek Beyhekim Mahallesi'nden Murat veled-i Panos zimmîyi orada yaralı bulmuşlardır. Murat zimmînin vücuduna baktıklarında arkasında bir yerde ve sol omzunda bir yerde bıçak yarasını görmüşlerdir. Murat zimmîye kendisini kimin bu hale getiridiği sorulduğunda İmaret Mahallesi'nde oturan Hayrabid veled-i Karave ve Hacator veled-i Panos adlı zimmîlerin olay günü öğlen vakti sarhoş halde kendisini bu meydanda bıçakla darp edip yaraladıklarını söylemiştir. Ayrıca bu yaradan dolayı ölürse dem ve diyetinin bu zimmîlerden talep edilmesini istemiştir. Çukadar Mustafa Beşe ve mübaşir mahkemeye gelerek Murat zimmînin ifadesini iletmiştir.[140]

Diğer bir yaralı keşfi örneğinde, mahkeme tarafından görevlendirilen başkâtib Mevlâna Derviş Mehmed, Abdurrahman Ağa ile birlikte yaralı keşfi için Aklan Mahallesi sakinlerinden olup yaralama aletiyle yaralanan Yunus veled-i İbrahim zimmînin evine gitmişlerdir. Yunus zimmînin vücuduna baktıklarında sol omuzu ve arkasındaki kürek üstünden ve sol pazusunun üç yerinden bıçakla yaralandığını gözlemlemişlerdir. Yunus zimmî olay gecesi Türüdüoğlu Ali Beşe ibn Hacı Hüseyin ile Kanbur Abdullah Beşe adlı kişilerin evine girerek kendisinden şarap ve akçe isteyip büyük bir bıçakla kendisini üç yerinden bıçakladıklarını söylemiştir. Bu yara sonucu ölürse dem ve diyetinin bu kişilerden istenmesini talep etmiştir.[141]

Kaza sonucu gerçekleşen yaralanmalar ise kişinin yaralanmasında kimsenin bir suçunun olmadığı olaylardır. Bu yaralanma olaylarında da keşif talebinde bulunularak olayın kaza sonu gerçekleşip, başka bir kişi tarafından yapılmadığına dair duruma açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin İçkale Mahallesi'nde oturan Aslan veled-i Nikola zimmînin küçük kızı Turdek, evlerinin yakınındaki ocağa giderek ateşi karıştırırken üzerine ateş gelmesiyle sağ dizinden ayağına kadar yanmış. Bunun üzerine babası Aslan zimmî keşif talebiyle mahkemeye müracaat etmiştir. Mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler küçük kızın sağ dizinden ayağına kadar yandığını gözlemlemişler, Aslan zimmîde bu olay hakkında mahalle

[140] KŞS 44/39-2 (19 Safer 1122).
[141] KŞS 53/16-1 (14 Şevval 1148); Aynı konu hakkında bk. KŞS 47/41-5; 52/162-3.

ahalisinden şikâyetçi olmadığını bildirmiştir.[142] Diğer bir olayda Piripaşa Mahallesi sakinlerinden Satı veled-i Hacetor zimmîyi Çelebi Hanı yakınlarında el-Hâc Mustafâ ibn Hasan Çavuş, Hüseyin Beşe ibn el-Hâc Mehmed ve Mehmed bin Hüseyin'in atı ellerinden kaçarak göğsünden göğsüyle darp ederek yaralamıştır.[143]

Kaza sonucu gerçekleşen ölümlerde de keşif yapılması için talepte bulunularak ölümün sebebi kesinleştirilmiştir. Ölümlerde fâil olmadığı için yapılan keşiflerde mağdur yakınları herhangi bir kişiden veya mahalle sakinlerinden davacı olmadıklarını da tescil ettirmişlerdir.[144] Sicillerde kaza ölümlerinin sebeplerinden biri bir yerden düşme sonucu gerçekleşen ölümlerdir. Merdiven, ağaç ya da damdan düşerek ölen kişilerin ölüm keşifleri yapılarak ölüm nedenleri kesinleştirilmiştir. Örnek olarak, Konya'da Çaylızade Hanı'nın kiracısı olan Mustafa Çelebi bin Mehmed mahkemeye başvurarak aslen Acem diyarı Nahcivan sakinlerinden olup ticaret sebebiyle Konya'ya gelerek handa misafir olarak kalırken hasta olduğu sırada bir gün önce merdivenden düşerek geceleyin ölen Acem Nazar veled-i Panos zimmînin ölüm keşfinin yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından görevlendirilen Hüseyin Bey ve yanındaki kişiler Nazar zimmînin handa kaldığı odasına giderek zimmîyi ölü olarak bulmuşlardır. Vücuduna baktıklarında yüzünün sağ tarafı gözü ve kaşı sürtülüp yara olduğunu fark etmişlerdir. Nazar zimmînin oğlu Kirkor'da babasının hasta olduğunu, merdivenden kendisinin düştüğünü, handaki kişilerin herhangi bir suçu olmadığını belirtmiştir.[145]

Ağaçtan düşme sonucu gerçekleşen ölüme dair bir kayıtta da Sultan Alâeddin Evkâfı köylerinden Sille'de oturan Mihayil veled-i Manik zimmînin küçük oğlu Futa'nın bir gün önce evlerinin bahçesinde bulunan ceviz ağacından düşerek ölmüştür. Mahkeme tarafından görevlendirilen kişilerin yaptığı keşifte başının ense tarafında yara olup vücudunun diğer kısımlarında herhangi bir yaraya rastlanmadığı ifade edilmiştir.[146]

[142] KŞS 17/238-2 (27 Safer 1080).
[143] KŞS 49/164-4 (5 Cemaziyelahir 1136).
[144] Sak, Güngören, "Adlî Olaylarda Keşif", s. 184.
[145] KŞS 37/104-1 (3 Rebiülahir 1103).
[146] KŞS 41/136-2 (11 Cemaziyelevvel 1116).

Keşfi yapılan diğer bir kaza sonucu ölme şekli de üzerine kaynar su dökülmesi sonucu gerçekleşen ölümlerdir. Aynedar Mahallesi'nden Maryem bint-i Artin nasraniyenin üç buçuk ay önce evinde ihtiyaç için ısıttığı su kazayla küçük oğlu Markarin'in üzerine dökülüp karnına ve sağ bacağına denk gelmiş ve küçük çocuk şehrin dışında Kiraslıbendi'de bulunan bağlarında ölmüştür. Maryem nasraniye mahkeme tarafından oğlunun ölüm keşfinin yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler çocuğun öldüğü bağa gelip Markarin'in vücudunu incelediklerinde çocuğun karnına ve sağ bacağına kaynar su denk gelip öldüğünü, başka bir yerinden yara olmadığını ve annesi Maryem nasraniyenin oğlunun ölümüne dair mahalle ve bağının ahalisinden şikâyetçi olmadığını belirttiğini mahkemeye bildirmişlerdir.[147] Bu gibi ölümler genellikle küçük yaştaki çocukların başına gelmiştir.

Kazâ'en gerçekleşen ölümler kimi zaman kişinin belli bir hastalığından kaynaklanan ölümler olmuştur ve bu ölümler için de keşifte bulunulmuştur. Sicil kayıtlarında sara olarak geçen epilepsi hastalığı kişilerin nöbet geçirdikleri esnada bir yerden düşmesi ya da hastalığın etkisiyle geçirdikleri nöbet sırasında istemsizce yaptıkları hareketlerle oluşan yaralar sonucunda ölüme neden olmuştur.[148] İçkale Mahallesi sakinlerinden Yovan veled-i Hatır zimmînin sara hastası olan küçük oğlu nöbeti tuttuğu sırada kendisini su kuyusuna atmış ve aradan birkaç gün geçtikten sonra ölmüştür. Bunun üzerine Yovan zimmî oğlunun dem ve diyetine dair mahalle ahalisinden olan Dursun veled-i Bedros, Karabid veled-i Hatır, Aslan veled-i Nikola, İsa veled-i Karlı ve Durmuş veled-i Kaplan zimmîlerden davacı olmadığını belirtmiştir. Oğlunun ölümünde kimsenin suçu olmadığını bildirmiştir.[149]

Kaza sonucu gerçekleşen diğer bir ölüm olayında Kürkçü Mahallesi'nden sara hastası olan Artin veled-i Bedros zimmî üç gün önce Atpazarı kapısı dışında sara nöbeti tuttuğu sırada taşın üzerine düşüp altının sol tarafı yarılıp, bir süre sonra Biremani Mahallesi'nde oturan kardeşi Karabid zimmînin evinde ölmüştür. Bunun üzerine Biremani Mahallesi sakinlerinden Vartan veled-i Satı, İsa veled-i Allahverdi

[147] KŞS 47/124-1(18 Ramazan 1128).
[148] Sak, Güngören, "Adlî Olaylarda Keşif", s. 196.
[149] KŞS 35/210-3 (2 Safer 1102).

ve Andon veled-i Bedros adlı zimmîler Artin zimmînin ölüm keşfinin yapılarak tahrir olunması için mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkeme tarafından Mevlâna Abdülkadir Efendi tayin edilip Karaman Eyaleti mütesellim vekili olan Mahmud Ağa tarafından mübaşir olarak atanan Osman Bey ve diğer kişiler Karabid zimmînin evine giderek Artin zimmîyi ölü olarak bulup vücuduna baktıklarında alnının sol tarafının yarılmış olup kan aktığını görüp tutanak tutmuşlar ve durumu mahkemeye bildirmişlerdir.[150]

İncelenen sicillerde sara hastalığından başka damla hastalığı nedeniyle ölen kişilerde karşımıza çıkmaktadır. Mesela Aklan Mahallesi'nde oturan Andon veled-i Vasıl zimmî hakkında eşekten düşüp yatalak olduğu gerekçesiyle keşif talebinde bulunulmuş, mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler Andon'un evine gittiklerinde Andon'u yatalak halde bulmuş fakat vücudunda herhangi bir yara izine rastlamamışlardır. Bunun üzerine Andon zimmî yirmi iki gün önce damla hastalığına yakalandığını bu nedenle sol kolu ve sağ ayağının tutmadığını belirtmiş ve *"eğer bu marazdan mürd olursam mahalle-i mezbûre ahâlisinden ve sâ'ir bir ferdden aslâ da'vâ ve nizâ'ım yokdur"* şeklinde ifade vermiştir.[151]

Ölüm keşfi kayıtlarında bazen ölen kişinin varisi tarafından ölen kişinin dem ve diyetiyle alakalı kimse hakkında davacı olunmadığı belirtilmiştir. Çıralımescid Mahallesi'nden olup sara hastası olması nedeniyle düşerek ölen Hayvalı veled-i Bostan zimmînin ölüm keşfi yapılarak vücudunda hiçbir yara ya da darbe tespit edilmeyerek sara hastalığı nedeniyle öldüğü doğrulanmıştır. Hayvalı zimmînin varisi olan kızı Aslı nasraniye babasının sara hastası olup düşerek altı gün içerisinde öldüğünü belirterek babasının ölümünde kimsenin suçu olmayıp babasının dem ve diyetiyle alakalı kimseden davacı olmadığını bildirmiştir.[152]

Kaza sonucu ölen kişilerin varisleri yakınlarının ölümünde suçu olduğu gerekçesiyle karşı tarafa dem ve diyet davası açması sonucu davalılardan belli bir miktar para, eşya, yiyecek, ev ve bağ gibi gayrimenkuller alarak davalarından feragat etmişlerdir. Biremani Mahallesi sakinlerinden olup ölen Ağya veled-i Vartan

[150] KŞS 38/189-2 (11 Rebiülevvel 1104); Aynı konu hakkında bk. KŞS 53/132-3.
[151] KŞS 50/90-4 (17 Ramazan 1138).
[152] KŞS 46/238-1 (14 Şevval 1125); Aynı konu hakkında bk. KŞS 48/27-3.

zimmînin varislerinden karısı Kıymet bint-i Vartan nasraniye kocasının günlük bir sülüs ücretle Ahmed Ağa'nın evinde nakkaşlık yaparken iskeleden düşerek yaralandığını ve o gece öldüğünü belirterek kocasının ölümünde Ahmed Ağa'nın suçu olduğunu iddia ederek kocasının dem ve diyetini talep etmiştir. Ahmed Ağa mahkemede Ağya zimmînin düşmesinde herhangi bir suçu olmadığını belirtmiş, Kıymet nasraniye de Ahmed Ağa'nın suçu olduğunu kanıtlayamamıştır. Bunun üzerine her iki taraf uzlaşmış ve Kıymet nasraniye Ahmed Ağa'dan 10 keyl buğday alarak dem ve diyet davasından feragat etmiştir.[153] Aklan Mahallesi'nden olup ölen Yovan Keşiş veled-i İlyas zimmînin oğlu babasının ölümünde suçları olduğu gerekçesiyle Satı veled-i Kaplan ve kız kardeşi Nesli zimmîler haklarında dem ve diyet davası açmıştır. Açtığı dava karşılığında zimmîlerden 8 tahta bağ alarak davadan feragat etmiştir.[154]

İntihar sebebiyle ölen ya da intihar etmeye teşebbüs edip yaralı olarak kurtulan kişiler hakkında yapılan keşifler de sicillerde karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz sicillerde intihar etme teşebbüsünde bulunan yaralı bir zimmî hakkında yapılan keşif karşımıza çıkmaktadır. Konya'da Hatar veled-i Yovan zimmî intihar etmek amacıyla kendisini su kuyusuna atmış ve oradan yaralı şekilde kurtulmuştur. Yapılan keşif sırasında görevlilere *"... ben şeytan iğvasıyla ve cünûn galebesiyle bugün nefsimi su kuyusuna ilkâ itmişidim hâlâ ihrâc olundum eğer bu hususdan ben helâk olursam mahallem ahâlisinden ve sâ'îr merkûmûndan dem ve diyetim içün davâ ve nizâ'ım yokdur benim kendi sun'um ile olmuşdur..."* şeklinde ifade vererek şeytana uyarak kendini öldürmeye yeltendiğini ve bu sebeple ölürse herhangi bir kişiden şikayetçi olmadığını belirtmiştir.[155]

İncelediğimiz sicillerde yer alan keşif kayıtlarında ölüm olaylarının genellikle kasıtlı olarak gerçekleştirilen cinayetler olduğu görülmektedir. Sözlükte "bir canlının bir başka canlıyı öldürmesi" olarak ifade edilen katil (katl) kelimesi, İslam hukuku'nda bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak davranışa karşılık gelmektedir. Bu fiili işleyene kâtil, öldürülene de

[153] KŞS 48/166-3 (6 Muharrem 1131).
[154] KŞS 51/99-2 (10 Muharrem 1141).
[155] KŞS 35/211-2 (2 Safer 1102).

maktûl denilmiştir.[156] Kasten adam öldürme suçunun işlenmesi durumunda verilecek olan ceza kısas yani suçlunun öldürülmesidir. Hanefîler kısas cezasının uygulanmasında cinsiyet, din ve hürriyet farkına önem vermemişlerdir. Yani kadına karşı erkeğin, gayrimüslime karşı Müslümanın, köleye karşı hür insanın kısas edilmesi mümkündür.[157]

Gayrimüslimler öldürüldüğünü düşündükleri yakınları hakkında da mahkemeye başvurarak ölüm keşiflerinin yapılmasını talep etmişlerdir. Başta mağdur olan kişinin yakınları olmak üzere köy ya da mahalle ahalisinden bazı kişiler olay yerine gidilerek keşif yapılması talebinde bulunmuşlardır.[158] Aynedar Mahallesi sakinlerinden Vartan zimmîyi ölmeden bir gün önce evinin kapısının önünde levendad taifesinden olan Ebubekir bin Yusuf adlı kişi yemek için gasp edip, sol böğrünü *tahminen iki vakıyyeden mütecaviz* bir taşla darp etmiş ve Vartan zimmî ölmüştür. Şahitlerin de mahkemede olayı doğrulmasıyla şahitlikleri gereğince karar verilmesine hükmedilmiştir. Daha sonra Vartan zimmînin ölümüyle alakalı keşif yapılmış ve Vartan zimmînin böğründe kan kaçakları olduğu tespit edilerek darp edildiği kesinleşmiştir.[159]

Katledildiği düşüncesiyle ölüm keşfi yapılan bir başka zimmîye ait kayıtta ise alkol almaları sebebiyle sarhoş kişiler tarafından kocası öldürülen zimmî kadının ölüm keşfi talebinde bulunmasıdır. Kürkçü Mahallesi'nden Murat veled-i Bali zimmînin karısı Îfnîr bint-i Bali Murat'ın su getirmek için çeşmeye gittiği sırada Tellici Mehmed oğlu Mustafa Beşe ve yanındaki şarap içen kişilerle birlikte Murat zimmîye *"bize şarâb getür"* diyerek saldırdıklarını ve Murat oradan kaçarken Mustafa Beşe'nin onu yakalayıp hançerle öldürdüğünü iddia etmiştir. Murat zimmînin ölümü için keşif yapılmasını talep etmiştir. Mahkemeden görevliler Murat zimmînin evine geldiğinde göğsünün iki yerinde hançer yarası olduğunu tespit etmişlerdir.[160] Murat zimmînin karısı mahkemede kocasını Mustafa Beşe'nin

[156] Ali Bardakoğlu, "Katil", *DİA,* C. 25, Ankara 2002, s. 45.
[157] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 233.
[158] Tok, "Keşif Raporları", s. 331.
[159] KŞS 31/125-1 (3 Şevval 1097).
[160] KŞS 36/10-2 (7 Rebiülevvel 1102).

katlettiğini, ölümünde mahalle sakinlerinin bir suçu olmayıp onlar hakkında davacı olmadığını belirtmiştir.[161]

Diğer bir davada İmaret Mahallesi'nden Agob zimmî, Aladağ kazasında ticaret yaparken eve dönüş yolunda ölen kardeşi Toros zimmînin ölüm keşfinin yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından görevlendirilen Mevlâna es-Seyyid Mustafa Efendi ve mütesellim Yusuf Ağa tarafından mübaşir olarak atanan Hasan Ağa keşif yapmak için Toros zimmînin öldüğü yere gitmişlerdir. Toros'un vücudunu incelediklerinde vücudunda yara olmadığını tespit ederek Toros zimmînin öldürülmediğine kanaat getirmişlerdir.[162] Sille Köyü sakinlerinden olan Mercan veled-i Bostan zimmînin yaralanarak ölmesi sonucu varisi olan babası Bostan zimmî, oğlunun öldürüldüğünü iddia ederek ölüm keşfinin yapılmasını talep etmiştir. Ceset üzerinde yapılan incelemede Mercan'ın göğsünde bıçak darbeleri ve kan izleri olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine Bostan zimmî oğlunun aynı köyde oturan Kalender ve karısının bıçaklama yaralamaları sonucu öldüğünü iddia ederek sadece bu kişilerden davacı olup köy ahalisinden şikâyetçi olmadığını belirtmiştir.[163]

Akşemseddin Mahallesi'nde ikamet edip olay gecesi katledilmiş olan İbrahim veled-i Melekşar zimmînin ölüm keşfinin yapılması için mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler İbrahim'in evine giderek İbrahim'i evinde yaralı şekilde ölmüş olarak bulup, İbrahim'in vücuduna baktıklarında başının tepesinde ve sağ ve sol ellerinde pala yarası olduğunu beyninin çıkıp ellerinin ortadan kesildiğini görmüşlerdir. İbrahim'in annesi Satı, karısı Marta ve erkek kardeşi Artin olay gecesi gece yarısından sonra beş on kişinin evlerine gelip sofa pencerelerini kırarak içeri girip İbrahim'i zorla sokak kapısı önüne çıkararak palayla başından ve ellerinden Seydi Safa ve Topal Emiroğlu adlı kişilerin yaraladıklarını, İbrahim'in de yaralı halde eve girerek kendisini bu kişilerin darp ederek yaraladıklarını söylediğini iki üç saat sonra da öldüğünü bildirmişlerdir. Seydi Safa ve Topal Emiroğlu'ndan şikâyetçi

[161] KŞS 36/17-2 (13 Rebiülevvel 1102).
[162] KŞS 34/20-3 (18 Receb 1098).
[163] KŞS 51/177-1 (2 Cemaziyelevvel 1141).

olduklarını mahalle ahalisi ve başka kişilerden davacı olmadıklarını belirtmişlerdir.[164]

Kasıtlı olarak gerçekleştiren ölüm olaylarında sicillerde karşımıza çıkan diğer bir durum da korkutma, yaralama, vurma gibi nedenlerden ötürü anne karnındaki bebeğin ölümüne sebep olmaktır. İslam hukukuna göre insan hayatı doğumla değil cenin olarak anne rahmine düşmesinden itibaren başlaması nedeniyle cenine karşı gerçekleştirilecek haksız filler suç sayılmış ve cezalandırılmıştır.[165] İncelediğimiz sicillerde karşımıza çıkan çocuk düşürme olaylarında, anne başka bir kişi tarafından çocuğunun düşürülmesi sebebiyle mağdûr konumdadır. Çiftenerdüban Mahallesi sakinlerinden Bağdat bint-i Bağcı nasraniye çocuğunun düşmesine neden oldukları gerekçesiyle Karabet veled-i Bogos, Karakoç veled-i Bogos, 'Ayân veled-i Hatırbâlî, Hâns veled-i Yagob, Kirkor veled-i Pânis, Agob veled-i Evadik ve Pelbus Keşiş veled-i Kablan zimmîler haklarında şikâyetçi olmuştur. İki sene önce bu kişiler yanlarında vali tarafından atanan mübaşir ile Bağdat'ın evine gelerek kocası Asvazator zimmîyi sâlyâneden zimmetinde üçyüzseksendört guruşu olduğu gerekçesiyle mübaşire yakalatmışlardır. Bağdat nasraniye de o sırada kocasını ellerinden kurtarmak amacıyla kocasını kendisine çektiği sırada aralarından Agob zimmî *"şu kahbeyi men' ve def' eyle"* demiş ve mübaşir de Bağdat'ı ittirmiş. Bağdat da korktuğu için korkusundan iki aylık ceninini düşürmüş. Bunun üzerine Bağdat bu kişiler haklarında dava açmış ayrıca mahkemede bu kişilerin kendisini darp etip yaralamadıklarını belirtmiş. Suçlu kişilerin ellerindeki *"Zeyd'in 'Amr ile şer'an da'vâsı olup mübâşir ile 'Amr'ı şer'a davet edüp lâkin Zeyd darb ve cerh ve şetm etmeyüp 'Amr'ın zevcesi Hind mücerred Zeyd zevcim 'Amr'ı şer'a da'vet etmekle havfımdan bir cenîn-i meyyit ilkâ eyledim Zeyd sebep olmuşdur deyu Zeyd'den nesne almağa kâdire olur mu el-cevâb olmaz"* fetvası gereğince yaralama olmadığı gerekçesiyle Bağdat nasraniye davadan men edilmiştir.[166] Bir başka olayda ise, aslen Larende'de Küçükdede Mahallesi sakinlerinden olup Konya'da misafir olarak bulunan Kıbrıslı Artin veled-i Vartan karısı Sultan bint-i Vartin nasraniyenin vekili

[164] KŞS 52/83-1 (13 Şaban 1143); Aynı konu hakkında bk. KŞS 53/169-1; 206-1.
[165] Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *AÜHFD,* C. 57, S.4, Ankara 2008, s. 321.
[166] KŞS 50/40-1 (18 Receb 1138).

olarak Molla Osman bin Molla Ahmed hakkında davacı olmuştur. Altmış gün önce Molla Osman'ın ikindi vakti evlerine gelerek kürekle karısı Sultan'a saldırıp küfrettiğini bu olaydan iki gün sonra karısının bebeğini düşürdüğünü belirtmiştir. Olaya yönelik yapılan keşif ve alınan hüccet neticesinde Artin zimmî ile Molla Osman aralarında anlaşmışlar ve Molla Osman sulh bedeli olarak Artin'e onbeş guruş vermiştir.[167]

Şikâyetçi tarafın suçlu olan kişinin kısasını affetmesiyle öldüren kişiye diyet cezası verilmiştir. Diyet, kan bedeli ve ceza olarak mal cinsinden verilen bedeldir.[168] Öldürülen kişinin yakınlarının diyetten de vazgeçerek katili tamamen affetme hakları bulunmaktadır.[169] Diyet olarak belli bir miktar para alınan bir kayıtta katledilen Vartan zimmînin varisleri olan çocuklarının vasisi olan amcaları Avkar zimmî, Vartan zimmî için diyet davası açmış ve davası karşılığında sulh yoluyla vilayet valisi tarafından mahallelerine verilen temessüğe ek olarak 30 esedî guruş almıştır.[170] Diğer bir kayıtta Kürkçü Mahallesi'nden Îfnî bint-i Bali kocası Murat zimmîyi katleden Mustafa Beşe'den 6 keyl buğday alıp davadan feragat etmiştir.[171]

[167] KŞS 50/159-1 (7 Muharrem 1139).
[168] Ali Bardakoğlu, "Diyet", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 9, İstanbul 1994, s. 473.
[169] Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 233.
[170] KŞS 31/123-1 (4 Şevval 1097).
[171] KŞS 36/23-3 (21 Rebiülevvel 1102).

SONUÇ

Osmanlı Devleti egemenliği altındaki gayrimüslim unsurlara İslam hukukunun zimmet akdi çerçevesinde yaklaşmış, zimmîleri millet esasına göre sınıflandırarak her milletin devletle olan ilişkilerini cemaat liderleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Dini liderler cemaatleri ile devlet arasında aracı ve temsilci konumunda olmuşlardır.

Tezimizin konusunu oluşturan Konya gayrimüslimleri de Osmanlı toplumunun aynası olan şer'iye sicilleri ışığında incelenerek zimmîlerin sosyal, ekonomik ve hukukî hayatlarına dair bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Özelde Konya üzerinden yapılan bu çalışmayla genel olarak Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîlerin yaşayışları konusunda fikir sahibi olunarak hem kendi aralarındaki hem de Müslümanlarla olan ekonomik, toplumsal ve hukukî ilişkileri ele alınmıştır.

Konya'da yaşayan gayrimüslimler Müslümanlarla aynı mahallelerde ikamet edebildikleri gibi kendi kiliselerinin etrafında bir arada da yaşamışlardır. Fakat kendi aralarında izole edilmiş bir hayat yaşamayıp gündelik hayatlarında Müslümanlarla ilişki içerisinde olmuşlardır. İçkale, Çiftenerdüban, Şeyosmanrumî, Eflatun, Aynedar Aklan mahalleleri ve Sille Konya'da gayrimüslimlerin yoğun olarak ikamet ettikleri yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gayrimüslimlerin evlenme, boşanma ve miras gibi konularda yaşadığı anlaşmazlıkları kendi mahkemelerinde çözme hakları olmasına rağmen istedikleri takdirde bu sorunlarını şer'î mahkemelere taşımalarına olanak sağlanmıştır. Sicillerden elde ettiğimiz verilere göre Konya'da gayrimüslimler çoğunlukla kendi hukuklarına göre evlenmiş fakat boşanmalar da özellikle kadınlar menfaatleri doğrultusunda şer'î mahkemelere müracaat etmişlerdir. İslam hukukunda miras konusunda kadına da miras verilmesi ve kendi dinlerine göre boşanmanın mümkün olmayıp İslam hukukunda boşanma konusunda sağlanan kolaylık gibi sebepler zimmîlerin şer'î mahkemeleri tercih etmelerine sebep olmuştur. İncelediğimiz sicillerden elde ettiğimiz verilere göre Konya'da yaşayan gayrimüslimler aile ve miras hukukundaki anlaşmazlıklarını kiliseleri tarafından hoş karşılanmasa da kadı huzuruna getirerek İslam hukuku hükümlerine göre çözmüşlerdir. Konya'da yaşayan

gayrimüslimlerden çok eşli olan bir erkeğe rastlanmamış, gayrimüslim ailelerin de genellikle iki ve üç çocuklu oldukları tespit edilmiştir.

Gayrimüslimlere mesken ve kıyafetleri konusunda Müslümanlardan ayırt edilmelerini sağlamak amacıyla birtakım kısıtlamalar getirilmiş, fakat bu kısıtlamalar katı bir şekilde uygulanmayıp tabip, devlet görevlisi gibi bazı gayrimüslimlere birtakım imtiyazlar verilmiştir. Sicillerde yer alan mülk alışverişleri kayıtlarına göre gayrimüslimler ve Müslümanlar aralarında birçok ev alınıp satılmış, evlerin fiziki yapılarında bariz bir farklılık gözlemlenmemiştir. Bu da bize mesken konusunda da gayrimüslimlere yönelik yapılan kısıtlamaların kâğıt üzerinde kaldığını göstermektedir. Müslümanların olduğu yerde olmamak kaydıyla meyhane işletmelerine de izin verilmiş, fakat buralara Müslüman kişileri almaları ve Müslümanlara içki satıp kendileri de alenen içki içtikleri takdirde cezalandırılmışlardır.

Gayrimüslimler ekonomik durumlarına göre ala, evsat ve edna olmak üzere üç kısımda sınıflandırılarak cizye vergilerini ödemişlerdir. Tezimizde yer alan Konya şer'iye sicilleri ve cizye defteri kayıtlarına göre Konya'daki zimmîlerde bu şekilde bir sınıflandırmaya tabi tutularak cizye vergileri tahsil edilmiştir. Cizye vergisi dışında ispence, avarız, resm-i ağnam, gümrük vergisi gibi diğer vergileri de ödemekle yükümlü olup bu vergilerin toplanması konusunda kendilerine yapılan haksızlıkları merkeze şikâyet etme hakkına sahip olmuşlardır. Çoğu zaman da bu şikâyetleri karşılıksız kalmayarak gereğinin yapılması konusunda ilgili yerlere merkezden emirler yollanmıştır.

Konya'da yaşayan gayrimüslimler ekonomik alanda çok çeşitli faaliyetlerde yer alarak Müslümanlarla ve kendi aralarında ekonomik ilişkiler içerisinde olmuşlardır. İstedikleri mesleği icra edebilmiş bu konuda herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmamışlardır. Kuyumculuk, nakkaşlık, demircilik, terzilik, çömlekçilik, katırcılık, nalbantlık, kalaycılık, bakırcılık, papuççuluk, mutaflık, semercilik, cüllahlık, boyacılık ve çilingircilik gibi birçok meslek kollarında yer almışlardır. Müslümanlar ile ev, bağ, tarla ve bahçe gibi gayrimenkullerin alım satımını yapabilmiş, borç alıp vererek iktisadi hayatta aktif rol oynamışlardır. Bu ilişkilerini kimi zaman vekilleri aracılığıyla çoğu zaman da bizzat kendileri

gerçekleştirmişlerdir. Gerekli olan maddi desteği kendi vakıflarından olduğu kadar Müslüman vakıflarından da sağlamışlardır. İç ve dış ticarette de önemli bir rol oynamış, herhangi bir ekonomik yoksunluğa maruz kalmamışlardır. Konya şer'iye sicillerinde yer alan kayıtlardan anlaşıldığı üzere o dönemde çeşitli malların ticaretini yapan birçok gayrimüslim tüccar bulunmaktadır.

Gayrimüslimlerin dini hayatlarında özgürlük noktasında herhangi bir kısıtlama getirilmemiş, ibadetlerini Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde alenen yapmamaları şartıyla gerçekleştirmelerine olanak sağlanmıştır. Din değiştirme konusunda da herhangi bir zorlama yapılmayarak sadece teşvik etme noktasında hem halk hem de devlet tarafından birtakım faaliyetlerde bulunulmuştur. İhtidâ eden kişilere çeşitli hediyeler verilmiş, para yardımları yapılmış ve Müslüman olan papas ve keşişlere tımar tevcih edilerek diğer zimmîlerin Müslümanlığı kabul etmeleri özendirilmiştir. Araştırma konumuz olan sicil kayıtlarında da Konya'da ihtida eden birçok gayrimüslim vatandaşa rastlanmaktadır.

Gayrimüslimlerin ibadethanelerinin tamirine İslam hukukunun hükümlerine göre kadîm olması ve aslına fazla bir şey eklenmemesi şartlarıyla izin verilmiş, hatta tamir için halkın talebine gerek duyulmadan deprem, yangın gibi olaylardan zarar gören ibadethaneler bizzat devlet tarafından tamir ettirilmiştir. Bununla birlikte izin almadan gerçekleştiren tamirler engellenerek, tamiri gerçekleştirilen kiliseler ya yıkılmış ya da camiye çevrilmiştir. Kadılara yollanan fermanlar, patriklik ve metropolitlik beratlarında da görüleceği üzere gayrimüslimlerin vakıf kurmalarına izin verilmiş, kilise fukaralarına yardım etmek amaçlı birçok vakıf tesis edilmiştir.

Gayrimüslimlerin Müslümanlar ve kendi aralarındaki küfür, hakaret, zina, hırsızlık, darp ve yaralama gibi davaları şer'î mahkemelerde görülerek İslam hukuku hükümlerine göre sonuçlandırılmıştır. Mahkemeye intikal eden olaylarda zimmîlerin Müslümanlar karşısında şahitlikleri geçerli olmamakla birlikte kendi aralarındaki davalarda şahitlikleri geçerli kabul edilmiştir. Bununla birlikte bir tarafın Müslüman diğer tarafın gayrimüslim olduğu çeşitli davalarda zimmîler Müslümanlar lehine şahitlik yaparak zimmî tarafın suçluluğunun ispat edilmesine olanak sağlamışlardır. Mahkemelerde tarafların dini kimliklerine bakılmaksızın adîl kararlar alınmıştır. Bu kararların alınmasında yemin mekanizması önemli rol oynamıştır. Müslüman kişinin

kanıtı olmadığı takdirde zimmî kişinin İncil üzerine yemin etmesi suçsuzluğunun ispatı için geçerli delil sayılmıştır.

İncelediğimiz siciller ışığında Konya'da yaşayan gayrimüslimlerin hayatın her alanında aktif rol oynadığı hem kendi aralarında hem de Müslümanlarla ekonomik ve toplumsal ilişkiler içerisinde oldukları görülmüştür. Müslümanlar gibi mülk alım satımı yapmışlar, borç alıp vermişler, ticari hayatta aktif rol oynayarak çeşitli meslek kollarında yer almışlardır. Kendi kiliseleri etrafında yaşam alanı oluşturabildikleri gibi Müslüman ahaliyle de aynı mahallelerde ikamet edebilmişlerdir. Hukukî alanda da Müslümanların sahip oldukları haklardan yararlanmış, istedikleri takdirde sorunlarını şer'î mahkemelere taşıyarak çözüme kavuşturmuşlardır. Bu süreçte herhangi bir ayrıma tabî tutulmayarak kendilerine adaletli şekilde davranılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Kaynakları

1- Konya Şer'iye Sicilleri

10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66 ve 67.

2- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri

ML. VRD. CMH. d. 1184

İstanbul 03, C. 13, Hüküm no: 728, s. 474, Orijinal metin no: [90a-1].

B. Kitap, Makale ve Tezler

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl),* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Abacı, Zeynep Dörtok, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *OTAM*, S. 20, 2006, s. 105-115.

Adıyeke, Nuri, "Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı,* Diyarbakır 1986.

_____ *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler,* C. 1, İstanbul 1988.

Akman, Mehmet, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi,* C. I, S.2, Temmuz-Aralık 1996.

_____ "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri,* Haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999.

_____ "Kilise", *DİA,* C. 26, Ankara 2002, s. 16-18.

Aköz, Alâaddin, "Konya'da İhtidâ Hareketleri ve Osmanlı Mahkemesi (1640-1750)", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999,* Konya 2000, s. 547-559.

_____ "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013.

Aktan, Hamza, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 2, Ankara 1992.

_____ "Miras", *DİA,* C. 30, İstanbul 2005, s. 143-145.

_____ "Tehârüc", *DİA,* C. 40, İstanbul 2011, s. 319.

Akyılmaz, Gül, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü,* Göksu Matbaa, Konya 2000.

_____ "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler,* C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Akyüz, Jülide, "Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Öğesi Olan 'Mehr' Hakkında Bazı Düşünceler", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 24, S. 37, 2005, s. 213-230.

Alan, Gülbadi, "Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Göstermiş Olduğu Dini İmtiyazlar Çerçevesinde Kilise Tamirleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler C. II,* Kayseri 2007.

Altınay, Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785),* Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

_____ *Eski İstanbul,* Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Atar, Fahrettin, "Muhâlea", *DİA,* C. 30, İstanbul 2005, s. 399-402.

_____ "Sulh", *DİA,* C. 37, İstanbul 2009, s. 481-485.

Avcı, Mustafa, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2004.

Aydın, Mehmet Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 2, Ankara 1992.

_____ *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları,* İz yayıncılık, İstanbul 1996.

_____ "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri,* Haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999.

_____ "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *DİA,* C. 27, Ankara 2003.

_____ "Mehir", *DİA,* C. 28, Ankara 2003, s. 389-391.

_____ *Osmanlı Aile Hukuku,* Klasik Yayınları, İstanbul 2017.

Bahar, Hasan, "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013.

Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 473-479.

_____ "Hidane", *DİA,* C. XVII, İstanbul 1998, s. 467-471.

_____ "Hibe", *DİA,* C. 17, İstanbul 1998, s. 421-426.

_____ "Katil", *DİA,* C. 25, Ankara 2002, s. 45-48.

Barın Akman, Filiz, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını,* Etkileşim Yayınları, İstanbul 2011.

Barkan, Ömer Lütfi, "Avârız", *İA,* C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

_____ *Türkiye'de Toprak Meselesi,* Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

_____ *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar),* haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2001.

Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,* Ankara 1985.

_____ "Konya", *DİA,* C. 26, Ankara 2002.

_____ "Konya", s. *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013.

Bayram, Mikail, "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi,* Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1999.

Becker, C. H., "Cizye", *İA,* C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.

Berk, Celile, *Konya Evleri,* İstanbul 1951.

Besalel, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri,* Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004.

Beydilli, Kemal, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti,* ed. Azmi Özcan, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2000.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* C. III, IV, İstanbul 1976.

Bostancı, Ahmet, *Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri",* Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.

Bozkurt, Gülnihal, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *D.E.Ü.H.F.D.,*C. 3, Ankara 1988.

_____ *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

Braude, Benjamin, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Cahen, Claude, "Zimme", *İA,* C. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme,* Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988.

_____ *Eski Hukukumuzda Boşanma,* Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988.

Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi,* C. 2, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989.

Cin, Halil, Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi,* Sayram Yayınları, Konya 2003.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCF Dergisi,* C. 5, S. 5, 1947.

_____ "İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", *Belleten,* C. LI, S. 200, 1988.

Çelik, Bülent, "Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* Vol. 3, S. 1, Aydın 2018.

Çelik, Şenol, "Orducu", *DİA,* C. 33, İstanbul 2007, s. 370-373.

Çetin, Cemal, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* S. 9/1, Ankara 2014, s. 133-156.

Çetin, Osman, "Bursa (Fethi, Etnik Yapısı, Müslim-Gayri Müslim Münasebetlerine Kısa bir Bakış)", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 270-276.

_____ *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Darkot, Besim, "Konya", *İA,* C. 6, MEB.

Demirci, Kürşat, "Haham", *DİA,* C. 15, İstanbul 1997, s. 134-135.

Demirel, Ömer, Gürbüz, Adnan, Tuş, Muhiddin, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 1, Ankara 1992.

_____ "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam XVI.- XIX. Yüzyıllar", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* II, Ankara 1992.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.

Düzbakar, Ömer, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM,* S. 23, 2008, s. 85-100.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* Şule Yayınları, İstanbul 1998.

Düzenli, Pehlul, (haz.), *Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar,* Klasik Yayınları, İstanbul 2015.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku,* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2012.

Emecen, Feridun M., *Unutulmuş Bir CemaatManisa Yahudileri,* Eren Yayıncılık, İstanbul 1997.

Ercan, Yavuz, "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten,* C. XLVII, S. 188, Ekim 1983, s. 1119-1149.

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM,* S. 1, 1990, s. 117-125.

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten,* C. LV, S. 213, Ağustos 1991.

_____ *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler",* Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

Ercan, Hikmet Yavuz, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* V/8-9, Ankara 1967.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA,* C. 8, İstanbul 1993, s. 42-45.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler,* Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

Erten, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı),* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Eryılmaz, Bilal, *Gayrimüslim Tebanın Yönetimi,* Risale Yayınları, İstanbul 1990.

_____ *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* Ağaç yayıncılık, İstanbul 1992.

_____ "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Eyice, Semavi, "Akmanastır", *DİA,* C. 2, İstanbul 1989, s. 281-282.

Faroqhı, Suraıya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla,* çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler.*

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler,* Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1995.

Gedikli, Fethi, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 3, S. 5, 2005.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576,* C. I, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007

_____ *Türkiye Günlüğü 1577-1578,* C. II, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

Göcek, Fatma Müge, "Osmanlı Ermenilerinin Gündelik Hayatlarına Bir Bakış: XVIII. Yüzyıl İstanbulu'nda Ermeni Esnafları", *Osmanlı,* C. 5, s. 555-562.

Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* Gültepe Yayınları, Ekim 1983.

Güler, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1998

"Haraç", *DİA,* C. 16, İstanbul 1997, s. 88-90.

İbn-i Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi,* sadeleştiren: Ali Murat Güven, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul.

İmam Ebu Yusuf, *Kitabu'l-haraç,* çev. Ali Özek, Özek yayınları, İstanbul 1973.

İnalcık, Halil, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, C. XXIII, S. 92, Ekim 1959.

_____ "Mahkeme", *İA,* C. 7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

_____ "Cizye", *DİA,* C. 8, İstanbul 1993.

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri,* haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1999.

_____ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1300-1600),* çev. Halil Berktay, C. 1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

_____ "İspence", *DİA,* C. 23, İstanbul 2001.

_____ *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

İpşirli, Mehmet, "Avârız vakfı", *DİA,* C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

Jennings, Ronald C., "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records the Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* XVI/II-III.

_____ *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and The Mediterranean World, 1571-1640,* New York 1993.

Kahraman, Seyit Ali; Dağlı, Yücel, (haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne,* 3. Kitap, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Kallek, Cengiz, "Haraç", *DİA,* C. 16, İstanbul 1997, s. 101-104.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku,* C. 3, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.

Karataş, Ali İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı, Bursa Örneği,* İstanbul 2009.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Yerel Yönetim,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

_____ *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

_____ *Osmanlı'da Eğitim Öğretim,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek,* Klasik Yayınları, İstanbul 2017.

Kılıç, Davut, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler,* Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Kılıçer, M. Esad, "Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvaları", *AÜİFD,* C. 19, S. 1, Ankara 1971.

Kıvrım, İsmail, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 22, 2007, s. 357-391.

_____ "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntab Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk)", *GÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 10, S. 1, 2011.

"Kocabaşı", *DİA,* C. 26, Ankara 2002, s. 140-141.

Konan, Belkıs, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *AÜHFD,* C. 57, S.4, Ankara 2008.

_____ "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *OTAM,* S. 29, 2011, s. 149-169.

"Konya", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXII, MEB, Ankara 1975.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Ankara 1997.

Konukçu, Enver, "Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler", *Osmanlı,* C. 4.

Köse, Ali, "İhtidâ", *DİA,* C. 21, İstanbul 2000, s. 554-558.

Kurt, Abdurrahman, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı,* C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 434-449.

Küçük, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Küçükdağ, Yusuf, "Lale Devri'nde Konya", *SÜSBE,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1989.

Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler,* çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

Lewis, Raphaela, *Osmanlı'da Günlük Yaşam,* Adapa Yayınevi, Ankara 2006.

Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi,* C. I, II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Mardin, Ebûl'ulâ, "Harâc", *İA,* C. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

McCarthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar,* çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.

Mercan, İsmail Hakkı, "Şeriye Sicillerine Göre Balıkesir Ermenilerinin Sosyal Yaşantısı ve İhtida Eden Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler,* C. II, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007.

Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Muşmal, Hüseyin, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1640-1650)", *SÜSBE,* Yüksek Lisans Tezi, Konya 2000.

_____ "XVII. Yüzyıl Ortalarında Konya Mahalleleri", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi,* KONYA, IV, Ed. Yusuf Küçükdağ, Aralık 2001.

_____ "Osmanlı Döneminde Konya", *Kısa Konya Tarihi,* (ed. Caner Arabacı), Konya 2016.

Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", çev. Şinasi Altundağ, *Belleten,* C. VIII, S. 32, 1944.

Oğuzoğlu, Yusuf, "17. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etkileyen Bazı Faktörler", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,* Ankara 1981-1982, s. 334-341.

_____ "XVII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi,* İÜEF Matbaası, İstanbul 1982.

_____ "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013, s. 268-271.

Ortaylı, İlber, "Osmanlılar'da Millet Sistemi", *DİA,* C. 30, İstanbul 2005.

_____ *Osmanlı Toplumunda Aile,* Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Özcan, Ruhi, "17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)", *SÜSBE,* YayımlanmamışDoktora Tezi, Konya 1993.

Özel, Ahmet, "Gayri Müslim", *DİA,* C. XIII, İstanbul 1996.

Özen, Cahit, *Kısa Adlî Tıp Ders Kitabı,* İstanbul 1980.

Özgökmen, Ali, "Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Müslim Gayr-i Müslim Münasebetleri (1700-1800)", *SÜSBE,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996.

Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Özmel, İsmail, "Kayyım", *DİA,* C. 25, Ankara 2002, s. 107-108.

Öztürk, Said, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler,* C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 375-383.

Öztürk, Levent, "Kilise", *DİA,* C. 26, Ankara 2002, s. 14-16.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 1, 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Sahillioğlu, Halil, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi",*Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* S. 2-3, 1974.

_____ "Avârız", *DİA,* C. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

Sak, İzzet, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 1989.

_____"Şer'iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)",*SÜSBE,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992.

_____ "Osmanlı Toplumunda Namzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 16, 2006.

_____ "Şer'iye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 7, 2012.

_____ "Konya", *Konya Ansiklopedisi,* C. 5, Konya Kültür A.Ş., Konya 2013.

_____ Aköz, Alaaddin, "Osmanlı Topluımunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 15, 2004, s. 91-140.

_____ Taşın, Mustafa Fırathan, "Şer'iye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Cinsel Suçlar: Konya Örneği (1660-1740)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 22, 2019.

_____ Güngören, Ayşe, "Şer'iye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Adlî Olaylarda Keşif: Konya Örneği (1690-1740)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 23, 2020.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle),* haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017.

Savaş, Saim, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 2, Ankara 1992.

Saydam, Abdullah, "Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler ve Din Değiştirme Olayları (1794-1850)", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 154, 2005.

Schacht, J., "Talâk", *İA,* C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

Shaw, Stanford, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", *Osmanlı,* C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 307-321.

Soykan, T. Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler,* Ütopya Kitabevi, İstanbul 1999.

Sonyel, Salahi, "Osmanlı İmparatorluğu'na Yapılan İlk Musevi Göçlerinin Beşyüzüncü Yıldönümü", *Belleten,* C. LVI, S. 215, 1992 Nisan.

Şahin, M. Süreyya, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *DİA,* C. 12, İstanbul 1995, s. 342-348.

Şeker, Mehmet, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtedîler,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

_____ *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi,* DİB Yayınları, Ankara 2015.

Şimşek, Ayşe, "Osmanlı Miras Hukuku Sulh-Tehârüc Uygulamalarında Kadın: Konya Kadı Sicili 45. Defter (1714-1715) Örneği", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,* S. 2, s. 9-36.

Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* BAAK, C. 1, Ankara 1992.

Tekin, Rahmi, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği)", *AÜSBE Tarih Ana Bilim Dalı,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2008.

Tok, Özen, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *EÜSBED,* S. 18, Yıl:2005/1.

_____ "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 22, 2007.

Turan, Namık Sinan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler, *AÜSBF Dergisi,* C. 60, S. 4, 2005.

Tucker, Judith E., "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslam Hukukuna Göre Annelik", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,* ed. Madeline C. Zılfı, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

Tuğ, Salih, "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,* S. 7, Ankara 1961.

Tuş, Muhittin, "Konya'da Esnaf Teşkilatı", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi,* KONYA, I, Ed. Yusuf Küçükdağ, Mayıs 1998.

Tuş, Muhittin, Ürekli, Bayram, "Osmanlı'da Ailenin Niceliği, Eş Durumu ve Çocuk Sayıları: Konya Örneği", *Kafalı Armağanı,* Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Uz, Mehmet Ali, Doğan, Muhammed, *Belgelerle Adım Adım Konya,* Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2016.

Üçel-Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699),* İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Üçok, Coşkun, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜHFD,* C. III, S. 1, 1946, s. 125-146.

Ünal, Asife, "Hıristiyanlıkta Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri", *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı,* DEÜİF İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İzmir 2012.

Vaux, Ronald de, *Yahudilikte Aile,* çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa 2003.

Yakut, Esra, "Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin 'Fetavâ-yi Ali Efendi' Adlı Fetva Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması", *OTAM,* S. 7, 1997.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Kur'an-ı Kerim Meali,* Sentez Yayınevi, İstanbul 2009.

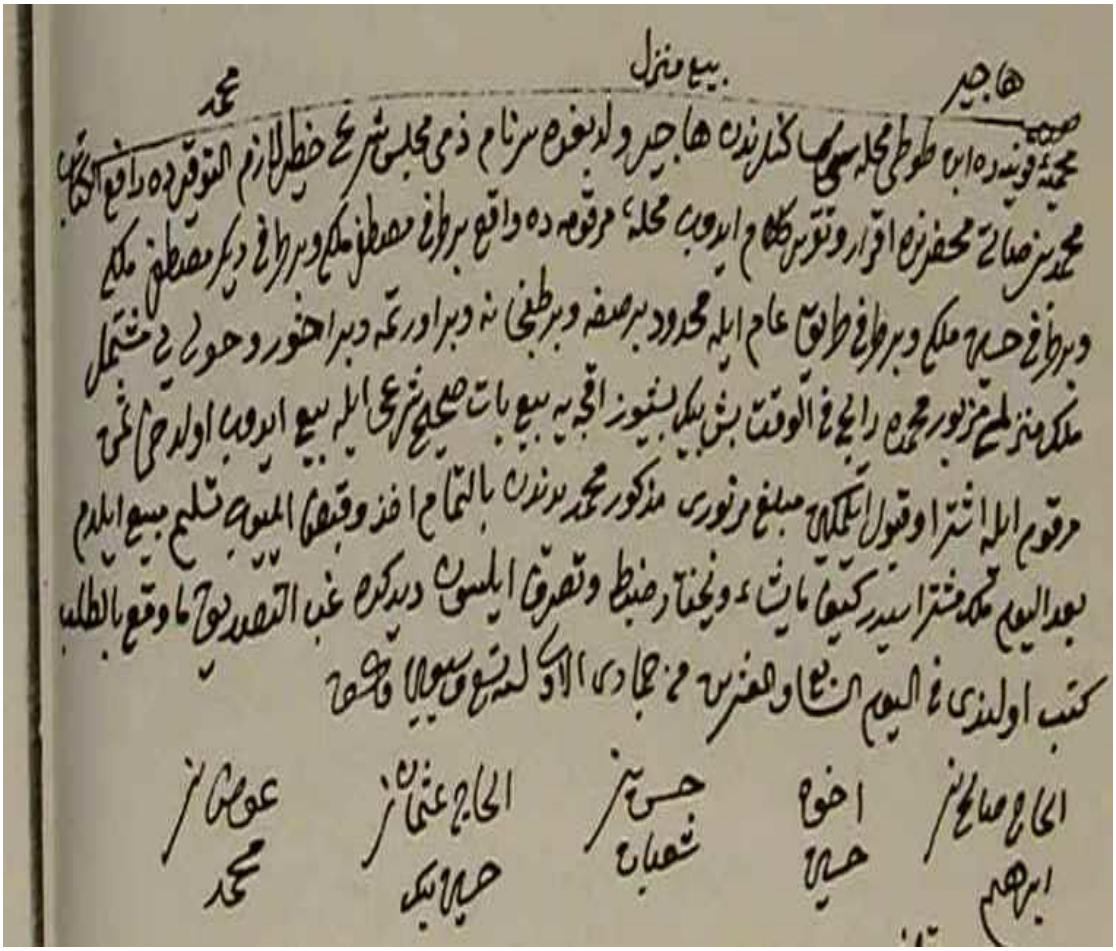
Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Yörük, Doğan, "1843 Tarihli Cizye Defteri'ne Göre Aksaray Kazası'ndaki Gayrimüslimler", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 170, Ekim 2007.

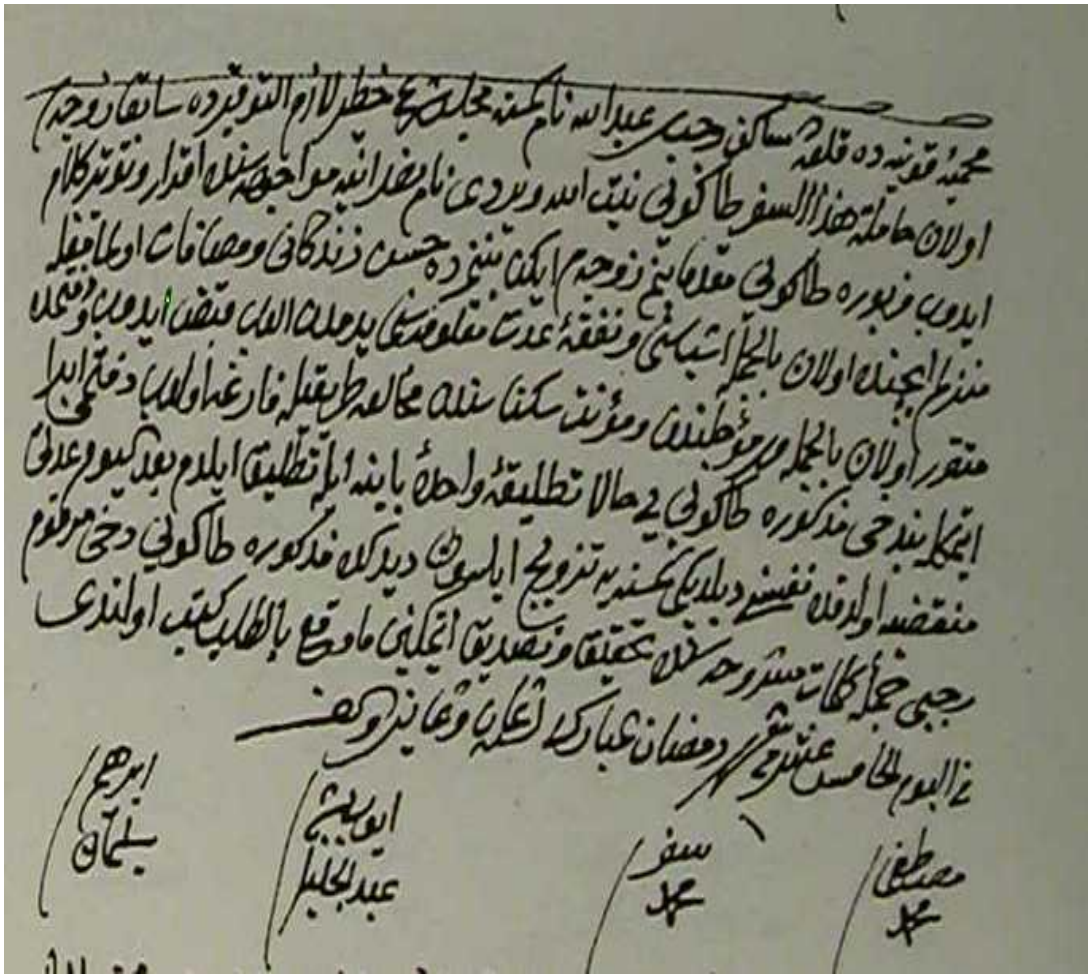
_____ "H. 1259/ M. 1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* S. 8/11, Ankara 2013.

Zeydan, Abdülkerim, (çev. Hasan Güleç), "İslam Hukukuna Göre Zimmiler", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. VIII, İzmir 1994.

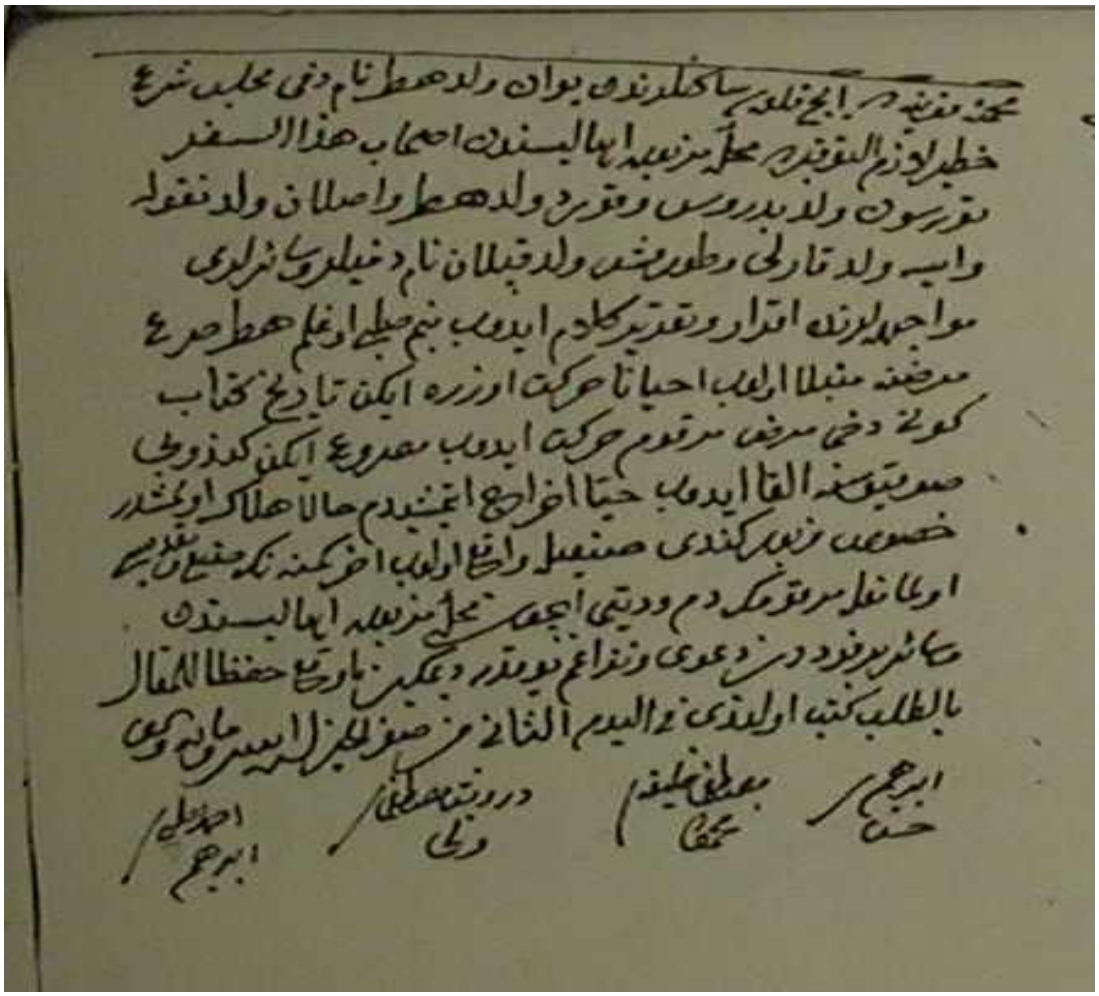
EKLER

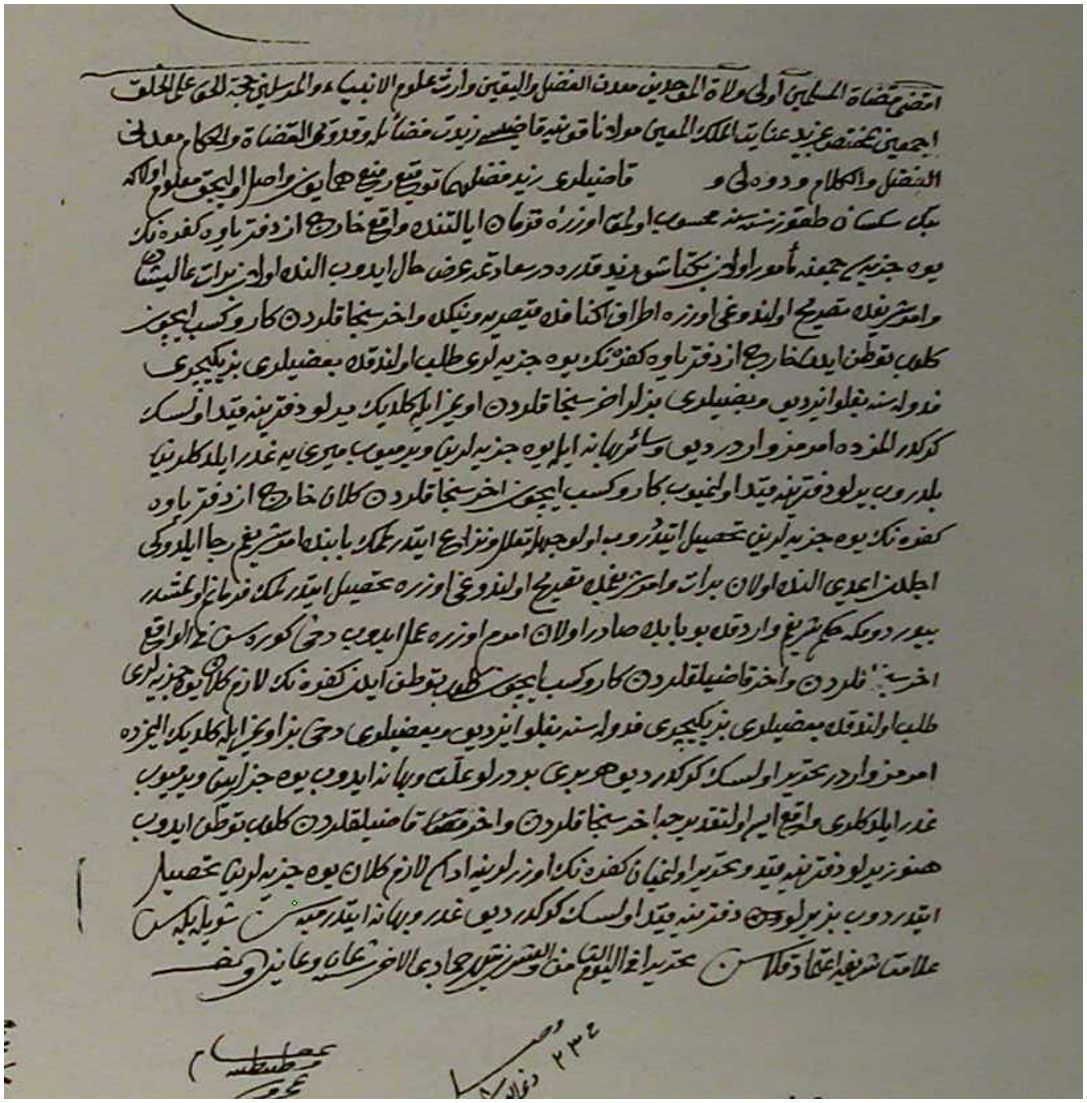
EK-1: Ev satışı gerçekleştiren bir gayrimüslime dair kayıt.KŞS 17/92-3 (27 Cemaziyelevvel 1079)

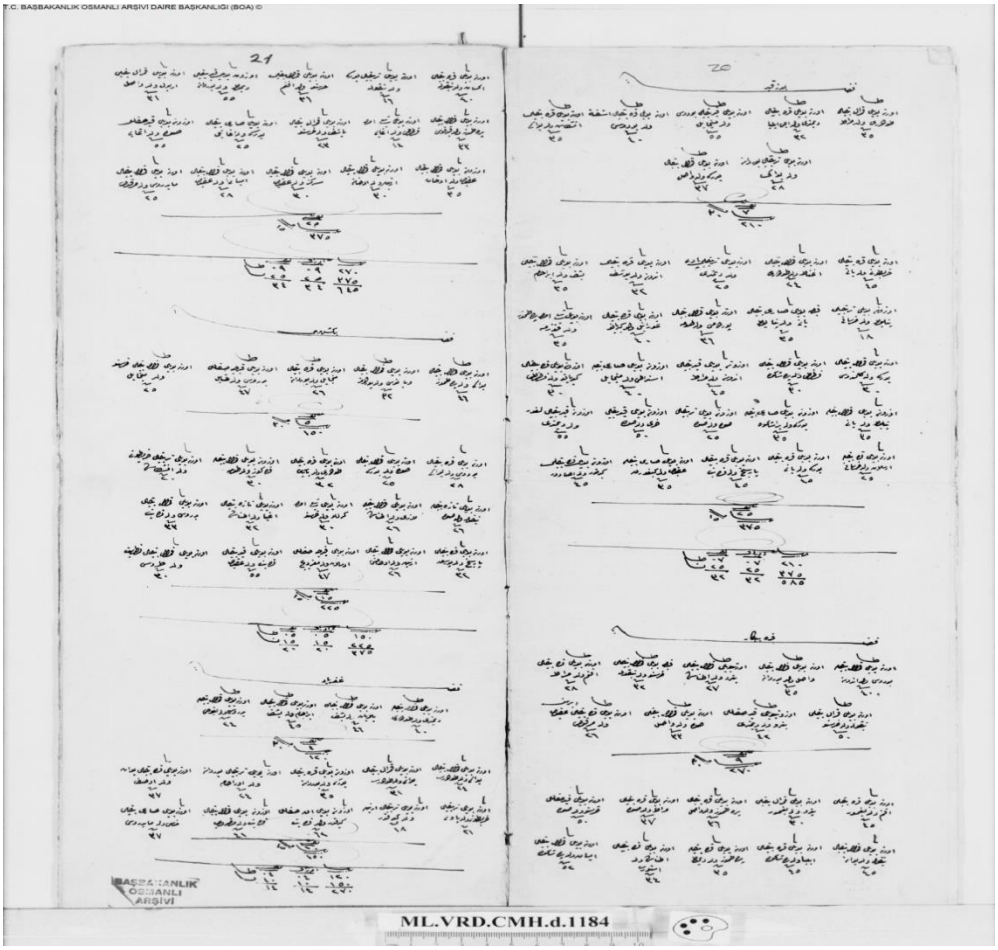
EK-2: Muhâla'a örneği. KŞS 23/74-3 (15 Ramazan 1088)

EK-3: Kaza sonucu gerçekleşen ölüme dair yapılan keşif örneği. KŞS 35/210-3 (2 Safer 1102)

EK-4: Yava cizyesi fermanı örneği. KŞS 23/152-2 (18 Cemaziyelahir 1088)

EK-5: BOA., ML. VRD. CMH. d. 1184 numaralı Konya cizye defteri s. 20, 21.

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında İzmir'in Konak ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de, lise öğrenimini Tire'de ve lisans eğitimini 2012 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Aynı tarihte Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı ve 2014 yılında "Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)" adlı yüksek lisans teziyle mezun oldu. 2014 tarihinde de aynı üniversitede doktora öğrenimine başladı. İyi derecede İngilizce bilmektedir. Evli ve iki çocuk annesidir.

Adres: Parsana Mahallesi Boğazköy Sokak Yakamoz Sitesi F Blok no:10/27 Selçuklu/Konya

Telefon: 0507 115 80 47

E-posta: kanburogluz89@hotmail.com